

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJILJNICA

č 31

233 851

097103327

COBISS o

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA

MARIJAN BLEJEC

Statistične metode v gozdarstvu in lesarstvu

LJUBLJANA 1969

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA

MARIJAN BLEJEC

Statistične metode v gozdarstvu in lesarstvu

LJUBLJANA 1969

233851

UNIVERZA V LJUBLJANI
TEHNIŠKA FAKULTETA

233851

Statistične metode v gozdarstvu in lesarstvu

0 3327/1971

097103327

Izdala in založila Tehniška fakulteta v Ljubljani

Tiskala Univerzitetna tiskarna v Ljubljani

Naklada 500 izvodov

PREDGOVOR

Narava pojavov v gozdarstvu je tipična za raziskovanje s statističnimi metodami. Že opisovanje in analiza sestojev, ki obsega obsežno delovno področje raziskovalnega dela in operative, odpira veliko možnosti za uporabo statističnih metod. Enako je z biometričnimi problemi, ki se pojavljajo v raziskavah gozda. Ne najmanj pomembna je tudi predelava lesa, ki je ozko povezana z gozdarstvom. Tudi na tem sektorju s statističnimi metodami z uspehom rešujemo specifične probleme.

"Statistične metode v gozdarstvu in lesarstvu" v dani obliki predstavljajo uvod v matematično-statistične metode na področju gozdarstva. Študentu naj bi služile kot učbenik, praktiku in raziskovalcu pa kot priročnik in informator o osnovnih statističnih metodah, ki jih uporabljamo v problemih iz gozdarstva.

Knjiga je napisana po predavanjih iz statističnih metod, ki sem jih imel v razdobju 1956 do 1964 na gozdarskem oddelku Biotehniške fakultete v Ljubljani. Zasnova je zgrajena za potrebe gozdarske in lesno-predelovalne smeri oddelka. Čeprav je delo napisano na osnovi potreb dveh po predmetu različnih smeri, je problematika posameznih poglavij aktualna v obeh področjih, seveda z različno težo.

Delo je razdeljeno v 14 poglavij. Prvih sedem poglavij obravnava sistematiko množičnih pojavov, statistična opazovanja in osnovne parametre.

Razen analiziranja množičnih pojavov z metodami statističnega opisanja je v gozdarstvu osrednje važnosti proučevanje odvisnosti med pojavi. Zaradi tega je problemom korelacije posvečeno razmeroma obsežno osmo poglavje.

Z vedno večjimi potrebami po vse številnejših podatkih se kompletna opazovanja tudi v gozdarstvu in lesarstvu dostikrat izkažejo kot neustrezna iz več razlogov. Izmed metod, s katerimi z delnim opazovanjem ocenjujemo statistične podatke, obsežno deseto poglavje natančno obravnava sodobno metodo delnega opazovanja - vzorčenje. S pravilno zasnovanim vzorcem dobimo razmeroma hitro in poceni kvalitetne ocene, katerih natančnost moremo regulirati in določiti.

Metode preskušanja hipotez na osnovi vzorčenja, obravnavane v enajstem poglavju, so osnova večine sodobnih statističnih metod. Iz nje so se razvile različne samostojne discipline. Med njimi imajo poseben pomen statistične metode planiranja eksperimentov, ki jih s pridom uporablja strokovnjak v gozdarstvu in lesnopredelovalni industriji. Osnovne metode statističnega planiranja eksperimentov so dane v dvanajstem poglavju. Tipična metoda, ki se je tudi razvila iz teorije preskušanja hipotez, je statistična kontrola kvalitete. V trinajstem odstavku so podane osnove metod statistične kontrole kvalitete, ki jih uporabljamo pri masovni proizvodnji.

Za raziskovanja v gozdarstvu ni najmanj pomembno tudi štirinajsto poglavje, ki se ukvarja s statističnimi metodami proučevanja dinamične pojavov. Z metodami analize časovnih vrst proučimo marsikatero značilnost in zakonitost o časovni dinamiki pojavov iz gozdarstva.

Osnova za večino primerov, ki sem jih uporabil za ilustracijo posameznih metod, je gradivo raziskav Inštituta za gozdno in lesno go-

spodarstvo Slovenije (IGLG) in Inštituta za tehnologijo lesa pri
 gozdarskem oddelku Biotehniške fakultete. Za prijaznost in pomoč,
 ki mi je bila s tem izkazana, se vsem najlepše zahvaljujem.

M. Blejec

1. KRAŠNJI POJAVI

Preučevanje kraških pojavov	1
Statistične metode	2
Statistični modeli	3
Vzdrževanje	4
Priloge	5

2. KRAŠNJI POJAVI

Preučevanje kraških pojavov	1
Statistične metode	2
Statistični modeli	3
Vzdrževanje	4
Priloge	5

3. KRAŠNJI POJAVI

Preučevanje kraških pojavov	1
Statistične metode	2
Statistični modeli	3
Vzdrževanje	4
Priloge	5

10-11
11-12
13-16

VSEBINA

Str.

1. MNOŽIČNI POJAVI

Proučevanje množičnih pojavov	17
Statistične enote	20
Statistični znaki	21
Populacije	24
Parametri	27

2. GRUPIRANJE

Zakroževanje podatkov	29
Grupiranje vrednosti znakov	30
Načela grupiranja	30
Grupiranje numeričnih znakov	32
Grupiranje nenumeričnih znakov	36

3. ELEMENTARNI PARAMETRI

Število enot in vsote	39
Statistične vrste	40
<u>Frekvenčne porazdelitve</u>	44

Sestavljanje frekvenčnih porazdelitev	44
Grafično prikazovanje frekvenčnih porazdelitev	48
Kumulativne frekvenčne porazdelitve	54

4. RELATIVNA ŠTEVILA

Vrste primerjav	59
Strukture	60
Enostavne strukturne vrste.....	61
Kombinirane strukturne vrste	63
Indeksi	65
Indeksi s stalno osnovo	65
Verižni indeksi	67
Koeficienti in gostote	69
Koeficienti	69
Gostote	71

5. KVANTILI

Ranžirna vrsta. Rang	77
Kvantilni rang	78
Kvantili	80
Izračunavanje kvantilnih rangov in kvantilov iz frekvenčnih porazdelitev	81

6. SREDNJE VREDNOSTI

Vrste srednjih vrednosti	91
Mediana	92
Lastnosti mediane	92

	Str.
Modus	93
Izračunavanje modusa iz frekvenčnih porazdelitev	94
Lastnosti modusa	98
Aritmetična sredina	98
Lastnosti aritmetične sredine	99
Izračunavanje aritmetične sredine iz negrupiranih podatkov	100
Izračunavanje aritmetične sredine iz frekvenčnih porazdelitev	100
Neposredna metoda	100
Metoda s pomožnim znakom u	103
Metoda kumulativ	105
Aritmetična sredina aritmetičnih sredin	107
Harmonična sredina	109
Izračunavanje sumarnih relativnih števil	111
Kvadratična sredina	112
Geometrijska sredina	114
Zveze med srednjimi vrednostmi	117

7. MERE VARIACIJE

Vrste mer variacije	121
Variacijski razmak	122
Kvartilni odklon	123
Povprečen absoluten odklon	125
Varianca in standardni odklon	127
Izračun variance in standardnega odklona	128
Izračun variance in standardnega odklona iz negrupiranih podatkov. Neposredna metoda	128
Metoda pomožnega znaka u	129
Izračun variance in standardnega odklona iz frekvenčnih porazdelitev	132

Metoda pomožnega znaka u	132
Metoda kumulativ	134
Sheppardov popravek	136
Izračunavanje skupne temeljnice iz frekvenčne porazdelitve primerov	137
Zveza standardnega odklona z normalno porazdelitvijo	138
Skupna varianca	140
Relativne mere variacije	143

8. KORELACIJA

Funkcijske odvisnosti	147
Korelacijske odvisnosti	149
Vzročne in čiste korelacijske odvisnosti	150
Prikazovanje korelacijskih odvisnosti	150
Korelacijski grafikon	151
Korelacijska tabela	153
Značilnosti korelacijskih odvisnosti	155
Določanje regresijskih krivulj	157
Prostoročna metoda	157
Metoda sredin	157
Analitična metoda za določanje regresijskih krivulj	162
Mera stopnje odvisnosti	163
Linearna regresija in korelacija	165
Izračunavanje pokazateljev za linearno regresijo in korelacijo	167
Proučitev linearne regresije in korelacije iz korelacijske tabele	171
Krivuljna regresija in korelacija	175
Regresijske krivulje tipa $y' = a + bx + cx^2 + dx^3$	177

Določanje regresijskih krivulj iz vrste grup- nih sredin	178
Določanje regresijskih krivulj s transformacijami.	183
Multipla regresija in korelacija	198
Linearna multipla regresija in korelacija	200
Krivuljčna multipla regresija in korelacija	201
Parcialni korelacijski koeficient	204

9. TEORETIČNE PORAZDELITVE

Pomen proučevanja teoretičnih porazdelitev	207
Normalna porazdelitev	208
Opis normalne porazdelitve	209
Standardiziran znak z	212
Standardizirana normalna porazdelitev	213
Prilagoditev normalne porazdelitve stvarni poraz- delitvi	217
Verjetnostni grafikoni	220
Verjetnostne porazdelitve	226
Pojem tveganja	227

10. VZORČENJE - OCENJEVANJE PARAMETROV

Metode delnega opazovanja	233
Vzorčenje	234
Osnovna populacija. Enota opazovanja	235
Enote vzorčenja	236
Vzorec	236
Populacija vseh možnih vzorcev	238
Teoretične vzorčne porazdelitve	240

	Str.
Enostavno slučajnostno vzorčenje	241
Ocenjevanje aritmetične sredine	241
Točkovna ocena. Odklon zaupanja. Intervalna ocena. Razmak zaupanja	243
Nepristranska ocena variance in povprečnega kvadratičnega odklona	245
Preskus zakonitosti vzorčenja na shematični po- pulaciji	247
Ocenjevanje parametrov z enostavnim slučajnost- nim vzorčenjem na splošno	254
Ocenjevanje agregata Y , strukturnega deleža $P\%$ in števila enot z dano značilnostjo H	255
Tehnika izbora enostavnega slučajnostnega vzorca	261
Loterijski način	262
Tablice slučajnostnih števil	263
Primer za ocenjevanje z enostavnim slučajnost- nim vzorcem	268
Določanje velikosti vzorca pri zahtevani natanč- nosti ocene	277
Določanje velikosti vzorca za oceno povpreč- ja	277
Velikost vzorca pri predpisani relativni na- tančnosti	279
Določanje števila enot v vzorcu za ocene pa- rametrov M_y , Y , $P\%$, H	280
Stratificirano vzorčenje	282
Osnova in lastnosti	282
Razmestitev enot vzorčenja po stratumih ...	284
Proporcionalna razmestitev	284
Optimalna razmestitev	286
Optimalna razmestitev glede na stroške..	287

	Str.
Primer za ocenjevanje s stratificiranim vzorčenjem	291
Vzorčenje v skupinicah	297
Vrste skupinic	299
Primer vzorčenja skupinic iregularnih površin	300
Vzorčenje v pasovih	305
Primer za ocenjevanje s progami	305
Sistematično vzorčenje	307
Osnova	307
Sistematično vzorčenje kot vzorec skupinic...	309
Sistematično vzorčenje na površinah	311
Ocenjevanje parametrov s sistematičnim vzorčenjem	312
Ocenjevanje variance za ocene parametrov	313
Primer za sistematično vzorčenje	314
Vzorčenje v dveh in več stopnjah	318
Osnova	318
Prednosti in pomanjkljivosti	320
Ocenjevanje agregata in varianca za oceno agregata z vzorčenjem v dveh stopnjah.....	321
Ocenjevanje po metodi razmerij	322
Osnova in ocena agregata	322
Varianca ocene za agregat po metodi razmerij	323
Primeri za uporabo metode razmerij	324
Primer za ocenjevanje po metodi razmerij.....	325
Vzorčenje v dveh fazah	327
Vzorčenje v dveh fazah pri metodi razmerij...	327
Vzorčenje v dveh fazah pri stratifikaciji....	329
Primeri za ocenjevanje z vzorčenjem v dveh fazah pri stratifikaciji	331
Varianca ocene z vzorčenjem v dveh fazah.....	331

Sestavljanje planov vzorčenja v praksi	332
--	-----

11. VZORČENJE - PRESKUŠANJE HIPOTEZ

Osnove	333
Ničelna hipoteza	336
Preskušanje hipotez z malimi vzorci	339
Preskušanje hipoteze o sredini	339
Preskušanje značilnosti razlik med aritmetičnimi sredinami	344
Preskušanje hipotez o varianci	346
Preskušanje razlik med variancama	350
Enostavna analiza variance	356
Preskušanje hipotez z velikimi vzorci	360
Preskušanje značilnosti razlik za velike vzorce....	362

12. STATISTIČNO PLANIRANJE POSKUSOV

Osnove statističnega plana poskusa	369
Plan poskusa, slučajnost, ponavljanje poskusa.....	370
Čisto slučajnostni poskus	376
Metoda slučajnostnih blokov	376
Metoda parov	379
Latinski kvadrat	382
Hierarhična razdelitev	388
Faktorski poskusi	392
Čisti učinek in interakcija	392
Model in analiza dvofaktorskega poskusa	396
Trofaktorski poskus	401
Faktorski poskus tipa 2^p	408

Belni bloki - split plot	413
Drugi plani poskusov	419

13. STATISTIČNA KONTROLA KVALITETE

Osnove	421
Kontrola proizvodnega procesa	422
Kontrolne karte	423
Kontrolna karta za aritmetično sredino ...	424
Normalna in poostrena kontrola	426
Druge kontrolne karte za numerične znake..	427
Kombinirane kontrolne karte	430
Kontrolne karte za atributivne znake	430
Kontrola prevzema	432
Enojni, dvojni trojni, sekvencialni plan..	434

14. PROUČEVANJE DINAMIKE POJAVOV

Osnove	439
Analiza dinamike pojavov	443
Trend	445
Določanje trenda z ortogonalnimi polinomi binomskih funkcij	446
Eksponentni trend	456
Proučevanje periodične komponente	461
Metoda vsot	461
Metoda korigiranih vsot	465
Metoda kvocientov na vrsto drsečih sredin.	469
Proučevanje dinamične sezone komponente.	470

1. MNOŽIČNI POJAVI

Proučevanje množičnih pojavov

1.1 Če se omejimo na prirodo, spoznamo, da je sestavljena iz nesčetno stvari, rastlin, živali, dogodkov in drugih pojavov. Ti so med seboj različni ali podobni, sorodni ali tuji, povezani in odvisni, vplivajo drug na drugega itd. Vsaka izmed teh rastlin, živali, dogodkov ali na kratko pojavov se v prostoru in času pojavlja v velikem številu. Vse te pojave imenujemo množične pojave.

V večini znanostih, v prirodoslovnih pa še posebej, ima izolirano opazovanje posameznih primerov omejen pomen. Že dolgo ravno v prirodoslovnih znanostih izkoriščamo dejstvo, da se šele pri opazovanju velikega števila sorodnih pojavov pokažejo zakonitosti, katerih z individualnim opazovanjem ne moremo odkriti.

Metode proučevanja množičnih pojavov so specifične. Razvila se je posebna znanstvena disciplina proučevanja množičnih pojavov - statistika. Ta se ukvarja z opisovanjem, raziskavo in analizo množičnih pojavov. Statistika je znanost, ki s kvantitativnim proučevanjem množičnih pojavov s specifičnimi metodami od-

kriva zakonitosti množičnega pojavljanja in podaja kvalitativno sliko proučevanega pojava. Statistika ima torej svoj predmet proučevanja - množične pojave, specifične metode kvantitativnega proučevanja in svoje področje - odkrivanje zakonitosti množičnega pojavljanja.

Gozdarstvo je tipično področje, kjer je večina pojavov, ki jih proučujemo, množičnih. Tako je množično drevo določene drevesne vrste, ker v prostoru in času nastopa v velikem številu. Iz istega vzroka je množičen pojav določena vrsta insekta, posek drevesa, veja, list drevesa, izvrtek iz drevesa pri gozdarskih poskusih itd. Zato so statistične metode važno orodje pri proučevanju pojavov v gozdarstvu.

Pri statističnem proučevanju množičnih pojavov združujemo sorodne pojave, ki jih nameravamo proučevati, v s t a t i s t i č n o m n o ž i c o a l i p o p u l a c i j o. Posamezen pojav v populaciji imenujemo s t a t i s t i č n a e n o t a ali na kratko e n o t a. V gozdarstvu je najobičajnejša populacija sestoj, enote te populacije pa morejo biti posamezna drevesa v proučevanem sestoju.

Populacija je določena z o p r e d e l j u j o č i m i p o g o j i, ki predpisujejo, kateri pojavi so enote proučevane populacije in katere ne. Tako je npr. proučevani sestoj opredeljen takole: enote populacije so vsa drevesa, ki rastejo v sestojih gozdno gospodarskega območja N.N. na dan 30. junija 1960. S temi opredeljujočimi pogoji je točno določeno, iz katerih dreves je sestavljena populacija. Tako ne spada v populacijo drevo, ki je bilo posekano 29. junija 1960, niti drevesa, ki rastejo na negozdnih površinah gozdnega gospodarskega območja N.N.

Čeprav so posamezne enote v smislu opredeljujočih pogojev med seboj sorodne, se med seboj razlikujejo v najrazličnejših značilnostih. V konkretnem proučevanju niti ne moremo niti nimamo interesa proučevati vseh značilnosti enot. Značilnosti enot, ki so predmet konkretnega proučevanja, imenujemo statistične znake ali na kratko znake. Tako so v proučevanjih v gozdarstvu znaki: vrsta drevesa, premer drevesa v prsni višini, višina drevesa, velikost krošnje itd., če proučujemo lesno maso, Vrsta drevesa, starost, višina, jakost napadenosti z določenim insektom itd. pa so znaki, če proučujemo okuženost gozda itd.

Statistični znaki imajo v principu za vsako enoto različno vrsto znaka. Pravimo, da statistični znaki variirajo. Variiranje znakov je eden izmed osnovnih lastnosti znakov. V našem primeru so drevesa različne vrste, premeri dreves so različni, enako je z višino dreves in razsežnostjo krošnje, starostjo dreves pri neenodobnem sestoji, jakostjo napadenosti z insekti itd. Značilnosti enot, ki ne variirajo, so torej za vse enote iste. Te niso predmet statističnega proučevanja. Tako statistično niti ni možno niti nima smisla proučevati starosti pri enodobnem sestoji ali vrsto gozda pri čistem smrekovem sestoji, ker sta starost in vrsta za vsa drevesa ista.

Tudi populacije imajo značilnosti. Pravimo jim parametri populacije. Parametri so izvedeni oziroma odvisni od vrednosti znakov enot. Tako je parameter število dreves v gozdu, število dreves dane vrste, skupen volumen vseh dreves v sestoji, povprečen premer dreves v sestoji, odstotek okuženih dreves, mere variabilnosti premera itd. Ugotavljanje in izračunavanje parametrov za populacije je osnovni cilj opisovanja populacij in eden izmed obširnih in važnih problemov statistike.

Statistične enote

1.3 Po zgornjem splošnem uvodu smatramo za statistično enoto vsak pojav, ki v času in prostoru množično nastopa in je predmet statističnega proučevanja. Po tej opredelitvi morejo biti statistične enote v gozdarstvu najrazličnejši pojavi. Najpogostejša enota je drevo. Enota pa more biti tudi veja, list ali izvrtek na drevesu, posamezen gozdni škodljivec, gozdna parcela ali gozdno gospodarstvo, posamezen poskus trdnosti lesa, če proučujemo lastnosti lesa, posek drevesa, odprema hloda iz gozda itd.

Formalno je važna delitev enot na: a) r e a l n e e n o t e in b) d o g o d k e . Realne enote so npr. drevo, gozdni škodljivec, parcela, gospodarstvo itd., ker v času in prostoru dalj časa obstajajo. Dogodki kot enote pa so posek drevesa, spravilo hlobov iz gozda itd., ker se v času dogode. Dogodek se dogodi v trenutku ali v razmeroma krajšem časovnem razdobju. Kot bomo spoznali kasneje, je ta delitev enot važna zaradi časovne opredelitve populacij, ki je različna za populacije realnih enot in za populacije dogodkov.

Statistične enote so bodisi: a) e n o s t a v n e e n o t e ali b) a g r e g a t i . Tako je enostavna enota npr. drevo, če proučujemo gozd, ali list drevesa, če raziskujemo lastnosti listov. Agregati pa so skupinice enostavnih enot. Agregat pa imenujemo skupnost dreves na eni parcelici, enem gospodarstvu itd.

S t a t i s t i č n i z n a k i

1.4 Statistični znaki dajo enotam vsebino. Znaki so tiste značilnosti enot, ki so predmet konkretnega proučevanja. Zato more neka značilnost pri enem proučevanju biti znak opazovanja, pri drugem pa ne. Tako širina branike pri določanju volumna v nekem sestoju ni znak, medtem ko je pri raziskavi kvalitete lesa širina branike važen znak.

1.5 V r s t e s t a t i s t i č n i h z n a k o v . Vsebinsko delimo statistične znake v tele skupine: a) k r a j e v n e, b) č a s o v n e in c) s t v a r n e. Stvarne znake pa naprej delimo v a t r i b u t i v n e in n u m e r i č n e.

K r a j e v n i so vsi znaki, ki določajo kraj, kjer je enota, ali kjer se je zgodil za enoto pomemben dogodek. Tako je krajevni znak mesto, kjer raste drevo, kraj, kjer so parcele ali gospodarstva, ki jih proučujemo itd.

Č a s o v n i znaki so znaki, ki so v zvezi s časom, ki je kakorkoli pomemben za proučevano enoto. Tako je časovni znak čas, ko je bila vsajena sadika, čas poseka itd.

Vsi drugi znaki so s t v a r n i. Glede na to, kako izražamo vrednosti znakov, stvarne znake delimo na: a t r i b u t i v n e in n u m e r i č n e.

A t r i b u t i v n i znaki so vsi oni stvarni znaki, katerih vrednosti izražamo z besedami oziroma opisno. Tako je atributiven znak npr. okuženost z insekti, če vrednosti znaka izražamo z: okužen, neokužen. Enako je vrsta drevesa atributiven znak, ker posamezne vrste dreves označujemo z besedami: bukev, javor, smreka, macesen, bor itd. Atributiven znak je tudi vrsta tal, na katerem raste drevo, redka ali gosta poraslost v okolici drevesa itd.

Za n u m e r i č n e znake izražamo vrednosti številčno. Po tem, katere vrednosti na danem razmaku številčne premice more zavzeti numeričen znak, imamo: a) n e z v e z n e z n a k e, ki morejo zavzeti samo nekatere, običajno cele vrednosti in b) z v e z n e z n a k e, ki morejo zavzeti vse vrednosti na danem razmaku. Nezvezen numerični znak je npr. število novih odganjkov v enem letu, število vej na drevesu, število dreves na parceli, število storžev na smreki itd. Zvezni znaki pa so npr. volumen drevesa; trdnost, merjena z utisom pri določeni sili, premer drevesa, specifična teža lesa itd. Vrednosti prvih so samo cela števila, ker drevo ne more imeti 25,1 vej, parcela ne 12 in 1/4 dreves itd. Pač pa je volumen dreves lahko teoretično vsaka vrednost v določenih mejah.

1.6 Posebna odlika numeričnih znakov je, da se dajo enote populacije urediti po nedvoumnem vrstnem redu po vrednosti numeričnih znakov. To dopušča za časovne in numerične znake poglobljeno analizo. Teh lastnosti krajevni in atributivni znaki nimajo. Vendar moremo tudi vrednosti nekaterih atributivnih znakov urediti po velikosti. Tako moremo opredeliti okuženost z vrednostmi: neokužen, malenkostno okužen, srednje okužen, precej okužen, popolnoma okužen. Enako kvaliteto lesa označujemo s: prav slaba, slaba, dobra, prav dobra in odlična. Ozadje teh atributivnih znakov je vedno nek numeričen znak, ki ga včasih niti ne moremo določiti, včasih pa ni potrebe, da ga numerično izrazimo. Tako je pri znaku okuženost osnova število insektov ali odstotek vej, ki je napaden, v osnovi kvalitete morda trdnost lesa, ki se da numerično izraziti, ali enakomernost branik, ki se da tudi na en ali drug način numerično izraziti. Za atributivne znake te vrste moremo včasih uporabiti nekatere metode analize, ki so sicer uporabne samo za numerične znake.

1.7 Za analizo je posebno važna vsebinska delitev znakov na:

a) f a k t o r i a l n e in b) r e z u l t a t i v n e .

Faktorialni znaki izražajo jakost faktorjev, ki vplivajo na določeno značilnost, ki je rezultat teh faktorjev. Rezultat delovanja faktorjev pa je izražen z rezultativnim znakom. Tako so faktorialni znaki npr. kvaliteta tal, starost drevesa, povprečna letna temperatura, količina letnih padavin, relativna višina drevesa itd. Rezultativen znak, ki je izraz delovanja vseh teh faktorjev, pa je širina branike v določenem letu, prirast itd. Običajno vpliva več bistvenih faktorjev na velikost rezultativnega znaka. Jasno je, da je nemogoče naenkrat proučevati vse faktorje, ki vplivajo na rezultativen znak, bodisi ker jih je preveč ali pa je njih delovanje tako kompleksno, da ne moremo vseh upoštevati.

1.8 Po drugem načelu delimo numerične unake na: a) e k s t e n -

z i v n e in b) i n t e n z i v n e . Ekstenzivni znaki na-

kazujejo količine, ki jih moremo seštevati v smiselno količino (npr. volumne posameznih dreves v volumen sestoja). Intenzivni znaki pa nakazujejo kakovost. Tako je npr. intenziven znak specifična teža lesa za posamezno drevo, povprečna širina branike itd. Vsota vrednosti intenzivnih znakov nima vsebinskega pomena.

1.9 V a r i i r a n j e s t a t i s t i č n i h z n a k o v .

Vsak znak ima določeno število vrednosti. Najmanjše število vrednosti znaka je dva, ker značilnost, ki je za vse enote ena in ista, ni statistični znak, temveč kvečjemu opredeljujoč pogoj. Največje število vseh možnih vrednosti je neomejeno. Vsi zvezni znaki imajo teoretično neomejeno število možnih vrednosti, ker morajo zavzeti vse možne vrednosti na danem razmaku. Tako ima volumen drevesa teoretično neomejeno možnih vrednosti; isto je z višino drevesa, s

specifično težo lesa itd.

Pojav, da je vrednost določenega znaka od enote do enote različno, imenujemo variabilnost znakov. To, da ima več enot v populaciji eno in isto vrednost za dan znak, ni v nasprotju z definicijo variiranja. Bistvo variiranja znaka je v tem, da nimajo vse enote populacije istih značilnosti, ne pa v tem, da bi morale vse enote imeti med seboj različne vrednosti danega znaka.

Variabilnost vrednosti znakov je ena izmed osnovnih značilnosti množičnih pojavov. Zato se statistika ukvarja predvsem z variabilnostjo pojavov v najrazličnejših oblikah in z najrazličnejšimi metodami. Posebno podrobno moremo proučevati variabilnost numeričnih znakov. Zato je tudi največ statističnih metod, ki se ukvarjajo z analizo numeričnih znakov.

1.10 Pojmu znaka in vrednosti znakov ustreza v matematiki pojem spremenljivke. Kot ima znak različne vrednosti, tako tudi spremenljivka zavzema različne vrednosti. Faktorialnemu znaku ustreza pojem neodvisne, rezultativnemu znaku pa pojem odvisne spremenljivke. Zaradi te ozke sorodnosti med statističnimi znaki in spremenljivkami v matematiki, ki se izkaže predvsem pri proučevanju numeričnih znakov, privzemamo iz matematike simbole za spremenljivke: x , y , z , u , w , v itd. in z njimi zaznamujemo statistične znake.

P o p u l a c i j e

1.11 Populacija je skupnost istovrstnih pojavov, ki so opredeljeni z opredeljujočimi pogoji. Pojavi, ki so enote dane populacije, morajo zadoščati tem opredeljujočim pogojem. Populacije mora-

mo opredeliti krajevno, časovno in stvarno. Tako je populacija drevesa na gozdnih površinah v občini A na dan 30. junija 1960 opredeljena: krajevno (območje občine A), časovno (30. junija 1960 ob polnoči) in stvarno (vsa drevesa na površinah, ki jih v smislu definicije smatramo kot gozdne površine).

Sestoj, ki je sestavljen iz posameznih dreves, je v gozdarstvu najpogostejša populacija. To populacijo proučujemo v različnih oblikah.

1.12 Sestoj je sestavljen iz končnega števila enot - dreves. Take populacije imenujemo končne populacije. Končna populacija je na primer tudi populacija gospodarstev, ki imajo gozd v Sloveniji 31. decembra 1960. Ta populacija je k o n č n a , ker je število gospodarstev v Sloveniji določeno.

Končna populacija je tudi gozdna površina, če jo razdelimo v enote tako, da jo z vodoravnimi in navpičnimi pasovi razdelimo v kvadrate 25 m x 25 m, ki so enote populacije. Znaki teh enot so npr. število dreves določene vrste na elementarnih kvadratnih površinicah, sestava tal, volumen vseh dreves na osnovnih površinicah, število okuženih dreves itd.

Če pa vzamemo, da je enota površine na gozdni površini vsak kvadrat 25 m x 25 m, ne glede na način, kako kvadrat leži, in se posamezni kvadrati med seboj prekrivajo, dobimo populacijo, ki ima n e - s k o n č n o š t e v i l o enot.

Za z v e z n e p o p u l a c i j e , ki so take narave kot gozdna površina, za katero niso enote vnaprej dane in ločene med seboj, moremo glede na določitev enote sestaviti populacije s končnim ali neskončnim številom enot.

Tudi posamezno drevo moremo smatrati kot zvezno populacijo, ki je sestavljena iz koščkov lesa npr. 3 cm x 5 cm x 2 cm volumna. Drevo moremo razžagati na take ploščice, ki jih je v tem primeru končno število. Znaki teh enot so npr. teža, trdnost, mesto, kjer je bila ploščica v deblu, število branik itd. Iz drevesa pa dobimo neskončno populacijo koščkov lesa, če predpostavljamo, da moremo koščke lesa odrejene oblike in velikosti izrezati iz debla na katerikoli način.

1.13 Če preskušamo npr. vpliv impregnacije lesa na trdnost lesa, sestavimo v ta namen poskus, pri katerem vzamemo dva koščka lesa, ki sta po kvaliteti čim bolj enaka in en košček impregniramo, drugega pa ne. Na koncu poskusa merimo razliko v trdnosti med impregniranim in neimpregniranim koščkom lesa. Takih poskusov napravimo več. Če hočemo rezultate teh poskusov posplošiti, smatramo izvedene poskuse kot nekaj enot iz neskončne, umišljene - hipotetične populacije vseh možnih enakih poskusov pod enakimi pogoji. V raziskovalnem delu pogosto smatramo skupnost poskusov pod enakimi pogoji kot del iz umišljenih - hipotetičnih populacij. To delamo vselej, kadar zaključke poskusov posplošujemo.

1.14 Delne populacije. Če drevesom v populaciji drevesa za sestoje gozdnega gospodarskega območja N.N konec leta 1960 dodamo nov opredeljujoč pogoj: listavec, iz osnovne populacije izdvojimo novo populacijo: drevesa listavcev v sestojih gozdnega gospodarskega območja N.N konec leta. Vsa drevesa v tej delni populaciji so enote osnovne populacije, ker zadoščajo vsem opredeljujočim pogojem za osnovno populacijo. V tem smislu so stvarno izvršeni poskusi, ki jih smatramo kot enote hipotetične populacije vseh možnih poskusov pod enakimi pogoji, tudi delna populacija, ker

so to oni poskusi iz hipotetične populacije, ki so bili resnično izvršeni.

1.15 Za analizo populacij je posebno pomembno razdeliti osnovno populacijo po danem znaku v več delnih populacij tako, da je vsaka enota osnovne populacije v eni, a v eni sami delni populaciji. Če razdelimo drevesa v sestoju v delne populacije po drevesnih vrstah, dobimo osnovo za proučevanje sestoja po drevesnih vrstah. Če razdelimo drevesa v populaciji po debelini v delne populacije po debelinskih stopnjah, dobimo osnovo za uvid v sestav po debelini dreves itd.

P a r a m e t r i

1.16 Vsak numerični podatek o populaciji je parameter populacije.

Ena izmed osnovnih nalog statističnega proučevanja množičnih pojavov je izračunavanje parametrov o populaciji. V nadaljevanju se bomo ukvarjali z e l e m e n t a r n i m i p a r a m e t r i, ki jih dobimo z enostavnim preštevanjem ali seštevanjem podatkov za enote populacij. Iz osnovnih podatkov pa najprej podatke analiziramo tako, da izračunavamo različne i z v e d e n e p a r a m e t -
r e kot so: relativna števila, srednje vrednosti, mere variacije, mere korelacije itd.

2. GRUPIRANJE

Zaokroževanje podatkov

2.1 Numerične podatke, kot so npr. premer, višina, volumen in starost dreves, merimo samo do določene stopnje natančnosti. Te podatke zaokrožujemo do natančnosti, ki je potrebna za praktično uporabo. Premere dreves zaokrožujemo na centimetre, višine dreves na decimetre ali metre, starost na leta itd.

Podatke zaokrožujemo na dva načina. Premer dreves zaokrožujemo na centimetre na najbližjo celo vrednost v cm ali pa na najvišjo celo vrednost v cm. Po prvem načinu zaokrožimo npr. premer 32,7 cm na 33 cm, ker je to najbližja cela vrednost in se od prave vrednosti razlikuje le za 0,3 cm. Po drugem načinu pa zaokrožimo premer na 32 cm, ker je 32 cm najvišja vrednost v zaokroženih enotah (cm), ki ni večja kot obravnavan premer. Prednost pri prvem načinu zaokroževanja je, da je v splošnem razlika med pravo in zaokroženo vrednostjo vedno manjša kot polovica razmaka, na katerega zaokrožujemo. Izkazuje pa se, da je pri nadaljnji obdelavi zaokroženih podatkov boljše, če jih zaokrožujemo na najvišjo celo vrednost, čeprav je razlika med pravo in zaokroženo vrednostjo lahko tudi večja kot pri prvem načinu.

Ne zaokrožujemo pa samo numeričnih znakov, če navajamo čas pogozdo-

vanja, je včasih zadosti, da povemo, v katerem letu je bil sestoj osnovan in ni potrebe, da povemo točno do dneva, kdaj je bilo zasa-jeno posamezno drevo.

Tudi krajevne podatke zaokrožujemo. Tako običajno ne navajamo točne-ga kraja, kjer je bilo drevo posekano, temveč zadošča, če navedemo, v katerem sestoji ali odseku je rastlo posekano drevo.

Grupiranje vrednosti znakov

2.2 Zaokroževanje, ki ga poznamo iz vsakdanjega življenja, se uje-ma z grupiranjem vrednosti znakov, ki ga uporabljamo v statistiki. Za znake z velikim številom vrednosti običajno ni potrebno oziroma je nepregledno navajati podatkov za vse vrednosti. V takih primerih sorodne vrednosti znakov grupiramo v grupe. Pri krajevnih, časovnih in zveznih numeričnih znakih, ki imajo neomejeno število vseh mož-nih vrednosti, pa je grupiranje nujno potrebno, ker je število vseh možnih osnovnih vrednosti neomejeno.

Z grupiranjem izgubimo na natančnosti, pridobimo pa na preglednosti, ki je v večini primerov statističnega proučevanja bistvena. Razen tega pa se zakonitosti in tipičnosti pri množičnih pojavih pokažejo šele, če pojav nastopa v velikem številu. To pa dosežemo s tem, da podatkov ne navajamo individualno, temveč po grupah.

Načela grupiranja

2.3 Izvedba grupiranja je odvisna od vrste znaka, ki ga grupiramo, od vsebinskih razlogov in cilja statističnega proučevanja. Po pravilu ni enotnih načel in navodil za sestavljanje grup.

Za vse znake pa veljajo neka splošna načela.

Za vse vrste znakov mora biti grupiranje e n o l i č n o. To pomeni, da mora biti grupiranje izvedeno tako, da vsaka osnovna vrednost spada v eno in eno samo grupo. V tej zvezi je poseben problem mejnih vrednosti. Tako je pri časovnem grupiranju treba paziti in določiti, v katero grupo spada na primer pri grupiranju v dneve moment ob koncu enega in začetku drugega dne. Pri geografskih grupah je podoben problem pri odločitvi, kam spadajo meje med posameznimi grupami. Sporno more biti, kam spada drevo, ki raste točno na meji med dvema geografskima grupama.

Vse individualne vrednosti v eni grupi pri grupiranem znaku so izenačene in dobe neko novo- g r u p n o v r e d n o s t. Tako pri zaokroževanju štejemo, da imajo vsi premeri v grupi od 32,5 cm do 33,5 cm skupno-grupno vrednost 33 cm in se ne oziramo na podrobnejše vrednosti.

Pri časovnih grupah vse trenutke enega dne združujemo v dneve in je za vse trenutke enega dneva grupna vrednost datum itd. Enako je ime občine grupna vrednost za vse kraje občine, če grupiramo kraje v grupe po občinah.

Grupe vsakega znaka moremo naprej grupirati v g r u p e v i š j e g a r e d a, enako kot grupiramo individualne vrednosti. Grupe premerov po en centimeter združujemo v debelinske stopnje, ki so sestavljene iz petih grup po en centimeter. Tako dobimo drugo debelinsko stopnjo, če združimo premere 5 cm, 6 cm, 7 cm, 8 cm, 9 cm v novo grupo - drugo debelinsko stopnjo. Enako časovne grupe - dneve združujemo v grupe višje stopnje - tedne, mesece, leta; geografske grupe - občine v okraje itd.

Grupe imajo torej iste lastnosti kot vrednosti znakov. Imajo svoje ime, vrednost ki jih označuje, in jih moremo grupirati kot osnovne vrednosti *med se.*

Posamezne znake moremo grupirati po različnih načelih. Za vsak znak moremo sestaviti različne grupe, ker je za vsak znak več načel, po katerih izvedemo grupiranje. Omenili smo že, da je načelo grupiranja sorodnost med vrednostmi, ki so v eni grupi. Načelo sorodnosti pa je lahko različno. Tako zemljišče grupiramo po lastniškem ali vsebinskem načelu. Po prvem združujemo v grupe vsa zemljišča, ki so last istega lastnika, po drugem pa zemljišča, ki so si vsebinsko podobna, zasajena z isto vrsto drevja itd.

Enako imamo upravno teritorialno grupacijo, če je načelo geografskega grupiranja pripadnost v isto upravno teritorialno grupo, ali rajone, če je načelo geografskega grupiranja vsebinsko.

Grupiranje numeričnih znakov

2.4 Pri numeričnih znakih je merilo sorodnosti dveh vrednosti absolutna razlika med njima. Grupam za numerične znake pravimo razredi. Vsak razred je od drugega razreda razmejen z mejo razreda tako, da nobena vrednost v razredu, ki je pod mejo, ni večja, nobena vrednost v razredu, ki je nad njo, pa ni manjša kot meja razreda. Samo mejo štejemo bodisi v spodnji ali v zgornji razred. Tako je 25 cm meja med peto in šesto debelinsko stopnjo, ker vključuje peta debelinska stopnja premere med 20 cm do 25 cm, šesta pa premere od 25 cm do 30 cm. S predpisom določimo ali spada meja (25 cm) v spodnji ali zgornji razred. To v grupaciji tudi naznačimo. Če vključimo meje razredov v spodnje razrede, debelinske stopnje označimo z:

1. deb. stop.	do 5 cm
2. deb. stop.	nad 5 cm do 10 cm
3. deb. stop.	nad 10 cm do 15 cm
4. deb. stop.	nad 15 cm do 20 cm
itd.	

Da so pa meje razredov vključene v zgornje razrede, je razvidno iz naslednje grupacije:

1. deb. stop.	do pod 5 cm
2. deb. stop.	5 cm do pod 10 cm
3. deb. stop.	10 cm do pod 15 cm
4. deb. stop.	15 cm do pod 20 cm itd.

Ker iz grupacije:

1. deb. stop.	- 5 cm
2. deb. stop.	5 cm - 10 cm
3. deb. stop.	10 cm - 15 cm
4. deb. stop.	15 cm - 20 cm
itd.	

ni razvidno, v katere razrede spadajo meje razredov, ta grupacija ni enolična in je zato pomanjkljiva.

Če zaokrožujemo premere na najvišje cele vrednosti, moremo grupacijo v debelinske stopnje pisati tudi takole:

1. deb. stop.	0 cm - 4 cm
2. deb. stop.	5 cm - 9 cm
3. deb. stop.	10 cm - 14 cm
4. deb. stop.	15 cm - 19 cm
itd.	

Zgornja grupacija ni enolična in ne spada vsaka izmed vrednosti v en sam razred le navidezno. Premer 14,7 cm spada v 3. deb. stopnjo, ker zaokrožen premer 14 cm vključuje vse premere do pod 15 cm. Na prvi pogled pa kaže, da se spodnja in zgornja meja dveh zaporednih razredov ne prekrivata.

Iz navedenega primera vidimo, zakaj zaokroževanje na najbližjo celo vrednost ni primerno. Pri tem načinu zaokroževanja so namreč meje med posameznimi razredi 4,5 cm, 9,5 cm, 14,5 cm, 19,5 cm in zato iz njih ne moremo sestaviti pravih debelinskih stopenj, za katere so meje razredov 5 cm, 10 cm, 15 cm, 20 cm itd.

Vsak razred ima š i r i n o r a z r e d a, ki je razlika med zgornjo in spodnjo mejo razreda. Če zaznamujemo na splošno katerikoli razred z indeksom k , z $x_{k,min}$ spodnjo, z $x_{k,max}$ zgornjo mejo razreda, z i_k pa širino razreda, je po zgornji definiciji

$$i_k = x_{k,max} - x_{k,min} \quad (2.1)$$

Kot smo omenili, ima vsaka grupa neko grupno vrednost, ki reprezentira vse vrednosti razreda. Ta grupna vrednost je pri numeričnih znakah s r e d i n a r a z r e d a, ki jo zaznamujemo z x_k , izračunamo pa po obrazcu

$$x_k = \frac{x_{k,min} + x_{k,max}}{2} \quad (2.2)$$

Pri analizah smatramo, da se vse vrednosti v razredu enake grupni vrednosti - sredini razreda, ker se nobena vrednost v razredu ne razlikuje od nje za več kot za polovico širine razreda.

2.5 N e z v e z n e n u m e r i č n e z n a k e grupiramo po istih načelih kot zvezne. Vendar je glede na to, da so za

nezvezne numerične znake vrednosti izolirane, nekaj tehničnih razlik v grupiranju.

Če vzamemo kot primer za nezvezni znak število dreves na površinah 10 a v določenem gozdnem sestoju, morejo biti grupe naslednje:

0 - 9 dreves, 10 - 19 dreves, 20 - 39 dreves, 40 in več dreves. Nepravilna je grupacija 0 - 10, 10 - 20, 20 - 40, 40 in več. Ta grupacija ni enolična, ker so meje vključene v dveh razredih.

Tudi za nezvezne razrede določamo meje razredov, širine razredov in sredine razredov po istih obrazcih kot za zvezne znake, če teoretično predpostavljamo, da vsaka individualna vrednost za nezvezni znak predstavlja grupo, ki obsega razmak, širok 1, individualna vrednost pa je sredina tega enotinega razmaka. Tako npr. vrednost 9 dreves teoretično predstavlja vrednosti v zveznem razmaku od 8,5 do 9,5, čeprav vemo, da je število dreves nezvezen numeričen znak. Če to upoštevamo, so pri zgornjem primeru teoretične meje 9,5, 19,5, 29,5, 39,5 dreves. Ker je npr. v drugem razredu spodnja meja 9,5, zgornja meja pa 19,5, je širina razreda $i_2 = 19,5 - 9,5 = 10$, sredina razreda pa
$$\bar{x}_2 = \frac{9,5 + 19,5}{2} = 14,5.$$
 Tako izenačimo postopek

grupiranja zveznih in nezveznih znakov. Zveznim vrednostim v določenem razmaku pripišemo sredino razreda, ki je reprezentant v razmaku, nezveznim vrednostim pa pripišemo enotin razmak, ki predstavlja razmak, na katerega se nanaša posamezna nezvezna vrednost.

2.6 Iz zgornje grupacije dreves sklepamo, da morejo biti širine posameznih razredov glede na pojav, ki ga proučujemo in glede na cilj proučevanja, različne. Zadnji razred 40 in več dreves pa ima celó samo spodnjo mejo. Za take razrede, ki imajo samo spodnjo ali samo zgornjo mejo, ne moremo določiti niti sredine niti širine raz-

reda. Imenujemo jih o d p r t e r a z r e d e , tvorimo jih pa takrat, kadar pričakujemo, da je le za nekaj enot podatek nad ali pod določeno vrednostjo. Ti podatki pa zelo variirajo.

Za formalno statistično analizo je najprimerneje, če so širine vseh razredov enake, vsi razredi pa zaprti. Iz vsebinskih razlogov pa to ni vedno najboljše.

2.7 Grupiranje nenumeričnih znakov.

Č a s o v n e z n a k e grupiramo v naravne časovne razmaka, ure, dneve, tedne, mesece, leta, petletja ali desetletja, čeprav je dolžina posameznih izmed njih različna (npr. pri mesecih). Vedno pa ne združujemo zaporednih časovnih razmakov v večje grupe. Tako npr. pri sezonskem proučevanju pojavov združujemo v eno grupo iste mesece za več let. Grupe sestavljamo iz vseh januarjev, vseh februarjev, vseh marcov itd. za več zaporednih let, iz njih pa proučujemo, kakšne so sezone razlike npr. v sečnji. Če pa proučujemo časoven razvoj sečnje v daljšem razdobju, združimo vse mesece posameznih let v letna razdobja. Grupiranje je torej ozko povezano s ciljem analize.

Omenili smo že, da se pri k r a j e v n i h g r u p a c i j a h navadno oslonimo na teritorialne razdelitve, ki so izvedene v druge - običajno administrativne namene. Najmanjše teritorialne grupe, ki pridejo v poštev v gozdarstvu, so parcele, sestoji oziroma odseki. Te združujemo po različnih načelih dalje v višje grupe: oddelke, gospodarske razrede, gospodarske enote itd. Razen zgornjega grupiranja pa poznamo tudi vsebinsko krajevno grupiranje v rajone. V rajone združujemo vse kraje z istimi značilnostmi pojava. Ker je rajonizacija težaven posel, dostikrat združujemo v rajone manjše administrativne enote po pretežnosti.

Problematika grupiranja atributivnih znakov je specifična. Načelo sorodnosti je dano s kako lastnostjo, ki jo posamezna vrednost atributivnega znaka izraža. Tako posamezne vrste dreves grupiramo v listavce ali drevesa z mehkim in trdim lesom in podobno.

3. Kvantilni parametri

Število enot in vrsto. Kvantilni parametri o statistični populaciji so običajno znaki, katere količina se preštevanje enot v populaciji in s tem vrsto enot atributivnih znakov. Osnovni parameter je število enot v populaciji, običajno ga, če preštejemo, koliko enot sestavlja populacija. Če število števil dreves v sestavi, če je populacija, in če preštejemo, sestavlja iz dreves v sestavi. Število enot v populaciji je običajno označeno s N (numerus).

Primeri parametrov so letna zaloga v sestavi. Če število, če količina dreves (vrednosti znaka "vrednost dreves") sestavlja, če količina skupne temeljnice, če sestavlja, če količina parametrov dreves v sestavi. Vse podatke v populaciji sestavlja s vrsto ali znaki $X_1, X_2, X_3, \dots, X_N$, označeni kot $x_1, x_2, x_3, \dots, x_N$ ali znaki. Če so to velike vrste.

$$x = \sum_{i=1}^N x_i \quad (3.1)$$

Če so znaki se sestavljajo od 1 do N ; x_i - število enot vrste.

3. ELEMENTARNI PARAMETRI

3.1 Števílo enot in vsote. Najenostavnejši parametri o statistični populaciji so absolutni podatki, katere dobimo s preštevanjem enot v populaciji in s seštevanjem vrednosti numeričnih znakov. Osnoven parameter je število enot v populaciji. Dobimo ga, če preštejemo, koliko enot sestavlja populacijo. Tako dobimo število dreves v sestoji, če je populacija, ki jo proučujemo, sestavljena iz dreves v sestoji. Število enot v populaciji dogovorno zaznamujemo vedno z N (numerus).

Preprost parameter je lesna zaloga v sestoji. To dobimo, če volumen posameznih dreves (vrednosti znaka "volumen drevesa") seštejemo. Podobno dobimo skupno temeljnico, če seštejemo temeljnice posameznih dreves v sestoji. Vsote podatkov v populaciji zaznamujemo z velikimi črkami X, Y, Z, U, V , analogno kot zaznamujemo z x, y, z, u, v znake. Glede na to velja zveza

$$Y = \sum_{i=1}^N y_i \quad (3.1)$$

$\sum_{i=1}^N$ = oznaka za seštevanje od 1 do N ; y_i = individualna vrednost.

3.2 S t a t i s t i č n e v r s t e. Vendar ti parametri, čeprav so pomembni, povedo o populaciji razmeroma malo. Če pa preštevamo enote ali seštevamo podatke po grupah določenega znaka, dobimo zelo dober vpogled v sestav populacije in osnovo za analizo.

Za populacijo - "posekana drevesa v letu 1966 v SFRJ", je skupna posekana bruto lesna masa 17.065 tisoč m³. Ta podatek je pomemben, vendar dá razmeroma malo informacij o posekani lesni masi. Če pa seštejemo posekano lesno maso po drevesnih vrstah, spoznamo sestav posekanega lesa po vrstah. Tako dobimo niz podatkov-parametrov, ki kompleksno prikazujejo sestav posekane lesne mase po vrstah lesa.

Tabela 3.1 Posekana bruto lesna masa po vrsti lesa v letu 1966 v SFRJ v tisoč m³
(Vir SG 1967)

S k u p n o	17065
Listavci skupno	12348
od tega: hrast	2140
bukev	7458
ostali trdi	1060
topol	280
ostali mehki	1410
Iglavci skupno	4717
od tega: jelka in smreka	4117
bor	355
ostali	245

Tak niz istovrstnih podatkov, od katerih se vsak nanaša na eno izmed vrednosti ali na grupo vrednosti določenega znaka, imenujemo s t a t i s t i č n o v r s t o. Ker je v našem primeru posekana lesna masa razdeljena po atributivnem znaku - vrsta dreves, imenu-

jemo to statistično vrsto - atributivno statistično vrsto.

~~3.3~~ Časovne vrste. Analogno je časovna vrsta niz istovrstnih podatkov, od katerih se vsak nanaša na določen zaporeden časovni trenutek ali razmak.

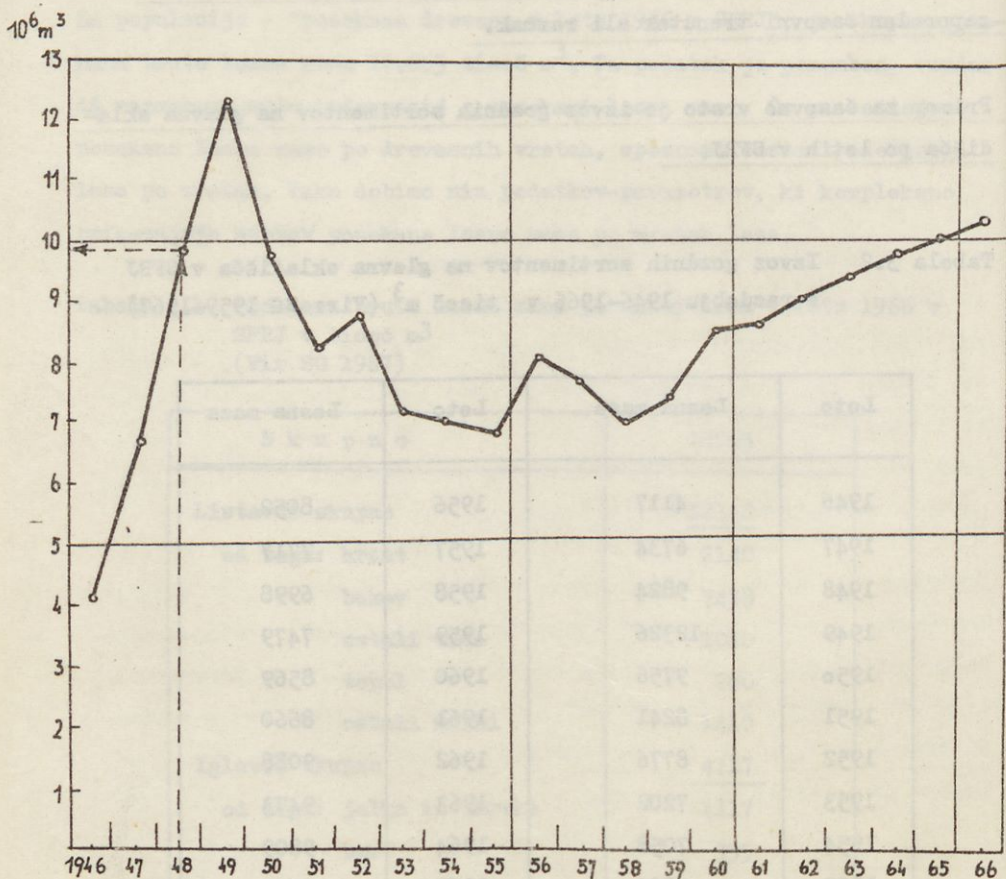
Primer za časovno vrsto je izvoz gozdnih sortimentov na glavna skladišča po letih v SFRJ.

Tabela 3.2 Izvoz gozdnih sortimentov na glavna skladišča v SFRJ v razdobju 1946-1966 v tisoč m³ (Vir: SG 1959-1967)

Leto	Lesna masa	Leto	Lesna masa
1946	4117	1956	8052
1947	6734	1957	7717
1948	9824	1958	6998
1949	12326	1959	7479
1950	9756	1960	8569
1951	8241	1961	8660
1952	8776	1962	9088
1953	7202	1963	9473
1954	7058	1964	9809
1955	6880	1965	10133
		1966	10312

Iz navedene časovne vrste moremo zasledovati časovni razvoj izvoza posekane lesne mase v razdobju 1946-1958. Iz nje opazimo izreden porast poseka v razdobju od leta 1946 do leta 1949, ko je po-

sek največji (12326 tisoč m^3) in ustaljen posek v naslednjem razdobju 1950-1959, kar je rezultat planiranega poseka. Nazorneje kot iz tabele moremo slediti časovnemu razvoju poseka iz grafičnega prikaza na sliki 3.1.

Slika 3.1 Izvoz gozdnih sortimentov na glavna skladišča v SFRJ v razdobju 1946-1966.

Z linijskim grafikonom je prikazana časovna vrsta v pravokotnem koordinatnem sistemu tako, da je abscisna os časovna os, na ordinatno os pa nanašamo podatek. V našem primeru je to obseg izvoza. Velikost podatka merimo s skalo, ki daje odnos med enoto mere (m^3) in geometrijsko

velikostjo - dolžino. Sistem pomožnih črt, ki olajšujejo čitanje grafikona, imenujemo mrežo grafikona. Velikost podatka je prikazana z oddaljenostjo ustrezne točke od abscisne osi. Kako odberemo na ordinatni - količinski skali, kolik je uvoz, je za leto 1948 nakazano na sliki. Ker se posek nanaša na celo leto, nanašamo točke po pravilu nad sredine razmakov, ki pomenijo na abscisi leta. V primeru, da v grafikonu prikazujemo časovno vrsto podatkov, ki se nanašajo na določene časovne momente, pa rišemo točke točno nad mesto, ki na časovni skali ustreza danemu momentu. Tak primer bi imeli, če bi grafično prikazovali časovno vrsto lesne mase stoječega lesa. Ti podatki so momentni ker se stanje lesne zaloge za stoječi sestoj nanaša na določen datum oziroma trenutek.

~~3.4~~ K o m b i n i r a n i p o d a t k i . Včasih dobimo osnovo za analizo, če preštevamo ali seštevamo podatke po kombinaciji dveh ali več znakov hkrati. Tako dobimo kombinirano tabelo. Primer kombinirane tabele je pregled gozdnega fonda po družbenih sektorjih in kvaliteti gozda v tabeli 3.3

Tabela 3.3 Lesna masa gozdnega fonda v FLRJ v letu 1958 po družbenih sektorjih in kvaliteti gozda (v milijon m³)
Vir: SG 1959)

Kvaliteta Družb. sektor	Skupno	G o z d		Grmičevje
		gojen	degradiran	
Skupno	880	771	95	14
Družbeni	700	641	51	8
Privatni	180	130	44	6

3.5 Za statistično analizo množičnih pojavov so posebno pomembne statistične vrste, ki za numeričen znak pokažejo, koliko enot ima vrednosti v posameznih razredih. Take statistične vrste imenujemo frekvenčne porazdelitve, ker pokažejo pogostnost pojavljanja vrednosti. Število enot v posameznem razredu imenujemo frekvenca. Dogovorno zaznamujemo v frekvenčni porazdelitvi frekvence s f oziroma s f_k , kadar hočemo z indeksom k naznačiti, da se frekvenca nanaša na konkretne razrede v frekvenčni porazdelitvi. V frekvenčnih porazdelitvah nimamo pregleda o točnih vrednostih znaka v populaciji, ker pokaže samo koliko enot ima vrednost v posameznih razredih. Pač pa da, če je pravilno sestavljena, kompleksen in nazoren pregled o variiranju vrednosti v populaciji.

3.6 Sestavljanje frekvenčnih porazdelitev. Iz neurejene vrste individualnih podatkov za posamezne enote tehnično sestavimo frekvenčno porazdelitev po več metodah.

Za manjše in enostavnejše populacije je prikladna metoda črtic. Po tej metodi sestavimo najprej obdelovalno tabelo, v kateri so za razrede predvidena večja polja. Ko po vrsti pregledujemo posamezne vrednosti, za vsak podatek napravimo v ustreznem razredu črtico. To ponavljamo, dokler ne izčrpamo celotne populacije. Na koncu v posameznem razredu preštejemo črtice. Število črtic v vsakem razredu je enako številu enot, ki imajo vrednosti v danem razredu. V praksi uporabljamo več načinov črtanja. Črtice moremo enostavno nizati drugo poleg druge (//////////). Štetje črtic si olajšamo, če sestavljamo grupe po pet črtic tako, da s peto črtico štiri črtice prečrtamo (++++). Uporabljamo pa tudi sistem, pri katerem sestavljamo

grupe po deset enot. To dosežemo s štirimi točkami za prve štiri enote. Za nadaljnje štiri enote k tem točkam narišemo stranice kvadrata, diagonali pa dopolnita deveto in deseto enoto .

3.7 Za populacijo premerov za $N=53$ dreves 27-letne marilandske topole so individualni podatki naslednji:

49 51 54 54 61 60 64 68 74 57 54 62 37 51 49 45 51 58 43 56 43
61 45 68 33 51 48 41 53 58 72 54 49 48 55 55 36 64 49 44 41 69
52 58 47 50 54 49 52 57 65 55 47.

V sliki 3.2 je po vseh treh načinih naznačeno, kako sestavimo frekvenčno porazdelitev. Za prvi podatek (49 cm) smo vrisali črtico v razred 45-49 cm, za drugega (51 cm) v razred 50-54 cm itd. do zadnjega podatka (47 cm), za katerega smo vnesli črtico v razred 45-49 cm.

Premer	Črtanje			f_k
30 cm - 34 cm			°	1
35 cm - 39 cm			° °	2
40 cm - 44 cm			° ° °	5
45 cm - 49 cm			° ° ° °	11
50 cm - 54 cm			° ° ° °	13
55 cm - 59 cm			° ° °	9
60 cm - 64 cm			° ° °	6
65 cm - 69 cm			° ° °	4
70 cm - 74 cm			° °	2

Slika 3.2 Sestavljanje frekvenčne porazdelitve s črticami in točkami

53=N

3.8 Za večje populacije in bolj zamotane obdelave metoda črtic ni preveč prikladna. Zamotanost posla in velika možnost napak so hibe, ki govorijo proti uporabi te metode za večje obdelave. V takih primerih je primernejše, da podatke napišemo na individualne obdelovalne listke. Obdelovalne listke sortiramo po grupah in razredih ustrezno s planom obdelave tako, da posamezne listke polagamo na kupe, ki ustrezajo posameznim grupam. Na koncu sortiranja preštejemo listke v posameznih razredih in dobimo zanje frekvence. S strojno obdelavo, ki v potrebah po hitrih in obsežnih informacijah bolj in bolj izpodriva ročno obdelavo ta posel pomembno skrajšamo in mehaniziramo.

~~3.9~~ Frekvenčne porazdelitve za premer dreves. Najznačilnejši primer frekvenčnih porazdelitev v gozdarstvu so frekvenčne porazdelitve premerov dreves v prsni višini. Porazdelitve premerov za različne sestoje kažejo tipične oblike, ki so pogojene s tipom sestoja. Zato preglejmo frekvenčne porazdelitve za nekaj najznačilnejših tipov sestojev!

V tabeli 3.4 imamo šest frekvenčnih porazdelitev premerov za različne tipe sestojev. Prva in druga frekvenčna porazdelitev se nanašata na enodobna smrekova sestoja A in B na Pokljuki. Oba sestoja sta raziskovalni ploskvi IGLG-a in obsegata vsak po en hektar površine. Starost prvega sestoja je 130 do 140 let, starost drugega sestoja pa 120 do 130 let.

Frekvenčna porazdelitev C se nanaša na prebiralni jelov-bukov sestoj na Snežniku (2 ha raziskovalne ploskve IGLG), porazdelitev D pa prikazuje porazdelitev premerov za dvoetažni gozd površine 1 ha na Otoku, oddelek 13 b na raziskovalni ploskvi FAGV. V prvi etaži je zasajena marilandska topola s podrastom jelše v drugi eta-

ži. Ločeni frekvenčni porazdelitvi za topolo in jelšo sta podani v stolpcih D_1 in D_2 .

Tabela 3.4 Frekvenčne porazdelitve za enodobna smrekova sestoja, za prebiralen jelkovo-bukov sestoj in dvoetažni sestoj topole in jelše.

S e s t o j	Enodobna smrekova sestoja Pokljuka		Prebiralni jelov-bukov sestoj Snežnik	Dvoetažni sestoj O t o k		
	A	B		Skupaj	topola	jelša
Debelinska stop.	A	B	C	D	D_1	D_2
3 10 cm - 14 cm	-	-	257	25	-	25
4 15 cm - 19 cm	4	5	138	57	2	55
5 20 cm - 24 cm	6	34	111	41	5	36
6 25 cm - 29 cm	55	87	84	15	4	11
7 30 cm - 34 cm	118	93	77	14	13	1
8 35 cm - 39 cm	112	74	72	11	10	1
9 40 cm - 44 cm	109	42	37	13	11	2
10 45 cm - 49 cm	61	23	44	15	15	-
11 50 cm - 54 cm	28	13	35	14	14	-
12 55 cm - 59 cm	9	4	34	9	8	1
13 60 cm - 64 cm	5	2	17	13	13	-
14 65 cm - 69 cm	-	4	10	3	3	-
15 70 cm - 74 cm	-	-	3	2	2	-
16 75 cm - 79 cm	-	-	-	3	3	-
	507	381	919	235	103	132

3.10 Grafično prikazovanje frekven-
čnih porazdelitev. Osnovne zakonitosti in ti-
pičnosti za posamezne vrste sestojev, ki jih izražajo frekvenčne po-
razdelitve premerov, nazornejše in lepše kot iz tabele 3.4 proučimo
iz grafičnega prikaza posameznih frekvenčnih porazdelitev.

Grafično prikazujemo frekvenčne porazdelitve:

- a) s histogrami in
- b) s poligoni.

S histogramom prikažemo frekvenčno porazdelitev s stolp-
ci. Za vsak razred je frekvenca ponazorjena s stolpcem, ki je visok
v sorazmerju s frekvenco. Skupnost stolpcev za vse razrede da sliko
celotne frekvenčne porazdelitve.

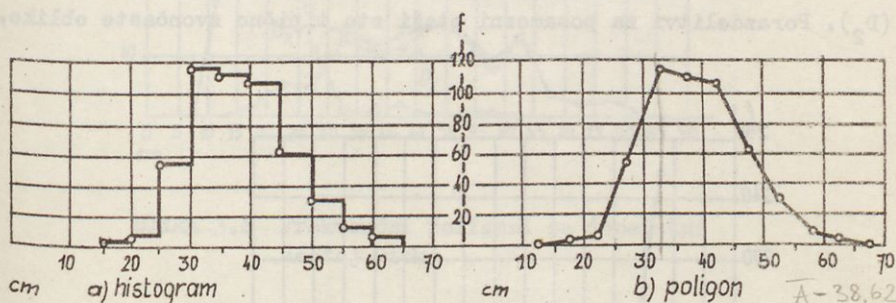
Frekvenčni poligon pa dobimo, če za vsak razred
v frekvenčni porazdelitvi narišemo nad sredino razreda točko, ki je
od abscisne osi oddaljena v sorazmerju s frekvenco, te točke pa med
seboj povežemo z daljicami. Poligon nazornejše in pravilneje prikaže
stvarno variiranje vrednosti znaka kot histogram.

V sliki 3.3 je za čisti smrekov sestoje A iz tabele 3.4 grafično
prikazana frekvenčna porazdelitev premerov s histogramom in s poli-
gonom. Iz slike moremo kompleksno analizirati variacijo premerov v
sestoju. Največ premerov je v razredu 30 cm do 34 cm, čim bolj pa se
od tega centra oddaljujemo, tem manjše je število premerov. Frek-
vence se od mesta največje gostitve zmanjšujejo na levo in desno
razmeroma enakomerno in je slika frekvenčne porazdelitve na obe
strani od središča precej simetrična. Taka porazdelitev frekvenc je
tipična za enodobne sestoje na izenačenem terenu, kjer so splošni
pogoji rasti več ali manj enaki za celo ploskev.

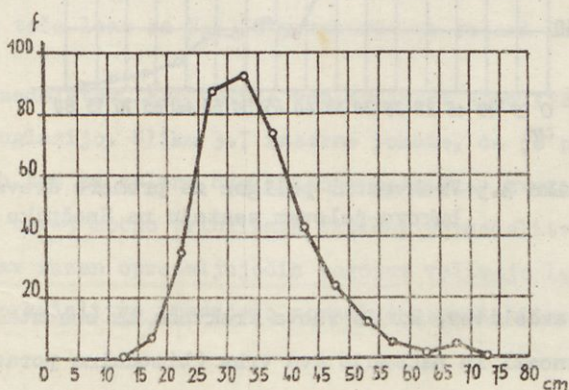
Frekvenčne porazdelitve, ki imajo tako obliko kot jo imamo v prime-

ru sestoja A v sliki 3.3, imenujemo zaradi tipične oblike si-
metrične in zvonaste, ker pa imajo eno samo me-
sto gostitve, pa enovršne ali unimodalne.

Frekvenčna porazdelitev za čisti enodobni smrekov sestoj B na Po-
kljuki na sliki 3.4 je še vedno tipično zvonaste oblike, vendar je
lahko asimetrična v desno stran,

Slika 3.3 Grafikon za frekvenčno porazdelitev eno-
dobnega čistega smrekovega sestoja A iz
tabele 3.4

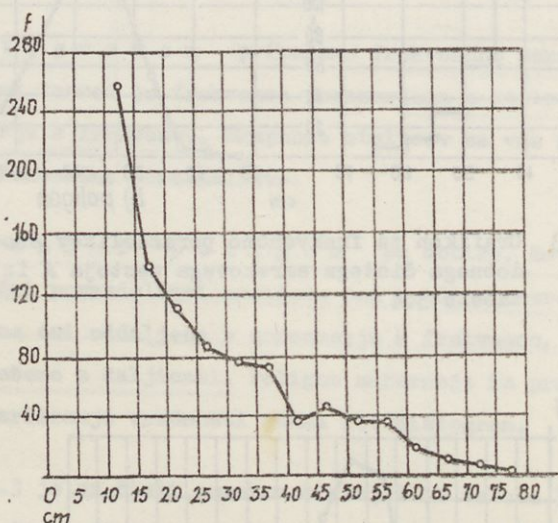

Slika 3.4 Frekvenčni poligon za premere dreves v
čistem enodobnem smrekovem sestoj B na
Pokljuki

Slika 3.5 kaže tipično porazdelitev premerov za prebiralen gozd.

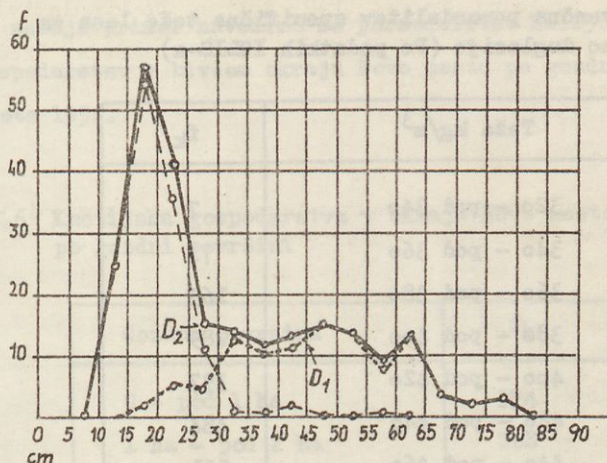
Porazdelitev je zelo asimetrična v desno, ker močno prevladujejo drevesa z majhnim premerom, ker močnejša drevesa postopoma izsekavajo. Porazdelitev za prebiralni gozd ima tipično obliko črke J, zato take porazdelitve imenujemo kar J- p o r a z d e l i t v e .

Slika 3.6 ponazarja porazdelitev premerov za dvoetažni sestoj Otok. Kot je nakazano, je sestavljena iz dveh porazdelitev: porazdelitve za nasad marilandske topole (D_1) in porazdelitve za podrast jelše (D_2). Porazdelitvi za posamezni etaži sta tipično zvončaste oblike,

Slika 3.5 Frekvenčni poligon za premore dreves v bukovo-jelovem sestoj na Snežniku

skupna porazdelitev, ki je vsota frekvenc za obe etaži, pa odstopa od te lastnosti in nakazuje dva vrha (bimodalna porazdelitev), ker je sestavljena iz dveh unimodalnih porazdelitev.

Slika 3.6 Frekvenčni poligoni za dvoetažni sestoj Otok

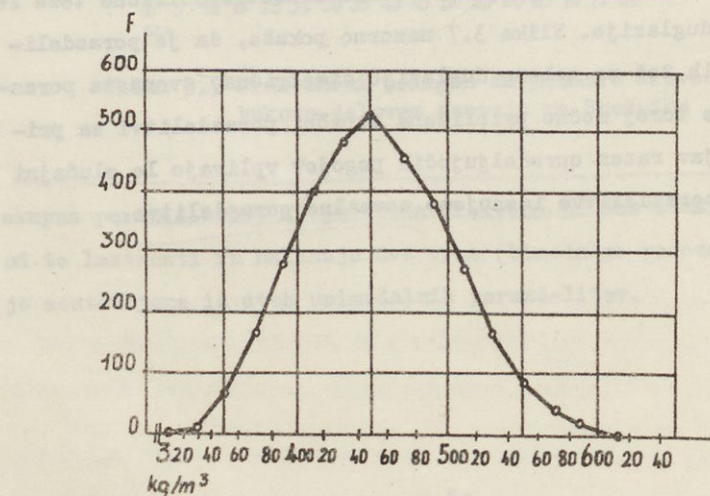
3.11 Druge frekvenčne porazdelitve.

Zaradi pomembnosti frekvenčnih porazdelitev navedimo še dva primera. Frekvenčna porazdelitev v tabeli 3.5 podaja porazdelitev specifične teže lesa za $N=3376$ preskusov na zeleni duglaziji.

Frekvenčna porazdelitev lepo pokaže variabilnost specifične teže lesa za zeleno duglazijo. Slika 3.7 nazorno pokaže, da je porazdelitev specifičnih tež za zeleno duglazijo simetrična, zvonasta porazdelitev, da je torej močno približana tipični porazdelitvi za primer, če na pojav razen opredeljujočih pogojev vplivajo le slučajni vplivi. Take porazdelitve imenujemo normalne porazdelitve.

Tabela 3.5 Frekvenčna porazdelitev specifične teže lesa za zeleno duglazijo (Po podatkih IGLIS-a)

Teža kg/m^3	f_k
320 - pod 340	7
340 - pod 360	71
360 - pod 380	163
380 - pod 400	289
400 - pod 420	397
420 - pod 440	484
440 - pod 460	531
460 - pod 480	453
480 - pod 500	381
500 - pod 520	279
520 - pod 540	165
540 - pod 560	94
560 - pod 580	45
580 - pod 600	16
600 - pod 620	1
3376 = N	

Slika 3.7 Porazdelitev specifičnih tež $N=3376$ preskusov za les za zeleno duglazijo

3.12 Za zadnji primer navedimo še porazdelitev $N=1256$ kmetijskih gospodarstev v bivšem okraju Novo mesto po gozdni površini po stanju leta 1956.

Tabela 3.6 Kmetijska gospodarstva v okraju Novo mesto po gozdni površini

Gozdna površina	f_k
0 - pod 1 ha	394
1 ha - pod 2 ha	208
2 ha - pod 4 ha	282
4 ha - pod 7 ha	246
7 ha - pod 10 ha	81
10 ha - pod 15 ha	35
15 ha - pod 20 ha	10
	1256 = N

Ta frekvenčna porazdelitev kaže, da je največ gospodarstev, ki imajo malo gozda. Število gospodarstev z večjo površino je vedno manjše. Vendar ta zakonitost iz zgornje frekvenčne porazdelitve ni povsem vidna, ker so širine razredov različne, frekvence v posameznih razredih pa so razen od drugih vplivov odvisne tudi od širine razredov. Podrobnejši uvid v porazdelitev frekvenc, če so razredi nenaki, bomo dobili v naslednjem odstavku, ko bomo spoznali relativna števila.

3.13 Problem širine razredov. Poseben problem pri sestavljanju frekvenčnih porazdelitev je širina razredov. Pri tem se namreč kosata dva momenta. Če je širina razreda

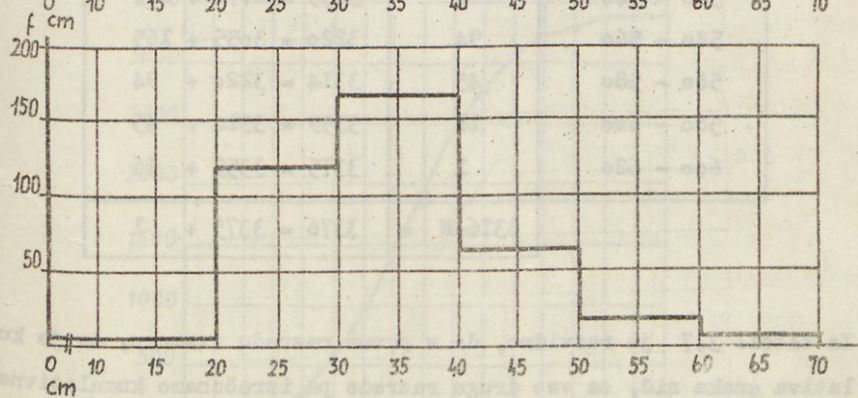
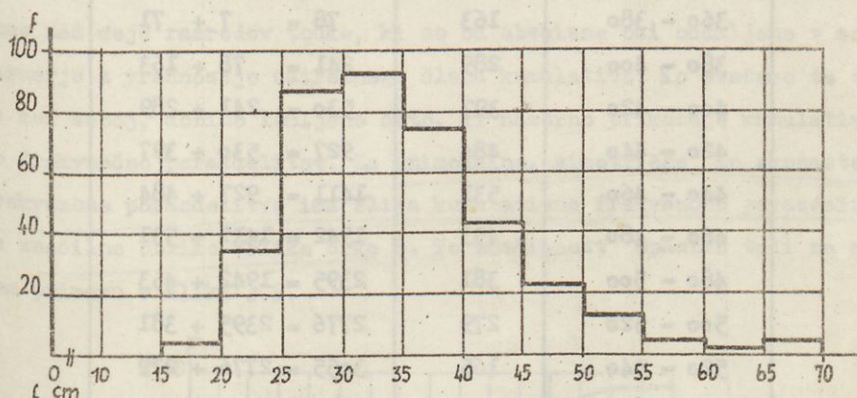
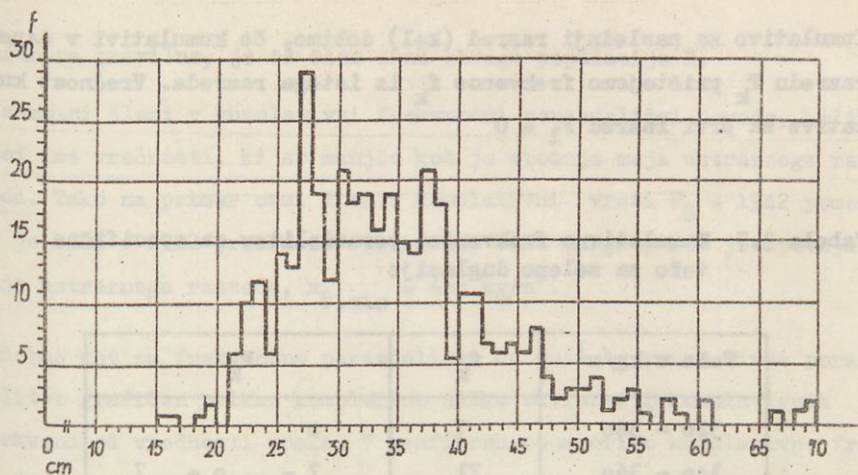
premajhna, so frekvence v posameznih razredih močno pod vplivom slučajnih faktorjev. Zato ne pride dovolj do izraza množičnost pojavljanja. Če pa so razredi preširoki, je slika pregroba in zabriše osnovne težnje gostitve pojava.

V sliki 3.8 so vrisane tri frekvenčne porazdelitve premerov za isto populacijo premerov dreves v čistem smrekovem sestoju B na Pokljuki. V prvi frekvenčni porazdelitvi so širine razredov 1 cm, v drugi 5 cm, v tretji pa 10 cm. Iz slike nazorno vidimo, da je širina razreda 1 cm v prvi porazdelitvi premajhna. Zaradi slučajnih vzrokov frekvence po razredih preveč nihajo. Širina 10 cm v tretji porazdelitvi pa je prevelika in ne pride do izraza zakonitost gostitve. Najboljša oziroma pravilna je druga frekvenčna porazdelitev, za katero so razredi 5 cm. Razredi so tako široki, da se izravnavajo rezultati individualnih vplivov, niso pa preširoki, tako da pride dobro do izraza zakonitost gostitve premerov.

Določnega pravila o velikosti razredov v posameznih primerih ni. Število razredov je lahko večje, če je populacija obsežnejša, in mora biti manjše, če je populacija manj obsežna. Običajno dobimo primerno sliko o variabilnosti pojava, če vzamemo glede na obseg populacije število razredov med deset in dvajset.

3.14 Kumulativne frekvenčne porazdelitve. Iz frekvenčne porazdelitve dobimo s postopnim seštevanjem frekvenc kumulativno frekvenčno porazdelitev. V tabeli 3.7 je za primer specifične teže lesa za zeleno duglazijo nakazano, kako iz frekvenčne porazdelitve izračunamo kumulativno frekvenčno porazdelitev. Če s F_k zaznamujemo člene v kumulativni frekvenčni porazdelitvi, iz frekvenčne porazdelitve izračunamo člene v kumulativni vrsti po obrazcu

$$F_{k+1} = F_k + f_k \quad (3.2)$$

Slika 3.8 Histogrami populacije premerov za čisti smrekov sestoј B na Pokljuki pri različnih širinah razredov

Kumulativo za naslednji razred ($k+1$) dobimo, če kumulativi v danem razredu F_k prištejemo frekvenco f_k iz istega razreda. Vrednost kumulative za prvi razred $F_1 = 0$

Tabela 3.7 Kumulativna frekvenčna porazdelitev za specifično težo za zeleno duglazijo.

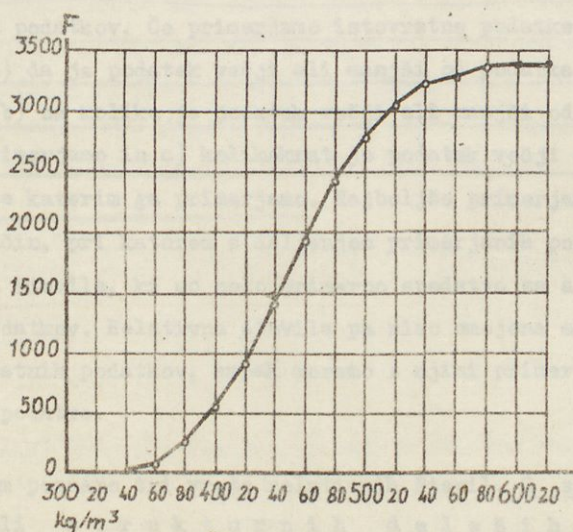
Teža v kg/m^3	f_k	F_k
320 - 340	7	0
340 - 360	71	$7 = 0 + 7$
360 - 380	163	$78 = 7 + 71$
380 - 400	289	$241 = 78 + 163$
400 - 420	397	$530 = 241 + 289$
420 - 440	484	$927 = 530 + 397$
440 - 460	531	$1411 = 927 + 484$
460 - 480	453	$1942 = 1411 + 531$
480 - 500	381	$2395 = 1942 + 453$
500 - 520	279	$2776 = 2395 + 381$
520 - 540	165	$3055 = 2776 + 279$
540 - 560	94	$3220 = 3055 + 165$
560 - 580	45	$3314 = 3220 + 94$
580 - 600	16	$3359 = 3314 + 45$
600 - 620	1	$3375 = 3359 + 16$
	$3376=N$	$3376 = 3375 + 1$

Iz tabele 3.7 je razvidno, da v prvem razredu vzamemo, da je kumulativa enaka nič, za vse druge razrede pa izračunamo kumulativne vrednosti po obrazcu 3.2. Kontrola pri izračunavanju je zadnji člen v kumulativni vrsti, ki je že pod črto. Če je kumulativna vrsta iz-

računana pravilno, je ta člen enak obsegu populacije N .

Posamezni členi v kumulativni frekvenčni porazdelitvi povedo, koliko enot ima vrednosti, ki so manjše kot je spodnja meja ustreznega razreda. Tako na primer osmi člen v kumulativni vrsti $F_8 = 1942$ pomeni, da je bila v 1942 preskusih specifična teža manjša, kot je spodnja meja ustreznega razreda, $x_{8,\min} = 460 \text{ kg/m}^3$.

Podobno kot za frekvenčne porazdelitve da tudi za kumulativne porazdelitve grafičen prikaz kompleksno sliko odvisnosti kumulativnih frekvenč od vrednosti znaka. V grafikonu ponazorimo kumulativno frekvenčno porazdelitev tako, da v pravokotnem koordinatnem sistemu nanesemo nad meje razredov točke, ki so od abscisne osi oddaljene v sorazmerju z vrednostjo ustreznega člena kumulative. Ko zvežemo te točke med seboj, dobimo lomljeno črto, ki nazorno prikazuje kumulativno frekvenčno porazdelitev. Za unimodalne, simetrične in zvonaste frekvenčne porazdelitve ima slika kumulativne frekvenčne porazdelitve značilno obliko velike črke S. To značilnost opazimo tudi na našem primeru v sliki 3.9.

Slika 3.9 Kumulativna frekvenčna porazdelitev za specifično težo lesa za zeleno duglazijo

4. RELATIVNA ŠTEVILA

4.1 V r s t e p r i m e r j a v . Že v prejšnjih odstavkih smo spoznali, da en sam podatek, kljub svoji operativni vrednosti, nima posebnega analitičnega pomena. Zato podatke navajamo v statističnih vrstah, v katerih jih ne obravnavamo posamezno, temveč kot celoto. Tako dobimo vpogled v sestav populacije, če imamo podatke po grupah, uvid v variabilnost, če proučujemo frekvenčno porazdelitev kot celoto, ne pa posamezno frekvenco itd. Niz podatkov proučujemo kompleksno, če podatke med seboj primerjamo. Primerjava je najenostavnejši, obenem pa tudi najpogostejši prijem pri analizi statističnih podatkov. Če primerjamo istovrstne podatke med seboj, ugotovimo: a) da je podatek večji ali manjši od podatka, s katerim ga primerjamo, b) za koliko je podatek večji ali manjši od podatka s katerim ga primerjamo in c) kolikokrat je podatek večji ali manjši od podatka, s katerim ga primerjamo. Najboljše primerjamo podatke na tretji način, pri katerem z deljenjem primerjanih podatkov dobimo relativna števila, ki so zelo primerno sredstvo za analizo statističnih podatkov. Relativna števila pa niso omejena samo na primerjavo istovrstnih podatkov, ampak moremo z njimi primerjati tudi raznovrstne podatke.

V splošnem poznamo tri vrste relativnih števil. O s t r u k t u r a h ali s t r u k t u r n i h d e l e ž i h govorimo, če

primerjamo podatek za del populacije z istovrstnim podatkom za celo populacijo. I n d e k s e dobimo, če primerjamo istovrstne podatke za različne populacije, ki so med seboj sorodne. O s t a - t i s t i č n i h k o e f i c i e n t i h i n g o s t o t a h pa govorimo, če primerjamo dva raznovrstna podatka za isto populacijo.

4.2 S t r u k t u r e . Od skupno $N_A = 785$ dreves v sestoji A je okuženih $H_A = 352$ dreves, od skupno $N_B = 1695$ dreves v sestoji B pa $H_B = 542$ dreves. Če hočemo primerjati okuženost v obeh sestojih, nima smisla primerjati absolutnega števila okuženih dreves H_A in H_B v obeh sestojih, ker je velikost sestojev različna. Objektivno merilo okuženosti dobimo, če izračunamo, kakšen del dreves v posameznem sestoji je okuženih. Ta podatek dobimo, če število okuženih dreves delimo s skupnim številom dreves v sestoji. Da izrazimo ta delež v odstotkih, dobljeni kvocient pomnožimo s 100. Za pojave, za katere so deleži zelo majhni, izražamo strukturne deleže v promilih. V takih primerih pomnožimo kvocient s 1000. Strukturni delež P^0 pove, koliki del od celote 1 ima dano značilnost, strukturni odstotek $P\%$, koliki del od celote 100, strukturni delež izražen v promilih $P^0/100$ pa pove, koliko del od celote 1000 ima dano značilnost. Z obrazci moremo vse tri vrste struktur izraziti takole:

$$P^0 = \frac{H}{N} ; P\% = 100 \frac{H}{N} ; P^0_{\text{‰}} = 1000 \frac{H}{N} \quad (4.1)$$

Pri tem so: P^0 , $P\%$ in $P^0/100$ strukturni deleži, izraženi z delom od celote, v odstotkih in promilih, H = delni podatek.

V našem primeru nazorno vidimo uporabnost strukturnih deležev. Za prvi sestoj je odstotek okuženih dreves

$$P_A\% = 100 \frac{H_A}{N_A} = 100 \frac{352}{785} = 44,8\%, \text{ odstotek okuženih dreves}$$

v drugem sestoju pa je

$$P_B\% = 100 \frac{H_B}{N_B} = 100 \frac{542}{1695} = 32,0\%.$$

Okuženost drugega sestoja je torej znatno nižja kot okuženost v prvem sestoju, kljub temu, da je število okuženih dreves v prvem sestoju manjše.

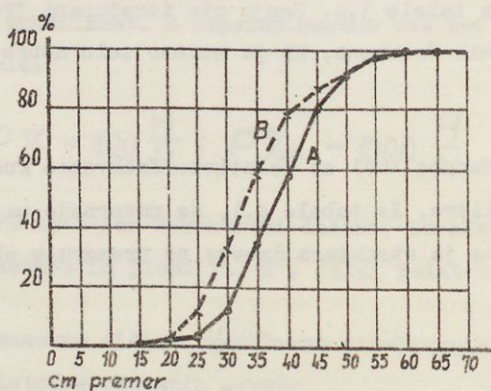
4.3 Enostavne strukturne vrste. Strukture izračunavamo vselej, kadar primerjamo sestave več populacij, za katere so podatki za celoto različno veliki. Zato strukture s pridom uporabljamo pri proučevanju frekvenčnih porazdelitev. Zaradi različnega obsega populacij frekvence v istih razredih za različne populacije med seboj niso neposredno primerljive. Pač pa so med seboj primerljivi strukturni deleži - r e l a t i v n e f r e k v e n c e .

V tabeli 4.1 sta dani frekvenčni porazdelitvi za sestoja A in B na Pokljuki iz tabele 3.4. Zanju sta izračunani frekvenčni porazdelitvi relativnih frekvenc, ki ju moremo zelo dobro med seboj primerjati.

Enako izračunamo tudi za relativne frekvence kumulativne frekvenčne porazdelitve. Iz tabele 4.1, še nazorneje pa iz slike 4.1, je razvidno, da je struktura dreves po premeru v obeh sestojih različna.

Tabela 4.1 Relativne frekvenčne porazdelitve za čista enodobna smrekova sestoja na Pokljuki

Debelinska stopnja	Absolutne frekvence f		Relativne frekvence $f\%$		Kumulativne relativne frekvence $F\%$	
	Sestoj		Sestoj		Sestoj	
	A	B	A	B	A	B
4 15 cm - 19 cm	4	5	0,8	1,3	0	0
5 20 cm - 24 cm	6	34	1,2	8,9	0,8	1,3
6 25 cm - 29 cm	55	87	10,8	22,8	2,0	10,2
7 30 cm - 34 cm	118	93	23,3	24,4	12,8	33,0
8 35 cm - 39 cm	112	74	22,1	19,4	36,1	57,4
9 40 cm - 44 cm	109	42	21,5	11,0	58,2	76,8
10 45 cm - 49 cm	61	23	12,0	6,1	79,7	87,8
11 50 cm - 54 cm	28	13	5,5	3,4	91,7	93,9
12 55 cm - 59 cm	9	4	1,8	1,1	97,2	97,3
13 60 cm - 64 cm	5	2	1,0	0,5	99,0	98,4
14 65 cm - 69 cm	-	4	-	1,1	100,0	98,9
Skupno	507	381	100,0	100,0	100,0	100,0

Slika 4.1 Kumulativni porazdelitvi relativnih frekvenco za čista smrekova sestoja A in B iz tabele 4.1

4.4 K o m b i n i r a n e s t r u k t u r n e v r s t e . Za kombinirano razdeljene podatke proučujemo sestav s tremi vrstami struktur. V tabeli 3.3 je npr. lesna masa v gojenih gozdovih, ki so last družbenega sektorja (641 milj. m³), del treh populacij: a) skupne populacije (880 milj. m³), b) skupne lesne mase v gojenih gozdovih (771 milj. m³) in c) skupne lesne mase v družbenem sektorju 1700 milj. m³). Analogno je z vsemi drugimi podatki v kombinacijski tabeli. Zato moremo sestaviti tri tabele struktur.

Tabela 4.2 Strukturni sestav lesnega fonda v FLRJ v letu 1958 po družbenih sektorjih in kvaliteti gozda

	Skupno	G o z d		Grmičje
		gojen	degradiran	
A Skupno	100	88	11	2
Družbeni	80	73	6	1
Privatni	20	15	5	1
B Skupno	100	88	11	2
Družbeni	100	92	7	1
Privatni	100	72	25	3
C Skupno	100	100	100	100
Družbeni	80	83	54	58
Privatni	20	17	46	42

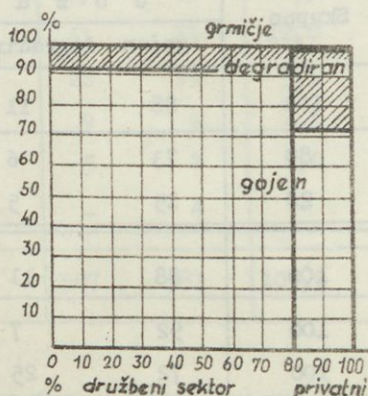
V tabeli A je celota skupni fond, v tabeli B posamezni družbeni sektorji, v tabeli C pa ustrezne kvalitete gozda.

Kateri način izmed navedenih treh uporabimo v konkretnem primeru za analizo, je odvisno od problema in cilja analize. V zgornjem

primeru je najbolj poučna tabela B, ki prikazuje kvalitetni sestav po posameznih sektorjih. Kvalitetni sestav v družbenem sektorju je znatno boljši kot v privatnem sektorju.

4.5 Strukturni sestav po kombinaciji najlepše prikažemo v kvadratu.

Če hočemo ponazoriti spremembe v kvalitetnem sestavu gozda po sektorjih, je najnazorneje, da kvadrat razdelimo v pokončne stolpce v sorazmerju z udeležbo posameznih sektorjev v celotnem fondu, dolžene stolpce pa dalje razdelimo v sorazmerju s kvalitetnim sestavom gozda iz tabele B. Po teh vodilih je izdelan grafikon v sliki 4.2.

Slika 4.2 Struktura lesnega fonda v FLRJ v letu 1958 po sestojih in kvaliteti

Medtem ko je v družbenem sektorju 92% lesne mase v gojenih gozdovih, jo je v privatnem le 72 %. Obraten vrstni red pa imajo odstotki v degradiranih gozdovih in odstotki lesne mase iz grmičevja.

I n d e k s i

4.6 I n d e k s i s s t a l n o o s n o v o . Omenili smo že, da dobimo indekse, če primerjamo istovrstne podatke za različne populacije. Indekse moremo torej izračunati za izvoz gozdnih sortimentov na glavna skladišča po letih v SFRJ iz tabele 3.2. Če vzamemo, da je letni izvoz na glavna skladišča samostojna populacija, so podatki o izvoženi letni lesni masi istovrstni podatki za istovrstne populacije. Indeks $I_{1/0}$ z osnovo ali bazo o dobimo, če podatek, ki ga primerjamo (tekoči podatek Y_1), delimo s podatkom, s katerim ga primerjamo (osnovni ali bazični podatek Y_0), kvocient pa pomnožimo s sto. Z obrazcem moremo to napisati

$$I_{1/0} = 100 \frac{Y_1}{Y_0} \quad (4.2)$$

Indeks izvoza gozdnih sortimentov v letu 1958, če vzamemo za osnovo ali bazo leto 1955, dobimo po zgornjem pravilu, če izvoz v letu 1958 delimo z izvozom v letu 1955, kvocient pa pomnožimo s 100

$$I_{58/55} = 100 \frac{Y_{58}}{Y_{55}} = 100 \frac{6998}{6880} = 101,7$$

4.7 Za dano časovno vrsto običajno izračunamo celo vrsto indeksov z isto - s t a l n o b a z o ali osnovo. Tako dobimo za naš primer indeksno vrsto za izvoz s stalno bazo (leto 1939), če vsak člen v časovni vrsti primerjamo z izvozom v bazičnem letu ($Y_{39} = 7159$).

Indekse izračunavamo največ na eno decimalko. Če so pa razlike med podatki znatne, pa najraje zaokrožujemo indekse na cele, ker so natannejši. Pri indeksnih vrstah namreč ne gre za pretirano natančne odnose, temveč le za grob vtis o dinamiki pojava.

V tabeli 4.3 je nanizana indeksna časovna vrsta izvoza na glavna skladišča v SFRJ v razdobju 1956-1959 s stalno bazo 1939 = 100

Tabela 4.3 Indeksna časovna vrsta izvoza lesnih sortimentov na glavna skladišča v SFRJ v razdobju 1946-1956 (leto 1939 = 100)

	Leto	1939	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
Izvoz	10 ³ m ³	7159	4117	6734	9824	12326	9756	8241	8776
	Indeks	100	58	94	137	172	136	115	123
Izvoz	Leto	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
	10 ³ m ³	7202	7058	6880	8052	7717	6998	7479	8569
	Indeks	101	99	96	112	108	98	104	120
Izvoz	Leto	1961	1962	1963	1964	1965	1966		
	10 ³ m ³	8660	9088	9473	9809	10133	10312		
	Indeks	121	127	132	137	142	144		

Indeksna vrsta z osnovo 1939 pokaže, da smo v letih 1948-1950, posebno pa v letu 1949 ($I_{49/39} = 172$) znatno preseгли predvojni izvoz na glavna skladišča, da pa je v razdobju 1953 do 1958 posek na grobo precej enak kot v letu 1939. Indeks $I_{49/39} = 172$ za leto 1949 z osnovo 1939 pomeni, da je bil izvoz iz gozda v letu 1949 za 72 odstotkov večji kot v predvojnem letu 1939.

Vsebinski problem pri izračunavanju indeksov je predvsem izbira baze. Pri tem ni enoličnega pravila, temveč se ravnamo pri izbiri baze po cilju analize. V splošnem pa izberemo za bazo člen oziroma čas, za katerega smatramo, da je stanje pojawa tipično ali normalno. Lažje je povedati, kaj ni normalno kot kaj je tipično ozi-

roma normalno. Zato v splošnem ne jemljemo pri primerjavah za daljša razdobja kot osnovo leta tik pred vojno, med njo ali tik po njej, leta oziroma čas izjemnih ukrepov (npr. v naši vrsti leto 1949), leta slabih letin itd. Dostikrat vzamemo kot bazo večletna povprečja, ker smatramo, da se v povprečju netipičnosti izravnavajo. Tako bi v našem primeru mogli vzeti za bazo povprečen letni izvoz v petletnem razdobju 1954-1958.

4.8 V e r i ž n i i n d e k s i . Razen indeksov s stalno osnovo poznamo tudi indekse s premično osnovo. Najobičajnejši indeksi s premično osnovo so verižni indeksi. Te dobimo, če z indeksi primerjamo po dva in dva zaporedna člena. Baza pri verižnih indeksih je vedno predhodni člen. Tako dobimo verižni indeks za leto 1947, če podatek za leto 1947 primerjamo s podatkom za leto 1946, za leto 1948, če podatek za leto 1948 primerjamo s podatkom za leto 1947 itd. Verižni indeks I_k za splošen člen k izračunamo po obrazcu

$$I_k = 100 \frac{Y_k}{Y_{k-1}} \quad (4.3)$$

Vrsta verižnih indeksov pokaže spremembe pojava od člena do člena. Če se pojav ne spreminja, je vrsta verižnih indeksov enaka sto, verižni indeksi pa so med seboj enaki, vendar različni od 100, če se pojav spreminja v eksponentno funkciji.

Za naš primer je vrsta verižnih indeksov podana v tabeli 4.4.

Tabela 4.4 Izvoz lesnih sortimentov na glavna skladišča
v FLRJ v razdobju 1946-1958

Leto	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	
Y_k	4117	6734	9824	12326	9756	8241	8776	7202	7058	6880	
I_k		163,6	145,9	125,5	79,1	84,5	106,5	82,1	98,0	97,5	
Leto	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Y_k	8052	7717	6998	7479	8569	8660	9088	9473	9809	10133	10312
I_k	117,0	95,8	90,1	106,9	114,6	101,1	104,9	104,2	103,5	103,3	101,8

Za leto 1946 verižnega indeksa ne moremo izračunati, ker ne poznamo predhodnega člena. Iz vrste verižnih indeksov vidimo, da izvoz iz gozda prva štiri leta naglo narašča, po tem letu pa odkloni od 100, ki pomeni stagnacijo, niso preveliki. Verižne indekse izračunavamo na eno decimalno. Ker so razlike od člena do člena običajno majhne, bi bilo zaokroževanje na cele poene pregrubo.

4.9 Včasih namesto verižnih indeksov izračunavamo k o e f i -
c i e n t e d i n a m i k e K_k , ki so samo koeficienti
zaporednih členov in jih ne pomnožimo s 100. Zveza med njimi je to-
rej enostavna

$$K_k = \frac{Y_k}{Y_{k-1}} ; I_k = 100 K_k \quad (4.4)$$

Če pa od verižnega indeksa odštejemo 100, dobimo t e m p r a s -
t i T_k

$$T_k = I_k - 100 \quad (4.5)$$

ki v odstotkih pokaže, za koliko se pojav spremeni od člena do čle-
na.

Za leto 1947, za katero je verižni indeks $I_{47} = 163,6$, je koeficient dinamike $K_{47} = 1,636$, temp rasti pa $T_{47} = +63,6$.

K o e f i c i e n t i i n g o s t o t e

4.10 K o e f i c i e n t i . S koeficienti primerjamo med seboj raznovrstne podatke. Primerjana podatka pa morata biti enako opredeljena. Razen tega pa mora biti primerjava vsebinsko upravičena.

Vzemimo kot primer za izračunavanje in uporabo koeficientov vrednosti in teže smole, proizvedene v gozdovih v splošno družbenem sektorju v FLRJ v razdobju 1956-1958.

Tabela 4.5 Proizvodnja smole v gozdovih splošno družbenega sektorja v FLRJ v razdobju 1956-1958

	1956	1957	1958
Proizvodnja ton	1315	1678	1650
Vrednost v tisoč din	237027	215271	146888

Razmerje vrednosti in proizvodnje za proizvedeno smolo pomeni povprečno ceno smole v posameznih letih. Za leto 1956 je koeficient, ki vsebinsko pomeni povprečno ceno, če delimo vrednost s količino

$$P_{1956} = \frac{V_{1956}}{Q_{1956}} = \frac{237027}{1315} = 180 \text{ din/kg}$$

Analogno dobimo za leto 1957 $P_{1957} = \frac{215271}{1678} = 128 \text{ din/kg}$

$$\text{in za leto 1958: } P_{1958} = \frac{146888}{1650} = 89 \text{ din/kg.}$$

Izračunani koeficienti pokažejo, da je povprečna cena smole v letih 1956-1958 vztrajno padala, kar iz absolutnih podatkov o vrednosti in količini ni neposredno razvidno.

4.11 Pomembne koeficiente dobimo tudi s primerjavo drugih podatkov. S primerjavo posekane lesne mase s porabljenim časom za posek dobimo pokazatelje o produktivnosti dela, s primerjavo posekane lesne mase v določenem razdobju s povprečnim številom prebivalstva v tem razdobju, pokazatelj, ki pove, kakšna je preskrbljenost prebivalstva z lesom itd. Seveda morajo biti primerjani podatki enako opredeljeni. Jasno je, da primerjamo posekano lesno maso s številom ur, ki so bile porabljene za posek prav tega lesa. Enako moramo v letu 1958 posekano lesno maso v Sloveniji primerjati s prebivalstvom na istem teritoriju in v istem času. V tem primeru nastopi problem, kako časovno enako opredeliti posekano lesno maso in prebivalstvo. Posekana lesna masa se nanaša na leto, medtem ko se število prebivalstva nanaša na določen moment. Iz momentnih podatkov za prebivalstvo dobimo podatek o prebivalstvu, ki se nanaša na celo leto, če iz več podatkov o prebivalstvu izračunamo povprečje. Če imamo podatke za sredino vsakega meseca v letu, izračunamo povprečno število prebivalstva $\bar{Y}$ tako, da podatke za vse mesece seštejemo, vsoto pa delimo z dvanajst.

$$\bar{Y} = \frac{1}{12} (Y_j + Y_f + \dots + Y_n + Y_d) \quad (4.6)$$

Če pa imamo podatke za začetke mesecev, izračunamo povprečje po ob-
razcu

$$\bar{Y} = \frac{1}{12} \left(\frac{1}{2} Y_j + Y_f + Y_m + \dots + Y_n + Y_d + \frac{1}{2} Y_j' \right) \quad (4.7)$$

tako, da seštejemo polovico momentnega podatka v začetku januarja, cele podatke za začetke drugih mesecev v letu in polovico podatka v začetku januarja naslednjega leta Y_j , dobljeno vsoto pa delimo z 12. To je potrebno zato, da se izračunano povprečje nanaša točno na letni razmak.

4.12 G o s t o t e . S primerjavo raznovrstnih podatkov pa dobimo tudi gostote. V primeru gostot primerjamo parametre, ki so vsota podatkov za populacijo, z ustreznim razmakom ali izmero za nek znak. Tako dobimo gostoto prebivalstva, če primerjamo prebivalstvo na danem teritoriju s površino tega teritorija. Enako govorimo o gostoti gozda, če primerjamo število dreves ali lesno maso stoječega gozda s površino gozda itd.

V gozdu, ki ima površino $X = 7,57$ ha, stoji $Y = 2274$ dreves.

Gostota gozda je torej

$$a = \frac{Y}{X} = \frac{2274}{7,57} = 300 \text{ dreves/ha}$$

Pri gostotah in pri koeficientih so smiselni tudi recipročni pokazatelji. Gostoto gozda moremo izraziti v številu dreves na enoto površine (v našem primeru na 1 ha) ali s površino, ki odpade na eno drevo. Ta drugi pokazatelj dobimo, če delimo površino s številom dreves.

$$a' = \frac{X}{Y} = \frac{7,57}{2274} = 0,333 \text{ a/drevo}$$

4.13 Med relativna števila sodi tudi prirastek na enoto časa v , ki je kvocient med prirastkom volumna ΔV in časovnim raz-

makom Δt

$$V = \frac{\Delta V}{\Delta t} \quad (4.8)$$

Relativni prirastek na enoto časa, ki pove, za koliko povprečno priraste v enoti časa enota volumna, izračunamo po obrazcu

$$V^0 = \frac{\Delta V}{V \Delta t} \quad (4.9)$$

Razmerje relativnih sprememb dveh odvisnih količin

$$E = \frac{\Delta y/y}{\Delta x/x}$$

imenujemo koeficient elastičnosti, zaznamujemo pa z E. Koeficienti elastičnosti so pomembni ekonomski pokazatelji. Pokažejo, kolika je relativna sprememba količine y, če se spremeni x v relativnem za enoto. Koeficient elastičnosti med volumenom in premerom pokaže, za koliko se pri določenem premeru spremeni v relativnem volumen drevesa, če se spremeni premer drevesa za 1%.

4.14 Pojem gostote je pomemben tudi pri proučevanju frekvenčnih porazdelitev, ki imajo neenake širine razredov. Frekvence pri takih frekvenčnih porazdelitvah niso neposredno primerljive, ker so v bistveni meri odvisne od širine razredov, ki so različne. Vpliv različnih širin razredov odpravimo, če izračunamo za vsak razred gostoto frekvence g_k . Gostota frekvence za vsak razred pove, koliki del od skupne frekvence v razredu odpade na enoto razmaka. G o s t o t o f r e k v e n c e izračunavamo po obrazcu

$$g_k = \frac{f_k}{i_k} \quad (4.10)$$

Ker je relativna frekvenca enaka $f_k^0 = f_k/N$, izračunamo g o s t o -

to relativne frekvence g_k^o po obrazcu

$$g_k^o = \frac{f_k}{I_k N} \quad (4.11)$$

Ta obrazec kaže, da je frekvenca v danem razredu f_k enaka

$$f_k = N \cdot i_k \cdot g_k^o \quad (4.12)$$

Frekvenca f_k v danem razredu je torej odvisna od velikosti populacije N , od širine razreda I_k in gostote relativne frekvence g_k^o . Medtem ko moremo za določen pojav spreminjati obseg populacije N in širine razredov, je gostota relativne frekvence najožje povezana z vsebino proučevanega pojava.

4.15 Kot primer za proučitev frekvenčne porazdelitve z neenakimi razredi vzemimo frekvenčno porazdelitev gozdnih površin za $N = 1256$ anketiranih gospodarstev v okraju Novo mesto, iz tabele 3.6.

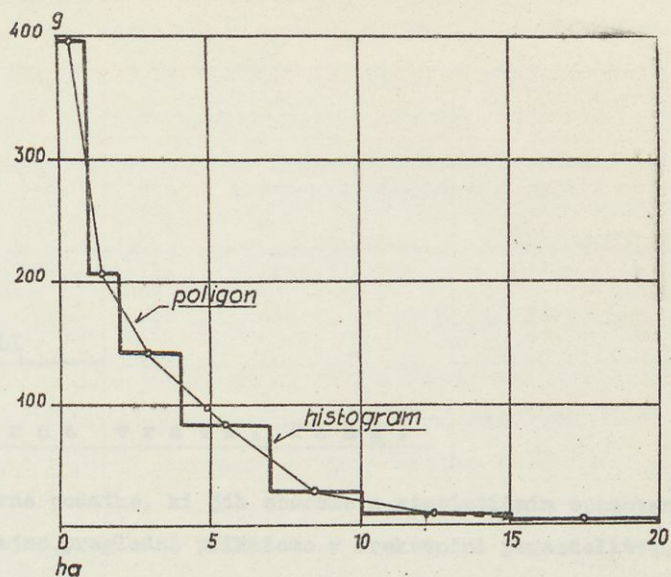
Iz tabele 4.6 spoznamo, da frekvence ne podajajo neposredno zakonitosti o variabilnosti pojava. Frekvenca je v prvem razredu sicer najvišja, potem pade na 208, nato v tretjem razredu zopet naraste na 282 in potem polagoma pada. V razredu od 2 ha - pod 4 ha je frekvenca izjemno velika, ker je širina razreda enkrat večja kot v predhodnem. Enako je tudi naprej, ker so razredi stalno širši. Šele, če proučimo vrsto za gostoto frekvence g_k , spoznamo pravo tendenco zakonitosti o variiranju gozdne površine po gospodarstvih. Gostota frekvenc je v prvem razredu največja, potem pa rapidno pada, če se površina veča. Iz tega zaključimo, da se kmetijska gospodarstva razporejujejo po gozdni površini v J-porazdelitvi in imamo največ gospodarstev z manjšo površino gozda, število gospodarstev z več-

Tabela 4.6 Frekvenčna porazdelitev gozdnih površin za
N=1256 anketiranih gospodarstev v Novem mestu

Gozdna površina	i_k	f_k	g_k	f_k^o	g_k^o
0 - pod 1 ha	1	394	394	0,314	0,314
1 ha - pod 2 ha	1	208	208	0,166	0,166
2 ha - pod 4 ha	2	282	141	0,224	0,112
4 ha - pod 7 ha	3	246	82	0,196	0,065
7 ha - pod 10 ha	3	81	27	0,064	0,021
10 ha - pod 15 ha	5	35	7	0,028	0,006
15 ha - pod 20 ha	5	10	2	0,008	0,002
		1256		1,000	

jimi površinami gozda pa rapidno pada. Enak odnos kot med frekven-
co in gostoto frekvence velja tudi za odnos med relativnimi frekven-
cami in gostoto relativne frekvence.

Da je frekvenca pri frekvenčnih porazdelitvah z neenakimi razredi
v bistveni meri odvisna od širine razreda, moramo upoštevati tudi
pri grafični ponazoritvi takih frekvenčnih porazdelitev. Zanje v
histogramu prikažemo frekvence v posameznih razredih s stolpci, za
katere so širine v sorazmerju s širino razreda, višine pa v soraz-
merju z gostoto frekvence. V takem grafikonu je ploščina stolpcev
($i_k \cdot g_k = f_k$) proporcionalna frekvenci f_k , vsota ploščin vseh stolp-
cev pa ($\sum f_k = N$) obsegu populacije.

Slika 4.3 Grafični prikaz frekvenčne porazdelitve kmetijskih gospodarstev v Novem mestu po gozdni površini

5. KVANTILI

R a n ž i r n a v r s t a . R a n g .

5.1 Osnovne podatke, ki jih zberemo s statističnim opazovanjem, običajno pregledno prikažemo v frekvenčni porazdelitvi. Za manjše populacije pa osnovne podatke uredimo v ranžirno vrsto. R a n ž i r n a v r s t a je niz podatkov za posamezne enote populacije, ki so urejeni po velikosti. Vsaka enota oziroma podatek ima v ranžirni vrsti svoje mesto, ki je označeno z zaporedno številko - r a n g o m . Rang za neko enoto je torej zaporedna številka v vrsti, v kateri so enote populacije urejene po velikosti po proučevanem numeričnem znaku.

Vzemimo za primer podatke o premerih za 19 modelnih dreves za čisti smrekov sestoju na Pokljuki. Neurejeni osnovni podatki so dani v tabeli 5.1.

Tabela 5.1 Premeri za 19 modelnih dreves v čistem smrekovem sestoju na Pokljuki

18, 36, 17, 33, 28, 39, 19, 25, 24, 30, 21, 23, 32, 27, 44, 14, 31, 28, 34.
--

Tako napisani podatki so nepregledni, ker so v istem vrstnem redu,

kot so stala drevesa. Ranžirna vrsta teh podatkov je v tabeli 5.2.

Tabela 5.2 Ranžirna vrsta o premerih za 19 modelnih dreves v čistem smrekovem sestoku A

R	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
x	14	17	18	19	21	23	24	25	27	28	28	30	31	32	33	34	36	39	44

long
ranžirna vrsta

Ker ima vsaka enota svoj rang R, smatramo rang za statistični znak. Čeprav je v zgornjem primeru rang za posamezno drevo določen po premeru drevesa, pa rang pove nekaj drugega kot premer. Če povemo, da je premer drevesa, ki ga proučujemo, 36 cm, ne vemo nič o tem ali je to drevo glede na ostala drevesa v sestoku majhno ali veliko. Medtem pa spoznamo, da je drevo relativno debelo, če povemo, da je proučevano drevo s premerom 36 cm 17. po rangi od skupno $N = 19$ dreves. Samo dvojce dreves ima namreč večji premer, medtem ko je 16 dreves tanjših.

K v a n t i l n i r a n g

5.2 Kljub vsemu pa imajo rangi določeno hibo. Ker imajo populacije različne obsege, moramo za dano enoto razen ranga R, navesti še obseg populacije N, če hočemo z rangom nakazati mesto enote v populaciji. Tako je 17. enota po rangi v populaciji z 19 enotami razmeroma velika, medtem ko je 17. enota po rangi v populaciji z $N = 500$ enotami klasificirana kot majhna, ker ima 483 dreves večje premere, le 16 pa manjše kot je drevo z rangom 17. Zato je primernejše, da izrazimo mesto enote v populaciji, namesto z rangom R in obsegom populacije N, s kvantilnim rangom P. Kvantilni rang v relativ-

nem številu pove, na katerem mestu v ranžirni vrsti leži dana vrednost, ker celoto merimo z 1, ne pa z N. Od enote, za katero je kvantilni rang $P = 0,25$, je 0,25 ali 25% vseh enot manjših, 0,75 ali 75% pa večjih od proučevane vrednosti. Podobno velja za druge vrednosti kvantilnega ranga. Enota s kvantilnim rangom $P = 0,93$ je zelo velika, ker je 0,93 del celote ali 93% z manjšimi vrednostmi. Glavna prednost kvantilnega ranga je v tem, da mesto enote v populaciji podamo z eno samo vrednostjo. Razen tega pa je to mesto določeno nazorneje, ker je v vsakem primeru, ne glede na obseg populacije, celota merjena z enoto, če so kvantilni rangi izraženi z delom od ena, ali s sto, če so kvantilni rangi izraženi v odstotkih.

5.3 V tabeli 5.2 je rang določen samo za premere, ki jih imajo posamezna drevesa, Zanje so rangi cela števila, Pojem ranga pa moremo razširiti tudi na druge vrednosti med najnižjo ($x_{\min} = 14$ cm) in najvišjo ($x_{\max} = 44$ cm) vrednostjo v populaciji. Tako šteje mo, da je na splošno rang za premer $x = 37$ cm, $R(x = 37)$ med $R(x = 36) = 16$ in $R(x = 39) = 17$, ker leži vrednost $x = 37$ cm med 36 cm in 39 cm. Točen rang določimo z linearno interpolacijo. Razlika med $x = 36$ cm in $x = 39$ cm je enaka 3 cm, $x = 37$ cm pa je od 36 oddaljen za 1 cm. Ker je razlika med ustreznima rangoma 1, pripišemo vrednosti $x = 37$ cm rang $R = 16 \frac{1}{3}$. Enako določimo rang za poljubni premer med 14 in 44 cm. Rang smatramo za zvezni znak. Praktično more zavzeti vse vrednosti na določenem razmaku. Vsakemu celemu rangi pripišemo enotin razmak, ki obsega polovico enote pod danim rangom, polovico enote pa nad njim. Tako pripišemo rangi $R = 1$ razmak od 0,5 do 1,5, rangi $R = 2$ razmak od 1,5 do 2,5 itd. do $R = N$ razmak od $N - 0,5$ do $N + 0,5$. Celoten ranžirni razmak sega torej od 0,5 do $N + 0,5$, ima pa širino N.

Glede na to, da obsega rang razmak od 0,5 do $N + 0,5$, kvantilni rang pa razmak od 0 do 1, je zveza med rangom R in kvantilnim rangom P dana z obrazcem

$$R = NP + 0,5 \quad \text{RANG} \quad (5.1)$$

in obratno

$$P = \frac{R - 0,5}{N} \quad \text{KVANTILNI RANG} \quad (5.2)$$

Preskus z obrazcem 5.1 pokaže, da resnično ustreza $P = 0$,

$R = 0,5$ in $P = 1$ rang $R = N + 0,5$

Za premer $x = 36$, za katerega je $R = 16$, po obrazcu 5.2 izračunamo, da je kvantilni rang $P = \frac{16 - 0,5}{19} = 0,82$.

Ta podatek nazorno pokaže, da je premer proučevanega drevesa tako velik, da ima 0,82 del vseh dreves ali 82 % vseh dreves manjši premer od proučevanega.

Kvantili

5.44 Z obrazcem 5.1 in 5.2 rešujemo dva po vsebini različna problema.

Če imamo dano vrednost x , moremo zanjo določiti ustrezni kvantilni rang P_x , ki nakazuje mesto te vrednosti v populaciji.

Nalogo moremo tudi obrniti in se vprašati, kakšna vrednost x_p ustreza danemu kvantilnemu rangi P . Te vrednosti niso več karakteristike posameznih enot, ampak so parametri za populacijo. Če npr. za dani sestoj poiščemo premer, ki ustreza kvantilnemu rangi $P = 0,50$, dobimo vrednost $x_{0,50}$. $x_{0,50}$ je oni premer, od katerega ima polovica

dreves manjše, polovica pa večje premere. Ta vrednost karakterizira populacijo in je za mlad sestoj majhna, za starejši sestoj pa večja. Vrednost, s kateri razdelimo populacijo v dva po obsegu enaka dela, je pomemben parameter in jo imenujemo mediana.

Na splošno imenujemo vrednosti x_p , ki ustrezajo danim kvantilnim rangom P , k v a n t i l e.

Teoretično moremo izračunati kvantile za katerokoli vrednost kvantilnega ranga. V praksi pa običajno izračunavamo kvantile, ki razdelijo populacijo na dva (mediana), na štiri (kvartili), na deset (decili) ali na sto (centili) delov.

Tako imamo tri kvartile

$$Q_1 = x_{0,25} \quad Q_2 = x_{0,50} \quad Q_3 = x_{0,75}$$

devet decilov

$$D_1 = x_{0,10} \quad D_2 = x_{0,20} \dots D_9 = x_{0,90}$$

in devetindevetdeset centilov

$$C_1 = x_{0,01}; C_2 = x_{0,02}; C_3 = x_{0,03} \dots C_{99} = x_{0,99}$$

5.5 Izračunavanje kvantilnih rangov in kvantilov iz frekvenčnih porazdelitev. Običajno populacije nimajo nekaj desetih enot, temveč več sto ali tisoč. Zanje direktna pot za izračunavanje kvantilov preko ranžirne vrste ne pride v poštev, ker je preobsežna in neprikladna. Pač pa moremo zanje oceniti vrednost kvantilov, če imamo podatke urejene v frekvenčni porazdelitvi. Podobno kot so v ranžirni vrsti vse vrednosti, ki so pod določeno vrednostjo, manjše, vse

vrednosti, ki so nad določeno vrednostjo, pa večje, velja tudi za frekvenčne distribucije. Vse vrednosti v razredih, ki so pod danim razredom, so manjše, vse vrednosti v razredih nad danim razredom, pa so večje. Frekvenčne porazdelitve imajo torej podobne lastnosti kot ranžirna vrsta, samo da ne veljajo za posamezne vrednosti, temveč za vse enote v posameznih razredih.

Če za frekvenčno porazdelitev izračunamo kumulativno porazdelitev in napravimo predpostavko, da je največja stvarna vrednost enot v posameznem razredu enaka zgornji meji razreda, so posamezni členi v kumulativni vrsti rangi, ki ustrezajo mejam razredov. Kumulativna porazdelitev tako nakaže range le za meje razredov, ne pa za vse vrednosti, ki se pojavljajo v populaciji. Vendar moremo kljub temu iz nje z linearno interpolacijo zadosti dobro oceniti range tudi za vmesne vrednosti, če predpostavljamo, da se v prvem približku vrednosti v posameznih razredih porazdeljujejo na vsem razmaku enakomerno.

V tabeli 5.4 je za frekvenčno porazdelitev specifičnih tež za zeleno duglazijo iz tabele 3.5 pod zgornjimi prepostavkami nakazana zveza med mejami razredov in členi v kumulativni vrsti.

Iz tabele 5.4 je razvidno, da je kumulativna vrsta obenem vrsta rangov za spodnje meje ustreznih razredov.

V ranžirni vrsti ima npr. specifična teža $x = 480 \text{ kg/m}^3$ rang

$R_x = 2395$. S frekvenčno porazdelitvijo moremo določiti ustrezne range tolikim vrednostim, kolikor imamo razredov.

Tabela 5.4 Kumulativna frekvenčna porazdelitev in okrnjena ranžirna vrsta za specifično težo lesa za zeleno duglazijo

Spec.teža v kg/m ³	f_k	F_k R	x_R
320 kg - pod 340 kg	7	0	320
340 kg - pod 360 kg	71	7	340
360 kg - pod 380 kg	163	78	360
380 kg - pod 400 kg	289	241	380
400 kg - pod 420 kg	397	530	400
420 kg - pod 440 kg	484	927	420
440 kg - pod 460 kg	531	1411	440
460 kg - pod 480 kg	453	1942	460
480 kg - pod 500 kg	381	2395	480
500 kg - pod 520 kg	279	2776	500
520 kg - pod 540 kg	165	3055	520
540 kg - pod 560 kg	94	3220	540
560 kg - pod 580 kg	45	3314	560
580 kg - pod 600 kg	16	3359	580
600 kg - pod 620 kg	1	3375	600
N = 3376		3376	620

5.6 Glede na to, da dobimo range za druge vrednosti z linearno interpolacijo, moremo iz frekvenčne porazdelitve oceniti kvantilni rang P_x za vsako vrednost x po naslednjem postopku:

- Za frekvenčno porazdelitev izračunamo kumulativno vrsto.
- Poiščemo, v katerem razredu leži vrednost x , za katero računamo kvantilni rang P_x . Za ta "kvantilni razred" poiščemo spodnjo me-

je $x_{o,min}$, širino razreda i_o , frekvenco f_o in kumulativo F_o .

c) Iz teh podatkov izračunamo pod zgornjimi predpostavkami R_x po obrazcu

$$R_x = F_o + f_o \frac{x - x_{o,min}}{i_o} \quad (5.7)$$

d) Iz dobljenega R_x dobimo ustrezni kvantilni rang P_x po znanem obrazcu

$$P_x = \frac{R_x - 0,5}{N} \quad (5.8)$$

Ker je glede na to, da je obseg populacije N velik, običajno količino 0,5 izpuščamo, ker je nebitvena.

5.7 Vzemimo kot primer, da moramo za določen les zelene duglazije oceniti kvaliteto, ki je dana s specifično težo. S preskusom ugotovimo, da je specifična teža preskušane lesa $x = 554 \text{ kg/m}^3$. Zanima nas, ali je ta specifična teža lesa glede na splošno kakovost lesa za zeleno duglazijo ugodna oziroma dobra ali ne. Odgovor na to vprašanje dobimo, če izračunamo kvantilni rang P_x , ki ustreza $x = 554 \text{ kg/m}^3$.

Po zgornjem navodilu najprej v tabeli 5.4 poiščemo, v katerem razredu v frekvenčni porazdelitvi je ta vrednost. Kvantilni razred je torej razred 540 kg - pod 560 kg, količine, potrebne za izračunavanje kvantilnega ranga, pa so:

$x_{o,min} = 540 \text{ kg/m}^3$; $i_o = 20 \text{ kg/m}^3$; $f_o = 94$; $F_o = 3220$. Iz teh podatkov dobimo po obrazcu 5.7 najprej R_x

$$R_x = 3220 + 94 \cdot \frac{554 - 540}{20} = 3285,8$$

po obrazcu 5.8 pa dalje kvantilni rang *

$$P_x = \frac{3285,8 - 0,5}{3376} = 0,973$$

Kvaliteta lesa je relativno zelo dobra in le ca 3 % lesa zelene duglazije dano kvaliteto presega.

5.8 Obratno za dan kvantilni rang P poiščemo ustrezni kvantil

x_p z istimi predpostavkami po naslednjem postopku.

a) Enako kot pri določanju kvantilnih rangov najprej izračunamo kumulativno vrsto F_k .

b) Po znanem obrazcu

$$R_p = N \cdot P + 0,5 \quad (5.9)$$

izračunamo P ustrezni rang R_p . Količino 0,5 moremo izpustiti, ker je običajno glede na $N \cdot P$ nebitvena.

c) V kumulativni vrsti poiščemo, med katerima vrednostima kumulativne je izračunani rang R_p ($F_0 \leq R_p < F_1$). Razred, za katerega je kumulativa F_0 , je kvantilni razred o. Zanj ugotovimo: spodnjo mejo $x_{o,min}$, širino i_o , frekvenco f_o in kumulativo F_o .

d) Kvartilnemu rangi P ustrezni kvartil x_p ocenimo po obrazcu

$$x_p = x_{o,min} + i_o \frac{R_p - F_o}{f_o} \quad (5.10)$$

5.9 Kot primer za izračunavanje kvantilov iz frekvenčnih porazde-

litev sestavimo tablico decilov za specifično težo lesa zelene duglazije iz tabele 5.4. V tabeli 5.4 je že izračunana kumulativna:

vrsta frekvenc. Sistematičen izračun vseh kvantilov hkrati je nakazan v tabeli 5.5.

V tabeli 5.5 smo najprej po obrazcu 5.10 izračunali P ustrezaajoče range R_p . Za vsak dobljeni rang smo v tabeli 5.4 poiskali, med katero zaporedna člena v kumulativni vrsti pade posamezen R_p . V stolpce (3), (4) in (5) smo vpisali ustrezne količine $x_{o,min}$, f_o in F_o za kvantilne razrede. V glavi je za stolpce (6) do (9) nakazano, kako iz teh podatkov postopoma izračunamo po obrazcu 5.10 decile.

Tablica decilov more služiti kot pripomoček za relativno klasifikacijo kakovosti lesa zelene duglazije glede na specifično težo.

Tako moremo iz decilne tablice oceniti, da je les s specifično težo 500 kg/m^3 med osmim in devetim decilom, kar pomeni, da je najmanj 80% lesa zelene duglazije, ki ima specifično težo manjšo, in najmanj 10% lesa zelene duglazije, ki ima večjo specifično težo. Natančna vrednost kvantilnega ranga za specifično težo $x = 500 \text{ kg/m}^3$ je 0,823. Zgornja naša izjava se torej sklada s točnim rezultatom, samo da je bolj groba. Točnejše vrednosti za kvantilne range dobimo iz centilnih skal. Z decili ocenimo kvantilni rang za posamezno vrednost na eno decimalko natančno. V tablici centilov pa bi dobili kvantilne range ocenjene na dve decimalki.

Tabela 5.5 Izračunanje decilov za specifično težu lesa za zeleno duglazijo

P	R_p	$x_{o,min}$	f_o	F_o	$R-F_o$	$i_o(R-F_o)$	$\frac{i_o(R-F_o)}{f_o}$	D_k
							$(8) = \frac{(7)}{(4)}$	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6) = = (2) - - (5)	(7) = 1 · (6)	(8) = $\frac{(7)}{(4)}$	(9) = = (3) + + (8)
0,1	338,1	380	289	241	97,1	1942	6,7	387
0,2	675,7	400	397	530	145,7	2914	7,3	407
0,3	1013,3	420	484	927	86,3	1726	3,6	424
0,4	1350,9	420	484	927	423,9	8478	17,5	438
0,5	1688,5	440	531	1411	277,5	5550	10,5	450
0,6	2026,1	460	453	1942	84,1	1682	3,7	464
0,7	2363,7	460	453	1942	421,7	8434	18,6	479
0,8	2701,3	480	381	2395	306,3	6126	16,1	496
0,9	3038,9	500	279	2776	262,9	5258	18,8	519

6. SREDNJE VREDNOSTI

6.1 Premer, višina, temeljnica ali volumen za posamezno drevo so rezultat vseh faktorjev, ki vplivajo na rast in razvoj drevesa. Ker je učinek vseh faktorjev po pravilu za vsako drevo različen, imajo posamezna drevesa različne premere, različne višine, temeljnice in volumne. Če proučimo posamezne faktorje, jih moremo združiti v tri različne skupine. Proučujmo enodoben smrekov sestoj, ki raste na pobočju spremenljivo skalnatega terena. Iz teh podatkov moremo klasificirati faktorje rasti tega sestoja. Ker je sestoj enodoben in smrekov, sta starost in drevesna vrsta za vsa drevesa sestoja ista. Faktorja starost in drevesna vrsta sta torej faktorja, ki vplivata na vsa drevesa enako - imenujemo jih splošne faktorje. Razen splošnih faktorjev pa na posamezno drevo vplivajo še drugi faktorji, katerih učinek se menja od drevesa do drevesa. Ker je vpliv teh faktorjev različen za posamezno enoto - drevo, jih imenujemo individualne faktorje. V našem primeru je eden izmed individualnih vplivov višinska lega drevesa, ker je sestoj na pobočju. Drug individualni faktor je skalovitost, ker se spreminja od drevesa do drevesa. Oba ta faktorja moremo za posamezno drevo določiti, ker mo-

remo za vsako drevo ugotoviti višinsko lego ali stopnjo skalovitosti terena, na katerem posamezno drevo raste. Razen tega pa na rast drevesa vplivajo še faktorji, ki jih ne moremo za vsako drevo natančno določiti, čeprav vplivajo na rast drevesa. To so mikrosastav zemlje, kakovost sadike, zasenčenost kraja itd. Te faktorje, katerih učinek ne moremo natančneje opredeliti, združujemo v skupino slučajnih faktorjev oziroma vplivov.

Če bi na pojav delovali samo splošni vplivi, bi bila vsa drevesa enaka. Njihov premer, višina, temeljnica in volumen bi bili pogojeni le s splošnimi faktorji: starostjo, drevesno vrsto in krajem, kjer sestoje raste. Zaradi individualnih vplivov pa se drevesa med seboj razlikujejo in to tem bolj, čim večji je vpliv individualnih faktorjev. Individualni faktorji vplivajo na rast drevesa ugodno ali neugodno. Zato se premeri, temeljnice, višine in volumni dreves odklanjajo navzgor in navzdol od premera, višine, temeljnice in volumna, ki bi ga imela, če bi nanj vplivali samo splošni faktorji. Premeri, višine, temeljnice ali volumni zaradi individualnih vplivov variirajo okrog nekaj idealnih vrednosti, ki so rezultat samo splošnih vplivov. Ker bi bile te vrednosti za vse enote populacije enake, so parametri populacije, imenujemo pa jih srednje vrednosti.

6.2 Če je vpliv individualnih faktorjev majhen ali pa če celo na enote populacije vplivajo samo splošni in slučajni vplivi, katerih učinek je običajno majhen, se posamezna drevesa med seboj malo razlikujejo. V takem homogenem sestoji je volumen vseh dreves precej izenačen. Za homogene populacije srednja vrednost volumna ni le pokazatelj splošnih vplivov. Ker se volumni za posamezna drevesa malo razlikujejo od srednje vrednosti, smatramo srednjo vrednost tudi za reprezentanta vseh vrednosti populacije. Čim večji je vpliv individualnih faktorjev, tem slabše srednja vrednost reprezentira enote v populaciji in obratno: srednja vrednost je tem boljši reprezentant za vrednosti enot v populaciji, čim manjši je vpliv individual-

nih oziroma slučajnih faktorjev.

Jasno je namreč, da srednji premer, srednja višina ali srednji volumen bolje reprezentira premere, višine in volumne posameznih dreves v sestoji, če je sestoj enodoben, istovrsten, na ravnini, z enakimi talnimi pogoji, kot pa če je obravnavani sestoj prebiralen ali večetažen, na področju, ki je različno skalovit. Za drugi primer srednja vrednost ni niti približno reprezentant razmer v populaciji. Zato nimajo velike analitične vrednosti, čeprav jih moremo formalno izračunati.

V r s t e s r e d n j i h v r e d n o s t i

6.3 Parametrov, ki na en ali drug način kažejo centralno težnjo vrednosti znaka za populacijo, imamo več. Od njih bomo obravnavali naslednje:

- a) mediano M_e
- b) modus M_o
- c) aritmetično sredino $\bar{x}$
- d) kvadratično sredino k
- e) harmonično sredino H
- f) geometrijsko sredino G

Mediana in modus sta srednji vrednosti, ki sta dani z lego vrednosti, medtem ko so druge štiri izračunane srednje vrednosti. Razlika srednjih vrednosti po legi v primerjavi z izračunanimi srednjimi vrednostmi je v tem, da srednje vrednosti po legi niso odvisne od vseh vrednosti, medtem ko so izračunane srednje vrednosti odvisne od vseh vrednosti v populaciji. Ta lastnost je v nekem smislu prednost, v nekem smislu pa pomanjkljivost srednjih vrednosti po legi.

6.4 Mediana je vrednost, od katere ima polovica enot populacije manjše, polovica pa večje vrednosti. Zaradi te svoje lastnosti mediana dobro služi kot srednja vrednost, ker je v vsakem primeru vrednost, ki se vsem individualnim vrednostim dobro približuje, ker je v sredini med njimi.

Določanje mediane se sklada z določanjem kvantila $x_{0,50}$. Ker smo izračunavanje kvantilov obravnavali že v prejšnjem poglavju, postopka ne bomo ponavljali.

V prejšnjem poglavju smo izračunali mediano iz negrupiranih podatkov o premerih za 19 smrekovih dreves na Pokljuki. Za ta primer je mediana, ki se sklada z drugim kvartilom, enaka $Me = x_{0,50} = 28,00$ cm. Za specifično težo lesa za zeleno duglazijo pa smo v odstavku 5.9 izračunali, da je mediana, ki se v tem primeru sklada s petim decilom D_5 , enaka $Me = D_5 = 450 \text{ kg/m}^3$. Polovica lesa za zeleno duglazijo ima torej manjšo specifično težo kot $Me = 450 \text{ kg/m}^3$, polovica pa večjo. Oba zgornja parametra sta tipični lastnosti populacij, ne pa posameznih enot.

6.5 Lastnosti mediane. Prednost mediane je predvsem v tem, da je lahko razumljiva in zato priporočljiva kot opisni parameter. Velika prednost mediane pred izračunanimi srednjimi vrednostmi je tudi ta, da moremo mediano določiti, četudi poznamo le vrednosti, ki leže okrog sredine v ranžirni vrsti urejenih vrednosti. Ta lastnost je posebno ugodna, kadar določamo srednjo vrednost iz frekvenčnih porazdelitev z odprtimi razredi. Za frekvenčne porazdelitve z odprtimi razredi namreč običajno niti približno

ne vemo, kakšne so vrednosti v odprtih razredih. Mediana je priporočljiva srednja vrednost tudi takrat, kadar so ekstremne vrednosti take, da sumimo, da so izraz nekih drugih kvalitete in zato sploh ne spadajo v populacijo.

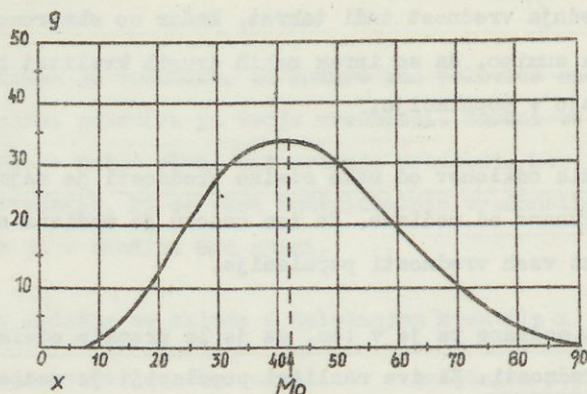
Vsota absolutnih odklonov od neke stalne vrednosti je najmanjša, če te odklone računamo od mediane. Po tem načelu je mediana najboljši reprezentant vseh vrednosti populacije.

Pomanjkljivost mediane pa je v tem, da je le premalo odvisna od individualnih vrednosti. Za dve različni populaciji je mediana ista, če je le polovica vrednosti manjših kot mediana, ne glede na to, kakšne so individualne vrednosti.

M o d u s

6.5 Mediana pa ni vedno parameter, ki dobro reprezentira vrednosti v populaciji. Za asimetrične in polimodalne distribucije more biti mediana celo vrednost, od katere je večina vrednosti zelo različna. Zanje mediana ni reprezentant vrednosti v populaciji. Za take primere je veliko bolje, da vzamemo za srednjo vrednost tisto vrednost, okrog katere se gosti največ vrednosti v populaciji. Mesto največje gostitve vrednosti nekega znaka imenujemo najpogostejšo vrednost ali modus.

Če imamo frekvenčno krivuljo, ki ponazarja razporeditev vrednosti v populaciji, je modus enostavno poiskati. V tem primeru je modus abscisna vrednost za tisto točko na frekvenčni krivulji, za katero je ordinata, ki predstavlja gostoto frekvence, največja. To vidimo iz slike 6.1

Slika 6.1 Določanje modusa iz frekvenčne krivulje

Za populacije z majhnim številom enot in za primere, v katerih vrednosti posameznih enot niso grupirane v frekvenčni porazdelitvi, je neposredno nemogoče določiti modus. Modus moremo oceniti le za populacije z razmeroma velikim številom enot, ki so grupirane v frekvenčni porazdelitvi, ker moremo le v tem primeru izslediti mesto največje gostitve.

6.6 Izračunavanje iz frekvenčnih porazdelitev. V frekvenčni porazdelitvi z enako širokimi razredi iščemo modus v razredu, za katerega je frekvenca največja, ker predvidevamo, da je v tem razredu mesto največje gostitve. Za frekvenčne porazdelitve z različno širokimi razredi pa iščemo modus v razredu, za katerega je gostota frekvence največja. Vendar se bomo omejili le na določanje modusa za frekvenčne porazdelitve z enako širokimi razredi.

Prvi približek modusa je sredina modalnega razreda, to je razreda z največjo frekvenco. Vendar je sredina modalnega razreda modus le

za simetrične frekvenčne distribucije. Za asimetrične distribucije pa se modus od sredine modalnega razreda odklanja v smer onega sosednega razreda, v katerem je frekvenca večja.

Zaznamujemo modalni razred z 0, razred pred njim z -1, razred za modalnim razredom pa s +1. Ustrezne sredine razredov so x_{-1} , x_0 , x_{+1} , ustrezne frekvence pa f_{-1} , f_0 in f_{+1} . S parabolo druge stopnje, ki gre skozi točke s koordinatami (x_{-1}, f_{-1}) , (x_0, f_0) in (x_{+1}, f_{+1}) , približamo frekvenčno krivuljo v območju modusa. Kot oceno modusa vzamemo absciso najvišje točke v tej paraboli. Pri tej predpostavki izračunamo drugo oceno za modus po naslednjem postopku:

a) v frekvenčni porazdelitvi poiščemo razred z največjo frekvenco - modalni razred. Modalni razred zaznamujemo z 0. $x_{0,min}$ je spodnja meja, f_0 pa frekvenca v modalnem razredu. f_{-1} je frekvenca v razredu pred modalnim razredom, f_{+1} pa je frekvenca v razredu za modalnim razredom;

b) izračunamo diferenci sosednih frekvenc:

$$d_{-1} = f_0 - f_{-1}; \quad d_{+1} = f_0 - f_{+1};$$

c) modus M_0 izračunamo iz zgornjih količin po obrazcu

$$M_0 = x_{0,min} + i \frac{d_{+1}}{d_{-1} + d_{+1}} \quad (6.1)$$

6.7 Proučujemo frekvenčno porazdelitev premerov za čisti smrekovi enodobni sestoj B na Pokljuki.

Proučevana frekvenčna porazdelitev je naslednja.

Tabela 6.1 Porazdelitev premerov za čisti, enodobni smrekov sestoj na Pokljuki.

Debelinska stopnja	f_k
15 cm - 19 cm	5
20 cm - 24 cm	34
25 cm - 29 cm	87
30 cm - 34 cm	93
35 cm - 39 cm	74
40 cm - 44 cm	42
45 cm - 49 cm	23
50 cm - 54 cm	13
55 cm - 59 cm	4
60 cm - 64 cm	2
65 cm - 69 cm	4
	381 = N

Iz zgornje frekvenčne porazdelitve sklepamo, da je modus v razredu 30 cm - 34 cm, kjer je frekvenca v tem razredu največja (93). Prva ocena modusa je torej $M_0 = 32,5$ cm, kar se modalni razred razteza od 30 cm do pod 35 cm.

Drugo oceno modusa dobimo, če najprej iz frekvenčne porazdelitve v tabeli poiščemo potrebne količine za modalni razred 30 cm - 34 cm. Za modalni razred je spodnja meja $x_{0,min} = 30$ cm, frekvenca $f_0 = 93$, širina razreda pa $i = 5$ cm. Frekvenca razreda pred modalnim

razredom je $f_{-1} = 87$, frekvenca razreda za modalnim razredom pa $f_{+1} = 74$. Iz teh podatkov dobimo, da je:

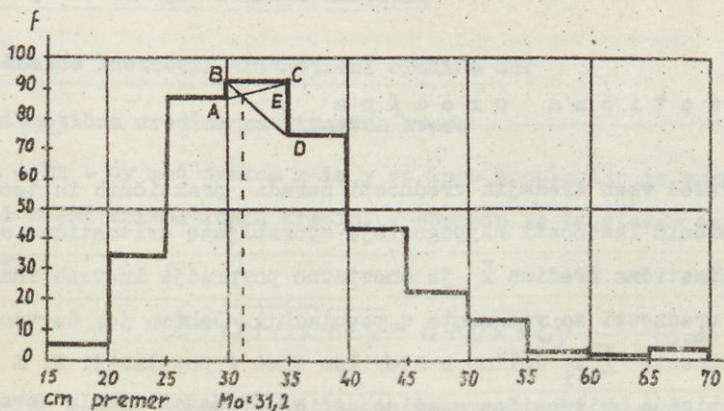
$$d_{-1} = 93 - 87 = 6; \quad d_{+1} = 93 - 74 = 19;$$

po obrazcu 6.1 pa dalje

$$M_0 = 30 + 5 \frac{6}{6+19} = 31,2 \text{ cm}$$

Rezultat resnično pokaže, da je modus odklonjen od sredine razreda $x_0 = 32,5$ cm navzdol v smeri večje sosedne frekvence.

6.8 Kako grafično ocenimo modus iz histograma, je nakazano v sliki 6.2 Če zvežemo točko A s C, točko B pa z D, je projekcija

Slika.6.2 Grafično določanje modusa

Presečišča obeh daljic E na abscisno os - modus. Teoretično se ta rezultat sklada z rezultatom, ki ga dobimo računsko. Eventuelne raz-

$$30 + 5 \frac{30}{25}$$

like gredo na račun nenatančnega risanja.

6.9 Lastnosti modusa. Modus je srednja vrednost, ki ima že po svoji definiciji kvalitete reprezentanta individualnih vrednosti, ker je mesto, na katerem se gosti največ vrednosti. Enako kot mediana pa je tudi modus neobčutljiv za spremembe individualnih vrednosti. Modus ostane v dani populaciji nespremenjen vse dotle, dokler stopnja gostitve na nekem drugem mestu ne prekorači stopnje gostitve v modusu.

Heterogene porazdelitve morejo imeti več mest gostitve. Tako imamo pri frekvenčni porazdelitvi posameznih karakteristik za drevesa v dvoetažnem sestoju običajno dva modusa. Eden izraža tipičnost za eno, drugi pa tipičnost za drugo etažo. Podobno imamo pri večmodalnih porazdelitvah še več relativnih modusov. V vsakem takem primeru pa običajno en modus izmed njih kaže mesto absolutno največje gostitve.

Aritmetična sredina

6.10 Izmed vseh srednjih vrednosti zaradi praktičnih in teoretičnih lastnosti najpogosteje uporabljamo aritmetično sredino. Aritmetična sredina $\bar{x}$ je enostavno povprečje iz vseh individualnih vrednosti za vse enote v populaciji. Dobimo jo, če vsoto vseh vrednosti $\sum x_i$ delimo s številom enot v populaciji N . Z obrazcem definicije aritmetične sredine zapišemo

$$\bar{x} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N x_i = \frac{X}{N} \quad (6.2)$$

Aritmetično sredino zaznamujemo običajno z $\bar{x}$, $\bar{y}$... Prečna črtica nad simbolom za znak pomeni, da gre za povprečja ustreznih znakov.

Aritmetična sredina je izpeljana iz predpostavke, da je individualna vrednost x_i vsota rezultata splošnih vplivov $\bar{x}$ in rezultata individualnih vplivov e_i ($x_i = \bar{x} + e_i$). Nadaljnja predpostavka pa je, da se v vsoti rezultati individualnih vplivov uničijo. Če seštejemo vse individualne vrednosti, dobimo glede na to

$$X = \sum_{i=1}^N x_i = \sum_{i=1}^N (\bar{x} + e_i) = N\bar{x} + \sum_{i=1}^N e_i = N\bar{x} \quad (6.3)$$

Iz te enačbe pa je $\bar{x} = X/N$, kar je po definiciji aritmetična sredina.

Lastnosti aritmetične sredine

6.11 Aritmetična sredina je najvažnejša izračunana srednja vrednost. Zaradi svojih lastnosti je najvažnejša in najpogosteje uporabljena srednja vrednost nasploh.

Najvažnejše lastnosti aritmetične sredine so:

a) Aritmetična sredina za linearno zvezo

$z = a + bx + cy$ med znakom x in y za isto populacijo je enaka linearni zvezi aritmetičnih sredin. V obrazcu je ta stavek zapisan takole:

$$\bar{z} = a + b\bar{x} + c\bar{y} \quad (6.4)$$

Ta stavek zlahka dokažemo in izhaja neposredno iz znanega stavka, da je vsota linearnih izrazov enaka linearnemu izrazu iz vsot.

Iz obrazca 6.4 sledi, da je aritmetična sredina konstante konstanta sama

$$\bar{\alpha} = \alpha \quad (6.5)$$

in da je aritmetična sredina produkta konstante z znakom enaka produktu konstante z aritmetično sredino znaka

$$\overline{bx} = b\bar{x} \quad (6.6)$$

b) Vsota odklonov individualnih vrednosti od aritmetične sredine

$$\sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x}) = 0 \quad (6.7)$$

je nič.

c) Vsota kvadratov odklonov od neke konstantne vrednosti je najmanjša, če računamo odklone od aritmetične sredine

$$K = \sum_{i=1}^N (x_i - C)^2 = \text{Min, če je } C = \bar{x} \quad (6.8)$$

Ta lastnost aritmetične sredine je zelo važna in je osnova ene izmed najvažnejših mer variacije-variance.

6.12 Izračunavanje aritmetične sredine iz negrupiranih podatkov.

Iz negrupiranih podatkov izračunavamo aritmetično sredino neposredno po obrazcu 6.2.

Če proučujemo pet dreves, za katere so volumni v m^3 lesa 1,04 1,35 1,28 1,57 1,17, je aritmetična sredina ali povprečen volumen zanje enak

$$\bar{x} = \frac{1}{5}(1,04 + 1,35 + 1,28 + 1,57 + 1,17) = \frac{6,41}{5} = 1,282 m^3$$

Povprečen volumen zgornjih petih dreves je $\bar{x} = 1,282 m^3$. To pomeni: če bi vsako izmed dreves imelo isti volumen kot je povprečen (1,282 m^3), bi se skupna lesna masa teh dreves skladala z dejansko skupno lesno maso vseh petih dreves.

6.13 Izračunavanje aritmetične sredine iz frekvenčnih porazdelitev. Izračunavanje aritmetične sredine iz individualnih podatkov bi bilo za stvarne populacije, ki imajo navadno veliko število enot, neprikladno in zamudno. Frekvenčna porazdelitev daje približno sliko o vseh vrednostih v populaciji. Zato moremo iz njih oceniti aritmetično sredino. To velja predvsem za simetrične porazdelitve. Čim bolj je porazdelitev asimetrična, tem večja je sistematična napaka v oceni za aritmetično sredino. V skrajnosti je najslabša ocena za J-distribucije, ker so ekstremno asimetrične. Kakovost ocene za aritmetično sredino iz frekvenčne porazdelitve je odvisna tudi od širine razredov v frekvenčni porazdelitvi in je tem boljša, čim manjši so razredi.

6.14 Neposredna metoda. Če predpostavljamo, da so sredine razredov x_k reprezentanti posameznih vrednosti v ustreznih razredih, je ocena za vsoto vrednosti v danem razredu produkt frekvence in sredine razreda $f_k x_k$. Ocena vsote vseh vrednosti v populaciji pa je vsota produktov frekvenc in ustreznih sredin razredov za vse razrede $\sum f_k x_k$. V obrazcu 6.2 za izračunavanje aritmetične sredine moremo torej vsoto $\sum x_i$ nadomestiti z oceno vsote $\sum_{k=1}^r f_k x_k$. Tako dobimo, da je ocena za aritmetično sredino iz frekvenčne porazdelitve

$$\bar{x} = \frac{f_1 x_1 + f_2 x_2 + \dots + f_r x_r}{f_1 + f_2 + \dots + f_r} = \frac{\sum_k f_k x_k}{\sum_k f_k} \quad (6.9)$$

Ta način izračunavanja aritmetične sredine imenujemo tehtan ali ponderiran način izračunavanja. Pri tem so frekvence teže ali ponderi.

Po tem obrazcu izračunavamo aritmetično sredino po naslednjih stopnjah:

- a) Za frekvenčno porazdelitev poiščemo frekvencam f_k ustrezne sredine razredov x_k .
- b) Izračunamo produkte frekvenc in sredin razredov $f_k x_k$.
- c) Izračunamo vsoto v točki b dobljenih produktov $\sum f_k x_k$.
- d) Vsoto $\sum f_k x_k$ delimo z vsoto frekvenc oziroma številom enot N in dobimo aritmetično sredino $\bar{x}$.

6.15 Kot primer za izračunavanje aritmetične sredine po neposredni metodi vzemimo izračun povprečnega premera za čisti smrekov sestoj A na Pokljuki iz tabele 3.4. Izračun je sistematično prikazan v tabeli 6.2.

Če za oceno kakovosti izračunane aritmetične sredine primerjamo dobljeni rezultat s pravo aritmetično sredino, izračunano iz individualnih podatkov $\bar{x}_p = 38,55$ cm, spoznamo, da je razlika resnično neznatna: $\Delta \bar{x} = 38,62 - 38,55 = 0,07$ cm ali ca $2^0/00$. Tako dober rezultat dobimo, ker je obravnavana porazdelitev precej simetrična. Povprečje, zaokroženo na eno decimalko $\bar{x} = 38,6$ cm, se sklada s pravim rezultatom.

Tabela 6.2 Izračun povprečnega premera po neposredni metodi za čisti smrekov sestoj A na Poklju-ki (iz tabele 3.4)

DS		f_k	x_k	$f_k x_k$
4	15 cm - 19 cm	4	17,5	70,0
5	20 cm - 24 cm	6	22,5	135,0
6	25 cm - 29 cm	55	27,5	1512,5
7	30 cm - 34 cm	118	32,5	3835,0
8	35 cm - 39 cm	112	37,5	4200,0
9	40 cm - 44 cm	109	42,5	4632,5
10	45 cm - 49 cm	61	47,5	2897,5
11	50 cm - 54 cm	28	52,5	1470,0
12	55 cm - 59 cm	9	57,5	517,5
13	60 cm - 64 cm	5	62,5	312,5
		N = 507		19582,5 = $\sum f_k x_k$

$$\bar{x} = \frac{\sum f_k x_k}{N} = \frac{19582,5}{507} = 38,62 \text{ cm}$$

6.15 Metoda s pomožnim znakom u.

Za frekvenčne porazdelitve z enakimi širinami razredov izračunavanje aritmetične sredine poenostavimo, če vpeljemo na-
mesto osnovnega znaka x pomožni znak u , ki je z znakom x
v linearni zvezi

$$x = x_0 + i \cdot u \quad (6.10)$$

Pri tem je x_0 sredina poljubnega razreda nekje v sredini frek-
venčne porazdelitve, i pa širina razredov. Iz znanih lastnosti
o aritmetičnih sredinah sledi, da sta tudi aritmetični sredini

znakov x in u v linearni zvezi

$$X = X_0 + i \cdot U = X_0 + i \frac{\sum_{k=1}^r f_k u_k}{N} \quad (6.11)$$

Če proučimo, katere vrednosti za u ustrezajo sredinam razredov, s katerimi moramo pri direktni metodi pomnožiti frekvence, spoznamo, da so za sredine razredov u_k zelo enostavne vrednosti. Za razred, za katerega je sredina razreda x_0 , je $u = 0$, za druge razrede pa je po vrsti navzgor $+1, +2, +3, +4$ itd., po vrsti navzdol pa $-1, -2, -3, -4$ itd. Izračun aritmetične sredine $\bar{x}$ se poenostavi, ker $\bar{u}$ izračunamo enostavno, $\bar{x}$ pa dobimo po obrazcu 6.11.

6.17 V tabeli 6.3 je nakazan izračun povprečnega premera za isti sestoj kot po neposredni metodi, da s primerjavo spoznamo prednosti metode pomožnega znaka u .

Tabela 6.3 Izračun povprečnega premera po metodi s pomožnim znakom u za čisti smrekov sestoj A

DS	Deb. stopnja	f_k	u_k	$f_k u_k$
4	15 cm - 19 cm	4	-4	-16
5	20 cm - 24 cm	6	-3	-18
6	25 cm - 29 cm	55	-2	-110
7	30 cm - 34 cm	118	-1	-118
8	35 cm - 39 cm	112	0	0
9	40 cm - 44 cm	109	+1	+109
10	45 cm - 49 cm	61	+2	+122
11	50 cm - 54 cm	28	+3	+84
12	55 cm - 59 cm	9	+4	+36
13	60 cm - 64 cm	5	+5	+25
		$N = 507$		$+114 = \sum f u$

V našem primeru smo vzeli izhodišče v razredu 35 cm - 39 cm, tako da je $x_0 = 37,5$ širina razreda $i = 5$ cm. Iz teh podatkov dobimo po obrazcu 6.11

$$\bar{x} = 37,5 + 5 \frac{+114}{507} = 38,62$$

Primerjava postopka po neposredni metodi s postopkom po metodi pomožnega znaka u pokaže, da smo se izognili množenju večmestnih števil, rezultata pa sta enaka.

6.18 Metoda kumulativ. Metoda kumulativ ima pred metodo pomožnega znaka še to prednost, da se izognemo sploh vsakemu množenju, ker pridemo do elementov za izračun aritmetične sredine s kumulativnim seštevanjem frekven. Po tej metodi izračunamo aritmetično sredino po naslednjih stopnjah:

- a) Za frekvenčno porazdelitev z enakimi širinami razredov izračunamo kumulativno frekvenčno porazdelitev F_k . Zadnji člen v kumulativni vrsti je N .
- b) Seštejemo vrednosti vseh členov v kumulativni vrsti F_k brez zadnjega pod črto. Tako dobimo količino S_1 .
- c) Iz dobljenih podatkov izračunamo aritmetično sredino po obrazcu

$$\bar{x} = x_0 - i \frac{S_1}{N} \quad (6.12)$$

Pri čemer pomeni razen znanih količin x_0 sredino za zadnji razred v frekvenčni porazdelitvi.

6.19 Na istem primeru kot po prejšnjih metodah preizkusimo še metodo kumulativ.

Tabela 6.4 Izračun povprečnega premera po metodi kumulativ za čisti smrekov sestoj na Pokljuki

DS	Premer v cm	f_k	F_k
4	15 cm - 19 cm	4	0
5	20 cm - 24 cm	6	4
6	25 cm - 29 cm	55	10
7	30 cm - 34 cm	118	65
8	35 cm - 39 cm	112	183
9	40 cm - 44 cm	109	295
10	45 cm - 49 cm	61	404
11	50 cm - 54 cm	28	465
12	55 cm - 59 cm	9	493
13	60 cm - 64 cm	5	502
		N = 507	

$$4+10+65+...+493+502=2421 = S_1$$

Po obrazcu 6.12 je aritmetična sredina

$$\bar{x} = 62,5 - 5 \frac{2421}{507} = 38,62 \text{ cm}$$

Iz primera vidimo, da je ta metoda izmed vseh treh najprikladnejša, ne glede na to, da dobimo kot postranski rezultat še kumulativno vrsto, ki jo mnogokrat potrebujemo za izračunavanje drugih parametrov ali za analizo.

Aritmetična sredina aritmetičnih sredin

6.20 Če poznamo aritmetične sredine $\bar{x}_k$ in obsege populacij N_k za delne populacije, ki sestavljajo populacijo, izračunamo aritmetično sredino za celotno populacijo po obrazcu

$$\bar{x} = \frac{N_1 \bar{x}_1 + N_2 \bar{x}_2 + \dots + N_r \bar{x}_r}{N_1 + N_2 + \dots + N_r} = \frac{\sum_k N_k \bar{x}_k}{\sum_k N_k} \quad (6.13)$$

kot tehtano aritmetično sredino iz grupnih sredin. Pri tem vzamemo število enot v delnih populacijah za pondere.

Lastnost, da moremo neposredno iz grupnih aritmetičnih sredin izračunati skupno aritmetično sredino, je velika prednost aritmetične sredine pred srednjimi vrednostmi po legi. Zanje namreč to ni mogoče. Če hočemo za skupno populacijo določiti mediano ali modus, moramo iz delnih populacij sestaviti skupno populacijo in šele iz te določiti skupno mediano ali modus.

6.21 Vzemimo za primer dvoetažni sestoj na Otoku iz tabele 3.4.

Za obravnavani sestoj je povprečen premer za prvo etažo (topol) $\bar{x}_1 = 46,82$ cm, število dreves pa $N_1 = 103$. Za drugo etažo (jelša) z $N_2 = 132$ drevesi pa je povprečen premer $\bar{x}_2 = 19,70$ cm

Po obrazcu 6.13 je povprečen premer dreves v sestoju

$$\bar{x} = \frac{N_1 \bar{x}_1 + N_2 \bar{x}_2}{N_1 + N_2} = \frac{103 \cdot 46,82 + 132 \cdot 19,70}{103 + 132} = 31,59 \text{ cm}$$

Ta rezultat pa ima omejeno analitično vrednost, ker ni reprezentativen niti za prvo, niti za drugo etažo. Zato moramo za skupinska povprečja za heterogene populacije paziti, da jih pravilno tolmači-

mo oziroma jih moramo uporabljati s primernimi omejitvami.

6.22 Tehtan način za izračunavanje povprečij velja tudi za izračunavanje relativnih števil za populacijo iz relativnih števil za grupe. Tako računamo npr. skupni odstotek P iz grupnih odstotkov P_k po obrazcu

$$P = \frac{\sum N_k P_k}{\sum N_k} \quad (6.14)$$

6.23 V treh mešanih sestojih nekega gozdnega gospodarstva je število dreves in odstotek jelke po posameznih sestojih naslednje: $N_1 = 500$; $P_1 = 20 \%$; $N_2 = 1000$; $P_2 = 15 \%$ in $N_3 = 2000$, $P_3 = 10 \%$.

Povprečen odstotek jelke v sestojih gozdnega gospodarstva je po obrazcu

$$\begin{aligned} P &= \frac{N_1 P_1 + N_2 P_2 + N_3 P_3}{N_1 + N_2 + N_3} = \\ &= \frac{500 \cdot 20 + 1000 \cdot 15 + 2000 \cdot 10}{500 + 1000 + 2000} = 12,9\% \end{aligned}$$

6.24 S tehnično aritmetično sredino izračunavamo tudi različne druge parametre iz gozdarstva.

Volumen za posamezno drevo je dan z zvezo $V = g \cdot h \cdot f$, pri čemer pomeni: V = volumen, g = temeljnica, h = višina, f = telesninski koeficient.

Če povprečno temeljnico izračunamo po obrazcu

$$\bar{g} = \frac{\sum g_i}{N} \quad (6.15)$$

povprečno višino drevesa po obrazcu

$$\bar{h} = \frac{\sum g_i h_i}{\sum g_i} \quad (6.16)$$

kot tehtano aritmetično sredino individualnih višin, pri čemer vzamemo temeljnico posameznega drevesa kot ponder, povprečni telesninski koeficient $\bar{f}$ pa po obrazcu

$$\bar{f} = \frac{\sum g_i h_i f_i}{\sum g_i h_i} \quad (6.17)$$

kot tehtano aritmetično sredino, pri čemer vzamemo kot pondere produkte temeljnice in višine $g_i h_i$, dobimo, da je skupen volumen v sestoji direktno enak produktu

$$V = N \cdot \bar{g} \cdot \bar{h} \cdot \bar{f} \quad (6.18)$$

Če izračunamo povprečno temeljnico, povprečno višino in povprečni telesninski koeficient po zgornjih obrazcih, je zveza med povprečji za sestoji enaka kot za individualne vrednosti, pri sestoji pa računamo s povprečji.

Harmonična sredina

6.25 Harmonična sredina je recipročna vrednost povprečja iz recipročnih vrednosti za posamezne podatke. Po tej definiciji izračunamo harmonično sredino po obrazcu

$$H = \frac{N}{\frac{1}{x_1} + \frac{1}{x_2} + \dots + \frac{1}{x_N}} = \frac{N}{\sum_{i=1}^N \frac{1}{x_i}} \quad (6.19)$$

Tehtano harmonično sredino pa izračunamo po obrazcu

$$H = \frac{\sum_k w_k}{\sum_k \frac{w_k}{x_k}} \quad (6.20)$$

Če iz istih podatkov izračunamo aritmetično sredino in harmonično sredino, spoznamo, da so razlike lahko znatne. Vzemimo za shematičen primer pet vrednosti: 1, 2, 4, 7, 9. Za te vrednosti je aritmetična sredina

$$\bar{X} = \frac{1+2+4+7+9}{5} = 4,6$$

harmonična sredina pa

$$H = \frac{5}{\frac{1}{1} + \frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{7} + \frac{1}{9}} = 2,5$$

Harmonično sredino izračunavamo redkeje kot aritmetično. Kadar pa se osnovne vrednosti v populaciji porazdeljujejo asimetrično, njihovi reciproki pa simetrično, harmonična sredina bolje reprezentira vrednosti populacije kot aritmetična sredina.

6.26 Razen tega pa je harmonična, ne pa aritmetična sredina upravičena pri izračunavanju nekaterih relativnih števil.

Vzemimo kot primer pet smrekovih dreves z enakim volumnom. Zanje so telesninski koeficienti: 0,38 0,36 0,41 0,35 0,40. Povprečen telesninski koeficient f izračunamo s harmonično sredino.

$$f = \frac{5}{\frac{1}{0,38} + \frac{1}{0,36} + \frac{1}{0,41} + \frac{1}{0,35} + \frac{1}{0,40}} = 0,3786$$

Upravičenost zgornjega rezultata sledi iz naslednjega sklepanja. Po obrazcu 6.17 je povprečen telesninski koeficient

$$\bar{f} = \frac{\sum g_i h_i f_i}{\sum g_i h_i} = \frac{\sum V_i}{\sum V_i / f_i} = \frac{NV}{V \sum 1/f_i} = \frac{N}{\sum 1/f_i} \quad (6.21)$$

Izpeljava tega obrazca se naslanja na to, da je $V = g.h.f$, iz tega dalje $V/f = h.g$ in da je pri drevesih z enakimi volumni $\sum V_1 = NV$.

X Izračunavanje sumarnih relativnih števil

6.27 Ali pri praktičnem izračunavanju povprečnih vrednosti iz relativnih števil uporabljamo aritmetično ali harmonično sredino, je odvisno od tega, katere količine so ponderi.

To moremo ugotoviti v vsakem posameznem primeru iz strukture relativnih števil.

Če vzamemo, da je za individualne enote, grupe in populacijo relativno število kvocijent dveh absolutnih podatkov, je sumarno relativno število R .

$$R = \frac{Y}{X} = \frac{\sum_k Y_k}{\sum_k X_k} \quad (6.22)$$

kvocijent vsot absolutnih podatkov Y in X .

Sumarno relativno število pa izračunamo kot tehtano aritmetično sredino

$$R = \frac{\sum Y_k}{\sum X_k} = \frac{\sum X_k \frac{Y_k}{X_k}}{\sum X_k} = \frac{\sum X_k R_k}{\sum X_k} \quad (6.23)$$

kadar so ponderi absolutne količine, ki v relativnem številu nastopajo v imenovalcu.

Tehtano harmonično sredino uporabljamo pri izračunavanju relativnih števil, če so ponderi absolutni podatki, ki nastopajo v relativnem številu v števcu. To vidimo iz zveze

$$R = \frac{\sum Y_k}{\sum X_k} = \frac{\sum Y_k}{\sum \frac{Y_k}{R_k}} = \frac{\sum Y_k}{\sum \frac{Y_k}{R_k}} \quad (6.24)$$

- 6.28 Izračunajmo povprečno temeljnico za dvoetažni sestoj, za katerega je povprečna temeljnica v prvi etaži $\bar{g}_1 = 0,050 \text{ m}^2$, v drugi etaži pa $\bar{g}_2 = 0,075 \text{ m}^2$. Razen teh podatkov poznamo skupni temeljnici $G_1 = 50 \text{ m}^2$ in $G_2 = 150 \text{ m}^2$ za obe etaži.

Povprečna temeljnica je kvocient med skupno temeljnico in številom dreves v sestoji $\bar{g} = G/N$. Razen povprečnih temeljnic za vsako etažo pa poznamo še skupno temeljnico, ki je v relativnem številu v imenovalcu. Po zgornjem pravilu v tem primeru izračunamo povprečno temeljnico za dvoetažni sestoj po obrazcu za tehtano harmonično sredino

$$\bar{g} = \frac{G_1 + G_2}{\frac{G_1}{g_1} + \frac{G_2}{g_2}} = \frac{50 + 150}{\frac{50}{0,050} + \frac{150}{0,075}} = 0,067 \text{ m}^2$$

K v a d r a t i č n a s r e d i n a

- 6.29 Kvadratična sredina je kvadratni koren iz povprečij kvadratov iz individualnih vrednosti

$$K = \sqrt{\frac{x_1^2 + x_2^2 + \dots + x_N^2}{N}} = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N x_i^2} \quad (6.25)$$

Kvadratično sredino samostojno redkeje uporabljamo kot druge izračunane vrednosti. Pomembna pa je predvsem zato, ker je najvažnejša mera variacije - standardni odklon kvadratična sredina odklonov individualnih vrednosti od aritmetične sredine

$$s = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2}.$$

- 6.30 V gozdarstvu pa so še drugi problemi, v katerih uporabljamo kvadratične sredine.

Če iščemo, kakšen povprečen premer bi morala imeti vsa drevesa v sestoji, da bi bila skupna temeljnica za tak sestoj enaka stvarni skupni temeljnici, spoznamo, da temu pogoju ustreza kvadratična sredina iz stvarnih premerov v sestoji. To zlahka spoznamo iz naslednje zveze.

Če z x_1 zaznamujemo premer za posamezno drevo v sestoji, je $\frac{\pi}{4} x_1^2$ temeljnica posameznega drevesa, $\sum_{i=1}^N \frac{\pi}{4} x_i^2$ pa vsota temeljnic vseh dreves v sestoji ali skupna temeljnica. Če s K zaznamujemo povprečen premer, je temeljnica povprečnega drevesa $\frac{\pi}{4} K^2$, skupna temeljnica vseh N dreves pa $N \frac{\pi}{4} K^2$. Zaradi zgornje zahteve, ki naj jo izpolni povprečen premer, velja

$$N \frac{\pi}{4} K^2 = \sum_{i=1}^N \frac{\pi}{4} x_i^2$$

Če to enačbo delimo z $N \frac{\pi}{4}$, iz desne in leve strani pa poiščemo kvadratni koren, dobimo, da je

$$K = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N x_i^2}$$

Iskani povprečni premer je torej kvadratična sredina iz individualnih premerov.

6.31 Vzemimo kot shematičen primer pet dreves. Njihovi premeri so: 38 cm, 28 cm, 32 cm, 35 cm, 41 cm. Povprečen premer, ki ustreza pogoju, da je skupna temeljnica enaka kot skupna temeljnica, če bi vseh pet dreves imelo enak povprečen premer, je

$$K = \sqrt{\frac{1}{5} (38^2 + 28^2 + 32^2 + 35^2 + 41^2)} = 35,1 \text{ cm}$$

Aritmetična sredina za isti primer je $\bar{x} = 34,8$ cm. Če napravimo preskus, kateri povprečen premer ustreza zahtevi glede skupne temeljnice, dobimo:

Drevo	Premer cm	Temelnjica m^2
1	38	0,1134
2	28	0,0616
3	32	0,0804
4	35	0,0962
5	41	0,1320
		0,4836 m^2

Skupna temeljnica je torej 0,4836 m^2 .

Za povprečen premer $K = 35,1$ cm je temeljnica $E_K = 0,09676 m^2$, skupna temeljnica petih povprečnih dreves pa $5 \cdot 0,09676 = 0,4838 m^2$. Za aritmetično sredino premera $\bar{x} = 34,8$ cm pa dobimo, da je temeljnica povprečnega drevesa $g_{\bar{x}} = 0,09541 m^2$, skupna temeljnica petih povprečnih dreves pa le $5 \cdot 0,09541 = 0,37705 m^2$.

Geometrijska sredina

6.32 Geometrijska sredina iz N vrednosti je N -ti koren iz produkta individualnih vrednosti. Po tej definiciji je geometrijska sredina

$$G = \sqrt[N]{x_1 \cdot x_2 \cdot \dots \cdot x_N} = \sqrt[N]{\prod_{i=1}^N x_i} \quad (6.26)$$

Iz definicije za geometrijsko sredino sklepamo, da ima smisel izračunavati geometrijsko sredino le, če so osnovni podatki večji od nič.

Izračunanje geometrijske sredine po osnovnem obrazcu je, razen za najenostavnejše primere, nemogoč. Pač pa jo razmeroma enostavno izračunamo z logaritmi. Če levo in desno stran osnovnega obrazca logaritmiramo, dobimo

$$\log G = \frac{1}{N} (\log x_1 + \log x_2 + \dots + \log x_N) \quad (6.27)$$

Logaritem iz geometrijske sredine je torej povprečje iz logaritmov individualnih vrednosti.

Zaradi razmeroma zamotanega izračunanja in težjega tolmačenja geometrijske sredine ne izračunavamo pogosto. V pošte v pride pri izračunavanju centralne tendence za J porazdelitev, če se zanje logaritmi individualnih vrednosti porazdeljujejo v normalni porazdelitvi ali v porazdelitvi, ki je normalni podobna.

6.33 Razen tega pa je geometrijska sredina logično upravičena za izračunanje povprečnega koeficienta dinamike pri proučevanju časovnih vrst. Vzemimo časovno vrsto, ki ima prvi člen Y_0 , zadnji člen Y_N in zaporedne koeficiente dinamike

$k_1 = Y_1/Y_0, k_2 = Y_2/Y_1, \dots, k_N = Y_N/Y_{N-1}$. Vprašanje je, s kakšnim stalnim povprečnim koeficientom dinamike bi se moral razvijati pojav, da bi bil iz začetne vrednosti Y_0 po N razdobjih pojav na ravni Y_N .

Glede na definicijo koeficientov dinamike in povprečnega koeficienta dinamike veljajo med zgornjimi količinami naslednje zveze:

$$Y_N = Y_0 \cdot k_1 \cdot k_2 \cdot \dots \cdot k_N = Y_0 \cdot k \cdot k \cdot \dots \cdot k = Y_0 \cdot k^N \quad (6.28)$$

Če začetno vrednost Y_0 postopoma množimo z individualnimi koeficienti dinamike, dobimo končno vrednost Y_N . Zaradi definicije povpreč-

nega koeficienta dinamike k pa enako dobimo končno vrednost Y_N , če začetno vrednost Y_0 N krat pomnožimo s povprečnim koeficientom dinamike k . Iz zveze (6.28) dobimo dva obrazca, po katerih izračunavamo povprečen koeficient dinamike

$$k = \sqrt[N]{Y_N / Y_0} \quad (6.29)$$

$$k = \sqrt[N]{k_1 \cdot k_2 \cdot \dots \cdot k_N} \quad (6.30)$$

Po obrazcu 6.29 je povprečen koeficient dinamike N -ti koren iz kvocienta med začetnim in končnim členom v časovni vrsti. V splošnem se stopnja korena ravna po časovnem razmaku med začetnim in končnim členom. Stopnja korena je enaka številu osnovnih razmakov med začetno in končno vrednostjo pojava, za katerega izračunavamo povprečen koeficient dinamike.

Po obrazcu 6.30 je povprečen koeficient dinamike geometrijska sredina iz individualnih koeficientov dinamike v razdobju, za katerega iščemo povprečje.

6.34 Vzemimo za primer razvoj površine gozdnih drevesnic v SFRJ.

Konec leta 1955 je bilo $Y_{55} = 1383$ ha drevesnic, konec leta 1959 pa $Y_{59} = 2677$ ha. Povprečen letni koeficient dinamike v razdobju 1955-1959 je po obrazcu 6.29 enak

$$k = \sqrt[4]{Y_{59} / Y_{55}} = \sqrt[4]{\frac{2677}{1383}}$$

Povprečen koeficient dinamike izračunajmo z logaritmi. Če levo in desno stran zgornje enačbe logaritmiramo, dobimo

$$\begin{aligned}\log k &= \frac{1}{4} (\log 2677 - \log 1383) = \\ &= \frac{1}{4} (3,42765 - 3,14082) = 0,07171\end{aligned}$$

Z antilogaritmiranjem dobimo, da je $k = 1,1795$. Površina gozdnih drevesnic se je v razdobju 1955-1959 vsako leto povečala povprečno za ca 18%.

Za isti problem poiščemo povprečen koeficient dinamike, če poznamo individualne koeficiente dinamike o razvoju drevesnic v razdobju 1955-1959. Koeficienti dinamike v tem razdobju so

$$k_{56} = 1,067 \quad k_{57} = 1,077 \quad k_{58} = 1,246 \quad k_{59} = 1,352$$

Po obrazcu 6.30 je povprečen koeficient dinamike

$$k = \sqrt[4]{k_{56} \cdot k_{57} \cdot k_{58} \cdot k_{59}} = \sqrt[4]{1,067 \cdot 1,077 \cdot 1,246 \cdot 1,352}$$

Tudi v tem primeru si pomagajmo z logaritmi: Če levo in desno stran logaritmiramo, dobimo

$$\begin{aligned}\log k &= \frac{1}{4} (\log 1,067 + \log 1,077 + \log 1,246 + \log 1,352) = \\ &= \frac{1}{4} (0,02816 + 0,03222 + 0,09552 + 0,13098) = 0,07172\end{aligned}$$

Z antilogaritmiranjem dobimo, da je $k = 1,1796$. Razlika v rezultatu izvira iz zaokroževanja osnovnih koeficientov dinamike.

Z veze med srednjimi vrednostmi

6.35 Vse štiri obravnavane izračunane srednje vrednosti so podobno definirane. Za vse velja, da so povprečja iz osnovnih ali dolo-

čenih transformiranih podatkov enaka isti transformaciji iz ustrezne sredine. Tako je aritmetična sredina povprečje iz osnovnih podatkov. Povprečje iz recipročnih podatkov je enako recipročni vrednosti iz harmonične sredine. Povprečje iz kvadratov osnovnih podatkov je enako kvadratu iz kvadratične sredine, povprečje iz logaritmov osnovnih vrednosti pa logaritmu iz geometrijske srednje vrednosti.

$$\begin{aligned}\bar{x} &= \frac{1}{N} \sum x_i \\ \frac{1}{H} &= \frac{1}{N} \sum \frac{1}{x_i} \\ K^2 &= \frac{1}{N} \sum x_i^2 \\ \log G &= \frac{1}{N} \sum \log x_i\end{aligned}\quad (6.31)$$

Če izrazimo vsako izmed navedenih sredin v eksplicitni obliki, dobimo obrazce, ki smo jih navedli kot definicije posameznih sredin.

6.36 Če iz istih podatkov izračunamo vse štiri izračunane srednje vrednosti: K , $\bar{x}$, G in H , velja, da je

$$K \geq \bar{x} \geq G \geq H \quad (6.32)$$

Preiskusimo navedeno pravilo na shematičnem primeru za dve vrednosti: 1 in 4.

$$K = \sqrt{\frac{1+4^2}{2}} = 2,9;$$

$$\bar{x} = \frac{1+4}{2} = 2,5;$$

$$G = 1.4 = 2;$$

$$H = \frac{2}{\frac{1}{1} + \frac{1}{4}} = 1,6$$

Vse štiri sredine so med seboj enake le, če so vse individualne vrednosti med seboj enake.

6.37 Med aritmetično sredino $\bar{x}$ in obema srednjima vrednostima po legi, mediano M_e in modusom M_o , veljajo tudi določeni stalni odnosi. Za simetrične porazdelitve so aritmetična sredina $\bar{x}$, modus M_o in mediana M_e med seboj enake ($\bar{x} = M_e = M_o$). Za porazdelitve, ki so asimetrične v levo, je aritmetična sredina manjša, modus pa večji kot mediana ($\bar{x} < M_e < M_o$). Za porazdelitve, ki so asimetrične v desno, pa je modus manjši, aritmetična sredina pa večja kot mediana ($M_o < M_e < \bar{x}$). Razlike so tem večje, čim večja je stopnja asimetrije.

Za zvezne, ne preveč asimetrične porazdelitve velja, da je razlika med aritmetično sredino in modusom približno trikrat večja kot razlika med aritmetično sredino in modusom *mediano*

$$(\bar{x} - M_o) = 3.(\bar{x} - M_e) \quad (6.33)$$

Za ne preveč asimetrične porazdelitve moremo s tem obrazcem posredno izračunati modus iz negrupiranih podatkov. Če za populacijo izračunamo aritmetično sredino $\bar{x}$ in določimo mediano M_e , izračunamo iz teh dveh srednjih vrednosti modus M_o po obrazcu

$$M_o = \bar{x} - 3.(\bar{x} - M_e) \quad (6.34)$$

ki ga dobimo iz obrazca 6.33.

7. MERE VARIACIJE

7.1 Že v prejšnjih poglavjih smo poudarili, da je ena izmed osnovnih značilnosti statističnih znakov variabilnost. Zaradi vpliva najrazličnejših faktorjev se značilnosti pojavov od enote do enote spreminjajo. Srednja vrednost je izraz splošnih faktorjev, ki z enakim učinkom vplivajo na vsako enoto. Tako je povprečna višina dreves rezultat splošnih faktorjev (starosti, vrste sestoja itd.). Zaradi individualnih vplivov (individualna lega dreves, zasedenost, kvaliteta sadike itd.) pa se višine dreves med seboj razlikujejo. Čim večji so individualni vplivi, tem večje so razlike med drevesi, oziroma odkloni višin posameznih dreves od povprečne višine. Variabilnost oziroma učinek individualnih vplivov moremo torej meriti z odkloni od sredine. Z merami variacije z eno količino merimo velikost variacije v populaciji. Z njimi merimo učinek individualnih vplivov na ves sestoj, enako kot merimo s srednjimi vrednostmi učinek splošnih vplivov. Proučevanje variabilnosti v najrazličnejših oblikah je osnova dobrega dela statističnega proučevanja.

Vrste mer variacije

7.2 Kot imamo več vrst srednjih vrednosti, imamo tudi več vrst mer variacije, od katerih ima vsaka svoje prednosti in pomanjkljivosti. Vsaka izmed njih na svoj način meri variabilnost pojava.

Prednost enih je v lažjem razumevanju in določanju, prednost drugih pa v večji analitični vrednosti.

Najobičajnejše mere variacije so:

- a) variacijski razmak R ,
- b) kvartilni odklon Q ,
- c) povprečen absolutni odklon AD ,
- d) standardni odklon σ oziroma varianca σ^2 , iz katere je standardni odklon izpeljan.

Od navedenih mer variacije sta prvi dve dani z logo, zadnji dve pa sta izračunani iz podatkov za vse enote populacije. Zaradi tega sta solidnejši in stabilnejši kot mere variacije po legi. Zaradi posebnih lastnosti, ki so v zvezi s teorijo statistike, pa je najvažnejša mera variacije varianca oziroma standardni odklon, ki je izpeljan iz variance.

Variacijski razmak

7.3 Najenostavnejša, a tudi najslabša mera variacije je variacijski razmak

$$R = x_{\max} - x_{\min} \quad (7.1)$$

ki je razlika med največjo in najmanjšo vrednostjo v populaciji.

Iz ranžirne vrste premerov za 19 modelnih smrekovih dreves v tabeli 5.2 povzamamo, da je premer najtanjšega drevesa $x_{\min} = 14$ cm, premer najdebelejšega drevesa pa $x_{\max} = 44$ cm. Variacijski razmak je torej

$$R = x_{\max} - x_{\min} = 44 - 14 = 30 \text{ cm}$$

Premeri devetnajstih modelnih dreves variirajo torej v variacijskem razmaku: 30 cm.

Včasih nakažemo variacijski razmak tudi tako, da povemo najmanjšo in največjo vrednost v populaciji. Tak način da večje informacije kot sam razmak variacije, ki ga moremo iz teh dveh podatkov neposredno izračunati.

7.4 Variacijski razmak je odvisen samo od obeh skrajnih vrednosti v populaciji. Zato je ta mera variacije zelo podvržena individualnim vplivom, ker so ekstremne vrednosti dostikrat izraz netipičnih vplivov. Razen tega pa variacijski razmak ni odvisen od razmeritve vseh drugih vrednosti v razmaku variacije, ki bistveno vplivajo na variabilnost.

7.5 Prednost variacijskega razmaka pa je v tem, da je treba zanj poznati samo obe skrajni vrednosti, kateri zlahka določimo, če so vrednosti urejene v ranžirni vrsti. Zato zaradi lahkega določanja uporabljamo variacijski razmak vselej, kadar hočemo predvsem za manjše populacije hitro in orientacijsko oceniti variabilnost pojava.

K v a r t i l n i o d k l o n

7.5 Hibe, ki jih ima variacijski razmak, deloma odpravimo s kvartilnim odklonom. Osnovna hiba variacijskega razmaka izvira iz tega, da je odvisen samo od skrajnih, netipičnih vrednosti. To hibo odpravimo tako, da variabilnost merimo z razmakom, v katerem niso vse, temveč samo del enot v populaciji, brez ekstremnih vrednosti. Tako moremo meriti variabilnost z razmakom med prvim in devetim decilom. V tem razmaku je 80 % vseh vrednosti; iz njega je izločeno le 10 % najmanjših in 10 % največjih vrednosti.

Pogostejše kot z decilnim razmakom merimo variabilnost s kvartilnim razmakom, ki določa razmak, v katerem je 50% osnovnih vrednosti iz populacije. Iz kvartilnega razmaka je izločena četrtnina najmanjših in četrtnina največjih vrednosti.

Običajno pa namesto kvartilnega razmaka $Q_3 - Q_1$ vzamemo za mero variacije kvartilni odklon

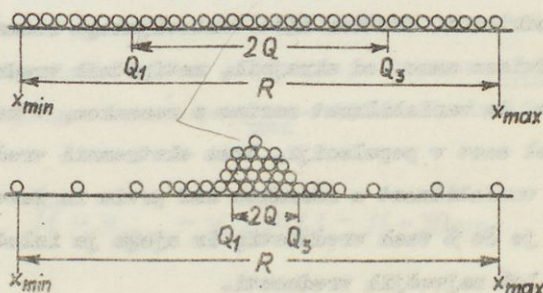
$$Q = \frac{Q_3 - Q_1}{2} \quad (7.2)$$

ki je polovica kvartilnega razmaka.

Kvartilni razmak oziroma kvartilni odklon pravilneje pokažeta variabilnost v populaciji kot variacijski razmak, ker sta določena iz stabilnega dela vrednosti v populaciji.

V sliki 7.1 je nakazano, kako je variacijski razmak neobčutljiv za različno razmestitev vrednosti v variacijskem razmaku, kako pa različna razmestitev vpliva na kvartilni razmak oziroma kvartilni odklon.

Vendar pa tudi kvartilni odklon nima vseh prednosti, ki jih imajo izračunane mere variacije. Te so odvisne od vseh vrednosti v populaciji in zato natančno merijo variabilnost.

Slika 7.1 R in Q pri različnih razmestitvah

7.6 Izračunavanje kvartilnega odklona sovпада z izračunavanjem kvartilov, ki so posebna vrsta kvantilov, katere smo obravnavali v posebnem poglavju.

Za premere 19 modelnih smrekovih dreves, za katere smo že izračunali variacijski razmak, so v tabeli 5.3 izračunani kvartili. Za to populacijo je $Q_1 = 21,50$ cm in $Q_3 = 32,75$ cm. Kvartilni odklon pa je $Q = (32,75 - 21,50)/2 = 5,62$ cm.

Povprečen absoluten odklon

7.7 Ker je višina posameznega drevesa x_i izraz delovanja individualnih in splošnih faktorjev na drevo, aritmetična sredina pa rezultat splošnih vplivov, sklepamo, da je razlika $e_i = x_i - \bar{x}$ rezultat individualnih vplivov na enoto i . Odkloni od aritmetične sredine so pozitivni ali negativni. Za merjenje jakosti učinka individualnih vplivov na enoto i pa predznak ni pomemben. Zato vzamemo za merilo jakosti individualnih vplivov na enoto i absoluten odklon individualne vrednosti od sredine $|x_i - \bar{x}|$. Za skupno merilo jakosti individualnih vplivov na vse enote pa dobro služi aritmetična sredina iz individualnih absolutnih odklonov. Povprečen absoluten odklon je torej

$$AD_{\bar{x}} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N |x_i - \bar{x}| \quad (7.3)$$

Povprečen absoluten odklon od aritmetične sredine je mera variacije, ki je odvisna od vseh vrednosti v populaciji in je torej občutljivejša in objektivnejša mera variabilnosti kot variacijski razmak ali kvartilni odklon.

Ni nujno, da povprečen absoluten odklon izračunamo iz odklonov od aritmetične sredine. Možno ga je izračunati iz absolutnih odklonov

od katerekoli srednje vrednosti. Izkaže se, da je teoretično in praktično celo bolj utemeljeno, da ga izračunamo iz odklonov od mediane. Povprečen absoluten odklon je namreč najmanjši

$$AD_{Me} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N |x_i - Me| \quad (7.4)$$

če ga izračunamo iz odklonov od mediane.

7.8 Vzemimo v potrditev zgornje trditve shematičen primer petih dreves, za katere poznamo premere: 27 cm, 29 cm, 33 cm, 34 cm, 37 cm. Zanje izračunajmo povprečen absoluten odklon od aritmetične sredine $AD_{\bar{x}}$ in od mediane AD_{Me} . Za zgornjih pet premerov je $\bar{x} = 32$ cm in $Me = 33$ cm.

Tabela 7.1 Izračun povprečnega absolutnega odklona $AD_{\bar{x}}$ in AD_{Me} za premere petih dreves (shematičen primer)

x_i	$ x_i - \bar{x} $	$ x_i - Me $
27	5	6
29	3	4
33	1	0
34	2	1
37	5	4
$\sum x_i - \bar{x} = 16$		$15 = \sum x_i - Me $

$$AD_{\bar{x}} = \frac{1}{N} \sum |x_i - \bar{x}| = 16/5 = 3,2 \text{ cm}; \quad AD_{Me} = \frac{1}{N} \sum |x_i - Me| = 15/5 = 3,0 \text{ cm}$$

Resnično je $AD_{\bar{x}} = 3,2$ cm večji kot $AD_{Me} = 3,0$ cm

7.9 Teoretično najbolj utemeljeno in najboljše merilo variabilnosti je varianca ali iz nje izpeljan standardni odklon. Anali-
tično vrednost ima predvsem varianca, kot opisni parameter pa upo-
rabljamo običajno standardni odklon.

V a r i a n c a , katero konvencionalno zaznamujemo s σ^2 (sigma
kvadrat), je povprečen kvadratični odklon od aritmetične sredine. Iz
definicije sledi obrazec

$$\sigma_x^2 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2 \quad (7.5)$$

Pri povprečnem absolutnem odklonu jakost individualnih vplivov me-
rimo z absolutnim odklonom od sredine, pri varianci pa s kvadratom
odklona od aritmetične sredine. Pri varianci torej smer učinka in-
dividualnih vplivov, ki za mero variacije ni bistvena, odpravimo s
kvadriranjem.

Varianca je izražena z enoto mere, ki je kvadrat enote mere za osnov-
ni podatek, za katerega jo izračunamo. Zato je varianca kot opisni
parameter težko razumljiva in neprikladna. V osnovni enoti mere iz-
raženo mero variacije pa dobimo, če izračunamo iz variance kvadrat-
ni koren. Ta parameter, ki ga imenujemo s t a n d a r d n i o d -
k l o n zaznamujemo pa s σ , je torej

$$\sigma_x = \sqrt{\sigma_x^2} = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2} \quad (7.6)$$

Vse metode analize variabilnosti so zasnovane na analizi odnosov med
variancami. Standardni odklon kot opisno merilo variabilnosti pa je
posebno važen zaradi zveze z eno izmed najvažnejših teoretičnih
frekvenčnih porazdelitev - z normalno porazdelitvijo.

Izračunanje variance in standardnega odklona

7.10 Izračunanje variance oziroma standardnega odklona je zahtevnejše kot izračunanje drugih mer variacije. Ker pa pri statističnem analiziranju podatkov dnevno naletimo na izračunanje variance in standardnih odklonov, je praktično pomembno poznati določene tehnične olajšave, s katerimi pridemo hitreje in enostavneje do rezultata. Enako kot sredino moremo tudi varianco izračunati iz negrupiranih podatkov in oceniti iz grupiranih podatkov.

7.11 Izračunanje variance in standardnega odklona iz negrupiranih podatkov. Neposredna metoda. Če vzamemo za osnovo obrazec 7.5, izračunamo varianco po naslednjem postopku:

- iz osnovnih podatkov izračunamo aritmetično sredino $\bar{x}$,
- izračunamo individualne odklone posameznih vrednosti od aritmetične sredine $(x_i - \bar{x})$
- dobljene individualne odklone kvadriramo $(x_i - \bar{x})^2$
- varianco dobimo, če izračunamo povprečje iz kvadratov individualnih odklonov od aritmetične sredine

$$\sigma_x^2 = \frac{1}{N} \sum (x_i - \bar{x})^2$$

- standardni odklon je kvadratni koren iz variance

$$\sigma_x = \sqrt{\sigma_x^2}$$

7.12 Za primer izračunajmo varianco za premere sedmih derves:

31 cm, 27 cm, 35 cm, 32 cm, 29 cm, 36 cm in 32 cm. Po zgornjem pravilu izračunamo najprej aritmetično sredino

$$\bar{x} = (31 + 27 + 35 + 32 + 29 + 36 + 32) : 7 = 222 : 7 = 31,71 \text{ cm}$$

Nadaljnji postopek je nakazan v tabeli 7.2

Postopek je jasan. Edina težava je v tem, da so običajno aritmetične sredine decimalna števila. Zato so odkloni od aritmetične sredine večmestna decimalna števila, zaradi česar so težave s kvadriranjem.

Tabela 7.2 Izračunanje variance in standardnega odklona po neposredni metodi za premere sedmih dreves

i	x_i	$x_i - \bar{x}$	$(x_i - \bar{x})^2$
1	31	-0,71	0,5041
2	27	-4,71	22,1841
3	35	+3,29	10,8241
4	32	+0,29	0,0841
5	29	-2,71	7,3441
6	36	+4,29	18,4041
7	32	+0,29	0,0841
	222	+0,01	59,4287 = $\sum (x_i - \bar{x})^2$

$$G_x^2 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{N} = \frac{59,4287}{7} = 8,4898$$

$$G_x = \sqrt{G_x^2} = \sqrt{8,4898} = 2,91 \text{ cm}$$

7.13 Metoda pomožnega znaka u. Zgornjo

hilo neposredne metode odpravimo z metodo pomožnega znaka u.

Zlaha moremo dokazati, da je varianca od x tudi

$$G_x^2 = \frac{\sum u_i^2 - U^2/N}{N} \quad (7.7)$$

Pri tem je razen znanih oznak pomožni znak $u_i = x_i - x_0$ odklon individualnih vrednosti x_i od poljubne vrednosti x_0 , $U = \sum u_i$ = vsota vseh vrednosti u_i , $\sum u_i^2$ pa vsota kvadratov za pomožni znak u_i za vse enote v populaciji.

S tem obrazcem izračunamo varianco po tehle točkah:

- glede na osnovne vrednosti x_i izberemo poljubno okroglo vrednost x_0 nekje med stvarnimi vrednostmi, s čimer zmanjšamo vrednosti za pomožni znak u ;
- izračunamo posamezne odklone $u_i = x_i - x_0$. Dobljene vrednosti u_i kvadriramo: u_i^2 ;
- poiščemo vsoto: $U = \sum u_i$ in vsoto kvadratov $\sum u_i^2$;
- dobljeni vsoti vnesemo v obrazec 7.7.

Z metodo pomožnega znaka u se izognemo zamudnemu kvadriranju in seštevanju večmestnih števil, kar je hiba neposredne metode.

Če ni moč najti neke vrednosti, ki bi mogla služiti kot pomožno izhodišče za znak u , vzamemo, da je $x_0 = 0$. V tem primeru obrazec 7.7 preide v

$$G_x^2 = \frac{\sum x_i^2 - X^2/N}{N} \quad (7.8)$$

Pri tem pomeni: $X = \sum x_i$ vsota osnovnih podatkov, $\sum x_i^2$ = vsota kvadratov osnovnih podatkov, N = število enot v populaciji.

Ta obrazec je primeren za izračunavanje variance posebno v primerih, če jo računamo z računskim strojem in kvadriranje ni poseben problem.

$$G^2 = \frac{1}{N} \left[\sum y_i^2 - \frac{(\sum y_i)^2}{N} \right] = 8,4898$$

7.14 Za primerjavo z neposredno metodo izračunajmo po metodi pomožnega znaka u varianco za iste podatke. Izračunanja variance po metodi pomožnega znaka u je nakazan v tabeli 7.3. Iz pregleda osnovnih vrednosti povzamemo, da je najugodnejše, če vzamemo, da je $x_0 = 32$ cm.

Tabela 7.3 Izračunanje variance za premere sednih dreves po metodi pomožnega znaka u

i	x_i	$U_i = x_i - x_0$	U_i^2
1	31	-1	1
2	27	-5	25
3	35	+3	9
4	32	0	0
5	29	-3	9
6	36	+4	16
7	32	0	0
$U = -2$			$60 = \sum U_i^2$

Če vnesemo dobljene vmesne rezultate v obrazec 7.7, dobimo

$$G_x^2 = \frac{\sum U^2 - U^2/N}{N} = \frac{60 - (-2)^2/7}{7} = 8,4898$$

Dobljeni rezultat se sklada z rezultatom, ki smo ga dobili po neposredni metodi. Ker dobimo z znatno lažjim postopkom isti rezultat, uporabljamo metodo pomožnega znaka v praksi skoro izključno. +

7.15 Izračunanje variance in standardnega odklona iz frekvenčnih porazdelitev. Za populacije z velikim številom enot moremo tudi varianco oceniti iz frekvenčne porazdelitve. Ocena variance iz frekvenčne porazdelitve je po obrazcu

$$G_x^2 = \frac{1}{N} \sum_{k=1}^r f_k (x_k - \bar{x})^2 \quad (7.9)$$

ponderirana aritmetična sredina kvadratov odklonov sredin razredov x_k od aritmetične sredine $\bar{x}$. Pri tem so frekvence ustreznih razredov ponderi. Ocena variance po tem obrazcu je tem boljša, čim manjši so razredi, ker frekvenčna porazdelitev z ožjimi razredi verneje kaže sliko vseh vrednosti v populaciji. Iz istih razlogov kot pri negrupiranih podatkih pa je izračunanje variance po osnovnem obrazcu 7.9 zamudno in neprikladno. Zato ga v splošnem v praksi ne uporabljamo. Pač pa v praksi uporabljamo za frekvenčne porazdelitve, ki imajo enake razrede, dve metodi: metodo pomožnega znaka u in metodo kumulativ. Pri obeh razširimo načeli, ki smo ju uporabili že pri izračunavanju aritmetične sredine iz frekvenčnih porazdelitev.

7.16 Metoda pomožnega znaka u . Pomožni znak u , ki je z osnovnim znakom x v zvezi

$$x = x_0 + i \cdot u \quad (7.10)$$

smo uporabili že pri izračunavanju aritmetične sredine iz frekvenčnih porazdelitev. Sredine razredov v frekvenčni porazdelitvi za znak u so ... -3, -2, -1, 0, +1, +2, +3 ..., pri čemer velja vrednost 0 za razred, za katerega je sredina razreda x_0 .

Po metodi pomožnega znaka u izračunamo varianco po naslednjem postopku.

- ↓
- a) V frekvenčni porazdelitvi upeljemo pomožni znak $u \dots -3, -2, -1, 0, +1, +2, +3 \dots$;
- b) frekvence f_k pomnožimo z ustreznimi vrednostmi u_k . Tako dobimo produkte $f_k u_k$;
- c) dobljene produkte $f_k u_k$ ponovno pomnožimo z ustreznimi vrednostmi u_k , da dobimo vrednosti $f_k u_k^2$;
- d) izračunamo vsoti $\sum f_k u_k = U$ in $\sum f_k u_k^2$;
- e) dobljene izraze vnesemo v obrazec

$$K = \sum f_k u_k^2 - U^2/N ; \sigma^2 = i^2 \cdot K/N \quad (7.11)$$

↑ in dobimo varianco.

7.17 Izračunavanje variance po metodi pomožnega znaka ponazorimo na frekvenčni porazdelitvi premerov v čistem smrekovem sestoju A na Pokljuki iz tabele 3.4. Izračunanje je prikazano v tabeli 7.4.

Tabela 7.4 Izračunanje variance in standardnega odklona po metodi pomožnega znaka u za premere dreves v čistem smrekovem sestoju A na Pokljuki

P r e m e r	f	u	fu	fu ²
15 cm - 19 cm	4	-4	-16	64
20 cm - 24 cm	6	-3	-18	54
25 cm - 29 cm	55	-2	-110	220
30 cm - 34 cm	118	-1	-118	118
35 cm - 39 cm	112	0	0	0
40 cm - 44 cm	109	+1	+109	109
45 cm - 49 cm	61	+2	+122	244

P r e m e r	f	u	fu	fu ²
50 cm - 54 cm	28	+3	+84	252
55 cm - 59 cm	9	+4	+36	144
60 cm - 64 cm	5	+5	+25	125
	N = 507	U = $\sum fu = + 114$		1330 = $\sum fu^2$

Če dobljene podatke vnesemo v obrazca 7.11, dobimo:

$$K = \sum fu^2 - U^2/N = 1330 - (+114)^2/507 = 1304,3669$$

$$G^2 = i^2 \cdot K/N = 5^2 \cdot 1304,3669/507 = 64,3178;$$

ocena standardnega odklona pa je

$$G = \sqrt{G^2} = \sqrt{64,3178} = 8,02 \text{ cm}$$

7.18 Metoda kumulativ. Podobno kot aritmetično sredino moremo tudi varianco izračunati z metodo kumulativ.

Postopek je naslednji:

- iz frekvenc f v frekvenčni porazdelitvi izračunamo enako kot pri izračunavanju aritmetične sredine prvo kumulativo F .
- Za izračun variance potrebujemo še drugo kumulativno vrsto frekvenc FF . To dobimo iz prve kumulativne vrste frekvenc, F , če postopek kumulativnega seštevanja ponovimo na prvi kumulativni vrsti frekvenc F .
- Zadnji člen (pod črto) v prvi kumulativni vrsti je enak obsegu populacije N , zadnji člen v drugi kumulativni vrsti (pod črto) je količina S_1 , vsota členov iz druge kumulativne vrste FF (brez zadnjega člena pod črto) pa je količina S_2 .

d) Iz dobljenih podatkov dobimo varianco po obrazcih:

$$K = 2S_2 + S_1 - S_1^2/N; \quad \sigma_x^2 = i^2 \cdot K/N \quad (7.12)$$

7.19 Prednosti postopka kumulativ najlepše ponazorimo na primeru.

Zaradi kontrole vzemimo isti primer kot pri postopku pomožnega znaka u.

Dobljene pomožne rezultate iz tabele 7.5 vnesimo v obrazec 7.12.

$$K = 2 \cdot S_2 + S_1 - S_1^2/N = 2 \cdot 5222 + 2421 - 2421^2/507 = 1304,3669$$

$$\sigma_x^2 = i^2 \cdot K/N = 5^2 \cdot 1304,3669/507 = 64,3178$$

$$\sigma_x = \sqrt{\sigma_x^2} = \sqrt{64,3178} = 8,02 \text{ cm}$$

Tabela 7.5 Izračun variance za premere v čistem smrekovem sestoju A na Pokljuki iz tabele 3.4

Premjer v cm	f	F	FF
15 - 19	4	0	0
20 - 24	6	4	4
25 - 29	55	10	4
30 - 34	118	65	14
35 - 39	112	183	79
40 - 44	109	295	262
45 - 49	61	404	557
50 - 54	28	465	961
55 - 59	9	493	1426
60 - 64	5	502	1919
		507	2421
		N	S ₁

$$4 + 14 + 79 + \dots + 1426 + 1919 = 5222 = S_2$$

Rezultat je skladen z rezultatom, ki smo ga dobili po metodi pomožnega znaka u. Primerjava obeh metod pa govori v prid metode kumulativ, ker odpade za izračunanje pomožnih količin vsako množenje. Razen tega pa dobimo kot postranski rezultat še kumulativno vrsto frekveno, ki more služiti za analizo frekvenčne porazdelitve.

7.2o Sheppardov popravek. Ker je frekvenčna porazdelitev le približna slika vrednosti v populaciji, ki je tem natančnejša, čim ožji so razredi, je tudi varianca, izračunana iz frekvenčne porazdelitve, le ocena variance, ki jo dobimo, če jo izračunamo iz individualnih vrednosti. Za unimodalne, ne preveč asimetrične porazdelitve, se pri izračunavanju aritmetične sredine iz frekvenčnih porazdelitev učinek grupiranja v razrede v vsoti izravna. Pri izračunavanju variance iz frekvenčnih porazdelitev pa dobimo sistematično preveliko oceno. Učinek grupiranja je odvisen od širine razredov in znaša $i^2/12$. Oceno variance za unimodalne, ne preveč asimetrične porazdelitve, izračunano po prejšnjih postopkih, popravimo tako, da jo zmanjšamo za popravni člen $i^2/12$. Tako dobimo obrazec

$$\sigma_{pop}^2 = \sigma_x^2 - i^2/12 \quad (7.13)$$

Ta popravek imenujemo Sheppardov popravek.

Čisti smrekov sestoj A na Pokljuki izpolnjuje pogoj za uporabo popravka, ker je porazdelitev unimodalna in se frekvence v najnižjih in najvišjih razredih približujejo nič. Popravljen variance je torej

$$\sigma_{pop}^2 = \sigma_x^2 - i^2/12 = 64,3178 - 5^2/12 = 62,2345$$

popravljen standardni odklon pa

$$\sigma_{pop} = \sqrt{\sigma_{pop}^2} = \sqrt{62,2345} = 7,89 \text{ cm}$$

Popravljen varianca je od variance $\hat{\sigma}_{\text{pop}}^2 = 62,3190$, ki je izračunana iz osnovnih, negrupiranih vrednosti, različna le za 0,141%, medtem ko je nepopravljena ocena variance prevelika za 3,2%.

7.21 Izračunanje skupne temeljnice iz frekvenčne porazdelitve premerov. Kumulativne vrste iz frekvenčnih porazdelitev s pridom uporabimo tudi za izračunanje skupne temeljnice iz frekvenčne porazdelitve premerov po velikostnih stopnjah. Če računamo, da je skupna temeljnica

$$G = \frac{\pi}{4} \sum d^2, \quad (7.13)$$

iz lastnosti kumulativnih vrst izpeljemo obrazec, po katerem je skupna temeljnica

$$G = \frac{\pi \cdot i^2}{2} (S_1 + S_2 + N/8) \quad (7.14)$$

Če so izpolnjeni pogoji za uporabo Sheppardove korekture, skupno temeljnico ocenimo po obrazcu

$$G = \frac{\pi \cdot i^2}{2} (S_1 + S_2 + N/12) \quad (7.15)$$

Ker je debelinska stopnja enaka $i = 5$ cm, $\pi = 3,1415926$, je konstanta $\frac{\pi \cdot i^2}{2} = 39,27$

S_1 = vsota prve kumulative v kumulativni frekvenčni porazdelitvi od spodaj navzgor za frekvenčno porazdelitev, ki vsebuje tudi prvo debelinsko stopnjo (0 - 4)

S_2 = vsota druge kumulative v kumulativni frekvenčni porazdelitvi od spodaj navzgor za frekvenčno porazdelitev, ki vsebuje tudi prvo debelinsko stopnjo (0 - 4).

N = število drevov

7.22 Za čisti smrekov sestoj na Pokljuki iz tabele 3.4 je v nadaljevanju nakazano izračunanje ocene za skupno temeljnico po gornji metodi.

Tabela 7.6 Izračunanje kumulativ, ki so potrebne za izračunanje skupne temeljnice

cm		N 507	S ₁ 3661	S ₂ 12049
0 - 4	0	507	3154	
5 - 9	0	507	2647	
10 - 14	0	507	2142	
15 - 19	4	503	1639	
20 - 24	6	497	1142	
25 - 29	55	442	700	
30 - 34	118	324	376	
35 - 39	112	212	164	
40 - 44	109	103	61	
45 - 49	61	42	19	
50 - 54	28	14	5	
55 - 59	9	5		
60 - 64	5			

Prvo in drugo kumulativo in vsoto druge kumulative zlahka izračunamo na seštevalnem stroju z registrirnim trakom z uporabo subtotalov. S Sheppardovo korekturo korigirana skupna temeljnica je po obrazcu 7.15 enaka:

$$G = 39,27 \cdot (12049 + 3661 + 507/12 = 618591 \text{ cm}^2 = 61.86 \text{ m}^2$$

7.23 Zveza standardnega odklona z normalno porazdelitvijo. Variacijski

7.23 Zveza standardnega odklona z normalno porazdelitvijo. Variacijski razmak, kvartilni odklon in tudi povprečen absolutni odklon so mere variacije, za katere je pomen in smisel dokaj jasen. Navidezno manj jasen je standardni odklon, dokler ga ne obravnavamo v zvezi z lastnostmi nekih frekvenčnih porazdelitev.

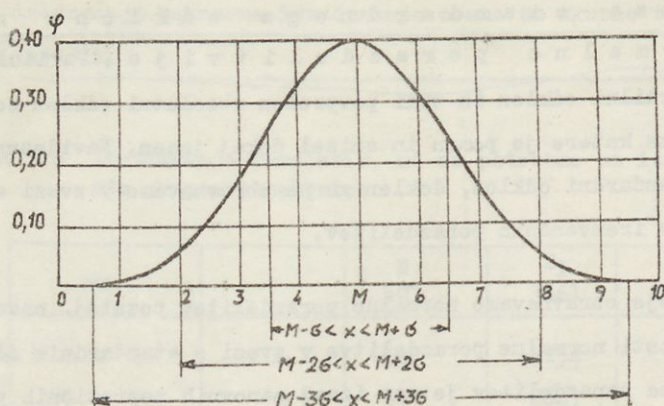
Čeprav kasneje obravnavamo normalno porazdelitev posebej, navedimo nekaj lastnosti normalne porazdelitve v zvezi s standardnim odklonom. Normalna porazdelitev je ena izmed osnovnih teoretičnih porazdelitev in se v približku pod določenimi pogoji pogosto pojavlja tudi v praksi. Vse normalne porazdelitve so si podobne, med seboj se razlikujejo samo po aritmetični sredini in standardnem odklonu. Vsaka normalna porazdelitev je določena z aritmetično sredino in standardnim odklonom. Čeprav so posamezne normalne porazdelitve glede na različne aritmetične sredine in standardne odklone različne, velja splošna zakonitost, da je v razmaku

$\bar{x} - 6$ do $\bar{x} + 6$ 68,27 % ali okroglo $2/3$ vseh vrednosti; v razmaku

$\bar{x} - 26$ do $\bar{x} + 26$ 95,45 % ali okroglo $19/20$ vseh vrednosti in v razmaku

$\bar{x} - 36$ do $\bar{x} + 36$ 99,73 % okroglo $399/400$ ali praktično vse vrednosti v populaciji.

Zgornji odnosi veljajo strogo za normalno porazdelitev. Približno pa veljajo tudi za unimodalne, simetrične in zvonaste stvarne porazdelitve.

Slika 7.2 Frekvence za normalno porazdelitev
v razmakih $\bar{x} \pm 6$, $\bar{x} \pm 26$ in $\bar{x} \pm 36$

Skupna varianca

7.24 Prednost variance pred drugimi merami variacije je tudi v tem, da moremo iz podatkov o delnih populacijah izračunati skupno varianco, če poznamo za delne populacije, ki sestavljajo skupno populacijo, število enot N_k , aritmetične sredine $\bar{x}_k$ in variance σ_k^2 . Te možnosti nimamo za nobeno drugo mero variacije. Če upoštevamo osnovne obrazce o varianci, moremo dokazati, da je skupna varianca σ^2 enaka

$$\sigma_x^2 = \frac{1}{N} \sum_{k=1}^r N_k (\bar{x}_k - \bar{x})^2 + \frac{1}{N} \sum_{k=1}^r N_k \sigma_k^2 = \sigma_M^2 + \sigma_6^2 \quad (7.16)$$

Prvi člen v obrazcu je tehtan povprečen kvadratični odklon grupnih sredin $\bar{x}_k$ od skupne aritmetične sredine za celo populacijo $\bar{x}$. Drugi člen pa je tehtana aritmetična sredina iz grupnih varianc σ_k^2 .

7.25 Za primer izračunajmo skupno varianco za premere v smrekovem sestoju raziskovalne ploskve št. 45 IGLG na Pokljuki, ki je razdeljen po kakovosti v tri razrede. Za ta sestoj so osnovni podatki dani v tabeli 7.7. V tej tabeli je nakazano izračunanje za skupno varianco.

Tabela 7.7 Izračunanje skupne variance za premere dreves v surekovem sestoju na raziskovalni ploskvi št. 45 na Pokljuki (Vir: ICLG).

Razred	N_k	M_k	σ_k^2	$N_k M_k$	$(M_k - M)$	$N_k (M_k - M)^2$	$N_k \cdot \sigma_k^2$
I. nadrasla	141	43,32	25,7979	6108,12	+ 8,56	10331,5776	3637,5039
II. sorsla	357	35,04	21,9524	12509,28	+ 0,28	27,9888	7837,0068
III. utesnjena podrasla	206	28,40	15,1922	5850,40	+ 6,36	8332,6176	3129,5932
Skupaj	704			24467,80		18692,1840	14604,1039
				$\sum N_k M_k$		$\sum N_k (M_k - M)^2$	$\sum N_k \sigma_k^2$

$$M = \frac{\sum N_k M_k}{\sum N_k} = \frac{24467,80}{704} = 34,76$$

$$\sigma_M^2 = \frac{\sum N_k (M_k - M)^2}{\sum N_k} = \frac{18692,1840}{704} = 26,5514$$

$$\sigma_M^2 = \frac{\sum N_k \sigma_k^2}{\sum N_k} = \frac{14604,1039}{704} = 20,7445$$

$$\sigma_x^2 = \sigma_M^2 + M \sigma^2 = 26,5514 + 20,7445 = 47,2959$$

$$1 = \frac{\sigma_M^2}{\sigma_x^2} + \frac{M \sigma^2}{\sigma_x^2} = 0,561 + 0,439 = 1$$

Obrazec 7.16 za izračunavanje skupne variance pa ni važen le, ker moremo z njim iz grupnih podatkov izračunati skupno varianco, temveč predvsem zato, ker moremo z njim skupno varianco razdeliti v dva dela: v varianco med grupami in v varianco v grupah. Ker so grupne aritmetične sredine izraz splošnih pogojev v grupah, so razlike med grupnimi aritmetičnimi sredinami rezultat razlik v pogojih med grupami, torej rezultat vpliva faktorjev, po katerem je populacija razdeljena v grupe. Varianca med aritmetičnimi sredinami tako meri jakost faktorja, po katerem je populacija razdeljena v grupe. Od skupne variance $\sigma_x^2 = 47,2959$ izvira $\sigma_M^2 = 26,5514$ variance iz razlik v kakovosti posameznih delov sestoja. Zato imenujemo ta del variance p o j a s n j e n a v a r i a n c a . Če razlike v delovanju faktorjev po delih ne bi vplivale na premere dreves, bi bile povprečne debeline v vseh delih enake, varianca med grupnimi sredinami pa nič. Obratno pa so grupne variance rezultat vplivov drugih, individualnih faktorjev, ki vplivajo na premere dreves v posameznih delih. Povprečna varianca iz varianc v grupah je sumarno merilo jakosti individualnih nepojasnjenih vplivov v grupah populacije. Zato imenujemo to varianco n e p o j a s n j e n a v a r i a n c a . V skrajnem primeru, da na drevesa razen kakovosti tal ne bi vplival noben drug spreminjajoč faktor, bi bili premeri vseh dreves v posameznih grupah enaki. V tem primeru bi bile grupne variance in povprečna varianca iz njih enaka nič.

Skupno varianco moremo torej po zgornjem postopku razdeliti v del, ki izvira iz vpliva faktorjev, po katerem smo populacijo razdelili v grupe, in varianco, ki je rezultat ostalih individualnih vplivov. Zato moremo obrazec 7.16 pisati analitično v obliki

$$\sigma_{AI}^2 = \sigma_A^2 + \sigma_I^2 \quad (7.17)$$

Skupna varianca. σ_{AI}^2 , ki je rezultat faktorjev A in individualnih vplivov I, je vsota variance σ_A^2 , ki izvira iz faktorja A in variance σ_I^2 , ki izvira iz vplivov individualnih faktorjev.

Tako moremo za poljuben faktor določiti jakost njegovega vpliva na proučevani podatek. Populacijo po tem faktorju razdelimo v grupe, iz njih izračunamo varianco med grupami in variance v grupah in sklepamo: čim večji del skupne variance odpade na varianco med grupami, tem večji je vpliv proučevanega faktorja na pojav, ki ga proučujemo.

Kolik del skupne variance odpade na varianco med grupami, nazorno je prikažemo v relativnem številu, če postavimo skupno varianco enako 1 in izračunamo v delih od enote prispevka vsakega dela variance.

V našem primeru od skupne variance odpade $\sigma_M^2 / \sigma^2 = \frac{26,5514}{47,2959} = 0,561$

ali 56,1 % na vpliv razlik v kakovosti delov. Iz tega sklepamo, da je razmeroma velik del skupne variance pojasnjen z razlikami v kakovosti med razredi.

Relativne mere variacije

7.27 Absolutne mere variacije, ki smo jih obravnavali v prejšnjih odstavkih, so primerljive le v omejenem obsegu. Nemogoče je absolutne mere variacije primerjati za raznovrstne pojave, čeprav so ti v vsebinski zvezi in bi bila primerjava variabilnosti priporočljiva. Absolutne mere variacije pa ne moremo primerjati med seboj dosti-
krat niti za istovrstne pojave. Vzemimo za primer debeline dreves. Razlika 3 cm v debelini dveh dreves je za debela, katerih povprečen premer je 10 cm, zelo velika (30 %), medtem ko je za debela, katerih povprečna debelina je 60 cm, ista razlika 3 cm komaj 5%, torej

znatno manj pomembna. Enako velike absolutne razlike so relativno bolj ali manj pomembne. Absolutne mere variacije so torej primerljive le za istovrstne pojave s približno enakimi sredinami. Zato pri analiziranju pojavov dostikrat uporabljamo relativne mere variacije. Te dobimo, če primerjamo absolutno mero variacije z ustrezno srednjo vrednostjo.

Variacijski razmak najpogosteje primerjamo kar s sredino med najmanjšo in največjo vrednostjo.

$$\frac{2(x_{\max} - x_{\min})}{x_{\max} + x_{\min}} \quad (7.16)$$

kvartilni odklon z mediano ali aritmetično sredino med obema kvartiloma

$$\frac{2(Q_3 - Q_1)}{Q_3 + Q_1} \cdot \frac{Q}{M_e} ; \frac{Q_3 - Q_1}{Q_3 + Q_1} \quad (7.17)$$

povprečen absoluten odklon pa ali z aritmetično sredino ali pa z mediano

$$AD_M / M ; AD_{M_e} / M_e \quad (7.18)$$

odvisno od tega, katera srednja vrednost je osnova za izračunavanje povprečnega absolutnega odklona.

Ker pa je standardni odklon najsolidnejša mera variacije, je tudi relativna mera variacije, ki ima za osnovo standardni odklon, najpomembnejša. Ta koeficient, ki ga imenujemo k o e f i c i e n t v a r i a c i j e, je razmerje med standardnim odklonom, s katerim merimo jakost individualnih vplivov, in aritmetično sredino, ki je odvisna od splošnih vplivov. Koeficient variacije KV^0 je razmerje standardnega odklona in aritmetične sredine

$$KV^0 = \frac{\sigma}{\bar{x}} \quad (7.19)$$

Pogosto ga izražamo v odstotkih

$$KV\% = 100 \frac{G}{\bar{x}} \quad (7.20)$$

S koeficientom variacije odstranimo vpliv različne ravni za primerjane pojave. Razen tega pa je KV neimenovano število, zato z njim razširimo področje primerljivosti in analize variabilnosti na populacije z različnimi srednjimi vrednostmi in na raznovrstne populacije.

7.28 Vzemimo za primer smrekov sestoj na raziskovalni ploskvi št.

45 IGLG! Drevesa na tej ploskvi so razdeljena v tri socialne razrede: I nadrasla, II sorasla in III utesnjena in podrasla drevesa.

V tabeli 7.8 so za posamezne izmed nakazanih treh skupin izračunani povprečni premeri $\bar{M}_k$, standardni odkloni premerov G_k in koeficienti variacije KV%.

Tabela 7.8 Pregled o variabilnosti premerov v prsni višini za smrekov sestoj raziskovalne ploskve št. 45 IGLG na Pokljuki po socialnih skupinah. (Vir: osnovno gradivo IGLG)

Socialna skupina	$\bar{M}_k$	G_k	KV%
I nadrasla drevesa	43,32 cm	5,08 cm	11,7 %
II sorasla drevesa	35,04 cm	4,68 cm	13,4 %
III utesnjena in podrasla drevesa	28,40 cm	3,90 cm	13,7 %
Skupno	34,75 cm	6,88 cm	19,8 %

Analiza podatkov v tabeli 7.8 pokaže, da se standardni odkloni s slabšanjem socialne skupine manjšajo. Primerjava koeficientov variacije za posamezne skupine pa pokaže, da ni velikih razlik v relativnih merah variacije glede na skupine. To je verjetno izraz tega, da ni spremenjenih pogojev za individualne odklone, ker so vsa drevesa iz istega sestoja. Razumljivo pa je, da tako standardni odklon kot koeficient variacije za celoten sestoj odstopa od grupnih podatkov. V njem namreč kot vir variacije nastopajo tudi razlike med skupinami.

8 KORELACIJA

8.1 Do sedaj smo proučevali le posamezne znake populacij brez zveze z drugimi znaki. Z izoliranim opazovanjem in proučevanjem enega samega znaka prodremo dosti globoko v značilnosti populacij. Vendar se pri tem ne dotaknemo važnega svojstva pojavov, to je medsebojne odvisnosti. Že pri bežnem razmišljanju spoznamo, da so posamezne značilnosti pojavov odvisne od niza faktorjev, ki vplivajo nanj. Tako je volumen drevesa odvisen od starosti, vrste drevja, lege kraja, kjer drevo raste itd. Prirastek volumna v enem letu je odvisen od starosti drevesa, drevesne vrste, povprečne letne temperature, množine padavin itd. Enako opazimo, da je tudi specifična teža lesa odvisna od niza faktorjev, ki vplivajo na drevo itd.

8.2 Funkcijske odvisnosti. Pri funkcijskih odvisnostih vsaki vrednosti neodvisne spremenljivke ustreza ena ali nekaj točno določenih vrednosti za odvisno spremenljivko. Funkcijsko zvezo med x in y izražamo s simbolom

$$y = f(x), \quad (8.1)$$

kar pomeni, da je odvisna spremenljivka y funkcija neodvisne spremenljivke x . Pri tem z f na splošno naznačimo pravilo o funkcijski zvezi med x in y .

Tako je na primer z enačbo

$$y = 2 + 3x + x^2 \quad (8.2)$$

dano pravilo, s katerim moremo k vsaki vrednosti x prirediti ustrezno vrednost y .

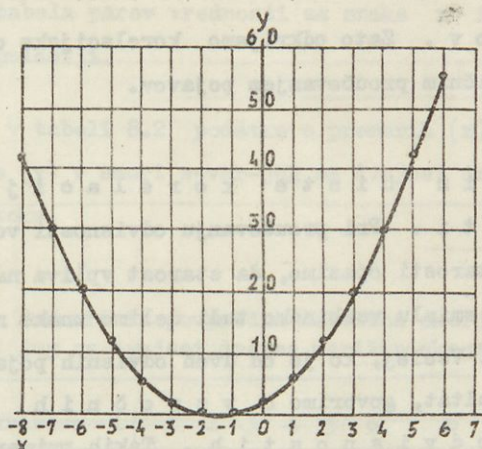
Funkcijsko odvisnost med dvema spremenljivkama moremo podati tudi s tabelo, v kateri so vpisani pari ustreznih posameznih vrednosti za x in y . Tako imamo za zgornji primer v tabeli 8.1 dane dvojice vrednosti x in y za nekaj pozitivnih, celih vrednosti za x .

Tabela 8.1 Tabela funkcije $y = 2 + 3x + x^2$

x	0	1	2	3	4	5	6
y	2	6	12	20	30	42	56

Seveda s tabelo dvojic vrednosti ne moremo vselej izčrpati vseh možnih vrednosti za neodvisno spremenljivko.

Pravilo o odvisnosti y od x pa moremo dati tudi grafično. V pravokotnem koordinatnem sistemu s točkami oziroma s krivuljami prikažemo pravilo, po katerem najdemo vrednostim neodvisne spremenljivke x ustrezne vrednosti y . Za zgornji primer je funkcija dana v sliki 8.1.

Slika 8.1 Slika funkcije $y = 2 + 3x + x^2$

Korelacijske odvisnosti

8.3 Pri opazovanju množičnih pojavov pa odvisnost v nobenem primeru ni funkcijska. Volumen danega drevesa je vsekakor odvisen od starosti, vendar ta odvisnost ni funkcijska. Za drevesa iste starosti je volumen po pravilu različen, kar ni v skladu s funkcijsko odvisnostjo. Razlog za to je v tem, da na volumen ne vpliva samo starost, temveč niz drugih, individualnih vplivov. Zato je volumen enako starih dreves različen. Čeprav v splošnem pričakujemo, da ima starejše drevo večji volumen, more zaradi individualnih vplivov imeti v posameznem primeru starejše drevo tudi manjši volumen kot mlajše. V splošnem pa je volumen večji, čim starejše je drevo. Iz tega zaključimo naslednje. Zaradi individualnih faktorjev, ki vplivajo na vsak pojav, v naravi ne zasledimo funkcijskih odvisnosti, kljub temu pa so pojavi med seboj odvisni. Te vrste odvisnosti imenujemo, za razliko od funkcijskih, korelacijske odvisnosti. Zakonitost korelacijske odvisnosti ne velja v vsakem posameznem primeru, temveč na splošno v množičnih pojavih.

Žioci pojavov. Zato odkrijemo korelacijske odvisnosti med pojavi le z množičnim proučevanjem pojavov.

8.4 Vzročne in čiste korelacijske odvisnosti. Pri proučevanju odvisnosti volumna posameznih dreves od starosti opazimo, da starost vpliva na volumen, ne pa obratno. V tem smislu vsebinsko tudi delimo znake na faktori-
alne in rezultativne. Vselej, ko je od dveh odvisnih pojavov eden faktor, drugi pa rezultat, govorimo o vzročnih kore-
lacijskih odvisnostih. Takih primerov proučevanja imamo največ. Prirastek je vzročno povezan s količino padavin in povprečno temperaturo, višina drevesa s starostjo itd.

Imamo pa tudi korelacijske odvisnosti in zveze, ki niso vzročne. Če npr. opazujemo pri posameznih drevesih debelino skorje na severni in južni strani drevesa, spoznamo, da sta debelini skorje v različnih smereh v korelacijski zvezi oziroma odvisnosti. Vendar ta odvisnost ni vzročna. Ne moremo namreč trditi, da debelina skorje na južni strani vpliva na debelino skorje drevesa na severni strani, niti obratno. Kljub temu pa sta debelini skorje v naznačenih smereh v odvisnosti. To pa zato, ker na debelino skorje na južni in severni strani vplivajo pri istem drevesu isti faktorji. Rezultat teh faktorjev je posredna odvisnost skorje na severni in južni strani. V takih primerih govorimo o čistih korelacijskih odvisnostih in zvezah.

Prikazovanje korelacijskih odvisnosti

8.5 Tabela parov vrednosti. Najenostavnejši in najobičajnejši prikaz korelacijske odvisnosti med dvema po-

javoma je tabela parov vrednosti za znaka x in y za posamezne enote v populaciji.

Tako imamo v tabeli 8.2 podatke o premerih (x) in povprečni debelini skorje (y) v smeri sever-jug za dvajset dreves marilandskega topola z Otoka.

Tabela 8.2 Premeri in povprečna debelina skorje v smeri sever-jug za dvajset dreves marilandskega topola z Otoka

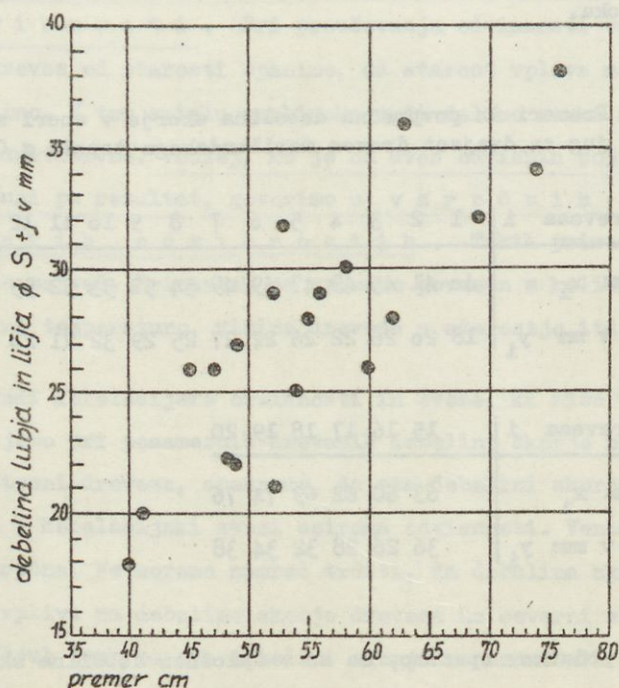
Zap.štev.drevesa i	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
premer v cm: x_i	40	41	45	49	47	49	49	54	52	53	52	55	56	58
deb.skorje v mm y_i	18	20	26	22	26	22	27	25	29	32	21	28	29	30

Zap.štev.drevesa i	15	16	17	18	19	20
premer v cm: x_i	63	60	62	69	74	76
deb.skorje v mm: y_i	36	26	28	32	34	38

Iz zgornjih podatkov opazimo, da se v splošnem debelina skorje veča, čim večji je premer drevesa. V individualnih primerih pa ta zakonitost ne pride vselej do izraza. Tako ima npr. tretje drevo premer 45 cm, debelino skorje pa 26 mm, četrto drevo pa ima večji premer (49 cm), debelina skorje pa je manjša (22 mm).

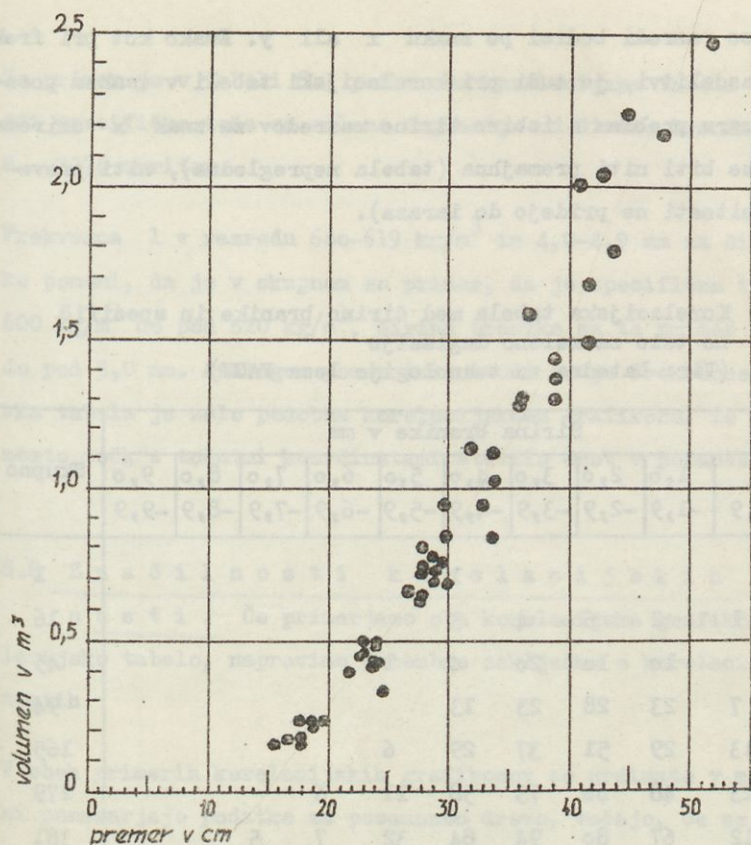
8.6 K o r e l a c i j s k i g r a f i k o n . Zgornje podatke grafično prikažemo v korelacijskem grafikonu v pravokotnem koordinatnem sistemu tako, da par podatkov za vsako drevo ponazorimo s točko v pravokotnem koordinatnem sistemu, v katerem je premer drevesa (x_i) abscisa, povprečna debelina skorje (y_i) pa ordinata.

Iz gostitve točk v korelacijskem grafikonu nazorno vidimo, da velja splošna težnja, da se povprečna debelina skorje večja, če se večja premer drevesa. V splošnem so ordinate točk vedno večje, čim večje so abscise. V individualnih primerih pa opazimo več odstopanj od tega pravila.

Slika 8.2 Korelacijski grafikon odvisnosti med premerom in povprečno debelino skorje za marilandski topol z Otoka

Zaradi splošne problematike je v sliki 8.3 narisan še korelacijski grafikon, ki kaže odvisnost volumna od premera za 50 modelnih smrekovih dreves sestoja na Pokljuki.

Slika 8.3 Korelacijski grafikon med premerom in volumenom za 50 modelnih smrekovih dreves poskusnega sestoja na Pokljuki

8.7 K o r e l a c i j s k a t a b e l a . Pri proučevanju enega samega znaka da frekvenčna porazdelitev pregledno sliko o variiranju proučevanega znaka. Enako da kombinacijska tabela med koreliranimi znakoma pregledno sliko o korelacijski odvisnosti za velike populacije. Ta tabela, ki jo imenujemo k o r e l a c i j s k a t a b e l a , ima vse prednosti in hibe frekvenčnih porazdelitev, ker je v stvari frekvenčna porazdelitev po dveh znakih hkrati. Korelacijska tabela je pregledna in služi kot osnova za numerično proučevanje korelacijskih odvisnosti, je pa nenatančna in to tem bolj,

čim širši so razredi bodisi po znaku x ali y . Enako kot pri frekvenčni porazdelitvi, je tudi pri korelacijski tabeli v vsakem posameznem primeru problem z izbiro širine razredov za znak x oziroma y . Ta ne sme biti niti premajhna (tabela nepregledna), niti prevelika (zakonitosti ne pridejo do izraza).

Tabela 8.3 Korelacijska tabela med širino branike in specifično težo za zeleno duglazijo
(Vir: Latedra za tehnologijo lesa FAGV)

Teža γ kg/m ³	Širina branike v mm										Skupno
	0,9	1,0	2,0	3,0	4,0	5,0	6,0	7,0	8,0	9,0	
600-619					1						1
580-599	1	2	6	4	3						16
560-578		10	10	20	4	1					45
540-559	7	23	28	23	13						94
520-539	13	29	51	37	29	6					165
500-519	23	48	60	73	58	11	6				279
480-499	12	67	80	94	84	32	7	5			381
460-479	10	85	110	77	89	52	19	10	1		453
440-459	13	60	100	103	99	82	54	17	2	1	531
420-439	8	21	64	102	101	84	59	34	10	1	484
400-419	5	7	22	76	84	73	70	34	20	6	397
380-399	1	5	4	18	59	93	58	34	12	5	289
360-379	7	3	5	5	15	43	39	31	12	3	163
340-359	4			3	5	6	22	17	10	4	71
320-339	1			1			3		2		7
Skupno	105	360	540	636	644	483	337	182	69	20	3376

Za primer je v tabeli 8.3 prikazana korelacijska tabela o odvisnosti specifične teže za zeleno duglazijo od širine branike za $N = 3376$ meritev.

Frekvenca 1 v razredu $600-619 \text{ kg/m}^3$ in $4,0-4,9 \text{ mm}$ za širino branike pomeni, da je v skupnem en primer, da je specifična teža enaka od 600 kg/m^3 do pod 620 kg/m^3 , širina branike za ta primer pa $4,0 \text{ mm}$ do pod $5,0 \text{ mm}$. Analogen pomen imajo tudi druge frekvence. Korelacijska tabela je zelo podobna korelacijskemu grafikonu, le da imamo namesto točk s točnimi koordinatami število enot v posameznih poljih.

8.8 Značilnosti korelacijskih odvisnosti. Če primerjamo oba korelacijska grafikona in korelacijsko tabelo, napravimo pomembne zaključke o korelacijskih odvisnostih.

V obeh primerih korelacijskih grafikonov se ordinate v meglici točk, ki ponazarjajo podatke za posamezno drevo, večajo, če se večajo abscise. Zato govorimo v takih primerih o pozitivni korelaciji povezanosti, ker se en podatek večja, če se večja drugi. V splošnem se večja debelina skorje, če se večja premer. Podobno je z volumnom. Niso pa vse korelacijske odvisnosti pozitivne. Pri proučevanju specifične teže v odvisnosti od širine branike naletimo na negativno korelacijsko odvisnost, ker se specifična teža v splošnem manjša, če se širina branike večja.

V primeru odvisnosti debeline skorje od premera opazimo, da se točke goste v linearni smeri. V takih primerih govorimo o linearnih odvisnostih za razliko od primerov, kakršna je odvisnost volumna od premera, v katerem smer povezanosti ni premica, temveč krivulja. V takih primerih govorimo o krivuljnih odvisnostih.

Pri odvisnosti debeline skorje od premera je smer odvisnosti manj izrazita kot pri odvisnosti volumna od premerov. Če proučimo vzroke večje ali manjše izrazitosti smeri odvisnosti, spoznamo, da je vzrok temu večja ali manjša jakost individualnih vplivov. V skrajnem primeru, če individualnih vplivov ne bi bilo, bi bila odvisnost funkcijska. Vse točke bi v tem primeru ležale na neki krivulji, ki bi podajala funkcijsko odvisnost znaka y od x . Ker v vsakem primeru individualni vplivi v množičnih pojavih obstajajo, se točke od idealne smeri oziroma krivulje, ki nakazuje, kakšna bi bila zveza med x in y , če individualnih vplivov ne bi bilo, odklanjajo navzgor in navzdol. Ti odkloni so tem manjši in smer tem izrazitejša, čim manjši so individualni vplivi. Obratno pa so odkloni tem večji oziroma smer tem bolj zabrisana, čim večji so individualni vplivi. Idealno krivuljo, ki pokaže, kakšna bi bila zveza med proučevanima pojavoma, če bi nanju ne delovali individualni vplivi, imenujemo regresijsko krivuljo.

Pojava pa sta tem bolj odvisna, čim manjši so individualni vplivi oziroma čim izrazitejša je smer odvisnosti. V splošnem je stopnja odvisnosti večja ali manjša. Največja je v ekstremnem primeru pri funkcijski odvisnosti, najmanjša pa je v primeru, če pojava nista odvisna in v meglici točk ni mogoče začrtati določene smeri.

Problem proučevanja korelacijskih odvisnosti sestoji v glavnem v tem, da za proučevane pojave poiščemo regresijsko krivuljo in izračunamo koeficient stopnje odvisnosti.

Na splošno pa nimamo ene same regresijske krivulje, temveč dve. Pri čistih korelacijskih odvisnostih moremo namreč proučevati, kako je y odvisen od x ali obratno, kako je x odvisen od y . Tako pri proučevanju korelacijske povezanosti med premerom in debelino lubja

iščemo regresijske krivulje, ki pokažejo, kako je debelina lubja odvisna od premera ali obratno, kako je premer dreves odvisen od debeline lubja.

D o l o č a n j e r e g r e s i j s k i h k r i v u l j

8.9 P r o s t o r o č n a m e t o d a . Najenostavnejši način za določanje regresijskih krivulj je prostoročna metoda. Glede na položaj meglice točk v korelacijskem grafikonu prostoročno vrišemo krivuljo, ki poteka med točkami tako, da se točkam čim boljše prilaga. Ta način je sicer subjektiven, ima pa to dobro lastnost, da je hiter in enostaven. Zato ga običajno uporabljamo pri analizah odvisnosti, da z njim ugotovimo tip krivulje ali druge lastnosti regresijskih krivulj, ki so važne za analitično proučevanje regresije.

8.10 M e t o d a s r e d i n . Če simboliko za funkcijske odvisnosti prenesemo na korelacijske odvisnosti, z enačbo

$$y = f(x, I) \quad (8.3)$$

naznačimo, da je y odvisen od x in individualnih vplivov, katere izrazimo z enotnim simbolom I .

Izkaže se, da je za praktično proučevanje koristna predpostavka, da sta rezultat vpliva x in rezultat vpliva individualnih faktorjev na y v aditivni zvezi

$$y = f(x) + e(I) \quad (8.4)$$

Učinek individualnih vplivov je pozitiven ali negativen in predpostav-

ljamo, da se v povprečju, če že ne uniči, vsaj omili. Če za dano vrednost x_k izračunamo iz vseh vrednosti y , ki ustrezajo tej vrednosti povprečja, dobimo

$$\bar{y}_k = \overline{f(x_k)} + \overline{e(I)} = f(x_k) \quad (8.5)$$

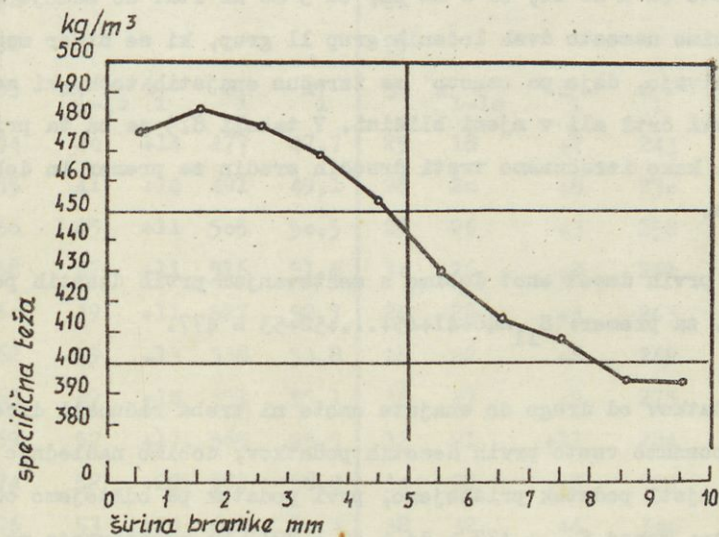
Ker je povprečje za $f(x_k)$, če ga izračunamo pri stalnem x_k , konstanta, je povprečje $\overline{f(x_k)} = f(x_k)$. To pa je ordinata $f(x_k)$ na regresijski krivulji za vrednost x_k . Ker je povprečje iz učinka individualnih vplivov po predpostavki enako nič $\overline{e(I)}=0$, zaključimo, da dobimo ordinato regresijske krivulje za vrednost x_k , če izračunamo povprečje iz vrednosti y za vse enote, ki imajo isto vrednost x_k . Če izračunamo povprečje $\bar{y}_k$ za različne vrednosti x_k , dobimo niz točk $(\bar{x}_k, \bar{y}_k)$, ki leže na regresijski krivulji, oziroma v njeni bližini. Če zvežemo te točke sredin, dobimo lomljeno črto, ki nazorno pokaže odvisnost y od x in jo smatramo za regresijsko črto.

8.11 Iz korelacijske tabele 8.3 o odvisnosti specifične teže od širine branike moremo izračunati vrsto povprečnih specifičnih tež za posamezne grupe branike po 1 mm. Tako dobimo vrsto sredin, ki je prikazana v tabeli 8.4.

Ti podatki so narisani v grafikonu v sl. 8.4. Iz slike sredin je nazorno razvidno, da je regresija krivuljčna, ker se z večanjem širine branike specifična teža najprej poveča, nato pa nelinearno pada in sicer se spremembe v specifični teži manjšajo, čim širša je branika.

Tabela 8.4 Povprečna specifična teža pri različnih širinah
branike za les zelene duglazije.

Širina branike v mm		Povprečna teža v kg/m^3
Razred	Sredina razre- da x_k	$\bar{y}_k$
0,0-0,9	0,5	475
1,0-1,9	1,5	484
2,0-2,9	2,5	478
3,0-3,9	3,5	468
4,0-4,9	4,5	454
5,0-5,9	5,5	428
6,0-6,9	6,5	414
7,0-7,9	7,5	407
8,0-8,9	8,5	394
9,0-9,9	9,5	392

Slika 8.4 Regresijska črta grupnih sredin za speci-
fično težo lesa za zeleno duglazijo v od-
visnosti od širine branike

8.12 Če imamo individualne podatke, ustreza posamezni vrednosti x_i ena ali nekaj vrednosti za y . Zato za posamezne vrednosti x ne moremo izračunati aritmetične sredine za y . V tem primeru si pomagamo tako, da zgrupiramo enote po znaku x v razrede in izračunamo za posamezne grupe povprečja $\bar{x}_k$ in $\bar{y}_k$. Kot točke na regresijski krivulji vzamemo točke s koordinatami $(\bar{x}_k, \bar{y}_k)$. Grupe ne smejo biti niti preobširne (regresijska krivulja izravnana) niti premalo zasedene (učinek individualnih vplivov se ne odstrani).

Če je število enot v populaciji majhno, dobimo po zgornjem postopku malo grup oziroma malo točk na regresijski črti.

V našem primeru v odvisnosti debeline skorje od premera iz tabele 8.2 dobimo samo dve grupni sredini, če vzamemo v vsako grupo po deset dreves. V takih primerih si pomagamo z drsečimi sredinami.

Uredimo drevesa po velikosti premerov v ranžirno vrsto. Če vzamemo vanje enote od 1 do 10, od 2 do 11, od 3 do 12 itd. do zadnje od 11 do 20 dobimo namesto dveh ločenih grup 11 grup, ki se sicer med seboj prekrivajo, dajo pa osnovo za izračun enajstih točk, ki so na regresijski črti ali v njeni bližini. V tabeli 8.5 je za ta primer nakazano, kako izračunamo vrsti drsečih sredin za premer in debelino skorje.

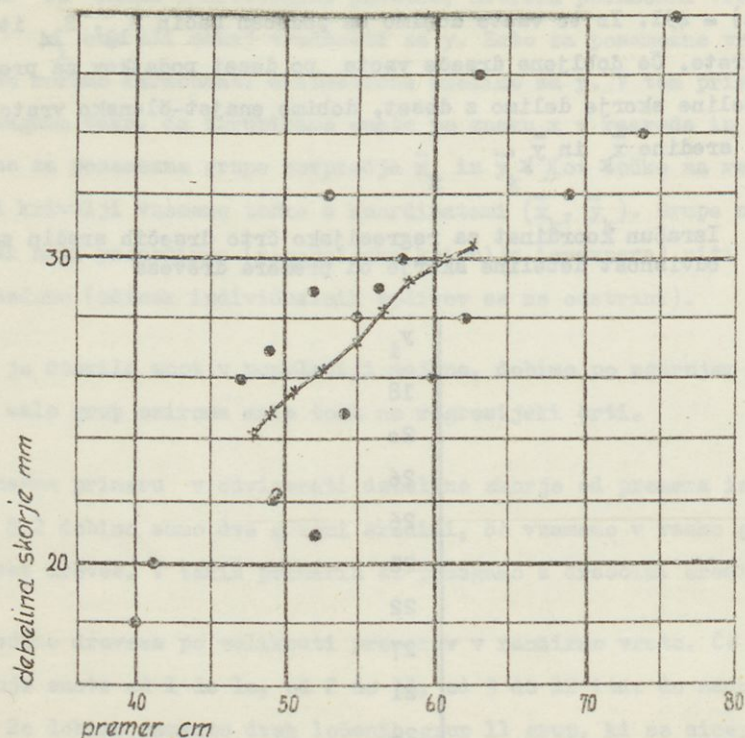
Vsoto za prvih deset enot dobimo s seštevanjem prvih desetih podatkov, npr. za premer: $S_{11} = 40 + 41 + 45 + \dots + 52 + 53 = 477$.

Vsote podatkov od druge do enajste enote ni treba računati direktno. Ker poznamo vsoto prvih desetih podatkov, dobimo naslednjo vsoto, če enajsti podatek prištejemo, prvi podatek pa odštejemo od prve vsote: Torej $S_{12} = 477 + 54 - 40 = 491$. Še enostavneje pa je, da prvi vsoti prištejemo razliko med enajstim in prvim podatkom:

477 + (+14) = 491. Iz te vsote dobimo na podoben način S_{13} , S_{14} itd. do konca vrste. Če dobljene drseče vsote po deset podatkov za premer in debeline skorje delimo z deset, dobimo enajst-člensko vrsto koordinat za sredine $\bar{x}_k$ in $\bar{y}_k$.

Tabela 8.5 Izračun koordinat za regresijsko črto drsečih sredin za odvisnost debeline skorje od premera drevesa

R_i	x_i					y_i					
1	40					18					
2	41					20					
3	45					26					
4	47					26					
5	49					22					
6	49					22					
7	49					27					
8	52					21					
9	52					29					
10	53	x_{i-10}	d_i	S_i	x_i	32	x_{i-10}	d_i	S_i	$\bar{y}_i$	
11	54	40	+14	477	47,7	25	18	+7	243	24,3	
12	55	41	+14	491	49,1	28	20	+8	250	25,0	
13	56	45	+11	505	50,5	29	26	+3	258	25,8	
14	58	47	+11	516	51,6	30	26	+4	261	26,1	
15	60	49	+11	527	52,7	26	22	+4	265	26,5	
16	62	49	+13	538	53,8	28	22	+6	269	26,9	
17	63	49	+14	551	55,1	36	27	+9	275	27,5	
18	69	52	+17	565	56,5	32	21	+11	284	28,4	
19	74	52	+22	582	58,2	34	29	+5	295	29,5	
20	76	53	+23	604	60,4	38	32	+6	300	30,0	
				627	62,7					306	30,6

Slika 8.5 Regresijska črta drsečih sredin za odvisnost debeline skorje od premera dreves

Dobljene drseče sredine so vnešene v korelacijski grafikon. Slika 8.5 pokaže, kako sta premer in debelina skorje pozitivno odvisna in da je regresija precej linearna.

8.13 Analitična metoda za določanje regresijskih krivulj. Teoretično najustreznejša je za regresijsko analizo analitična metoda, pri kateri poiščemo regresijsko krivuljo po metodi najmanjših kvadratov. Po tej metodi po predhodni analizi podatkov določimo najprej tip in analitično obliko funkcije

$$y' = f(x, a, b, c, \dots) \quad (8.6)$$

ki glede na stvarne podatke ustreza kot regresijska funkcija.

$a, b, c \dots$ v obrazcu so parametri, ki določajo konkretno funkcijo danega tipa. Po metodi najmanjših kvadratov je izmed vseh možnih funkcij izbranega tipa regresijska funkcija tista, za katero so vrednosti parametrov take, da zadoščajo pogoju, da je vsota kvadratov odklonov stvarnih vrednosti za y od ustreznih vrednosti y' najmanjša

$$\sum (y - y')^2 = \sum [y - f(x, a, b, c \dots)]^2 = F(a, b, c \dots) = \min \quad (8.7)$$

Po znanih pravilih za določanje ekstremov za funkcije več spremenljivk je izraz iz 8.7 najmanjši, če parametri zadoščajo potrebnemu pogoju, da so parcialni odvodi po posameznih parametrih enaki 0.

$$\frac{\partial F(a, b, c \dots)}{\partial a} = 0; \quad \frac{\partial F(a, b, c \dots)}{\partial b} = 0; \quad \frac{\partial F(a, b, c \dots)}{\partial c} = 0; \dots \quad (8.8)$$

Iz 8.8 dobimo toliko enačb, kolikor parametrov ima regresijska funkcija. Iz zgornjega sistema enačb, ki jih imenujemo *normalne enačbe*, izračunamo vrednosti za parametre za dano regresijsko funkcijo.

8.14 Mera stopnje odvisnosti. Če upoštevamo obrazce 8.4, 8.6 in 8.7 zaključimo, da je

$$\frac{1}{N} \sum (y - y')^2 = \frac{1}{N} \sum [f(x) + e(I) - f(x)]^2 = \frac{1}{N} \sum e(I)^2 = \sigma_e^2 \quad (8.9)$$

Povprečen kvadratičen odklon stvarnih vrednosti za y od regresijske krivulje y' merilo jakosti individualnih vplivov I , ki razema znaka x vplivajo na znak y .

Varianco σ_e^2 imenujemo *nepojasnjeno varianco*, ker izvira iz individualnih vplivov, katerih ne poznamo. Nepojasnje-

na varianca je tem manjša, čim manjši so individualni vplivi oziroma čim večja je stopnja povezanosti in obratno. Ker je razlika med skupno varianco za y in nepojasnjeno varianco $\sigma_y^2 - \sigma_e^2$, varianca, ki je pojasnjena z odvisnostjo y od x , kvocient

$$I_{y,x}^2 = \frac{\sigma_y^2 - \sigma_e^2}{\sigma_y^2} = 1 - \frac{\sigma_e^2}{\sigma_y^2} \quad (8.10)$$

pove, kolik del od skupne variance je pojasnjen z odvisnostjo y od x . Koeficient $I_{y,x}^2$, ki ga imenujemo determinacijski koeficient, uporabljamo za merilo jakosti odvisnosti znaka y od x . Čim večja je odvisnost, tem večji je namreč determinacijski koeficient. Pri funkcijski odvisnosti je determinacijski koeficient največji in sicer 1, ker je vsa variabilnost pojasnjena z odvisnostjo y od x . Determinacijski koeficient ima vrednosti med 0 do 1. Če pojava nista odvisna, je determinacijski koeficient 0, in je tem večji, čim večja je stopnja odvisnosti znaka y od x . Včasih merimo jakost odvisnosti s kvadratnim korenem iz determinacijskega koeficienta

$$I_{y,x} = \sqrt{1 - \frac{\sigma_e^2}{\sigma_y^2}} \quad (8.11)$$

Ta koeficient imenujemo na splošno indeks korelacije.

Iz obrazca 8.10 moremo izračunati standardni odklon, ki je merilo jakosti individualnih vplivov.

$$\sigma_e = \sigma_y \cdot \sqrt{1 - I_{y,x}^2} \quad (8.12)$$

Če je odvisnost y od x tesna, se stvarne vrednosti za y ne odklanjajo dosti od vrednosti y' , ki jih izračunamo iz regresijske enačbe, če poznamo za posamezne enote vrednosti x .

Zato moremo v takih primerih vzeti izračunane vrednosti y' za ocenjene stvarnih vrednosti y . V koliko se stvarna vrednost y odklanja od ocene y' , ne vemo natančno. Pač pa vemo, da približno $2/3$ primerov odklonov ni večjih kot en standardni odklon, da približno $19/20$ odklonov ni večjih kot dva standardna odklona in da skoro noben odklon ni večji kot trije standardni odkloni. To povzamemo iz lastnosti standardnih odklonov iz odstavka 7.21. Zato imenujemo standardni odklon σ_e tudi standardno napako ocene, ker daje informacijo o tem, kolik je možen odklon stvarne vrednosti od ocene y' , ki jo dobimo z regresijsko krivuljo, če za dano enoto vemo, kolika je vrednost x .

Linearna regresija in korelacija

8.15 V naravi najdemo dosti pojavov, ki so povezani linearno. Za dosti pojavov pa je regresijska krivulja premici tako podobna, da moremo zanje v približku vzeti, da so povezani linearno. Tudi za krivuljne odvisnosti moremo regresijo na krajšem razmaku v približku smatrati za linearno. Zato s proučevanjem linearne regresije rešujemo velik del problemov s področja korelacijskih odvisnosti med pojavi.

Če je regresijska odvisnost linearna, je v splošnem enačba regresijske premice

$$y' = a + b(x - \bar{x}) \quad (8.13)$$

Po metodi najmanjših kvadratov je za parametra a in b za regresijsko premico pogoj, da je

$$\sum (y - y')^2 = \sum [y - a - b(x - \bar{x})]^2 = F(a, b) = \min \quad (8.14)$$

Če izraz 8.14 parcialno odvajamo po a in b , dobimo naslednji normalni enačbi:

$$\frac{\partial F(a,b)}{\partial a} = -2 \sum [y - a - b(x - \bar{x})] = 0 \quad (8.15)$$

$$\frac{\partial F(a,b)}{\partial b} = -2 \sum [y - a - b(x - \bar{x})](x - \bar{x}) = 0$$

Iz teh dveh normalnih enačb povzamemo, da izračunamo parametra a in b po obrazcih 8.16

Tema dvema enačbama ustrezata vrednosti parametrov:

$$a = \bar{y}; b = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sum (x - \bar{x})^2} \quad (8.16)$$

Če v obrazcu za izračunavanje parametra b , ki ga imenujemo regresijski koeficient, izraz v števcu in imenovalcu delimo s številom enot N , dobimo v imenovalcu varianco za znak x , v števcu pa izraz

$$c_{xy} = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{N} \quad (8.17)$$

ki ga imenujemo kovarianca. Kovarianca je po definiciji povprečen produkt odklonov znakov x in y od ustreznih aritmetičnih sredin. Če vnesemo vrednosti parametrov v obrazec (8.13) za premico, dobimo, da je

$$y' = \bar{y} + b_1(x - \bar{x}); \quad b_1 = \frac{c_{xy}}{\sigma_x^2} \quad (8.18)$$

Ker moremo pri čistih korelacijskih povezavah iskati razen odvisnosti y od x tudi odvisnost znaka x od y , dobimo z analognim sklepanjem poleg zgornje, ki jo imenujemo prvo regresijsko premico še drugo regresijsko premico

$$x' = \bar{x} + b_2(y - \bar{y}); \quad b_2 = \frac{c_{xy}}{\sigma_y^2} \quad (8.19)$$

Medtem ko prvi regresijski koeficient b_1 pove, za koliko se v splošnem spremeni vrednost za y , če se spremeni x za enoto, pove drugi regresijski koeficient b_2 , za koliko se v splošnem spremeni x , če se y spremeni za enoto.

Determinacijski koeficient pri linearni korelaciji zaznamujemo z r_{xy}^2 , izračunamo pa ga po obrazcu

$$r_{xy}^2 = \frac{c_{xy}^2}{\sigma_x^2 \sigma_y^2} \quad (8.20)$$

Kvadratni koren iz determinacijskega koeficienta, ki ga v splošnem imenujemo indeks korelacije, imenujemo pri linearni korelaciji koeficient korelacije

$$r_{xy} = \frac{c_{xy}}{\sigma_x \sigma_y} \quad (8.21)$$

Koeficient korelacije r_{xy} ima vrednosti med -1 do $+1$. Če je korelacija pozitivna, je korelacijski koeficient pozitiven, pri negativni linearni korelaciji pa je korelacijski koeficient negativen. Absolutna vrednost korelacijskega koeficienta pa je tem večja, čim večja je stopnja odvisnosti in je ena, kadar je odvisnost linearna in funkcijska.

8.16 Izračunavanje pokazateljev za linearno regresijo in korelacijo. Če izračunavamo pokazatelje linearne korelacije, najprej izračunamo iz osnovnih podatkov za x in y količine $\bar{x}$, $\bar{y}$, σ_x^2 , σ_y^2 in c_{xy} . Vse izmed teh količin, razen kovariance, že znamo izračunavati.

Enako kot pri izračunavanju varianc iz negrupiranih podatkov se tudi pri izračunavanju pokazateljev linearne regresije in korelacije obne-

se metoda pomožnega znaka. Pri tem uvedemo za znak x in za znak y pomožna znaka

$$U = x - x_0 ; \quad V = y - y_0 \quad (8.22)$$

tako, da od osnovnih vrednosti za znak x odštejemo neko ustrezno vrednost x_0 , od y pa ustrezno vrednost y_0 , tako da dobimo čim prikladnejše vrednosti za pomožna znaka u in v .

Iz pomožnih vrednosti u in v izračunamo aritmetični sredini $\bar{x}$ in $\bar{y}$, varianci σ_x^2 in σ_y^2 in kovarianco σ_{xy} po obrazcih

$$\begin{aligned} \bar{x} &= x_0 + \frac{U}{N} ; \quad \bar{y} = y_0 + \frac{V}{N} \\ \sigma_x^2 &= K_0/N ; \quad K_u = \sum u^2 - U^2/N \\ \sigma_{xy} &= K_{uv}/N ; \quad K_{uv} = \sum uv - UV/N \\ \sigma_y^2 &= K_v/N ; \quad K_v = \sum v^2 - V^2/N \end{aligned} \quad (8.23)$$

pri čemer je $U = \sum u$; $V = \sum v$

Iz teh vmesnih rezultatov pa izračunamo pokazatelje linearne korelacije po obrazcih 8.18 do 8.21.

8.17 Iz korelacijskega grafikona v sliki 8.2 smo ugotovili, da je debelina skorje za marilandsko topolo linearno povezana s premerom drevesa. V tabeli 8.6 so po postopku, ki je nakazan v odstavku 8.16, izračunani pokazatelji linearne regresije in korelacije po she mi, ki tehnično najbolj ustreza izračunavanju.

Tabela 8.6 Izračunanje pokazovalcev linearne regresije in korelacije za povezanost debeline skorje in premera dreves za $N = 20$ dreves marilandskega topola
(x = premer v cm, y = debelina lubja v mm)

i	x	y	x-50 u	y-30 v	u^2	uv	v^2
1	40	18	-10	-12	100	+120	144
2	41	20	-9	-10	81	+90	100
3	45	26	-5	-4	25	+20	16
4	49	22	-1	-8	1	+8	64
5	47	26	-3	-4	9	+12	16
6	49	22	-1	-8	1	+8	64
7	49	27	-1	-3	1	+3	9
8	54	25	+4	-5	16	-20	25
9	52	29	+2	-1	4	-2	1
10	53	32	+3	+2	9	+6	4
11	52	21	+2	-9	4	-18	81
12	55	28	+5	-2	25	-10	4
13	56	29	+6	-1	36	-6	1
14	58	30	+8	0	64	0	0
15	63	36	+13	+6	169	+78	36
16	60	26	+10	-4	100	-40	16
17	62	28	+12	-2	144	-24	4
18	69	32	+19	+2	361	+38	4
19	74	34	+24	+4	576	+96	16
20	76	38	+26	+8	676	+208	64

$$U = +104$$

$$U/N = +5,20$$

$$+x_0 = +50,00$$

$$\bar{x} = 55,20$$

$$V = -51$$

$$V/N = -2,55$$

$$+y_0 = +30,00$$

$$\bar{y} = 27,45$$

$$\sum u^2 = 2402$$

$$\sum uv = +567$$

$$\sum v^2 = 669$$

$$-U^2/N = -540,80$$

$$-UV/N = +265,20$$

$$-V^2/N = -130,05$$

$$K_u = 1861,20$$

$$K_{uv} = 832,20$$

$$K_v = 539,95$$

$$6_x^2 = 93,06$$

$$c_{xy} = 41,61$$

$$6_y^2 = 26,95$$

$$6_x = 9,65$$

$$6_y = 5,19$$

$$r_{xy} = \frac{c_{xy}}{6_x 6_y} = 0,831$$

$$U = \sum u$$

$$b_1 = \frac{c_{xy}}{6_x^2} = 0,447$$

$$b_2 = \frac{c_{xy}}{6_y^2} = 1,544$$

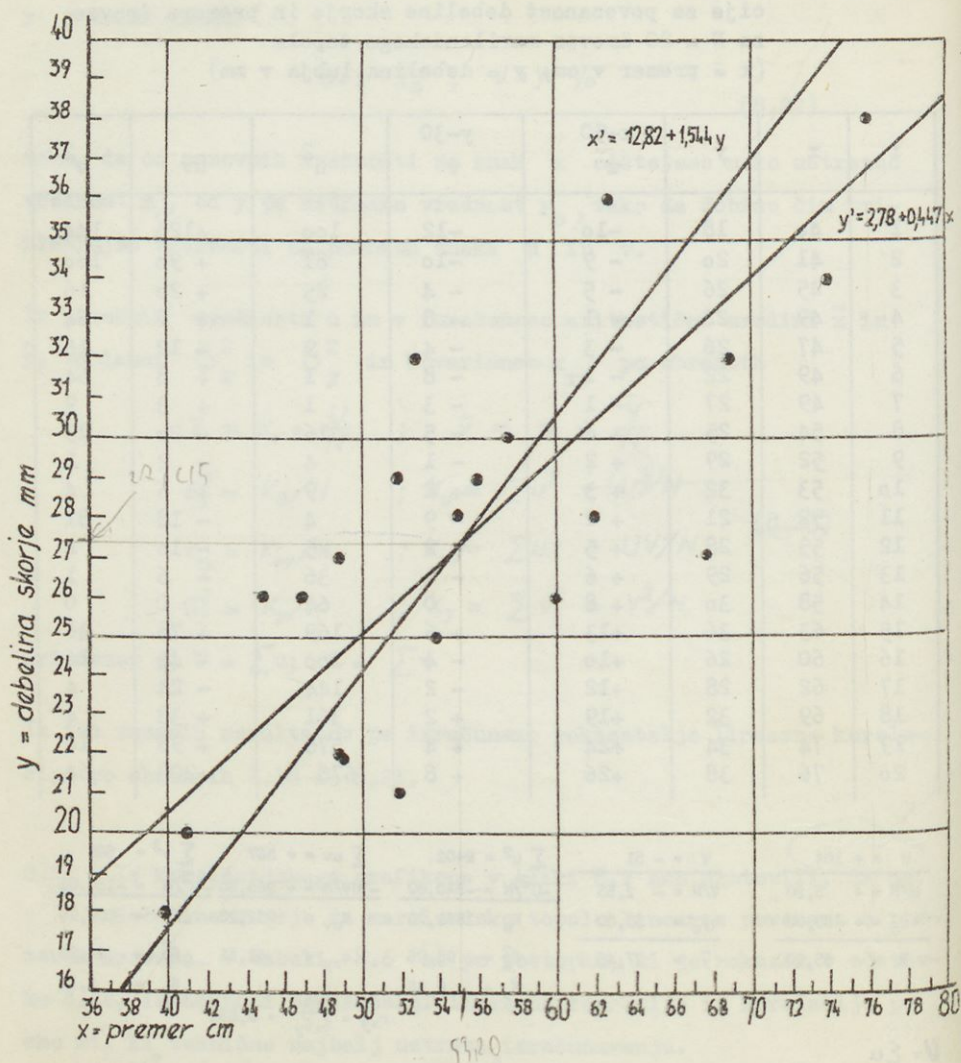
$$\sqrt{1 - r^2} = 0,556$$

$$6_{ex} = 6_x \sqrt{1 - r_{xy}^2} = 5,365$$

$$6_{ey} = 6_y \sqrt{1 - r_{xy}^2} = 2,886$$

$$\hat{y} = \bar{y} + b_1(x - \bar{x}) = 27,45 + 0,447(x - 55,20) = 2,78 + 0,447x$$

$$\hat{x} = \bar{x} + b_2(y - \bar{y}) = 55,20 + 1,544(y - 27,45) = 12,82 + 1,544y$$

Slika 8.6 Korelacijski grafikon za povezanost debeline skorje (y) in premera dreves (x) za marilandski topol z regresijskima premicama.

Proučitev linearne regresije in korelacije iz korelacijske tabele

8.18 Če je število enot v populaciji, ki jo proučujemo, veliko, odvisnost pregledno prikažemo v korelacijski tabeli. Iz korelacijske tabele, v kateri so razredi za vsak znak enako široki, ocenimo regresijske odnose in stopnjo korelacije iz kombinacijske korelacijske tabele podobno kot ocenimo aritmetične sredine in variance iz frekvenčnih porazdelitev.

Standardni postopek za proučitev linearne regresije iz korelacijske tabele je naslednji:

Osnova metode so pomožni znaki. Pomožne znake te vrste poznamo že iz poglavja za izračunavanje aritmetičnih sredin in varianc. Ker imamo v primeru korelacijske odvisnosti dva znaka, vpeljemo za x pomožni znak u , za y pa pomožni znak v .

$$\text{Znaka } u \text{ in } v \quad u_k = \frac{x_k - x_0}{l_x}, \quad v_m = \frac{y_m - y_0}{l_y} \quad (8.24)$$

Imata iste lastnosti, kot jih ima znak u pri izračunavanju aritmetične sredine in variance.

Linearno regresijo obračunamo iz grupiranih podatkov po naslednjih stopnjah:

- Za znak x vpeljemo pomožni znak u , za y pa pomožni znak v . Vrednosti pomožnih znakov so vrste $-3 -2 -1 0 +1 +2 +3 \dots$.
- Iz korelacijske tabele f_{xy} izračunamo robne frekvenčne porazdelitve $f(x_k)$ in $f(y_m)$.

c) Po znanih načelih izračunamo za pomožna znaka u in v produkte f_u, f_u^2, f_v, f_v^2 in njihove vsote:

$$U = \sum f_u u; \sum f_u u^2; V = \sum f_v v; \sum f_v v^2 \quad (8.25)$$

Za izračun variance pa potrebujemo izraz $\sum_u \sum_v f_{uv}$

$\sum_u \sum_v f_{uv}$ dobimo, če vsako frekvenco v kombinacijski tabeli f_{uv} pomnožimo z ustreznim parom vrednosti u in v in vse produkte seštejemo.

Ta razmeroma kompliciran izraz izračunamo lažje tako, da najprej izračunamo za vsako vrsto (vsak v) vsoto produktov $\sum_u f_{uv} u = U_v$, te vsote pomnožimo z ustreznimi vrednostmi v in izračunamo vsoto teh produktov

$$\sum_v U_v v = \sum_v \sum_u f_{uv} uv \quad (8.26)$$

Do enakega rezultata pridemo, če najprej izračunamo vsote $\sum_v f_{uv} v = V_u$, te vsote pomnožimo z ustreznimi u in seštejemo

$$\sum_u V_u u = \sum_u \sum_v f_{uv} vu \quad (8.27)$$

Iz izrazov $\sum u, \sum u^2, \sum v, \sum v^2$ in $\sum uv$ pridemo do vmesnih in končnih količin, ki jih potrebujemo za izračun pokazateljev linearne regresije in korelacije po podobnih obrazcih kot za negrupirane podatke:

$$\begin{aligned} \bar{x} &= x_0 + i_x \frac{U}{N}; \quad K_u = \sum u^2 - \frac{U^2}{N} \\ \bar{y} &= y_0 + i_y \frac{V}{N}; \quad K_v = \sum v^2 - \frac{V^2}{N} \quad K_{uv} = \sum uv - \frac{U \cdot V}{N} \\ b_1 &= \frac{i_y K_{uv}}{i_x K_u}; \quad b_2 = \frac{i_x K_{uv}}{i_y K_v}; \quad r_{xy} = \frac{K_{uv}}{\sqrt{K_u \cdot K_v}} \\ y' &= \bar{y} + b_1(x - \bar{x}); \quad x' = \bar{x} + b_2(y - \bar{y}) \end{aligned} \quad (8.28)$$

8.19 Za primer vzemimo odvisnost letnega debelinskega prirastka y od debelinske stopnje x za 96 modelnih dreves na raziskovalni ploskvi 40.

V izračunu pomožnih količin v tabeli so količine $U = +21$, $V = +12$ in $\sum uv = 220$ izračunane na dva načina. To služi za kontrolo pravilnosti izračuna pomožnih količin.

Iz rezultatov v tabeli 8.7 je izračunavanje pokazovalcev linearne regresije in korelacije po obrazcih 8.28 naslednji:

$$\begin{array}{rcl} U & = & +21 \\ i_x U/n & = & 1,09 \\ \hline x_o & = & 42,00 \\ \bar{x} & = & 43,09 \end{array} \quad \begin{array}{rcl} V & = & +12 \\ i_y V/N & = & 0,0125 \\ \hline y_o & = & 0,95 \\ \bar{y} & = & 0,9625 \end{array}$$

$$\begin{array}{rcl} \sum u^2 & = & 329 \\ -U^2/N & = & -4,5936 \\ \hline K_u & = & 324,4064 \end{array} \quad \begin{array}{rcl} \sum uv & = & 220 \\ -UV/N & = & -2,5936 \\ \hline K_{uv} & = & 217,3750 \end{array} \quad \begin{array}{rcl} \sum v^2 & = & 320 \\ -V^2/N & = & -1,500 \\ \hline K_v & = & 318,500 \end{array}$$

$$b_1 = \frac{i_y \cdot K_{uv}}{i_x \cdot K_u} = \frac{0,1 \cdot 217,3750}{5 \cdot 324,4064} = 0,013401$$

$$y' = 0,9625 + 0,013401 (x - 43,09) = 0,3851 + 0,013401x$$

Determinacijski koeficient je

$$r_{xy}^2 = \frac{K_{uv}^2}{K_u \cdot K_v} = \frac{217,3750^2}{324,4064 \cdot 318,500} = 0,457320$$

Tabela 8.7 Izračunanje pomožnih količin za linearno regresijo in korelacijo za odvisnost letnega debelin-
skega prirastka od debelinske stopnje za 96 modelnih dreves

x_d $y/mm/1$	22	27	32	37	42	47	52	57	62	67	f_v	v	f_v	f_v^2	U_v	U_v^2
0.1-0.2			3								3	-4	-12	48	-6	24
.3-.4	1	1	2								4	-3	-12	36	-11	33
.5-.6		2	1	3	2						8	-2	-16	32	-11	22
.7-.8		1	5	5	6	3	1				21	-1	-21	21	-13	13
.9-1.0			2	6	6	3	3	3	1		24	0	0	0	+12	0
1.1-1.2				3	5	2	2	1			13	+1	13	13	+6	6
1.3-1.4					3	2	4	3			12	+2	24	48	+19	38
1.5-1.6					1	3	2	1	1	1	9	+3	27	81	+19	57
1.7-1.8								1			1	+4	4	16	+3	12
1.9-2.0								1			1	+5	5	25	+3	15
f_u	1	4	13	17	23	13	12	10	2	1	96		+12	320	+21	220
u	-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4	+5	N		V	$\sum v^2$	U	$\sum uv$
f_u^2	-4	-12	-26	-17	0	+13	+24	+30	+8	+5	+21 = U					
f_u^2	16	36	52	17	0	13	48	90	32	25	329 = $\sum u^2$					
v_u	-3	-8	-25	-8	+4	+12	+15	+19	+3	+3	+12 = V					
v_u	12	24	50	8	0	12	30	57	12	15	220 = $\sum uv$					

korelacijski koeficient pa

$$r_{xy} = \sqrt{0,457320} = 0,676$$

Od skupne variabilnosti debelinskega prirastka je 45,7% pojasnjene z odvisnostjo debelinskega prirastka od debelinskega razreda.

Krivuljčna regresija in korelacija

8.2o Že dosedaj smo srečali primere, da regresijske odvisnosti niso linearne. Zelo ilustrativen primer je korelacijski grafikon, ki kaže odvisnost med premerom in volumnom za 50 modelnih smrekovih dreves poskusnega sestoja na Pokljuki v sliki 8.3. Nelinearno odvisnost kaže tudi regresijska črta sredine za specifično težo lesa za zeleno duglazijo v sliki 8.4.

Regresijsko odvisnost za nelinearne primere moremo na splošno zapisati eksplicitno

$$y = f(x; a, b, c \dots e) \quad (8.29)$$

Pri tem je y odvisna, x neodvisna spremenljivka oziroma znak, $a, b, c \dots$ parametri regresijske funkcije, e pa rezultat slučajnostnih vplivov. Da dobimo vtis, kateri tip funkcije ustreza za posamezne primere kot regresijska funkcija, je v sliki 8.7 nakazan potek funkcij, ki jih najpogosteje uporabljamo za regresijske funkcije.

Pogosto iz vsebinskih, a tudi tehničnih razlogov predpostavljamo, da je regresijski model

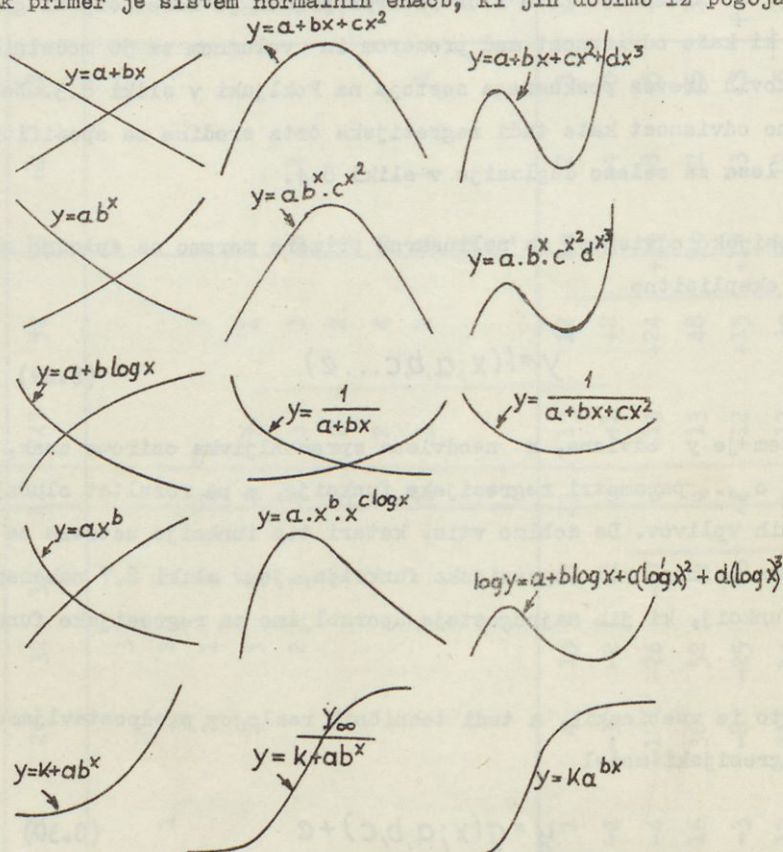
$$y = g(x; a, b, c) + e \quad (8.30)$$

V tem modelu je del, ki je odvisen od x , aditivno vezan z individualnimi vplivi.

Da moremo krivuljno regresijo proučiti po metodi najmanjših kvadratov, ki smo jo nakazali v splošnem v odstavku 8.13, uporabili pa že pri linearni regresiji, je najenostavneje, če je regresijska funkcija $y' = g(x, a, b, c)$ izražena tako, da so parametri v linearni zvezi. Ta primer moremo napisati v modelu

$$y = a_1 f_1(x) + a_2 f_2(x) + \dots + a_p f_p(x) + e \quad (8.31)$$

Za tak primer je sistem normalnih enačb, ki jih dobimo iz pogoja,

Slika 8.7 Krivulje za nekaj osnovnih regresijskih funkcij
(Prirejeno po M. Ezekiel K. Fox Methods of
Correlation st. 72.)

da je vsota kvadratov odklonov stvarnih vrednosti od regresijske črte najmanjši ($\sum (y - y')^2 = \min$), naslednji:

$$\begin{aligned}\sum y f_1 &= a_1 \sum f_1^2 + a_2 \sum f_2 f_1 + \dots + a_p \sum f_p f_1 \\ \sum y f_2 &= a_1 \sum f_1 f_2 + a_2 \sum f_2^2 + \dots + a_p \sum f_p f_2 \\ &\vdots \\ \sum y f_p &= a_1 \sum f_1 f_p + a_2 \sum f_2 f_p + \dots + a_p \sum f_p^2\end{aligned}\quad (8.32)$$

vsota kvadratov odklonov pa

$$\sum (y - y')^2 = \sum y^2 - a_1 \sum y f_1 - a_2 \sum y f_2 - \dots - a_p \sum y f_p \quad (8.33)$$

Regressijske krivulje tipa

$$y' = a + bx + cx^2 + dx^3 \dots$$

8.21 Pogosto vzamemo kot regresijsko funkcijo polinom celih potenc

$$y' = a + bx + cx^2 + dx^3 + \dots \quad (8.34)$$

Sistem normalnih enačb za tak polinom pa je iz 8.32

$$\begin{aligned}\sum y &= a_0 N + a_1 \sum x + a_2 \sum x^2 + a_3 \sum x^3 \\ \sum yx &= a_0 \sum x + a_1 \sum x^2 + a_2 \sum x^3 + a_3 \sum x^4 \\ \sum yx^2 &= a_0 \sum x^2 + a_1 \sum x^3 + a_2 \sum x^4 + a_3 \sum x^5 \\ \sum yx^3 &= a_0 \sum x^3 + a_1 \sum x^4 + a_2 \sum x^5 + a_3 \sum x^6\end{aligned}\quad (8.35)$$

Iz tega sistema enačb, ki je prirejen za prilagoditev polinoma tretje stopnje, brez težav dobimo sistem normalnih enačb za parabolo druge stopnje, če postavimo $a_3 = 0$ in izpustimo zadnjo enačbo. Prav tako pa moremo sistem enačb po potrebi tudi brez težav razširiti na polinom višjih stopenj. Iz strukture sistema enačb za parabolo tretje stopnje ni težko razbrati sistema za parabole višjih stopenj.

Določanje regresijskih krivulj iz vrste grupnih poprečij

8.22 V sistemu normalnih enačb so izrazi $\sum f_k(x)$ in $\sum \sum f_k(x) f_m(x)$, ki jih izračunamo iz individualnih podatkov x in y za posamezne enote. Dostikrat pa ne razpolagamo z individualnimi podatki za y , temveč z grupnimi sredinami $\bar{y}_k$ za posamezne vrednosti ali razrede vrednosti x_k . En tak primer je vrsta poprečnih prirastkov po debelinskih stopnjah. Za take primere dobi sistem normalnih enačb za parabolo druge stopnje obliko:

$$\begin{aligned}\sum f_k \bar{y}_k &= aN + b \sum f_k \bar{x}_k + c \sum f_k \bar{x}_k^2 \\ \sum f_k \bar{y}_k \bar{x}_k &= a \sum f_k \bar{x}_k + b \sum f_k \bar{x}_k^2 + c \sum f_k \bar{x}_k^3 \\ \sum f_k \bar{y}_k \bar{x}_k^2 &= a \sum f_k \bar{x}_k^2 + b \sum f_k \bar{x}_k^3 + c \sum f_k \bar{x}_k^4\end{aligned}\quad (8.36)$$

Zgornji sistem normalnih enačb zlahka razširimo na sistem normalnih neenačb za parabole višjih redov ali za druge tipe krivulj.

Če razpolagamo le s poprečji za neodvisno spremenljivko y , grupna poprečja $\bar{x}_k$ zamenjamo s sredinami razredov x_k .

8.23 Za raziskovalno ploskev št. 27 (Rakovec n. Poh.) imamo dane poprečne višine dreves v odvisnosti od debelinske stopnje in število dreves po debelinskih stopnjah. Slika nakazuje, da poprečna višina sledi zakonitosti, ki jo opišejo s parabolo druge stopnje: Izračunanje prilagojene parabole druge stopnje poteka v naslednjih fazah.

Najprej izračunamo pomožne količine, ki jih potrebujemo v normalnih enačbah.

V tabeli 8.8 smo namesto osnovnega znaka x (sredina debelinske stopnje) uvedli pomožni znak $u = x - 37,5$ z izhodiščem v sredini debelinske stopnje 35-39.

Tabela 8.8 Izračunanje pomožnih količin za prilagoditev parabole druge stopnje poprečnim višinam smreke na raziskovalni ploskvi št.27 Rakovec n.Poh.

deb. stop.	f	$\bar{y}$	u	$f\bar{u}$	$f\bar{y}u$	$f\bar{y}u^2$	fu	fu^2	fu^3	fu^4	$f\bar{y}^2$
20-24	3	23,0	-3	69,0	-207,0	621,0	-9	27	-81	243	
25-29	9	26,1	-2	234,9	-469,8	939,6	-18	36	-72	144	
30-34	16	29,2	-1	467,2	-467,2	467,2	-16	16	-16	16	
35-39	18	30,8	0	554,4	0	0	0	0	0	0	
40-44	18	31,5	+1	567,0	567,0	567,0	18	18	18	18	
45-49	14	33,2	+2	464,8	929,6	1859,2	28	56	112	224	
50-54	4	33,5	+3	134,0	402,0	1206,0	12	36	108	324	
55-59	1	35,0	+4	35,0	140,0	560,0	4	16	64	256	
83				2526,3	894,6	6220,0	19	205	133	1225	77441,51
N				$\sum f\bar{y}$	$\sum f\bar{y}u$	$\sum f\bar{y}u^2$	$\sum fu$	$\sum fu^2$	$\sum fu^3$	$\sum fu^4$	$\sum f\bar{y}^2$

Iz vsot v tabeli 8.8 sestavimo sistem normalnih enačb:

$$83a + 19b + 205p = 2526,3$$

$$19a + 205b + 133p = 894,6$$

$$205a + 133b + 1225p = 6220,0$$

8.24 Sistem normalnih enačb rešimo po Dolittlovi metodi sistematično po naslednji shemi:

Tabela 8.9 Shema za reševanje sistema normalnih enačb

1	2	5=2	8=2	
	A_{11}	A_{12}	A_{13}	A_{1y}
1		A_{22}	A_{23}	B_{2y}
3	$A_{12}/A_{11}=K_{2.1}$	$\frac{-K_{2.1}A_{12}}{A_{22.1}}$	$\frac{-K_{2.1}A_{13}}{A_{23.1}}$	$\frac{-K_{2.1}B_{1y}}{B_{2y.1}}$
4=1		$A_{22.1}$	$A_{23.1}$	$B_{2y.1}$
1			A_{33}	B_{3y}
3	$A_{13}/A_{11}=K_{3.1}$		$\frac{-K_{3.1}A_{13}}{A_{33.21}}$	$\frac{-K_{3.1}B_{1y}}{B_{3y.21}}$
6=3		$A_{23.1}/A_{22.1}=K_{3.21}$	$\frac{-K_{3.21}A_{23.1}}{A_{33.21}}$	$\frac{-K_{3.21}B_{2y.1}}{B_{3y.21}}$
7=4			$A_{33.21}$	$B_{3y.21}$
				$\sum f y^2$ 18
	$B_{1y}/A_{11}=K_{y.1}$			$-K_{y.1} B_{1y}$ 3
	$-c \cdot B_{3.1}$	$B_{2y.1}/A_{22.1}=K_{y.21}$		$-K_{y.21} \cdot B_{2y.1}$ (6=3)
	$-bK_{2.1}$	$-c \cdot K_{3.21}$	$B_{3y.21}/A_{33.21}=$	$-K_{y.321} B_{3y.21}$ (9=3)
			$=K_{y.321}=c$	
				$\frac{Sf(\bar{y} - y')^2}{100}$
	a	b		
	14	12		
	13	11		

1. Ob robu in na vrhu sheme so številke, ki pomagajo pri tolmačenju reševanja normalnih enačb. V sistemu normalnih enačb nastopajoče pomožne količine tvorijo simetrično matriko, zato v vrste 1 napišemo trikotniško matriko iz diagonalnih členov in členov nad diagonalo iz matrike A_{ik} , v zadnjo kolono pa pripišemo vrednosti

$$S_{fy}^{-k-1} = B_{ky}.$$

2. V stolpcu 2 izračunamo iz podatkov prve vrste kvociente $K_{k,1}$ kot kaže shema.

3. V vrstah 3 podpišemo negativne vrednosti produktov koeficientov ustreznih stolpcev in A_{1k}

4. V vrsti 4 seštejemo vrednosti iz vrst 1 in 3 in dobimo $A_{2k,1}$. Dalje postopamo s temi količinami podobno kot z $A_{k,1}$. V stolpcu 5 izračunamo analogno stolpcu 2 kvociente $K_{k,2,1}$. V vrstah 6 izračunamo vrstam 3 analogne produkte, vrsti 7 pa vsotam 4 analogne vsote. Za ciklom operacij 234 in 567 sledi analogen cikel 89.10. V vrsti 10 dobimo s frekvencami ponderirano vsoto kvadratov odklonov poprečij od prilagojene parabole, v stolpcu 8 pa je edini koeficient $K_{y,321}$ direktno parameter c. Če naprej računamo z dobljenimi količinami, ko kažeta v shemi ciklični operaciji 11-12, dobimo b, z operacijama 13-14 pa parameter a. Metode moramo razširiti na poljubno število parametrov. S cikličnim ponavljanjem operacij 2: izračunavanje kvocientov; 3: izračunavanje negativnih produktov; 4: z izračunavanjem vsot pridemo po določenem številu postopkov končno do zadnjega parametra.

8.25 Za naš primer je po tej shemi potek izračunavanja parametrov naslednji:

Tabela 8.10 Izračunavanje parametров za sistem normalnih enačb za prilagoditev parabole druge stopnje povprečnim višinam smreke.

83	19	205	2526,3
	205	133	894,6
0,228916	- 4,349404	-46,927780	-578,310491
	200,650596	86,072220	316,289509
		1225	6220,0
2,469880		- 506,325400	-6239,657844
	0,428966	- 36,922056	- 135,677442
		681,752544	- 155,335286
			77441,51
30,437349			- 76893,89
.....			
+ 0,562755	1,576319		- 498,57
			
- 0,383219	+0,097739	-0,227847	- 35,93
			
30,616885	1,674058	-0,227847	13,14

$$y' = 30,6169 + 1,674058 u - 0,227847 u^2$$

Pri tem je $u = \frac{x - 37,5}{5}$.

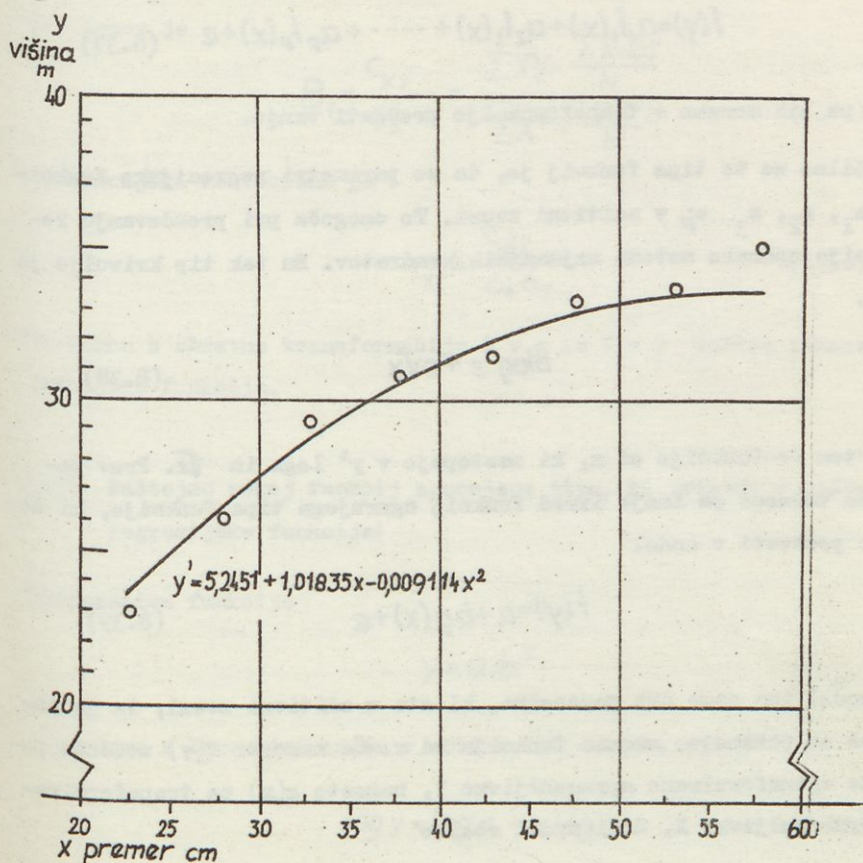
Če vnesemo u v dobljeno funkcijo, dobimo:

$$y' = 30,6169 + 1,674058 \frac{x-37,5}{5} - 0,227847 \left(\frac{x-37,5}{5} \right)^2 =$$

$$= 5,2451 + 1,01835x - 0,009114 x^2$$

Izračunana vrsta prilagojene krivulje višin in stvarnih poprečij pa je v proučevanem področju naslednja:

x	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59
$\bar{y}$	23,0	26,1	39,2	30,8	31,5	33,2	33,5	35,0
y'	23,54	26,36	28,71	30,62	32,06	33,05	33,59	33,67
Δy	-0,54	-0,26	+0,49	+0,18	-0,56	+0,15	-0,09	+1,33

Slika 8.8 Regresijska krivulja odvisnosti višine od premera dreves.

Določanje regresijskih krivulj s transformacijami.

8.26 Razen s polinomi celih potenc pogosto opisujemo odvisnosti med pojavi tudi z drugimi funkcijami. Posebej so za proučeva-

nje odvisnosti pomembne funkcije, ki so že v osnovi dane v obliki

$$f(y) = a_1 f_1(x) + a_2 f_2(x) + \dots + a_p f_p(x) + e \quad (8.37)$$

ali pa jih moremo s transformacijo prevesti vanjo.

Značilno za te tipe funkcij je, da so parametri regresijske funkcije $a_1, a_2, a_3, \dots, a_p$ v aditivni zvezi. To omogoča pri proučevanju regresije uporabo metode najmanjših kvadratov. En tak tip krivulje je npr.

$$b \log x + c \sqrt{x} \quad (8.38)$$

Pri tem so funkcije od x , ki nastopajo v y' $\log x$ in $\sqrt{x}$. Prav posebno važnost pa imajo izmed funkcij zgornjega tipa funkcije, ki se dajo prevesti v model

$$f(y) = a + b g(x) + e \quad (8.39)$$

Tan model ima samo dva parametra, ki sta v aditivni zvezi, in je sama en parameter vezana funkcija od x . Če namesto $f(y)$ uvedemo po-
možno transformirano spremenljivko Y , namesto $g(x)$ pa transformirano spremenljivko X , dobi model obliko

$$Y = a + b X + e, \quad (8.40)$$

kar pa kaže na linearno regresijo med X in Y .

Za take primere proučimo regresijo med x in y tako, da osnovne podatke najprej transformiramo v $Y = f(y)$ in $X = g(x)$. Iz transformiranih podatkov, ki so v linearni korelacijski odvisnosti, proučimo odvisnost med X in Y z metodami za proučevanje linearne odvisnosti. Tako je regresijska premica med X in Y funkcija

$$Y' = \bar{Y} + B_1(X - \bar{X}) \quad (8.41)$$

pri čemer je

$$B_1 = \frac{C_{xy}}{G_x^2} = \frac{\sum XY - \frac{\sum X \cdot \sum Y}{N}}{\sum X^2 - \frac{(\sum X)^2}{N}} \quad (8.42)$$

korelacijski koeficient pa

$$r_{xy} = \frac{C_{xy}}{G_x G_y} \quad (8.50)$$

Na koncu z obratno transformacijo $X \nabla x$ in $Y \nabla y$ dobimo iskano regresijsko funkcijo.

8.27 Naštejmo nekaj funkcij zgornjega tipa, ki pridejo v poštev kot regresijske funkcije!

Eksponentno funkcijo

$$y = a \cdot b^x \quad (8.51)$$

Privedemo z logaritmiranjem v obliko, ki ustreza modelu 8.39

$$\log y = \log a + x \log b \quad (8.52)$$

Če postavimo $\log y = Y$; $\log a = A$; $\log b = B$ in $x = X$, dobimo standardno obliko

$$Y = A + BX \quad (8.53)$$

Za eksponentno funkcijo je značilno, da je relativna sprememba y pri absolutni spremembi x za enoto konstantna.

Funkcija, ki se da prevesti na zgornji tip funkcije in ima zelo značilne lastnosti, je

$$y = ax^b \quad (8.54)$$

Z logaritmiranjem to funkcijo prevedemo v standardni tip

$$\log y = \log a + b \log x \quad (8.55)$$

Pri proučevanju take vrste odvisnosti uporabljamo logaritemsko transformacijo za x in za y . Značilno za to funkcijo je, da je razmerje relativnih sprememb med x in y , ki ga imenujemo tudi koeficient elastičnosti E , konstanten za vse vrednosti x .

Druge standardne funkcije zgornjega tipa so še:

$$\begin{aligned} y &= a + b \log x ; y = a + b \sqrt{x} ; y = a + b \frac{1}{x} ; \\ y &= (a + bx)^2 ; y = \frac{ax}{b + x} \end{aligned} \quad (8.56)$$

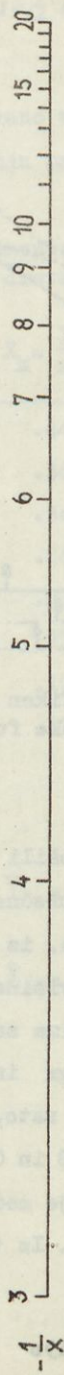
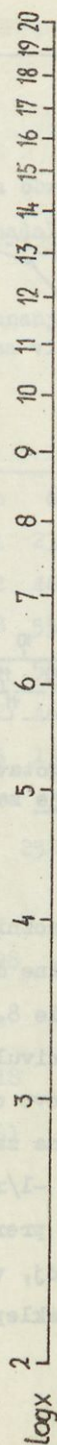
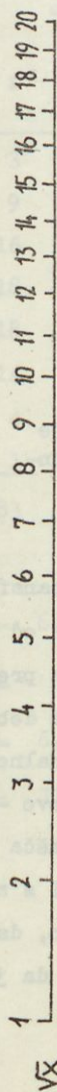
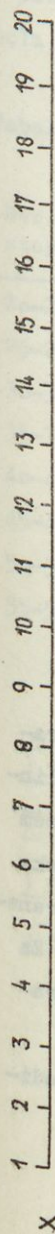
Prva je logaritemska funkcija, druga in četrta sta paraboli, tretja in peta pa hiperboli. Medtem ko imajo prve tri že ustrezno obliko (parametri v aditivni zvezi), to dosežemo pri četrti s kvadratnim korenem, pri peti pa z reciprokom. Razen zgornjih moremo sestaviti seveda še druge dvoparametrške funkcije, pri katerih sta v eksplisitivni ali transformirani obliki parametra v aditivni zvezi. V zgornjih funkcijah smo dobili standardno linearno odvisnost med spremenljivkama s tremi transformacijami: logaritmi, kvadratnimi koreni in reciproki. Te transformacije se pogosto pojavljajo tudi v drugih funkcijah proučevanega tipa, ki jih nismo navedli.

8.28 V raziskavah v gozdarstvu je pogost primer, da je neodvisna spremenljivka v proučevanjih odvisnosti premer drevesa. Tako iščemo krivulje odvisnosti višine dreves od premera, odvisnost prirastka od premera ipd. Podatke imamo često grupirane po premeru v debelinske stopnje. Zato v tabeli 8.11 navajamo $\log x$, $\sqrt{x}$ in $1/x$ za sredine debelinskih stopenj x , in kvadrate teh transformacij, da po potrebi razpolagamo z ustreznimi transformiranimi vrednostmi za sredine debelinskih razredov.

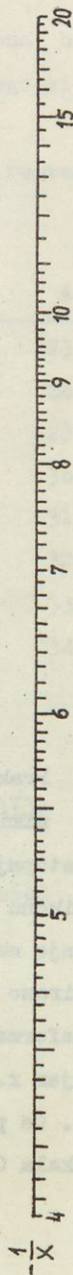
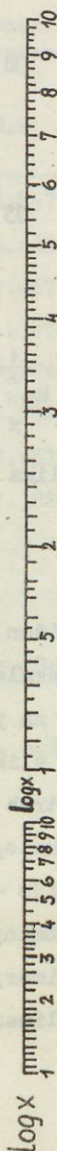
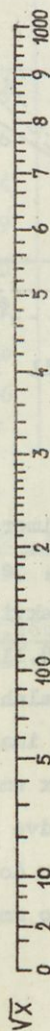
8.11 Transformirane vrednosti sredin debelinskih stopenj

Debelinska stopnja		sredina $\bar{x}$	$\sqrt{\bar{x}}$	$(\log \bar{x} - 1)$	$(\log \bar{x} - 1)^2$	$100/\bar{x}$	$(100/\bar{x})^2$
1	2	3	4	5	6	7	8
1	0-4	2,5	1,58	-.602	.362 424	4.000	16.000 000
2	5-9	7,5	2,74	-.125	.015 625	1.333	1.776 889
3	10-14	12,5	3,54	.097	.009 409	.800	.640 000
4	15-19	17,5	4,18	.243	.059 049	.571	.326 041
5	20-24	22,5	4,74	.352	.123 904	.444	.197 136
6	25-29	27,5	5,24	.439	.192 721	.364	.132 496
7	30-34	32,5	5,70	.512	.262 144	.308	.094 864
8	35-39	37,5	6,12	.574	.329 476	.267	.071 289
9	40-44	42,5	6,52	.628	.394 384	.235	.055 225
10	45-49	47,5	6,89	.677	.458 329	.211	.044 521
11	50-54	52,5	7,25	.720	.518 400	.190	.036 100
12	55-59	57,5	7,58	.760	.577 600	.174	.030 276
13	60-64	62,5	7,91	.796	.633 616	.160	.025 600
14	65-69	67,5	8,22	.829	.687 241	.148	.021 904
15	70-74	72,5	8,51	.860	.739 600	.138	.019 044
16	75-79	77,5	8,80	.889	.790 321	.129	.016 641
17	80-84	82,5	9,08	.916	.839 056	.121	.014 641
18	85-89	87,5	9,35	.942	.887 364	.114	.012 996
19	90-94	92,5	9,62	.966	.933 156	.108	.011 664
20	95-99	97,5	9,87	.989	.978 121	.103	.010 609

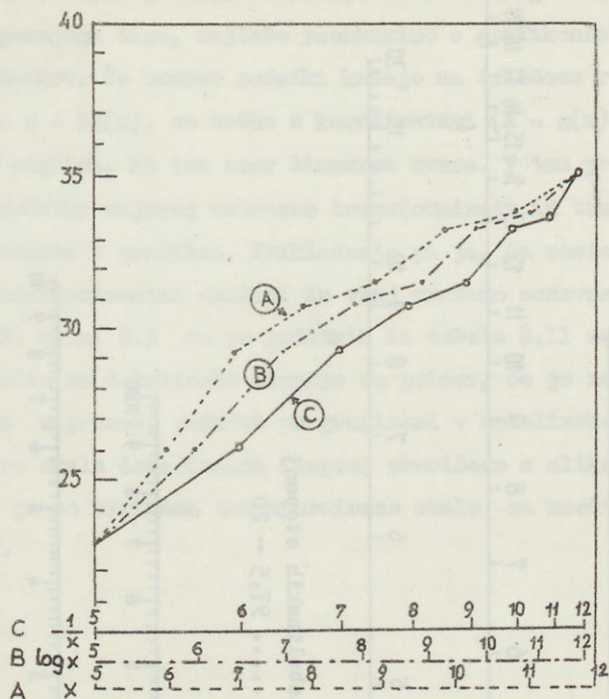
8.29 Ali stvarni podatki ustrezajo določeni regresijski zvezi zgornjega tipa, najlaže prekusimo z grafikonom transformiranih podatkov. Če namreč podatki kažejo na določeno regresijo tipa $f(y) = a + bg(x)$, se točke s koordinatami $(X = g(x), Y = f(y))$ vrste v meglici, ki ima smer linearne zveze. V tem primeru moramo osnovne podatke najprej ustrezno transformirati in transformirane podatke vnesti v grafikon. Prikladneje pa je, da sestavimo grafikon s transformiranimi skalami in vanj vnašamo osnovne podatke direktno. Na sliki 8.9 so po podatkih iz tabele 8.11 sestavljena skale sredin za debelinske stopnje za primer, če je neodvisna spremenljivka x premer, podatki pa grupirani v debelinske stopnje. Za te primere skale debelinskih stopenj prerisemo s slike 8.9. Na sliki 8.10 pa so narisane transformirane skale za neodvisno spremenljivko Y .

Slika 8.9 Skale transformiranih sredin debelinskih stopenj
2,5 ~ 1 ; 7,5 ~ 2 ; 12,5 ~ 3 97,5 ~ 20

Slika 8.10. Transformirane skale za $\sqrt{x}$, $\log x$, $-\frac{1}{x}$

Slika 8.11 Preskusni grafikon za ugotavljanje tipa regresijske funkcije za višinsko krivuljo

8.30 Praktičen primer, ki smo ga rešili s pomožnimi transformiranimi skalami, je odvisnost poprečne višine dreves od debelinske stopnje na ploskvi št. 27 n. Poh. iz tabele 8.8. Na preskusnem grafikonu v sliki 8.11 so narisane višinske krivulje za debelinske stopnje na treh skalah. Grafikon A ima za osnovo originalno netransformirano skalo, B ima za osnovo $\log x$ in C ima za osnovo $-1/x$. Za transformacijo $-1/x$ smo se odločili zato, ker $-1/x$ narašča z naraščanjem x . Zadnji dve skali: skali B in C smo prerisali s slike 8.10. Če primerjamo dobljene krivulje med seboj, vidimo, da dá edino skala C linearno smer odvisnosti. Iz tega sklepamo, da je za

opis odvisnosti višine dreves od velikostne stopnje primerna funkcija

$$y = a + b \frac{1}{x} \quad (8.57)$$

V tabeli 8.12 je za obravnavano višinsko krivuljo prilagojena hiperbola tipa 8.57, v nadaljevanju pa obračunani pokazatelji regresije.

Tabela 8.12 Izračunanje elementov transformirane linearne regresije za višine dreves v odvisnosti od premera

Deb. stop.	f	$\bar{y}$	$f\bar{y}$	$X_k = \frac{10^2}{x_k}$	X_k^2	B.X	$\bar{y}_k$ A.BX
20-24	3	23.0	69.0	.444	.197 136	18.837	23,08
25-29	9	26.1	234.9	.364	.132 496	15.443	26.48
30-34	16	29.2	467.2	.308	.094 864	13.067	28.85
35-39	18	30.8	554.4	.267	.071 289	11.328	30.60
40-44	18	31.5	567.0	.235	.055 225	9.970	31.94
45-49	14	33.2	464.8	.211	.044 521	8.952	32.97
50-54	4	33.5	134.0	.190	.036 100	8.061	33.86
55-59	<u>1</u>	35.0	<u>35.0</u>	.174	.030 276	7.382	34.54
	83		2526.3				

$$\sum f\bar{y}X = 670,9298 \quad \bar{Y} = \frac{\sum f\bar{y}}{\sum f} = \frac{2526,3}{83} = 30,43734$$

$$\sum fX = 22,460 \quad \bar{X} = \frac{\sum fX}{\sum f} = \frac{22,460}{83} = 0,270602$$

$$\sum fX^2 = 6,376918$$

$$\sum f\bar{y}^2 = 77441,51$$

$$K_X = \sum x^2 - \frac{(\sum x)^2}{N} = 6,376918 - \frac{22,460^2}{83} = 0,299188$$

$$K_{XY} = \sum xy - \frac{(\sum y)(\sum x)}{N} = 672,9298 - \frac{2526,3 \cdot 22,460}{83} = -126931$$

$$K_Y = \sum y^2 - \frac{(\sum y)^2}{N} = 77441,51 - \frac{2526,3^2}{83} = 547,63$$

$$r_{XY}^2 = \frac{K_{XY}^2}{K_X K_Y} = \frac{162,111479}{163,84432} = 0,9833$$

$$B_1 = \frac{K_{XY}}{K_X} = \frac{-12,6931}{0,299188} = -42,425516$$

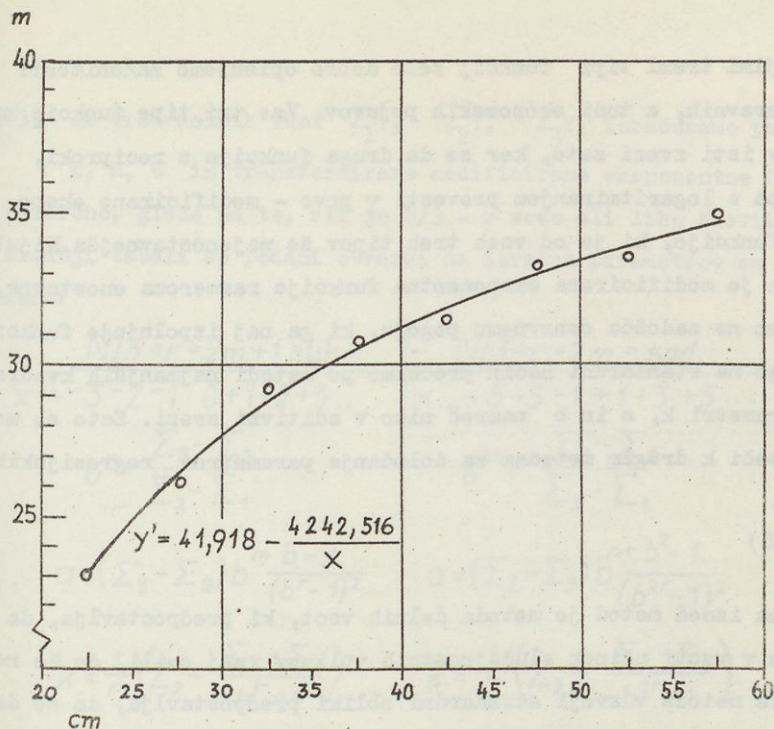
$$Y = \bar{Y} + B_1 (X - \bar{X})$$

$$y^s = 30,43734 - 42,42516 \left(\frac{100}{x} - 0,270602 \right)$$

$$y^s = 41,918 - \frac{4242,516}{x}$$

Izračunani determinacijski koeficient r_{XY}^2 pokaže, kakšen del variabilnosti aritmetičnih sredin je pojasnjen z uporabljenko funkcijo.

r_{XY}^2 ni pravi determinacijski koeficient, ki po definiciji kaže odnos pojasnjene variance v primerjavi s celotno variance y , ne pa z variance med aritmetičnimi sredinami. V primerjavi s parabolo druge stopnje ($r_{y,x}^2 = 0,976$) je r_{XY}^2 za hiperbolo večji (0,983).

Slika 8.12 Prilagojena hiperbola poprečnim višinam smreke.

8.31 Vendar niso vse funkcije, ki so iz vsebinskih razlogov primerne za opis določene biološke ali druge zakonitosti, polinomi ali funkcije tipa, ki so nakazani v prejšnjem odstavku.

V tej zvezi so pomembne zlasti naslednje tri funkcije:

Modificirana eksponentna funkcija: $y = k + ab^x$ (8.58)

Logistična ali Pearl - Reedova funkcija: $y = \frac{y_{\infty}}{1 + ab^x}$

Gompertzova funkcija: $y = ka^{b^x}$

Z zgornjimi tremi tipi funkcij zelo dobro opisujemo zakonitosti rasti naravnih, a tudi ekonomskih pojavov. Vse tri tipe funkcij navajamo v isti zvezi zato, ker se da druga funkcija z reciproki, tretja pa z logaritmiranjem prevesti v prvo - modificirano eksponentno funkcijo, ki je od vseh treh tipov še najenostavnejša. Kljub temu, da je modificirana eksponentna funkcija razmeroma enostavna, pa vseeno ne zadošča osnovnemu pogoju, ki ga naj izpolnjuje funkcija, da jo na standardni način proučimo po metodi najmanjših kvadratov. Parametri k , a in b namreč niso v aditivni zvezi. Zato se moramo zateči k drugim metodam za določanje parametrov regresijskih funkcij.

8.32 Ena izmed metod je metoda delnih vsot, ki predpostavlja, da se v vsoti učinek slučajnostnih vplivov vsaj omili, če že ne uniči. Ta metoda v svoji standardni obliki predpostavlja, da so dane empirične vrednosti za ekvidistantne razmake za x in da je število členov oziroma parov vrednosti mnogokratnik od tri. Preizkus, ali se določen pojav razvija v modificirani eksponentni funkciji, napravimo grafično. Če vrsta prvih diferenc (diferenc dveh zaporednih členov), narisana v pollogaritemskem grafikonu, poteka linear-
no, je regresijska krivulja modificirana eksponentno. Sledeč temu pravilu in ustreznim transformacijam se bo pojav gibal v logistični krivulji, če bo za modificirano krivuljo nakazani preskus veljal za recipročne vrednosti za y , v Gompertzovi pa takrat, če preskus velja za logy iz empiričnih vrednosti. Razen tega sklepamo, da se pojav razvija v logistični krivulji, če grafikon sukcesivnih prvih diferenc nakaže unimodalno, zvonasto krivuljo. Za Gompertzovo krivuljo pa je slika prvih diferenc unimodalna, v desno asimetrična krivulja.

8.33 Iz treh delnih vsot $\sum_1 Y$, $\sum_2 Y$, $\sum_3 Y$ izračunamo parametre

k , a , b in transformirane modificirane eksponentne funkcije različno, glede na to, ali je $N/3 = r$ sodo ali liho število. V naslednji tabeli so podani obrazci za izračun parametrov za oba primera:

$N/3 = r = 2m + 1 = \text{lih}$	$N/3 = r = 2m = \text{sod}$
$x \dots -3 -2 -1 \ 0 +1 +2 +3 \dots$	$x \dots -5 -3 -1 +1 +3 +5 \dots$
$b^r = \frac{\sum_3 - \sum_2}{\sum_2 - \sum_1}$	$b^{2r} = \frac{\sum_3 - \sum_2}{\sum_2 - \sum_1}$
$a = (\sum_3 - \sum_2) b^{\frac{m(b-1)}{(b^r-1)^2}}$	$a = (\sum_3 - \sum_2) b^{\frac{r-1}{(b^{2r}-1)^2}}$ (8.59)
$k = \frac{1}{r} \left(\sum_2 - \frac{\sum_3 - \sum_2}{b^r - 1} \right)$	$k = \frac{1}{r} \left(\sum_2 - \frac{\sum_3 - \sum_2}{b^{2r} - 1} \right)$

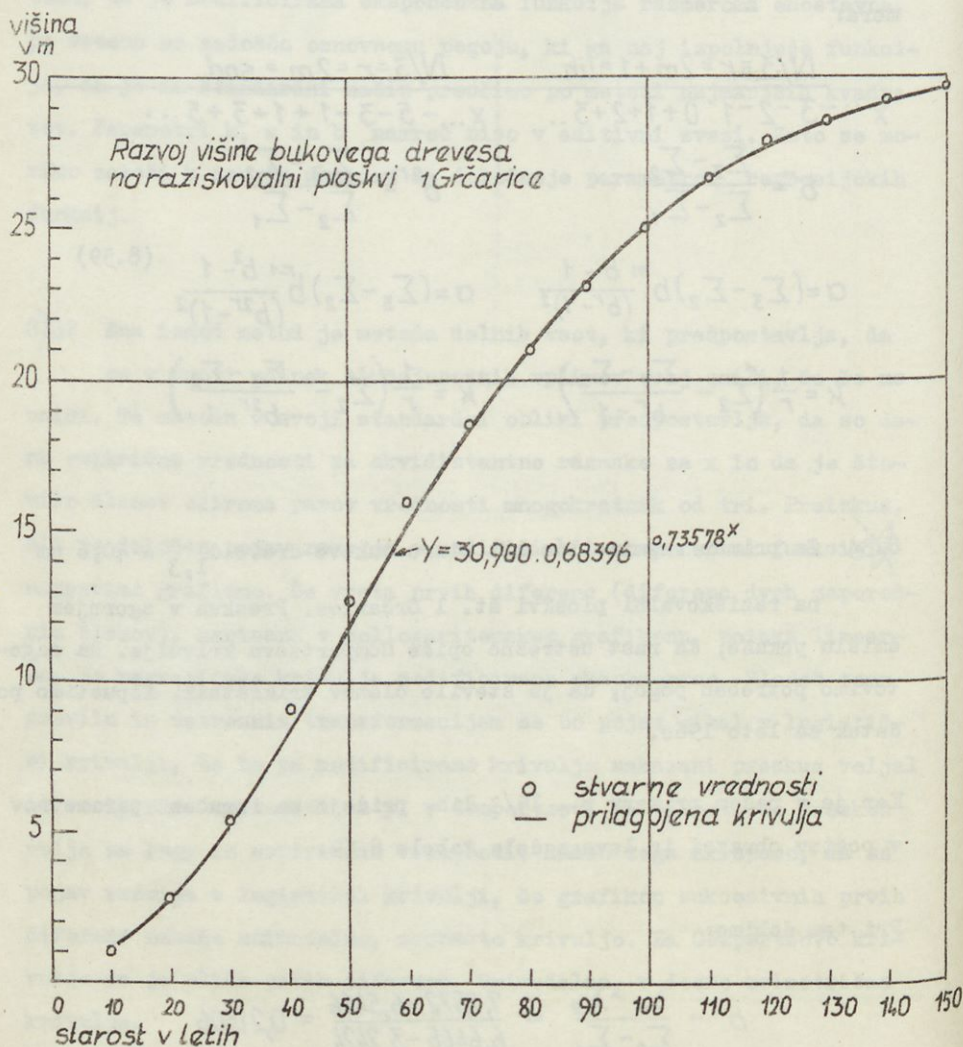
8.34 Za primer vzemimo 160 let staro bukovno drevo $d_{1,3} = 40,6$ cm

na raziskovalni ploskvi št. 1 Grčarice. Preskus v zgornjem smislu pokaže, da rast ustrezno opiše Gompertzova krivulja. Da zagotovimo potreben pogoj, da je število členov trikratnik, izpustimo po-datek za leto 1960.

Ker je v našem primeru $r = 15/3$ lih, pridejo za izračun parametrov v pošteb obrazci iz levega dela tabele 8.59.

Pri tem dobimo:

$$b^5 = \frac{\sum_3 - \sum_2}{\sum_2 - \sum_1} = \frac{7,2572 - 6,5466}{6,6466 - 3,2424} = 0,21506$$

Slika 8.13 Višini bukovega drevesa prilagojena Gompertzova funkcija

Tabela 8.13 Prilagoditev Gompertzove krivulje razvoju višine bukovega drevesa na raziskovalni ploskvi št. 1 Grčarica.

Starost	višina h	log h	x	$b^x \log a$	$\log x = \log k + b^x \log a$	y'
1	2	3	4	5	6	7
10	1,0	0,0000	-7	-1,41307	0,0773	1,20
20	2,8	0,4472	-6	-1,03971	0,4507	2,82
30	5,4	0,7324	-5	-0,76500	0,7254	5,31
40	9,1	0,9590	-4	-0,56287	0,9275	8,46
50	12,7	1,1038	-3	0,41415	1,0762	11,92
3,2424						
60	15,9	1,2014	-2	0,30472	1,1857	15,33
70	18,5	1,2672	-1	-0,22421	1,2662	18,46
80	20,9	1,3201	0	-0,16497	1,3254	21,15
90	23,0	1,3617	+1	-0,12138	1,3690	23,39
100	24,9	1,3962	+2	-0,08931	1,4011	25,18
6,5466						
110	26,5	1,4232	+3	-0,06571	1,4247	26,59
120	27,8	1,4440	+4	-0,04835	1,4420	27,67
130	28,5	1,4548	+5	-0,03557	1,4548	28,50
140	29,1	1,4639	+6	-0,02617	1,4642	29,12
150	29,6	1,4713	+7	-0,01926	1,4711	29,59
7,2572						

Z logaritmiranjem dobimo, da je $b = 0,73578$.

Dalje je:

$$\log q = (\sum_3 - \sum_2) b^2 \frac{b-1}{(b^5-1)^2} = (7,2572 - 6,5466) 0,73578^2.$$

$$\frac{0,73578 - 1}{(0,21506 - 1)^2} = -0,16497$$

$$\alpha = 0,68396$$

$$\log k = \frac{1}{5} \left[\sum_2 - \frac{\sum_3 - \sum_2}{b^5 - 1} \right] = \frac{1}{5} \left[6,5466 - \frac{7,2572 - 6,5466}{0,21506 - 1} \right] =$$
$$= 1,49038$$

$$k = 30,930$$

Enačba prilagojene funkcije v eksplicitni obliki pa je

$$Y = 30,930 \cdot 0,68396 \cdot 0,73578^x$$

M u l t i p l a r e g r e s i j a i n k o r e l a c i j a

8.35 V dosedaj obravnavanih problemih smo proučevali odvisnost med dvema pojavoma oziroma znakoma. Točneje rečeno: proučevali smo odvisnost določenega rezultativnega znaka od enega samega faktorialnega znaka. Vse druge vplive smo obravnavali kot neproučevan skupen učinek individualnih faktorjev. Za količkanj kompleksnejšo analizo pa ima ta način proučevanja korelacijskih odvisnosti omejen pomen. Rezultativni znaki kot so volumen, prirastek, posek itd. so v bistveni meri odvisni od več faktorjev.

Odvisnost med rezultativnim znakom y v odvisnosti od več faktorialnih znakov $x_1, x_2, \dots, x_p$ proučujemo z multiple regresije. Multiple regresijsko odvisnost moremo v eksplicitni obliki izraziti

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_p; e) \quad (8.60)$$

pri čemer je: y -rezultativni znak, $x_1, x_2, \dots, x_p$ so proučevani faktorialni znaki, e pa je skupen učinek drugih individualnih, največkrat slučajnostnih vplivov.

Dostikrat privzamemo model, da je učinek proučevanih faktorjev z učinkom slučajnostnih faktorjev vezan aditivno

$$y = g(x_1, x_2, \dots, x_p) + e \quad (8.61)$$

V tem primeru funkcija

$$y' = g(x_1, x_2, \dots, x_p) \quad (8.62)$$

opiše zvezo med y in proučevanimi faktorji, če ne bi bilo slučajnostnih vplivov. Po analogiji odvisnosti med dvema znakoma dobimo multiple regresijsko funkcijo, geometrijsko pa regresijsko hiperploskev.

8.36 Če povzamemo splošne pojme o proučevanju odvisnosti iz odvisnosti med dvema znakoma, definiramo kot nepojasnjeno varianco varianco zaradi individualnih vplivov

$$\sigma_e^2 = \frac{1}{N} \sum (y - y')^2 \quad (8.63)$$

kot merilo jakosti odvisnosti pa pojmujeemo determinacijski koeficient multiple korelacije

$$R^2_{y, x_1, x_2, \dots, x_p} = 1 - \frac{\sigma_e^2}{\sigma_y^2} \quad (8.64)$$

in koeficient multiple korelacije

$$R_{y.x_1x_2\ldots x_p} = \sqrt{1 - \frac{\sigma_e^2}{\sigma_y^2}} \quad (8.65)$$

Linearna multipla regresija in korelacija

8.37 Najenostavnejši primer multiple korelacijske odvisnosti je linearna multipla korelacijska odvisnost. Za tak primer je multipla odvisnost podana z linearnim modelom

$$y = a + b_1x_1 + b_2x_2 + \ldots + b_px_p + e \quad (8.66)$$

Regresijska ploskev je hiperravnina

$$y' = a + b_1x_1 + b_2x_2 + \ldots + b_px_p \quad (8.67)$$

8.38 Vzemimo primer multiple linearne odvisnosti, v kateri je y odvisen od dveh faktorjev: x_1 in x_2 . Če namesto originalnih spremenljivk y , x_1 in x_2 vpeljemo normirane znake z_y , z_{x_1} in z_{x_2} , ima enačba regresijske ravnine naslednjo obliko:

$$\frac{y - \bar{y}}{\sigma_y} = b_{y1.2} \frac{x_1 - \bar{x}_1}{\sigma_1} + b_{y2.1} \frac{x_2 - \bar{x}_2}{\sigma_2} \quad (8.68)$$

Pri tem izračunamo regresijska koeficienta $b_{y1.2}$ in $b_{y2.1}$ iz enostavnih korelacijskih koeficientov r_{y1} , r_{y2} in r_{12} po obrazcih

$$b_{y1.2} = \frac{r_{y1} - r_{y2} r_{12}}{1 - r_{12}^2} ; \quad b_{y2.1} = \frac{r_{y2} - r_{y1} r_{12}}{1 - r_{12}^2} \quad (8.69)$$

Zgornja regresijska ravnina je določena po metodi najmanjših kvadratov odstopanj stvarnih vrednosti y od vrednosti y' na regresijski ravnini.

Multipli determinacijski koeficient je po splošnem obrazcu za odvisnost Y od dveh znakov x_1 in x_2 enak

$$R_{y,12}^2 = \frac{r_{y1}^2 + r_{y2}^2 - 2r_{y1}r_{y2}r_{12}}{1 - r_{12}^2} \quad (8.70)$$

Ustrezni korelacijski koeficient multiple korelacije $R_{y,12}$ pa je kvadratni koren iz zgornjega izraza.

Analogno je po definiciji standardna napaka ocene za y enaka

$$\sigma_{y,12} = \sigma_y \sqrt{1 - R_{y,12}^2} \quad (8.71)$$

Krivuljčna multipla regresija in korelacija

8.39 Proučevanje krivuljčne multiple regresije je seveda zamotanejše kot proučevanje linearne multiple regresije. Poenostavimo jo in na koncu prevedemo v sistem, ki je po tehniki podoben proučevanju linearne multiple regresije, če je možno regresijsko funkcijo izraziti tako, da so parametri transformiranih funkcij med seboj v aditivni zvezi.

8.40 Kot praktičen primer vzemimo odvisnost volumna dreves od premera in višine v 120-letnem enodobnem smrekovem sestoju na raziskovalni ploskvi IGLISA!

Vsebinska analiza nakazuje, da je odvisnost volumna (y v m^3) od premera (x_1 v cm) in višine drevesa (x_2 v m) opisana z regresijsko odvisnostjo

$$y = a \cdot x_1^{b_1} \cdot x_2^{b_2} E \quad (8.72)$$

Če zgornjo enačbo logaritmiramo, dobimo

$$\log y = \log a + b_1 \log x_1 + b_2 \log x_2 + \log E \quad (8.73)$$

Če primerjamo dobljeni transformirani model z modelom 8.66, vidimo, da sta modela identična, le da se v zgornjem primeru nanašajo podatki na logaritme in ne na osnovne podatke.

8.4.1 Za enodoben smrekov sestoje imamo na razpolago podatke o premeru, višini in volumnu za $n = 50$ dreves. Za te podatke smo poiskali logaritme, iz logaritmov pa izračunali za regresijsko analizo potrebne podatke:

$$\bar{Y} = -0,1520 \quad G_Y = 0,3214$$

$$\bar{X}_1 = 1,4602 \quad G_{X_1} = 0,1264$$

$$\bar{X} = 1,4068 \quad G_{X_2} = 0,0923$$

$$r_{Y1} = 0,98302 \quad r_{Y2} = 0,95967, \quad r_{12} = 0,92856$$

Iz teh podatkov izračunamo regresijske koeficiente $b_{Y1.2}$ in $b_{Y2.1}$ po obrazcih 8.69

$$b_{Y1.2} = \frac{0,98302 - 0,95967 \cdot 0,92856}{1 - 0,92856^2} = 0,66708$$

$$b_{Y2.1} = \frac{0,95967 - 0,98302 \cdot 0,92856}{1 - 0,92856^2} = 0,34023$$

Regresijska ravnina transformiranih podatkov v standardizirani obliki je

$$Z'_y = b_{y1.2} Z_1 + b_{y2.1} Z_2$$

ali dalje

$$\frac{\log y' - (-0,1520)}{0,3212} = 0,66708 \frac{\log x_1 - 1,4602}{0,1264} + 0,34023 \frac{\log x_2 - 1,4068}{0,2918}$$

$$\log y' = -4,292880 + 1,69514 \log x_1 + 1,18399 \log x_2$$

V eksplicitni obliki pa je zveza volumna s premerom in višino dana s funkcijo

$$y' = 5,0947 \cdot 10^{-5} \cdot x_1^{1,69514} \cdot x_2^{1,18399}$$

Če izračunamo še determinacijski kvocient za $\log y$, dobimo po obrazcu 8.70

$$\begin{aligned} R_{y.12}^2 &= \frac{r_{y1}^2 + r_{y2}^2 - 2r_{y1} \cdot r_{y2} \cdot r_{12}}{1 - r_{12}^2} = \\ &= \frac{0,98302^2 + 0,95967^2 - 2 \cdot 0,98302 \cdot 0,95967 \cdot 0,92856}{1 - 0,92856^2} = \\ &= \frac{0,1353369249}{0,1377763264} = 0,9822 \end{aligned}$$

ali multipli korelacijski koeficient

$$R_{y.12} = \sqrt{0,9822} = 0,9912$$

$R^2_{y.12}$ pokaže, da v zgornjem primeru le 1,78 % celotne variabilnosti volumna smrekovih dreves ni pojasnjena s premerom in višino.

Parcialni korelacijski koeficient

8.42 Znaka x_1 in x_2 moreta biti odvisna od enega ali več istih faktorjev. Rezultat tega je zveza med znakoma 1 in 2, ki je pogojena s kompleksom skupnih faktorjev.

Korelacijski koeficient med znakoma 1 in 2, če smo izločili vpliv enega ali več faktorjev, imenujemo parcialni korelacijski koeficient. Parcialni korelacijski koeficient linearne korelacije med znakoma x_1 in x_2 , če smo izločili linearni vpliv tretjega znaka x_3 , zapišemo z $r_{12.3}$, izračunati pa ga moremo iz enostavnih linearnih korelacijskih koeficientov r_{12} , r_{13} , r_{23} , po obrazcu

$$\log = \log a + b_1 \log x_1 + b_2 \log x_2 + \log E \quad (8.73)$$

8.43 Če po tem obrazcu izračunamo parcialni koeficient odvisnosti med volumnom (x) in višino (x_2), če smo izločili vpliv premera (x_1) za 50 dreves smrekovega sestoja na raziskovalni ploskvi IGLISA, dobimo po obrazcu

$$\begin{aligned} r_{y2.1} &= \frac{r_{y2} - r_{y1} \cdot r_{12}}{\sqrt{(1-r_{y1}^2)} \sqrt{(1-r_{12}^2)}} = \\ &= \frac{0,95967 - 0,9832 \cdot 0,92856}{\sqrt{(1-0,98302^2)} \sqrt{(1-0,92856^2)}} = \end{aligned}$$

$$= \frac{0,0468769488}{\sqrt{0,336716796} \sqrt{0,13777632264}} = 0,68824$$

Račun pokaže, da je odvisnost volumna od višine znatno manjša, če izločimo vpliv premera in izračunamo parcialni korelacijski koeficient. Medtem ko je $r_{y2} = 0,95967$, je parcialni korelacijski koeficient med volumnom in višino, če izločimo vpliv premera, le:

$$r_{y2.1} = 0,68824.$$

9. TEORETIČNE PORAZDELITVE

9.1 Pomen proučevanja teoretičnih porazdelitev. Do sedaj obravnavane frekvenčne porazdelitve so bile rezultat statističnega opazovanja stvarnih populacij. Stvarne frekvenčne porazdelitve so najrazličnejših oblik, odvisno od faktorjev in pogojev, v katerih se je proučevana populacija razvijala.

Razen porazdelitev, ki jih dobimo z opazovanjem stvarnih populacij, pa imamo tudi teoretične frekvenčne porazdelitve, ki jih sestavimo na osnovi logičnih predpostavk in izpeljemo matematično. Teoretične porazdelitve so važne za razvoj statistične teorije in prakse in jih uporabljamo v najrazličnejših postopkih pri statistični analizi.

Proučevanje teoretičnih porazdelitev je važno iz več vidikov:

- a) Pomemben problem je proučiti, ali se stvarna porazdelitev sklada s teoretično porazdelitvijo, do katere pridemo z določenimi predpostavkami. V nekaterih primerih iz tega sklepamo na stvarne pogoje, ki so identični pogojem, pod katerimi je sestavljena teoretična porazdelitev. Tako sklepamo, da je npr. sestoj enodoben in čist in da so nanj vplivali samo slučajni, nebitveni faktorji, če je stvarna porazdelitev premerov podobna normalni. Normal-

na porazdelitev je namreč teoretično izdelana pod predpostavko, da na pojav razen slučajnih vplivov ne delujejo nobeni drugi individualni vplivi.

b) Če ne poznamo stvarne porazdelitve, s teoretičnimi porazdelitvami ugotovimo, kakšna bi bila približno stvarna porazdelitev pojava, če poznamo faktorje in predpostavke, katerim stvarna populacija oziroma enote zadoščajo. Za dan sestoj poznamo število dreves, aritmetično sredino in standardni odklon. Če predpostavljamo, da je sestoj enodoben in čist, sklepamo, da se premeri porazdeljujejo v normalni porazdelitvi. Pri tej predpostavki moremo izračunati, koliko je približno stvarno število dreves v posameznih debelinskih stopnjah, ne da bi poznali individualne premere dreves.

c) Posebno pomembne pa so teoretične porazdelitve v vzorčenju, ki je posebna in najpomembnejša metoda ocenjevanja v statistiki, in pri preizkušanju hipotez, ki je osnova za posebno statistično disciplino - planiranje eksperimentov.

N o r m a l n a p o r a z d e l i t e v

9.2 Normalna porazdelitev je ena izmed najvažnejših, a tudi najbolj poznanih teoretičnih porazdelitev. Veliko pojavov se porazdeljuje v unimodalni, simetrični in zvonasti obliki, kar so tipične značilnosti za normalno porazdelitev. Razen tega je normalna porazdelitev osnova za izpeljavo raznih drugih, za statistično teorijo in prakso važnih porazdelitev, kot so: t -porazdelitev, χ^2 -porazdelitev, F -porazdelitev. Pod določenimi pogoji preide v normalno porazdelitev večina teoretičnih porazdelitev: binominalna, Poissonova, hiper-

geometrična in vse tri zgoraj naštete: t-porazdelitev, χ^2 -porazdelitev in F-porazdelitev.

9.3 Opis normalne porazdelitve. Normal-

na porazdelitev je določena z dvema parametroma: aritmetično sredino M in standardnim odklonom σ . Gostota relativne frekven-

$\varphi(x)$ za normalno porazdelitev je dana s funkcijo

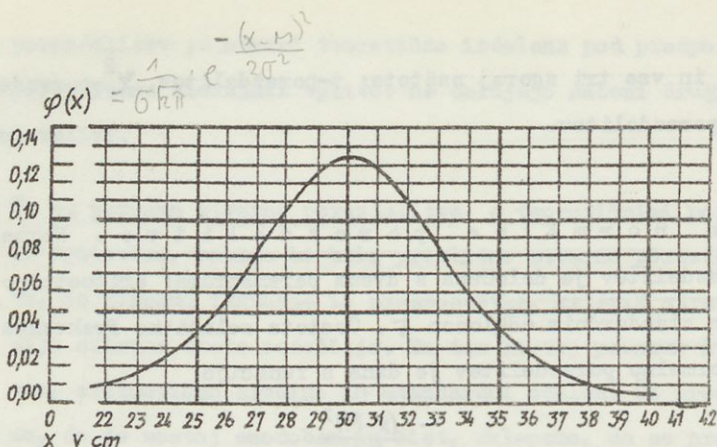
$$\varphi(x) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{(x-M)^2}{2\sigma^2}} \quad (9.1)$$

Če narišemo zgornjo funkcijo tako, da je znak x abscisa, gostota relativne frekven-
ce $\varphi(x)$ pa ordinata, dobimo funkcijsko sliko za normalno porazdelitev. Iz slike 9.1 vidimo, da je normalna porazdelitev unimodalna, simetrična in zvonasta. Ker je simetrična, velja, da je $M = M_e = M_o$. Med merami variacije: kvartilnim odklonom Q , povprečnim absolutnim odklonom AD in standardnim odklonom σ pa veljajo za normalno porazdelitev naslednje zveze:

$$Q = 0,6756 \approx \frac{2}{3} \sigma$$

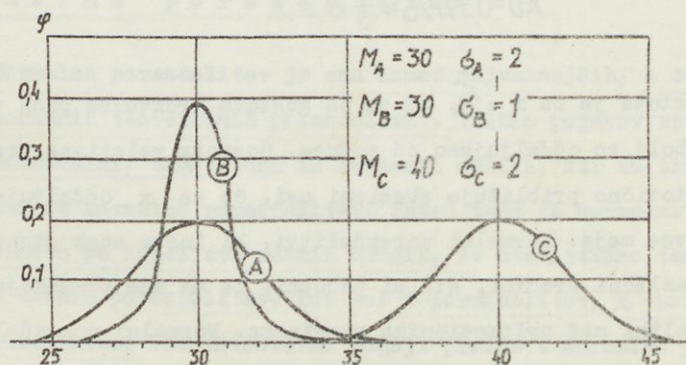
$$AD = 0,79796 \approx \frac{4}{5} \sigma.$$

Največja gostota je za $x = M$, od tu pa gostota frekven-
ce $\varphi(x)$ pada v obe smeri, čim bolj se oddaljujemo od modusa. Gostota relativne frekven-
ce se asimptotično približuje abscisni osi, če se x oddaljuje od
modusa čez vse meje. Normalni porazdelitvi, ki imata enak standardni
odklon in različni sredini, sta si podobni, le da sta premaknjeni
ustrezno razliki med aritmetičnima sredinama. Normalni porazdelitvi,
za kateri sta aritmetični sredini enaki, standardna odklona pa raz-
lična, pa se razlikujeta po tem, da se normalna porazdelitev z manj-

Slika 9.1 Normalna porazdelitev premerov za
sestoj z $\bar{Y} = 30$ cm, $\sigma = 3$ cm

šim standardnim odklonom porazdeljuje na ožjem razmaku kot porazdelitev, za katero je standardni odklon večji. Obe pa imata vrh (modus) za isto vrednost x . Različne normalne porazdelitve so med seboj podobne. Glede na velikost aritmetične sredine so premaknjene v levo ali v desno, glede na velikost standardnega odklona pa se relativne frekvence porazdeljujejo na ožjem ali širšem razmaku.

Slika 9.2 Normalne porazdelitve z različnimi sredinami in različnimi standardnimi odkloni

9.4 Določen integral

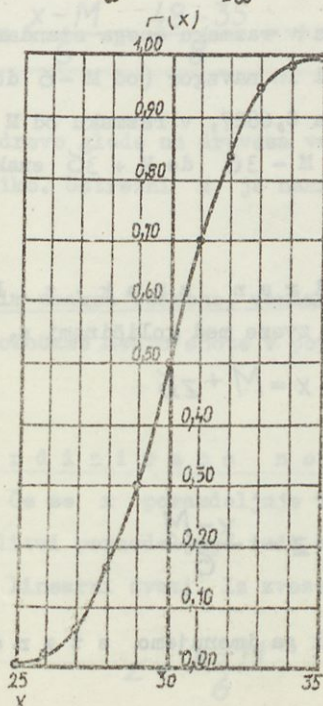
$$P(x) = \int_{-\infty}^x \varphi(x) dx \quad (9.2)$$

iz gostote relativne frekvence je funkcija zgornje meje x in določa kumulativno relativno frekvenco za normalno porazdelitev.

$P(x)$ je monoton naraščajoča funkcija. Grafična slika kumulativne relativne frekvence ima tipično obliko iztegnjene črke S (glej sliko 9.3). Kumulativna relativna frekvenca pove, koliki del frekvence pri normalni porazdelitvi leži v razmaku od $-\infty$ do x . Če poznamo funkcijo za kumulativno relativno frekvenco, moremo zlahka ugotoviti, kolika je relativna frekvenca v kateremkoli razmaku

$$x_1 \leq x \leq x_2$$

$$f^0(x_1 < x < x_2) = \int_{x_1}^{x_2} \varphi(x) dx = \int_{-\infty}^{x_2} \varphi(x) dx - \int_{-\infty}^{x_1} \varphi(x) dx = P(x_2) - P(x_1) \quad (9.3)$$

Slika 9.3 Kumulativna normalna porazdelitev

9.5 Za vsako normalno porazdelitev je $P(M) = 0,50$. Zaradi simetrije normalnih porazdelitev je za vsako normalno porazdelitev polovica populacije pod aritmetično sredino M . Nadalje je ne glede na velikost parametrov M in σ za vsako normalno porazdelitev

$$P(x = M + z\sigma) = P(z) \quad (9.4)$$

Kumulativna relativna frekvenca za $x = M + z\sigma$ je za vsako normalno porazdelitev odvisna samo od koeficienta z , nič pa od parametrov M in σ . Iz tega sklepamo, da je tudi relativna frekvenca v razmaku $M - z\sigma$ do $M + z\sigma$ pri stalnem koeficientu z enaka za vse distribucije, ne glede na velikost M in σ . To sledi iz zveze

$$\begin{aligned} f^0(M - z\sigma \leq x \leq M + z\sigma) &= P(x = M + z\sigma) - P(x = M - z\sigma) = \\ &= P(z) - P(-z) \end{aligned}$$

Tako je relativna frekvenca v razmaku enega standardnega odklona od aritmetične sredine navzdol in navzgor (od $M - \sigma$ do $M + \sigma$) za vse normalne porazdelitve enaka 0,6827, v razmaku od $M - 2\sigma$ do $M + 2\sigma$ enaka 0,9545, v razmaku od $M - 3\sigma$ do $M + 3\sigma$ enaka 0,9973 itd.

9.6 Standardiziran znak z . Pomen koeficienta z najbolje spoznamo iz zveze med količinami z , x , M in σ .

Iz obrazca

$$x = M + z\sigma$$

dobimo, da je

$$z = \frac{x - M}{\sigma} \quad (9.5)$$

Za dano vrednost x je z , ki ga imenujemo standardiziran

znak, odklon osnovne vrednosti x od aritmetične sredine M , merjen v standardnih odklonih σ . Standardiziran znak z je neimenovano število in podaja mesto vrednosti v normalni porazdelitvi. Za vse vrednosti, ki so večje kot aritmetična sredina M , je z pozitiven in obratno, za vrednosti x , ki leže pod aritmetično sredino, je z negativen. Za približno $2/3$ (natančno 68,27%) vseh vrednosti v normalni porazdelitvi je z torej absolutno manjši kot 1. Analogno je za približno $19/20$ (natančno 95,45%) vseh vrednosti z absolutno manjši kot 2, za skoro vse (natančno 99,73%) vrednosti pa z absolutno ni večji kot 3.

Vzemimo sestoj, ki se normalno porazdeljuje in ima aritmetično sredino $M = 35$ cm in $\sigma = 8$ cm. Za drevo, ki ima premer $x = 48$ cm, ne vemo, ali je glede na ta sestoj drevo z velikim ali majhnim premerom. Če pa izračunamo zanj ustrezni standardiziran znak

$$z = \frac{x - M}{\sigma} = \frac{48 - 35}{8} = +1,625$$

spoznamo, da je drevo glede na drevesa vsakega sestoja nad povprečjem in razmeroma veliko. Ustrezni z je namreč pozitiven in razmeroma velik.

S standardiziranim znakom podobno, vendar na drug način kot s kvantilnimi rangi, določamo mesto enote v populaciji.

9.7 Standardizirana normalna porazdelitev. Če se x porazdeljuje v normalni porazdelitvi, se v normalni porazdelitvi porazdeljuje tudi standardiziran znak z , ker je z znakom x v linearni zvezi. Iz zveze

$$z = \frac{x - M}{\sigma}$$

zlahke dokažemo, da je za standardiziran znak aritmetična sredina $M_z = 0$, standardni odklon pa $\sigma_z = 1$.

Standardiziran znak z se torej porazdeljuje normalno s parametri $M_z = 0$ in $\sigma_z = 1$.

Za to normalno porazdelitev, ki jo imenujemo standardizirano normalno porazdelitev, je gostota relativne frekvenca

$$\varphi(z) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{z^2}{2}} \quad (9.6)$$

kumulativna relativna frekvenca $P(z)$ pa

$$P(z) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^z e^{-\frac{z^2}{2}} dz \quad (9.7)$$

V tablici 9.1 imamo tabelirane podatke za gostoto relativne frekvenca za standardizirano normalno porazdelitev $\varphi(z)$ in relativne frekvenca $\Phi(z)$ v razmaku 0 do z

$$\Phi(z) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_0^z e^{-\frac{z^2}{2}} dz \quad (9.8)$$

za pozitivne vrednosti za z . Ker je normalna porazdelitev simetrična, je $\Phi(z)$ s kumulativno relativno frekvenco v enostavni zvezi

$$P(z) = 0,50 + \Phi(z) \quad (9.9)$$

Zato iz tablic za $\Phi(z)$ po obrazcu 9.9 dobimo posredno tudi kumulativne relativne frekvenca $P(z)$. Pri tem moramo upoštevati, da je

$$\Phi(-z) = -\Phi(z) \quad (9.10)$$

Tabela 9.1 Gostota relativne frekvence za standardizirano

normalno porazdelitev $\left(\varphi(z) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{1}{2}z^2}\right)$

z	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
0,0	0,3989	3989	3989	3988	3986	3984	3982	3980	3977	3973
0,1	3970	3965	3961	3956	3951	3945	3939	3932	3925	3918
0,2	3910	3902	3894	3885	3876	3867	3857	3847	3836	3825
0,3	3814	3802	3790	3778	3765	3752	3739	3728	3712	3697
0,4	3683	3668	3653	3637	3621	3605	3589	3572	3555	3538
0,5	3521	3503	3485	3467	3448	3429	3410	3391	3372	3352
0,6	3332	3312	3292	3271	3251	3230	3209	3187	3166	3144
0,7	3123	3101	3079	3058	3034	3011	2989	2968	2943	2920
0,8	2897	2874	2850	2827	2803	2780	2756	2732	2709	2685
0,9	2661	2637	2613	2589	2565	2541	2516	2492	2468	2444
1,0	0,2420	2396	2371	2347	2323	2299	2275	2251	2227	2203
1,1	2179	2155	2131	2107	2083	2059	2036	2012	1989	1955
1,2	1942	1919	1895	1872	1849	1826	1804	1781	1758	1735
1,3	1714	1691	1669	1647	1626	1604	1582	1561	1539	1518
1,4	1497	1476	1456	1435	1415	1394	1374	1354	1334	1315
1,5	1295	1276	1257	1238	1219	1200	1182	1163	1145	1127
1,6	1109	1092	1074	1057	1040	1023	1006	989	973	957
1,7	940	925	909	893	878	863	848	833	818	804
1,8	0790	0775	0761	0748	0734	0721	0707	0694	0681	0669
1,9	0656	0644	0632	0620	0608	0596	0584	0573	0562	0551
2,0	0,0540	0529	0519	0508	0498	0488	0478	0468	0459	0449
2,1	0440	0431	0422	0413	0404	0396	0387	0379	0371	0363
2,2	0355	0347	0339	0332	0325	0317	0310	0303	0297	0290
2,3	0283	0277	0270	0264	0258	0252	0246	0241	0235	0229
2,4	0224	0219	0213	0208	0203	0198	0194	0189	0184	0180
2,5	0175	0171	0167	0163	0158	0154	0151	0147	0143	0139
2,6	0136	0132	0129	0126	0122	0119	0116	0113	0110	0107
2,7	0104	0101	0099	0096	0093	0091	0088	0086	0084	0081
2,8	0079	0077	0075	0073	0071	0069	0067	0065	0063	0061
2,9	0060	0058	0056	0055	0053	0051	0050	0048	0047	0046
3,0	0,0044	0043	0042	0040	0039	0038	0037	0036	0035	0034
3,1	0033	0032	0031	0030	0029	0028	0027	0026	0025	0025
3,2	0024	0023	0022	0022	0021	0020	0020	0019	0018	0018
3,3	0017	0017	0016	0016	0015	0015	0014	0014	0013	0013
3,4	0012	0012	0012	0011	0011	0010	0010	0010	0009	0009
3,5	0009	0008	0008	0008	0008	0007	0007	0007	0007	0006
3,6	0006	0006	0006	0005	0005	0005	0005	0005	0005	0004
3,7	0004	0004	0004	0004	0004	0004	0003	0003	0003	0003
3,8	0003	0003	0003	0003	0003	0002	0002	0002	0002	0002
3,9	0002	0002	0002	0002	0002	0002	0002	0002	0001	0001

Tabela 9.2 Relativna frekvenca za standardizirano normalno

$$\text{porazdelitev } \left(\Phi(z) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_0^z e^{-\frac{1}{2}z^2} dz \right)$$

z	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
0,0	0,00000	00899	00789	01197	01595	01994	02392	02790	03188	03586
0,1	03983	04380	04776	05172	05567	05962	06356	06749	07142	07535
0,2	07926	08317	08706	09095	09483	09871	10257	10642	11026	11409
0,3	11791	12172	12552	12930	13307	13683	14058	14431	14803	15173
0,4	15542	15910	16276	16640	17003	17364	17724	18082	18439	18793
0,5	19146	19497	19847	20194	20540	20884	21226	21566	21904	22240
0,6	22575	22907	23237	23565	23891	24215	24537	24857	25175	25490
0,7	25804	26115	26424	26730	27035	27337	27637	27935	28230	28524
0,8	28814	29103	29389	29673	29955	30234	30511	30785	31057	31327
0,9	31594	31859	32121	32381	32639	32894	33147	33398	33646	33891
1,0	34134	34375	34614	34850	35083	35314	35543	35769	35993	36214
1,1	36433	36650	36864	37076	37286	37493	37698	37900	38100	38298
1,2	38493	38686	38877	39065	39251	39435	39617	39796	39973	40147
1,3	40320	40490	40658	40824	40988	41149	41309	41468	41621	41774
1,4	41924	42073	42220	42364	42507	42647	42786	42922	43056	43189
1,5	43319	43448	43574	43699	43822	43943	44062	44179	44295	44408
1,6	44520	44630	44738	44845	44950	45053	45154	45254	45352	45449
1,7	45543	45637	45728	45818	45907	45994	46080	46164	46246	46327
1,8	46407	46485	46562	46635	46712	46784	46856	46926	46993	47062
1,9	47128	47193	47257	47320	47381	47441	47500	47558	47615	47670
2,0	47725	47778	47831	47882	47932	47982	48030	48077	48124	48169
2,1	48214	48257	48300	48341	48382	48422	48461	48500	48537	48574
2,2	48610	48645	48679	48713	48745	48778	48809	48840	48870	48899
2,3	48928	48955	48983	49010	49036	49061	49086	49111	49134	49158
2,4	49180	49202	49224	49245	49266	49286	49305	49324	49343	49361
2,5	49379	49396	49413	49430	49446	49461	49477	49492	49506	49520
2,6	49534	49547	49560	49573	49585	49598	49609	49621	49632	49643
2,7	49653	49664	49674	49683	49693	49702	49711	49720	49728	49736
2,8	49744	49752	49760	49767	49774	49781	49788	49795	49801	49807
2,9	49813	49819	49825	49831	49836	49841	49846	49851	49856	49861
3,0	49865	49869	49874	49878	49882	49886	49889	49893	49897	49900
3,1	49903	49906	49910	49913	49916	49919	49921	49924	49926	49929
3,2	49931	49934	49936	49938	49940	49942	49944	49946	49948	49950
3,3	49952	49953	49955	49957	49958	49960	49961	49962	49964	49965
3,4	49966	49968	49969	49970	49971	49972	49973	49974	49975	49976
3,5	49977	49978	49978	49979	49980	49981	49981	49982	49983	49983
3,6	49984	49985	49985	49986	49986	49987	49987	49988	49988	49989
3,7	49989	49990	49990	49990	49991	49991	49992	49992	49992	49992
3,8	49993	49993	49993	49994	49994	49994	49994	49995	49995	49995
3,9	49995	49995	49996	49996	49996	49996	49996	49996	49997	49997

Zaradi enostavne zveze med osnovnim znakom in standardiziranim znakom tablice za standardizirano normalno porazdelitev uporabljamo za katerokoli normalno porazdelitev tako, da najprej vrednosti za znak x prevedemo v ustrezne vrednosti za standardizirani znak, za dolžene z pa poiščemo ustrezne vrednosti ordinat ali relativnih frekvenc.

~~9.8~~ Prilagoditev normalne porazdelitve stvarni porazdelitvi. S tablicami za normalno porazdelitev moremo rešiti problem, ki se v praksi pogosto pojavlja. K dani frekvenčni porazdelitvi večkrat prilagajamo ustrezno normalno porazdelitev, da ju v nadaljnji analizi primerjamo med seboj. Kot najbolje prilagojeno normalno porazdelitev smatramo ono, ki ima enak obseg N , enako aritmetično sredino M in enak standardni odklon σ kot stvarna porazdelitev, kateri prilagajamo normalno porazdelitev.

To nalogo rešimo s tablicami za standardizirano normalno porazdelitev, ki je dana v tabeli 9.2, takole:

- Za stvarno frekvenčno porazdelitev, kateri hočemo prilagoditi normalno porazdelitev, poiščemo osnovne parametre: obseg populacije N , aritmetično sredino M in standardni odklon σ .
- Meje razredov iz stvarne porazdelitve najprej prevedemo po obrazcu $z_{k,\min} = (x_{k,\min} - M) / \sigma$ v standardizirane vrednosti.
- Iz tablic za relativne frekvence za standardizirano normalno porazdelitev poiščemo $\Phi(z)$, ki ustrezajo mejam razredov $z_{k,\min}$.
- Po obrazcu 9.9: $P(z) = 0,50 + \Phi(z)$ izračunamo kumulativno vrsto relativnih frekvenc $P(z)$.

e) Če $P(z)$ pomnožimo z obsegom populacije N , dobimo teoretično kumulativno frekvenčno porazdelitev F_k^p .

f) Razlike dveh zaporednih členov iz vrste F_k^p so teoretične frekvence f_k^p za prilagojeno normalno porazdelitev.

9.9 Za primer prilagodimo normalno porazdelitev frekvenčni porazdelitvi premerov za čisti smrekov sesto A na Pokljuki iz tabele 3.4. Sesto j ima $N = 507$ dreves. Zanj smo izračunali, da je aritmetična sredina $M = 38,62$ cm, standardni odklon pa $\sigma = 7,89$ cm.

V tabeli 9.3 je nakazano izračunanje prilagojene normalne porazdelitve po postopku iz prejšnjega odstavka.

Tabela 9.3 Prilagoditev normalne porazdelitve za frekvenčno porazdelitev premerov za čisti smrekov sesto A na Pokljuki

DS	Premer v cm	$x_{k,min}$	$z_{k,min}$	$\Phi(z_k)$	$P(z_k)$	F_k	f_k^p	f_k
3	-14					0	0,7	
4	15-19	15	-2,99	-0,4986	0,0014	0,7	3,9	4
5	20-24	20	-2,36	-0,4909	0,0091	4,6	17,0	6
6	25-29	25	-1,72	-0,4573	0,0427	21,6	48,3	55
7	30-34	30	-1,09	-0,3621	0,1379	69,9	93,8	118
8	35-39	35	-0,46	-0,1772	0,3228	163,7	124,0	112
9	40-44	40	+0,17	+0,0675	0,5675	287,7	113,3	109
10	45-49	45	+0,81	+0,2910	0,7910	401,0	68,0	61
11	50-54	50	+1,44	+0,4251	0,9251	469,0	28,3	28
12	55-59	55	+2,07	+0,4808	0,9808	497,3	8,0	9
13	60-64	60	+2,71	+0,4966	0,9966	505,3	1,5	5
14	65-	65	+3,34	+0,4996	0,9996	506,8	0,2	-
					1,000	507,0	507,0	507

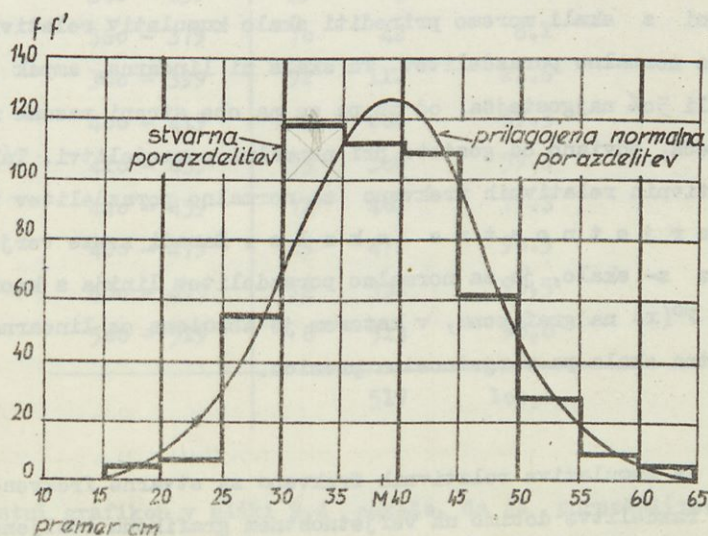
$$M_x = \sum f_k \cdot x_k$$

Za spodnjo mejo v četrthi debelinski stopnji je npr. ustrezna vrednost za $z_{4,min}$

$$z_{4,min} = \frac{x_{4,min} - M}{s} = \frac{15 - 38,62}{7,89} = -2,99$$

V tabeli 9.3 so v zadnjem stolpcu vpisane še stvarne frekvenice. Če stvarne frekvenice primerjamo z dobljenimi teoretičnimi frekvencami za prilagojeno porazdelitev, vidimo, da razlike niso znatne. Večje razlike so edino v sedmi in osmi debelinski stopnji.

Nenavadno je videti, da teoretične frekvenice niso cela, temveč decimalna števila. Vendar je, glede na to, da so teoretične frekvenice izračunane vrednosti, to umestno.

Slika 9.4 Frekvenčna porazdelitev premerov dreves v čistem smrekovem sestoj A na Pokljuki s prilagojeno normalno porazdelitvijo

Verjetnostni grafikon i

9.10 Standardiziran odklon z je z osnovnim znakom x v linearni zvezi

$$z = \frac{x - M}{\sigma} = -\frac{M}{\sigma} + \frac{1}{\sigma} x \quad (9.11)$$

Če zvezo med x in z narišemo v pravokotni koordinatni sistem, dobimo premico, ki je tem bolj strma, čim manjši je σ , in tembolj položna, čim večji je standardni odklon. Smerni koeficient $1/\sigma$ je obratno sorazmeren s standardnim odklonom σ . Vse te premice imajo pozitiven smerni koeficient, ker je σ pozitivna količina. Iz zgoranje enačbe dalje sledi, da premica seka z os v aritmetični sredini za x .

Linearni z skali moremo prirediti skalo kumulativ relativnih frekvenc za normalno porazdelitev. Ta skala ni linearna, ampak je okrog 0.50 ali 50% najgostejša, od tu pa se na obe strani razmak med centili veča, odvisno od gostote pri normalni porazdelitvi. Tako skalo kumulativnih relativnih frekvenc za normalno porazdelitev imenujemo **verjetnostno skalo**. Zaradi zveze verjetnostne skale z z -skalo, je za normalno porazdelitev linija s koordinatama $(x, F^0(x))$ na grafikonu, v katerem je abscisna os linearna x -os, ordinatna skala pa verjetnostna premica.

9.11 Za kumulative relativnih frekvenc za stvarne frekvenčne porazdelitve dobimo na verjetnostnem grafikonu lomljeno črto. Ta ima linearno tendenco, če je stvarna porazdelitev podobna normalni porazdelitvi. Za porazdelitve, ki so asimetrične v desno, so črte na verjetnostnem grafikonu degresivno naraščujoče, za porazdelitve, ki so asimetrične v levo, pa so črte kumulativnih relativnih frekvenc

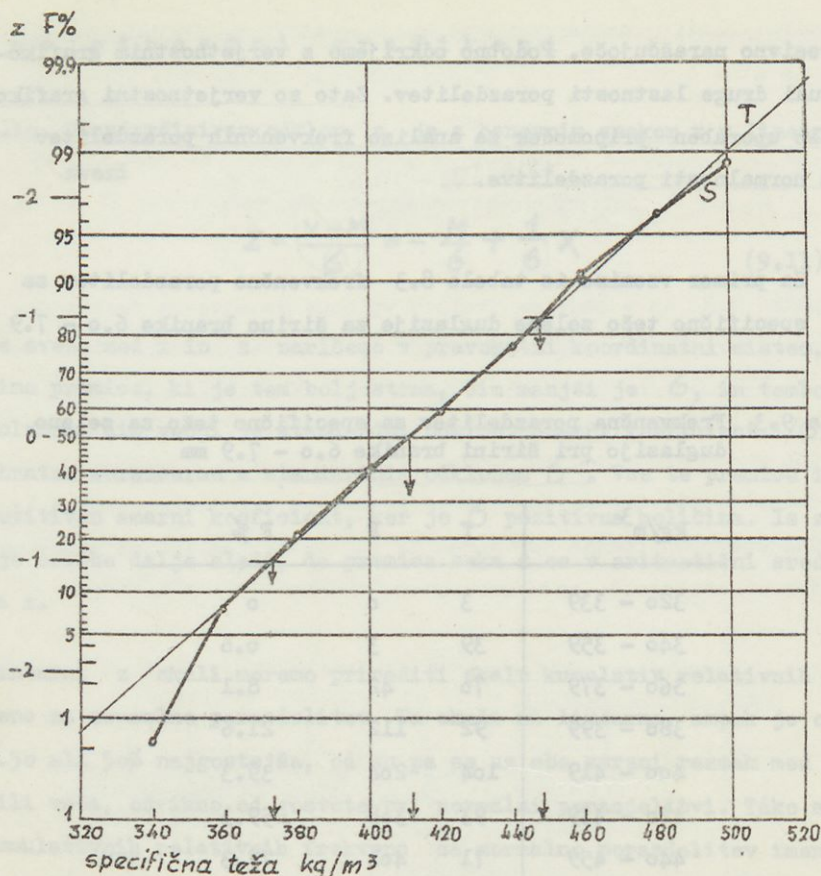
progresivno naraščujoče. Podobno odkrijemo z verjetnostnim grafikonom tudi druge lastnosti porazdelitev. Zato so verjetnostni grafikonni zelo uporaben pripomoček za analizo frekvenčnih porazdelitev glede normalnosti porazdelitve.

9.12 Za primer vzemimo iz tabele 8.3 frekvenčno porazdelitev za specifično težo zelene duglazije za širino branike 6.0 - 7.9 mm.

Tabela 9.3 Frekvenčna porazdelitev za specifično težo za zeleno duglazijo pri širini branike 6.0 - 7.9 mm

kg/m^3	f	F	F %
320 - 339	3	0	0
340 - 359	39	3	0.6
360 - 379	70	42	8.1
380 - 399	92	112	21.6
400 - 419	104	204	39.3
420 - 439	93	308	59.3
440 - 459	71	401	77.3
460 - 479	29	472	90.9
480 - 499	12	501	96.5
500 - 519	6	513	98.8
		519	100.0

Verjetnostni grafikon v sliki 9.4 nakaže, da je porazdelitev preskušancev po specifični teži za razred širine branike 6.0-7.9 mm precej normalna. Večji, a le navidezen odklon kaže porazdelitev v prvem razredu.

Slika 9.4 Verjetnostni grafikon za specifično težo zelene dglazije s širino branike 6.0-7.9 mm

9.13 V verjetnostnem grafikonu je razen stvarne porazdelitve (s), ki je dana z lomljeno črto, ocenjena tudi interpolirana teoretična normalna porazdelitev (T) s premico, ki leži med točkami za stvarno porazdelitev.

Iz verjetnostnega grafikona moremo celo grafično oceniti aritmetično sredino (projekcija na x os iz presečišča premice T z linijo $F\% = 50$ ali $z = 0$). V našem primeru je ocena $M = 411 \text{ kg/m}^3$.

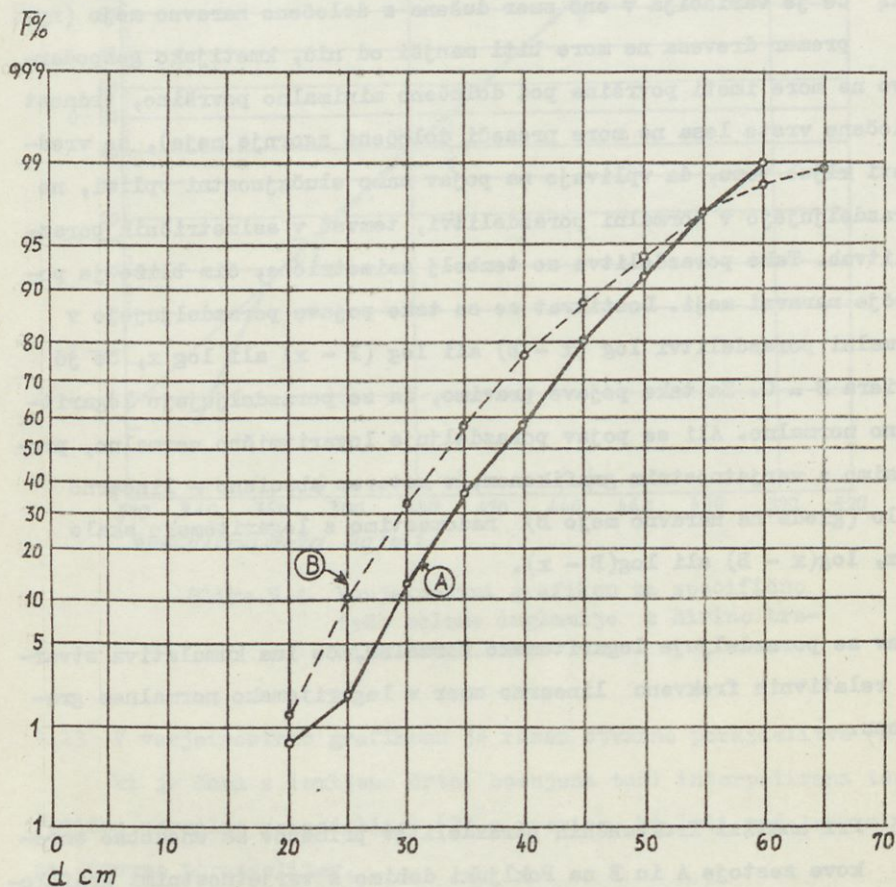
S podobno tehniko ocenimo tudi $\hat{\sigma}$. Projekciji presečišč premice T z vodoravnima črtama pri $z = +1$ in $z = -1$ sta oceni vrednosti $M + \hat{\sigma}$ in $M - \hat{\sigma}$. Če ti vrednosti odštejemo in delimo z 2, dobimo oceno za $\hat{\sigma}$. V našem primeru je $M + \hat{\sigma} = 477$, $M - \hat{\sigma} = 373$, po nakazanem postopku pa je $\hat{\sigma} = \frac{447 - 373}{2} = 37 \text{ kg/m}^3$.

9.14 Če je variacija v eno smer dušena z določeno naravno mejo (npr. premer drevesa ne more biti manjši od nič, kmetijsko gospodarstvo ne more imeti površine pod določeno minimalno površino, trdnost določene vrste lesa ne more preseči določene zgornje meje), se vrednosti kljub temu, da vplivajo na pojav samo slučajnostni vplivi, ne porazdeljujejo v normalni porazdelitvi, temveč v asimetričnih porazdelitvah. Take porazdelitve so tembolj asimetrične, čim bliže je prečke naravni meji. Dostikrat se za take pojave porazdeljujejo v normalni porazdelitvi $\log(x - B)$ ali $\log(B - x)$ ali $\log x$, če je bariera $B = 0$. Za take pojave pravimo, da se porazdeljujejo logaritmično normalno. Ali se pojav porazdeljuje logaritmično normalno, prekusimo z verjetnostnim grafikonom, v katerem abscisno - linearno skalo (glede na naravno mejo B) nadomestimo z logaritemsko skalo $\log x$, $\log(x - B)$ ali $\log(B - x)$.

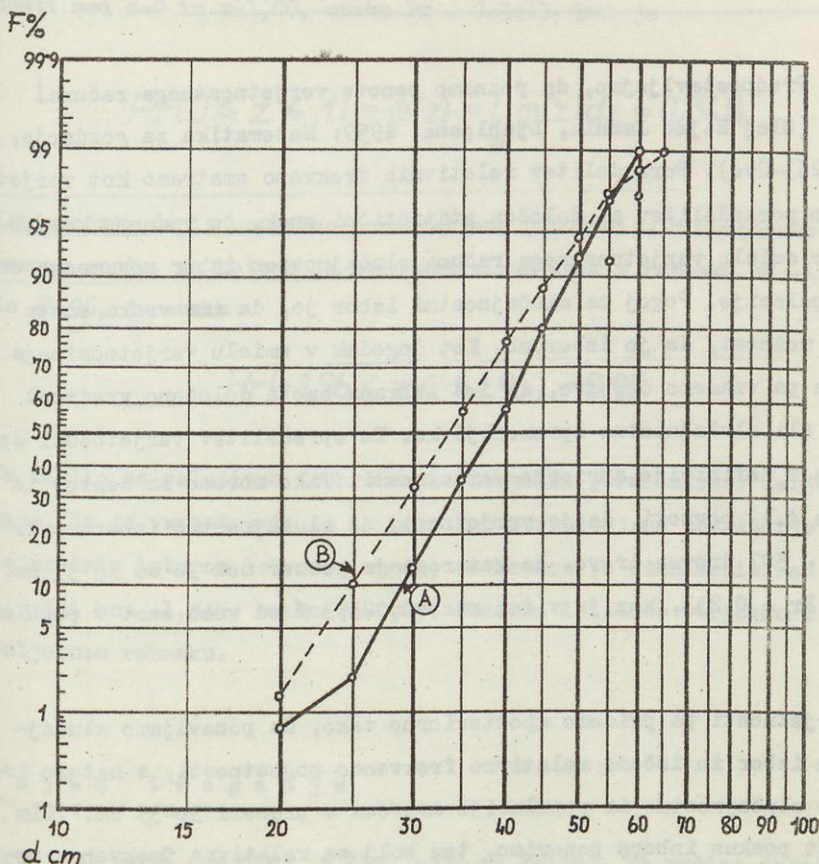
Pojav se porazdeljuje logaritemsko normalno, če ima kumulativa stvarnih relativnih frekvenc linearno smer v logaritemsko normalnem grafikonu.

9.15 Pri analizi frekvenčnih porazdelitev primerov za enodobne smerekove sestoje A in B na Pokljuki dobimo z verjetnostnimi grafikoni zanimive zakonitosti. Če frekvenčni porazdelitvi za ta dva sestoja (kumulativni relativni frekvenci sta izračunani v tabeli 4.1) narišemo na navadnem verjetnostnem grafikonu, zaključimo, da se premeri ne

porazdeljujejo normalno, ampak asimetrično v desno (glej sliko 9.5). Na logaritemsko-verjetnostnem grafikonu za premere za ta dva sestoja (slika 9.6 pa se lomljeni črti za kumulative relativnih frekvenc (razen ekstremnih) izravnavajo v linearno smer, iz česar zaključimo, da se proučevana enodobna smrekova sestoja porazdeljujeta logaritemsko - normalno. Če hočemo podobno kot pri navadnih verjetnostnih grafikonih oceniti parametre porazdelitve iz logaritemsko

Slika 9.5 Verjetnostni grafikon za frekvenčni porazdelitvi premerov za enodobna smrekova sestoja A in B na Pokljuki

Slika 9.6 Logaritemsko verjetnostni grafikon za frekvenčni porazdelitvi premerov za enodobna smrekova sestoja A in B na Pokljuki

verjetnostnega grafikona, moramo upoštevati, da aritmetično sredino zamenja aritmetična sredina iz logaritmov (kar je identično z geometrijsko sredino), standardni odklon pa standardni odklon iz relativnih odnosov med vrednostmi.

9.15 Predpostavljajmo, da poznamo osnove verjetnostnega računa!

(Glej Rajko Jamnik, Ljubljana, 1959: Matematika za gozdarje, str. 263-296). Porazdelitev relativnih frekvenc smatramo kot verjetnostno porazdelitev za določen statistični znak, če vzamemo kot poskus v smislu verjetnostnega računa slučajnostni izbor posamezne enote populacije. Pogoji za slučajnostni izbor je, da ima vsaka enota enako možnost, da jo izberemo. Kot dogodek v smislu verjetnostnega računa pa vzamemo dejstvo, da ima izbrana enota določeno vrednost znaka ali slučajnostne spremenljivke. Ta opredelitev verjetnosti se sklada z definicijo apriorne verjetnosti. Tako moremo za sesto iz tabele 4.1 povzeti, da je verjetnost, da slučajnostno izberemo izmed $N = 507$ dreves drevo, za katerega je premer med 30 cm in 35 cm, enaka $Pr = 0,233$, ker je v tem razredu 23,3 % od vseh enot v populaciji.

Do verjetnosti pa pridemo aposteriorno tako, da ponavljamo slučajnostni izbor in iščemo relativno frekvenco pogostnosti, s katero izbiramo slučajnostno iz populacije drevesa s premeri 30-35 cm. Čim večkrat poskus izbora ponovimo, tem bolj se relativna frekvenca pogostnosti približuje verjetnosti, da s slučajnostnim izborom izberemo drevo s premerom 30 cm do 35 cm.

Pod istimi pogoji smatramo za verjetnostne porazdelitve tudi relativne frekvence pri teoretičnih porazdelitvah. Tablice relativnih frekvenc za teoretične porazdelitve so obenem verjetnostne porazdelitve za določene slučajnostne spremenljivke.

Za normalno porazdelitev iz tablice o relativnih frekvencah $\Phi(z)$ npr. razberemo, da je verjetnost, da iz normalno porazdeljene populacije slučajnostno izberemo enoto, za katero je standardiziran odklon vred-

nosti med $z=0$ in $z=1,00$, enaka $Pr = 0,3413$, ker je

$$Pr(0 \leq z \leq 1) = \Phi(z) = \int_0^1 \varphi(z) dz = 0,3414$$

Verjetnost, da iz normalno porazdeljene populacije slučajnostno izberemo enoto, za katero je standardiziran znak v razmaku od $-1,96$ do $+1,96$, je enaka

$$Pr(-1,96 \leq z \leq +1,96) = 0,95$$

Iz tablic za relativne frekvence za normalno porazdelitev dalje sklepamo, da je verjetnost, da iz normalno porazdeljene populacije s slučajnostnim izborom izberemo enoto, za katero je standardiziran znak z večji kot $+1,645$, enaka $Pr=0,05$. Podobno določamo verjetnost za z v poljubnem razmaku.

P o j e m t v e g a n j a

9.16 Gotovih dogodkov v življenju ni veliko. Za večino dogodkov je le neka določena verjetnost, da se zgode. Vendar smatramo dogodke, za katere je velika verjetnost, da se zgode, praktično za gotove. Tako pri prečkanju ceste pričakujemo, da nas ne bo povozil avto, čeprav to ni gotovo in je neka verjetnost, da bomo povoženi. Pri prekoračenju ceste zato tvegamo, da bomo povoženi, ker je določena verjetnost, da se to zgodi. Če vzamemo, da se bo dogodek, ki je samo verjeten, zagotovo zgodil, več ali manj tvegamo. S t o p n j a t v e g a n j a je enaka verjetnosti, da se dogodek, ki ga napovedujemo, ne zgodi.

Vsi zaključki, ki jih napravimo z metodami statistične indukcije, zavestno vsebujejo določeno stopnjo tveganja. Pri teh sklepih stopnje tveganja ne poznamo samo, temveč jo moremo po želji uravnavati.

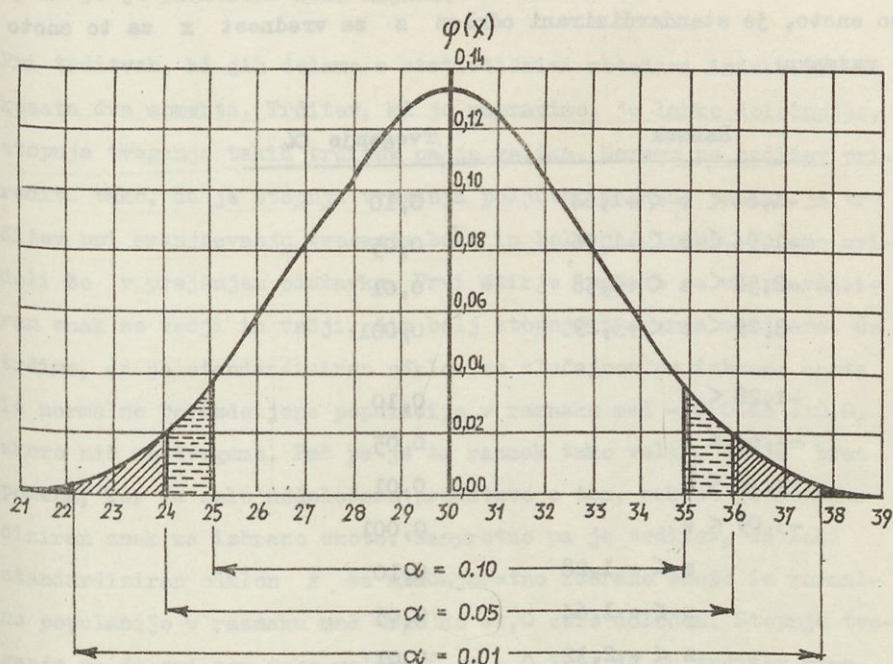
9.17 Pojem tveganja v statističnem smislu podrobneje ponazorimo na normalni porazdelitvi.

Vzemimo, da imamo idealen sesto, v katerem se premeri dreves, merjeni v prsni višini, porazdeljujejo v normalni porazdelitvi. Za to populacijo je povprečen premer $\bar{y} = 30$ cm in standardni odklon $\sigma = 3$ cm.

Normalna krivulja relativnih frekvenc (ki je narisana v sliki 9.5) je slika o gostoti verjetnosti za slučajnostno spremenljivko - premer drevesa, če ima vsako drevo enako možnost, da ga izberemo iz populacije, ali z drugimi besedami, če drevo izberemo slučajnostno. Napravimo trditev: Če iz populacije dreves slučajnostno izberemo drevo, je premer izbranega drevesa večji kot $y_g = 24,1$ cm in manjši kot $y_z = 35,9$ cm. Kot vidimo iz slike, ta trditev ni absolutna in se more zgoditi, da slučajno izberemo drevo, ki ima ali manjši premer kot 24,1 cm ali večji premer kot 35,9 cm. V populaciji so namreč drevesa, ki imajo premere tudi izven tega razmaka. Verjetnost, da se naša trditev ne uresniči, je $\alpha = 0,05$. Trditev je napravljena s tveganjem $\alpha = 0,05$. To pomeni: če poskus slučajnostne izbire dreves ponavljamo, v povprečju v petih od sto ali v enem od dvajset poskusov zgornja trditev ne drži. Če razmak zožimo, je tveganje večje. Če npr. trdimo: Slučajnostno izbrano drevo ima premer v razmaku od 25,1 cm do 34,9 cm, je tveganje te trditve $\alpha = 0,10$.

Ta trditev se v povprečju v enem primeru od desetih izkaže za nepravilno. Nasprotno se stopnja tveganja zmanjša, če razmak razširimo. Tako je premer za slučajnostno izbrano drevo s tveganjem

$\alpha = 0,01$ v razmaku med 22,3 cm do 37,7 cm. Če to trditev preskusamo in slučajnostno izbiramo drevesa, v povprečju le v enem od sto poskusov naša trditev ne drži. Zanesljivost te trditve je zelo

Slika 9.5 Verjetnostna porazdelitev premerov v normalno porazdeljenem sestoji z $\bar{Y} = 30$ cm in $\sigma = 3$ cm

velika. Stopnjo zanesljivosti, ki je verjetnost, da se določena trditev uresniči, in stopnjo tveganja, ki je verjetnost, da se določena trditev ne uresniči, za normalno distribuirane slučajne spremenljivke ugotovimo prek standardiziranega odklona z . Za normalno porazdelitev je namreč relativna frekvenca v razmaku $\bar{Y} - z\sigma$ do $\bar{Y} + z\sigma$ odvisna le od standardiziranega znaka z .

9.18 Ker je normalna porazdelitev ena izmed najvažnejših verjetnostnih porazdelitev, podajamo neke običajne trditve o slučajnostno izbranih enotah iz normalno porazdeljenih populacij in stopnje tveganja za te trditve.

Trditve: Če iz normalno porazdeljene populacije slučajnostno izberemo enoto, je standardizirani odklon z za vrednost x za to enoto v razmaku:

Razmak	Tveganje α
$-1,64 < z < +1,64$	0,10
$-1,96 < z < +1,96$	0,05
$-2,58 < z < +2,58$	0,01
$-3,29 < z < +3,29$	0,001
$-1,28 < z$	0,10
$-1,64 < z$	0,05
$-2,32 < z$	0,01
$-3,09 < z$	0,001
$z < +1,28$	0,10
$z < +1,64$	0,05
$z < +2,32$	0,01
$z < +3,09$	0,001

Če npr. trdimo, da je za vsako slučajnostno izbrano enoto iz normalno porazdeljene populacije standardiziran odklon z večji kot $-2,32$, je tveganje naše trditve $\alpha = 0,01$. To pomeni, da to trditev raziskovalec, ki jo preverja, z verjetnostjo 0,01 ovrže.

9.19 Običajno postavljamo statistične trditve na stopnji tveganja $\alpha = 0,05$ ali za trditve, ki morajo biti iz katerega koli vzroka zanesljivejše, na stopnji $\alpha = 0,01$. Stopnja tveganja

$\alpha = 0,10$ je razmeroma visoka, ker se trditev na tej stopnji tveganja izkaže kot napačna že v enem izmed desetih preskusov. Tveganje $\alpha =$

0,001 pa je praktično zelo majhno.

Pri trditvah, ki jih delamo s statističnimi metodami indukcije, se kosata dva momenta. Trditev, ki jo napravimo, je lahko določnejša, stopnja tveganja takih trditev pa je velika. Moremo pa trditev prirediti tako, da je stopnja tveganja poljubno majhna, vendar je trditev pri zmanjševanju tveganja bolj in bolj nedoločna. To smo uvideli že v prejšnjem odstavku. Prvi štirje razmaki za standardiziran znak so večji in večji, čim bolj stopnjo tveganja manjšamo. Če trdimo, da je standardiziran odklon za slučajnostno izbrane enote iz normalno porazdeljene populacije v razmaku med $-10,0$ do $+10,0$, skoro nič ne tvegamo. Pač pa je ta razmak tako velik, da je brez pomena, ker da zelo nedoločeno predstavo o tem, kakšen je standardiziran znak za izbrano enoto. Nasprotno pa je trditev, da leži standardiziran odklon z za slučajnostno izbrano enoto iz normalne populacije v razmaku med $-1,0$ do $+1,0$ zelo določen. Stopnja tveganja pa je pri tem tako velika ($\alpha = 0,32$), da ta trditev nima praktične vrednosti.

9.2o Podobni problemi nastopijo pri vseh sklepih statistične indukcije, ne glede na to, kako je slučajnostna spremenljivka porazdeljena. Vsaka trditev in sklep imata določeno stopnjo tveganja. Pri ponavljanem preskušanju moremo trditev ovreči v skladu s stopnjo tveganja, s katero je trditev postavljena.

1c. VZORČENJE - OCENJEVANJE PARAMETROV

10.1 Metode delnega opazovanja. Popolno opazovanje ne zadovolji vedno večjih potreb po statističnih podatkih na nobenem področju in tudi ne v gozdarstvu. Dostikrat nimamo zadostnih finančnih in materialnih sredstev ter časa. Večkrat pa rezultat, ki ga iščemo, ni vreden naporov, ki bi bili potrebni, da bi ga iskali s popolnim opazovanjem. Ker so gozd in pojavi, ki so z njim v zvezi, populacije z izredno velikim številom enot, ni slučaj, da v gozdarstvu že razmeroma dolgo uporabljamo metode, s katerimi na lažji, cenejši in hitrejši način dobimo potrebne podatke, ki so, če že ne pravi rezultat, vsaj dobre in uporabne ocene. Izbor tipičnih "modelnih dreves", ki naj s svojimi značilnostmi predstavljajo celoto in na osnovi katerih sklepamo na celotno populacijo, je metoda, ki jo v gozdarstvu uporabljamo že dolgo. Vendar ima ta metoda kljub svojim prednostim omejeno vrednost, ker je subjektivna in zato ne vemo, v koliko je ocena izraz pravih razmer v populaciji.

Subjektivne metode ocenjevanja bolj in bolj zamenjuje objektivna in znanstveno zasnovana metoda slučajnostnega izbora ali vzorčenje.

Prednosti vzorčenja pred drugimi metodami ocenjevanja so nesporne, kljub temu da v posameznih primerih z drugimi metodami dobimo zanesljivejše ocene.

10.2 V z o r č e n j e . Vzorčenje je metoda statistične indukcije, s katero iz delne populacije enot, ki jih iz osnovne populacije izberemo naključno ali slučajno s t n o sklepamo na celoto. Vzorčenje ima predvsem tele prednosti:

Prednosti

— Vzorčenje je objektivna metoda ocenjevanja. Napako ocene, ki izvira iz vzorčenja, moremo numerično oceniti. Razen tega jo moremo, glede na potrebe, tudi uravnavati.

— V primerjavi s celotnim popisom pa se odlikuje vzorčenje po tem, da je znatno cenejše, hitrejše in do neke mere tudi kvalitetnejše. Pri vzorčenju sicer nastopa vzorčna napaka, ki izvira iz tega, da je ocenjevanj podatek rezultat vzorčenja. Nevzorčne napake, ki so rezultat nepravilnih osnovnih podatkov, nepopolnega zajetja vseh enot itd., so pri popisih zaradi velikega obsega dela pogoste. Pri vzorčenju pa jih zmanjšamo na najmanjšo možno mero. Zaradi manjšega obsega opazovanja sta namreč izbor in delo opazovalcev kvalitetnejša. Tako uspemo, da nevezorčne napake z vzorčenjem zmanjšamo, na novo nastalo vzorčno napako pa moremo določiti in uravnavati. V raziskovalnem delu pa je vzorčenje edino možna metoda opazovanja in proučevanja, če proučujemo tako imenovane hipotetične populacije.

Hibe

Vzorčenje ima tudi svoje hibe oziroma omejitve. Uporabno je le za velike populacije. Z vzorčenjem ne moremo dobiti podrobnih rezultatov. Zanesljivost ocen za različne vrste podatkov v istem vzorcu je različna. Ocenjevanje podstkov o pojavih, ki so v populaciji redki, je razmeroma nezanesljivo. Plan za izvedbo vzorčenja in izražanje ocen sta bolj zamotana kot plan in izvedba za popolno opazovanje, če ne upoštevamo večjega obsega dela pri kompletnem opazovanju.

Induktivna metoda sklepanja iz dela na celoto ima v vzorčenju dva cilja. Z vzorčenjem ^{Namur?} ocenjujemo parametre populacije, kot so: lesna zaloga, (število dreves), ki so okužena z določenim škodljivcem, povprečni premer dreves danega sestoja, variabilnost volumna dreves v sestoji itd. Z vzorci pa dostikrat preskušamo hipoteze o populacijah. Tako z vzorci preskušamo hipoteze o učinkovitosti ukrepov v negi gozda, hipoteze o razlikah v rasti pod različnimi pogoji, hipoteze o sredinah, merah variacije za različne podatke iz gozdarstva.

10.3 Osnovna populacija. Enota opazovanja. Populacijo, katero proučujemo z vzorčenjem, imenujemo osnovno populacijo. Tako more biti osnovna populacija (sestoj, za katerega iščemo lesno zalogo; vsa gospodarstva v Sloveniji, ki imajo gozd, če proučujemo pojave iz ekonomike gozdarstva v Sloveniji; posamezno drevo, če proučujemo kvalitete tega drevesa itd.

Osnovna populacija je sestavljena iz enot opazovanja. Enote opazovanja so za proučevanje vsebinsko pomembni elementi, ki sestavljajo osnovno populacijo. Če proučujemo določen sestoj, je osnovna populacija sestoj, enote opazovanja pa posamezna drevesa sestoja, ker skušamo z vzorčenjem dobiti pregled o številčnem stanju, porazdelitvi dreves po debelini, višini, volumnu itd. Podobno so enote opazovanja posamezna gospodarstva, ki imajo gozd, če proučujemo skupnost vseh takih gospodarstev v Sloveniji. Pri določenem posebnem proučevanju morejo biti enote opazovanja vsi listi določenega drevesa, katerega proučujemo. V vseh navedenih primerih so enote opazovanja med seboj ločeni elementi, katerih število v osnovni populaciji je končno in točno določeno.

Zvezne populacije, kot je npr. lesna masa danega drevesa, pa niso sestavljene iz nekih med seboj ločenih enot opazovanja.

Vzorčenje je edini način za proučevanje hipotetičnih osnovnih populacij. Določeno število poskusov o učinkovanju danega zaščitnega sredstva je vzorec iz neomejeno velike hipotetične populacije vseh možnih poskusov, ki bi jih izvedli pod enakimi pogoji.

10.4 Enote vzorčenja. Enote opazovanja niso vselej prikladne za izbiranje v vzorec. Tako je vzorčenje velikega sestoja sila neprikladno, če so enote vzorčenja posamezna drevesa. Register vseh dreves, identifikacija posameznih izbranih dreves na terenu itd., je v tem primeru zamotan in obsežen posel. Zato za potrebe vzorčenja osnovno populacijo običajno razdelimo na vzorčne enote, ki so za vzorčenje prikladnejše kot osnovne enote. Zato površino sestoja razdeljujemo v prikladnejše enote - pasove ali iregularne površnice, ki so določene z naravnimi mejami (potmi, potoki itd.). Edini namen razdelitve osnovne populacije na vzorčne enote je omogočiti in olajšati izbor. Vzorčne enote niso nujno povezane z vsebino pojava, ki ga proučujemo.

Prav posebno pride do izraza sestavljanje vzorčnih enot pri zveznih populacijah, za katere ne moremo vzeti za osnovo vzorčenja enote opazovanja, ker jih ni. Tako moremo na primer proučevati variabilnost v značilnostih lesa za določeno drevo le, če drevo razdelimo na vzorčne enote (npr. kvadre določene stalne izmere itd.). Površino sestoja razdelimo na končno število vzorčnih enot, vzorčnih površin. Če pa je npr. vzorčna enota kakorkoli položen kvadrat npr. s površino 25 a, moremo ta kvadrat na površino sestoja položiti na neomejeno mnogo različnih načinov, ki se morejo med seboj tudi delno prekrivati. V tem primeru je to neskončna populacija vzorčnih enot.

10.5 Vzorec. Skupnost vzorčnih enot, ki jih iz osnovne populacije izberemo slučajnostno, da iz njih ocenimo podatke za osnovno populacijo, imenujemo vzorec.

Vzorec je populacija, ker ima svoje enote (vzorčne enote), te pa znake, ki so isti, kakor znaki za enote v osnovni populaciji. Kakor vsaka populacija ima tudi vzorec svoje parametre. Ti so npr. vsota podatkov za vse enote v vzorcu, proporci, povprečja, varian- ce, korelacijski koeficienti itd., izračunani iz podatkov vzorca.

Število enot v vzorcu običajno zaznamujemo z n , za razliko od šte- vila enot v osnovni populaciji, ki ga zaznamujemo z N . Ker je teori- ja vzorčenja različna, če je število enot v vzorcu majhno ali veli- ko, razlikujemo male vzorce od velikih vzor- cev, glede na to, ali je število enot v vzorcu majhno ali veli- ko. Ostre meje med velikimi in malimi vzorci ni. Pač pa velja tecrija malih vzorcev za vzorce z nekaj deset enotami, medtem ko imajo veliki vzorci običajno po več sto in tudi več tisoč enot. Medtem ko uporab- ljamo male vzorce predvsem pri eksperimentalnem delu in z njimi predvsem preskušamo hipoteze, z velikimi vzorci največkrat nadome- ščamo popolna opazovanja in z njimi ocenjujemo parametre.

10.6 Po planu vzorčenja ima vsaka enota osnovne populacije dano verjetnost, da je vključena v vzorec. Ta verjetnost more biti za posamezne enote enaka ali različna. Pri enostavnem slučajnostnem vzorcu ima vsaka enota enako verjetnost, da je vključena v vzorec. Pri stratificira- nem slučajnem izboru ima vsaka enota določene- ga dela - stratum - enako verjetnost, da bo vključena v vzorec. Če- prav enostaven slučajen vzorec najpogosteje uporabljamo, je pri ne- kih metodah vzorčenja verjetnost izbora raz- lična za vsako enoto. Imamo pa tudi metode delnega opazovanja, pri katerih je izbor vseh ostalih enot v vzorcu določen s slučajnost- nim izborom prve enote vzorca... Tak primer je sistematič- ni vzorec, ki zaradi tega ne sodi čisto med slučajnostne

vzorci, vendar ga zaradi njegovih posebnih prednosti zlasti v gozdarstvu pogosto uporabljamo.

- ② Enota osnovne populacije, ki je izbrana v vzorec, more biti v nadaljevanju izbora ponovno izbrana, ali pa glede na plan vzorčenja nima več možnosti, da je ponovno vključena v vzorec. Glede na to govorimo o vzorčenju s ponavljanjem, kadar more biti posamezna enota osnovne populacije izbrana v vzorec večkrat, in o vzorčenju brez ponavljanja, kadar more biti posamezna enota osnovne populacije izbrana v vzorec enkrat samkrat. Teorija vzorcev s ponavljanjem je nekako enostavnejša kot teorija vzorcev brez ponavljanja, vendar v praksi pogosteje uporabljamo vzorce brez ponavljanja, ker so bolj logični in dajo pri enako velikem vzorcu nekaj zanesljivejše ocene. Razlike med vzorci s ponavljanjem in vzorci brez ponavljanja pa se manjšajo, čim večja je osnovna populacija.

10.7 Populacija vseh možnih vzorcev.

Vzorec, ki ga slučajnostno izberemo iz osnovne populacije, ni edini možni vzorec. Če pod enakimi pogoji izbor ponovimo, dobimo vzorec, v katerem z veliko verjetnostjo niso iste enote kot v prvem vzorcu.

Število vseh možnih različnih vzorcev je že za razmeroma majhne populacije in vzorce presenetljivo veliko. Matematično je število vseh možnih različnih vzorcev brez ponavljanja z n enotami, ki jih izberemo iz osnovne populacije, ki ima N vzorčnih enot, enako številu vseh možnih kombinacij po n elementov iz kompleksa N elementov. S simbolom izrazimo to

$$\binom{N}{n} = \frac{N(N-1)(N-2)\dots(N-n+1)}{1.2.3\dots n} \quad (10.1)$$

Število vseh slučajnostnih vzorcev s ponavljanjem pa je še večje. Če ima osnovna populacija N enot, je število vseh možnih različnih vzorcev s ponavljanjem z n enotami enako številu vseh možnih kombinacij s ponavljanjem n elementov iz osnovnega kompleksa N elementov, torej

$$\binom{N+n-1}{n} = \frac{N(N+1)(N+2)\dots(N+n-1)}{1.2.3\dots n} \quad (10.2)$$

Vzemimo za ilustracijo, kako veliko je število vseh možnih vzorcev, populacijo z $N=75$ enotami in izbirajmo vzorce z $n=25$ enotami. Že v tem primeru je število vseh možnih vzorcev brez ponavljanja 52,59 trilijonov, število vseh možnih vzorcev s ponavljanjem pa 181890 trilijonov. Že za neobičajno majhne populacije in vzorce je torej število vseh možnih vzorcev velikansko. V stvarnih primerih, v katerih je v osnovni populaciji več sto oziroma več tisoč enot in imajo tudi vzorci po več sto enot, pa je število vseh možnih vzorcev praktično neomejeno.

10.8 Če proučimo skupnost vseh možnih vzorcev, spoznamo, da ima ta skupnost vse lastnosti statističnih populacij. Vzorci so istovrstne količine, ki jih moremo šteti za enote v populaciji vseh možnih vzorcev. Enote v populaciji vseh možnih vzorcev - vzorci, imajo svoje znake, kot so povprečja, variance, relativna števila, koeficienti korelacije itd. v vzorcih. Ti znaki variirajo, ker so izračunani za vsak vzorec iz podatkov za različne enote iz osnovne populacije. Skupnost vseh možnih vzorcev je torej populacija, v kateri so posamezni vzorci enote, povprečja, proporci, variance, korelacijski koeficienti itd., izračunani iz vzorcev pa so znaki enot - vzorcev. Parametri v populaciji vseh možnih vzorcev pa so povprečja, variance itd. iz povprečij, proporcev, varianc, korelacijskih koeficientov itd. posameznih vzorcev.

10.9 Teoretične vzorčne porazdelitve. Neposredno proučevanje porazdelitev znakov in izračunavanje parametrov za populacije vseh možnih vzorcev je zaradi ogromnega števila vseh možnih vzorcev nemogoče. Praktično nemogoče je v stvarnih primerih sestaviti vse možne vzorce, za vsakega izmed njih izračunati npr. vzorčno povprečje, iz teh povprečij sestaviti frekvenčno porazdelitev, iz nje pa izračunati dalje aritmetično sredino in varianco iz povprečij za vse vzorce.

Izkaže pa se, da pridemo do teh količin po krajši poti s teoretičnim razglabljanjem, če zadosti podrobno poznamo osnovno populacijo. V dosti primerih moremo namreč sklepati na odnose v populaciji vseh možnih vzorcev, če poznamo osnovno populacijo. Te zakonitosti med osnovno populacijo in populacijo vseh možnih vzorcev pomaga odkriti verjetnostni račun. Prav zato, da veljajo osnovne zakonitosti med osnovno populacijo in populacijo vseh možnih vzorcev, je potrebno, da je vzorec izbran tako, da je zagotovljena naključnost izbora, ker le tedaj veljajo teoretični izsledki o medsebojnih odnosih. Zakonitosti v populaciji vseh možnih vzorcev so za nekatere vrste osnovnih populacij in za nekatere probleme odkrili natančno, za druge pa samo približno. V obeh primerih pa jih izkoriščamo v praksi pri ocenjevanju in sklepanju iz vzorca na osnovno populacijo.

Zakonitosti v populaciji vseh možnih vzorcev so odvisne od količine, ki jo proučujemo, od osnovne populacije in od tipa vzorca. Vendar so pri velikih vzorcih te razlike vedno bolj zabrisane in so zakonitosti v populaciji vseh možnih vzorcev bolj in bolj enotne, čim večji je vzorec. Zato bomo splošna načela vzorčenja podrobno razložili na aritmetični sredini, ki je eden izmed najvažnejših in najpogostejših parametrov. Vse izsledke, ki veljajo za aritmetično sredino, pa zlahka prenesemo tudi na druge parametre.

Enostavno slučajnostno vzorčenje

Ocenjevanje aritmetične sredine

10.10 Vzorčenje, pri katerem ima vsaka enota populacije enako verjetnost, da je izbrana v vzorec, imenujemo enostavno slučajnostno vzorčenje.

Za enostavne slučajnostne vzorce, izbrane iz neomejene populacije, in za enostavne slučajnostne vzorce, ki so izbrani iz končnih populacij z izborom s ponavljanjem, veljajo za aritmetične sredine vzorcev $\bar{y}$ naslednje zakonitosti:

a) Aritmetična sredina iz povprečij $\bar{y}$ za vse možne vzorce je enaka aritmetični sredini $\bar{Y}$ v osnovni populaciji. V skladu s pojmi iz verjetnostnega računa se ta zakonitost glasi tudi takole: Matematično upanje za slučajnostno spremenljivko $\bar{y}$ slučajnostnih vzorcev je enako aritmetični sredini v populaciji M_y

$$M(\bar{y}) = E(\bar{y}) = M_y \quad (10.3)$$

b) Varianca aritmetičnih sredin v slučajnostnih vzorcih $\text{Var}(\bar{y})$ je n krat manjša kot varianca znaka y v osnovni populaciji

$$\text{Var}(\bar{y}) = \frac{\sigma_y^2}{n} \quad (10.4)$$

Ce iz variance aritmetičnih sredin v vzorcih izračunamo kvadratni koren, dobimo standardni odklon za aritmetične sredine v vzorcih, ki ga na splošno imenujemo standardna pogreška ocene, zaznamujemo pa ga z SE.

$$SE(\bar{y}) = \sqrt{\text{Var}(\bar{y})} = \frac{\sigma_y}{\sqrt{n}} \quad (10.5)$$

c) V praksi običajno proučujemo končne populacije z vzorci brez ponavljanja. Zanje pa veljajo za aritmetične sredine vseh vzorcev nekoliko drugačne zakonitosti.

Matematično upanje za aritmetične sredine vzorcev brez ponavljanja je še vedno enako aritmetični sredini v osnovni populaciji:

$$M(\bar{y}) = E(\bar{y}) = My \quad (10.6)$$

varianca za aritmetične sredine v vzorcih pa je enaka

$$\text{Var}(\bar{y}) = \frac{S_y^2}{n} \cdot \frac{N-n}{N} = \frac{S_y^2}{n} (1-f) \quad (10.7)$$

Pri tem je S_y^2 srednji kvadratični odklon za znak y , ki je izračunan po obrazcu

$$S_y^2 = \frac{\sum_{i=1}^N (y_i - \bar{y})^2}{N-1} \quad (10.8)$$

Razen neznatne spremembe, da je σ_y^2 zamenjan z nebitveno različnim izrazom S_y^2 , je v obrazcu dodan še korekturni faktor $\frac{N-n}{N}$, ki izraža, koliki del osnovne populacije je vključen v vzorec.

d) Ne glede na to, ali gre za enostavno vzorčenje s ponavljanjem ali brez njega, se aritmetične sredine $\bar{y}$ iz vzorcev porazdeljujejo v normalni porazdelitvi, če se znak y_i porazdeljuje v osnovni populaciji v normalni porazdelitvi.

Če se pa y_i v osnovni populaciji ne porazdeljuje normalno, se aritmetične sredine $\bar{y}$ kljub temu porazdeljujejo v porazdelitvah, ki so normalni tem bolj podobne, čim večji je vzorec. Ta približek je dokaj dober že pri razmeroma majhnih vzorcih, tako da praktično vzamemo, da se aritmetične sredine iz velikih vzorcev porazdeljujejo v normalni distribuciji, ne glede na to, kakšna je porazdelitev znaka v osnovni populaciji.

Iz zgornjih zakonitosti povzamemo, da poznamo porazdelitev povprečij $\bar{y}$ v populaciji vseh možnih vzorcev, če poznamo parametre M , σ^2 in S^2 v osnovni populaciji. Tako dobimo posredno porazdelitev povprečij $\bar{y}$, ki je za teorijo in prakso vzorčenja osnovnega pomena.

10.11 Točkovna ocena. Odklon zaupanja. Intervalna ocena. Razmak zaupanja. Glede na zakonitosti v populaciji sredin v vzorcih in glede na lastnosti normalne porazdelitve v zvezi s stopnjo tveganja na splošno postavimo trditev, da je aritmetična sredina za enostaven slučajnostni vzorec $\bar{y}$ s tveganjem $\alpha = 0,05$ v razmaku

$$M_y - 1,96 \cdot SE(\bar{y}) < \bar{y} < M_y + 1,96 \cdot SE(\bar{y})$$

Aritmetične sredine iz vzorcev se tem bolj goste okrog prave aritmetične sredine, čim manjša je standardna pogreška sredine. Ta pa je tem manjša, čim večji je vzorec.

Če iz sestoja, za katerega je $M_y = 30$ cm in $\sigma = 3$ cm izberemo enostaven slučajnostni vzorec z $n = 400$ drevesi, leži povprečje, izračunano iz vzorca, s tveganjem $\alpha = 0,05$, v razmaku

$$30 - 1,96 \frac{3}{\sqrt{400}} < \bar{y} < 30 + 1,96 \frac{3}{\sqrt{400}}$$

$$29,71 \text{ cm} < \bar{y} < 30,29 \text{ cm}$$

Povprečje iz vzorca se torej s tveganjem $\alpha = 0,05$ odklanja od pravega povprečja za največ 0,29 cm. Zato moremo vzeti povprečje iz vzorca ($\bar{y}$) za oceno pravega povprečja M_y . To oceno imenujemo

točkovo oceno, ker je dana z eno samo vrednostjo.

$$\bar{y}_{sl} = \bar{y} = \frac{1}{y} \sum_{i=1}^n y_i = y/n \quad (10.9)$$

Količino $D(\bar{y}) = 1,96 SE(\bar{y})$ ali v splošnem

$$D(\bar{y}) = z SE(\bar{y}) \quad (10.10)$$

imenujemo odklon zaupanja. Ta pove, za koliko se z določenim tveganjem točkova ocena za aritmetično sredino največ odklanja od prave sredine za populacijo. V našem primeru je s tveganjem $\alpha = 0,05$ odklon zaupanja $D(\bar{y}) = 0,29$ cm. S tveganjem $\alpha = 0,05$ ocena z vzorcem ni različna od prave vrednosti za več kot $D(\bar{y}) = 0,29$ cm.

Če s tveganjem α ocena iz vzorca $\bar{y}$ ni od prave vrednosti različna za več kot $D(\bar{y})$, tudi prava vrednost povprečja μ_y ni od ocene $\bar{y}$ s tveganjem α različna za več kot $D(\bar{y})$. Iz tega sledi, da je slučajnostno izbrani vzorec s tveganjem $\alpha = 0,05$ tak, da je prava sredina v razmaku

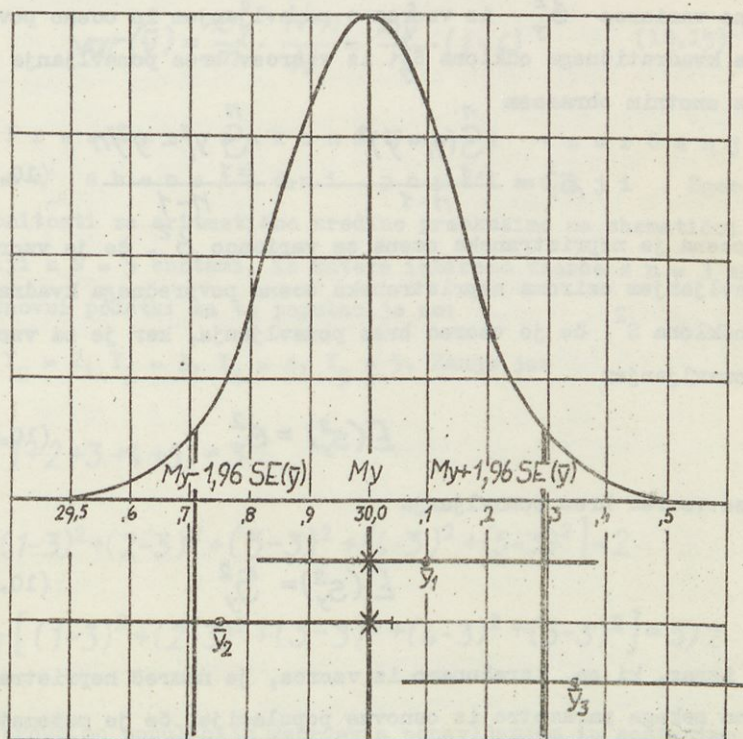
$$\bar{y} - 1,96 SE(\bar{y}) < \mu_y < \bar{y} + 1,96 SE(\bar{y}) \quad (10.11)$$

Ta razmak imenujemo razmak zaupanja, obe meji pa spodnjo in zgornjo mejo zaupanja ocene. Ta ocena prave vrednosti povprečja je intervalna ocena, ker je dana z razmakom zaupanja, v katerem je z določenim tveganjem pravo povprečje.

V sliki 10.1 je nakazana porazdelitev sredin iz vzorcev za zgornji primer.

Iz slike vidimo, da za vzorce, za katere leže sredine v razmaku od

29,71 cm do 30,29 cm (glej $\bar{y}_1$ in $\bar{y}_2$), prava vrednost M_y leži v razmakih zaupanja okrog ocen $\bar{y}$. Za ocene, ki leže izven tega razmaka, pa razmak zaupanja ne vključuje prave vrednosti M_y (glej $\bar{y}_3$).

Slika 10.1 Porazdelitev sredin vzorcev s ponavljanjem z $n = 400$ enotami iz populacije premerov z $M_y = 30$ in $\sigma = 3$ cm

~~10.12~~ Nepristranska ocena variance in povprečnega kvadratičnega odklona. Vendar obrazec 10.11 za praktično ocenjevanje povprečja z razmakom zaupanja nima posebnega pomena. Da izračuna-

mo odklon zaupanja, moramo namreč poznati parameter σ_y^2 oziroma S_y^2 v osnovni populaciji. Ker pa teh parametrov ne poznamo, si pomagamo z oceno varianc iz podatkov v izbranem slučajnostnem vzorcu.

Ocene variance σ_y^2 iz vzorca s ponavljanjem in oceno povprečnega kvadratičnega odklona S_y^2 iz vzorcev brez ponavljanja ocenimo z enotnim obrazcem

$$S_y^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}{n-1} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i^2 - y^2/n}{n-1} \quad (10.12)$$

Ta ocena je nepristranska ocena za varianco σ^2 , če je vzorec s ponavljanjem oziroma nepristranska ocena povprečnega kvadratičnega odklona S^2 , če je vzorec brez ponavljanja, ker je za vzorec s ponavljanjem

$$E(S_y^2) = \sigma_y^2 \quad (10.13a)$$

in za vzorec brez ponavljanja

$$E(S_y^2) = S_y^2 \quad (10.13b)$$

Dan izraz, ki ga izračunamo iz vzorca, je namreč nepristranska ocena nekega parametra iz osnovne populacije, če je matematično upanje tega izraza enako parametru.

Zato je tudi aritmetična sredina, izračunana iz vzorca, zaradi obrazcev 10.3 in 10.6 nepristranska ocena aritmetične sredine v osnovni populaciji.

Če v obrazcih 10.4 in 10.7 nadomestimo prave vrednosti za σ_y^2 in S_y^2 z oceno s_y^2 , dobimo oceni varianc za aritmetično sredino.

Za vzorce s ponavljanjem je ocena variance sredine enaka

$$\text{var}(\bar{y}) = \frac{s_y^2}{n} \quad (10.14)$$

za vzorce brez ponavljanja pa

$$\text{var}(\bar{y}) = \frac{s_y^2}{n} \cdot \frac{N-n}{N} = \frac{s_y^2}{n} \cdot (1-f) \quad (10.15)$$

10.13 Preskus zakonitosti vzorčenja na shematični populaciji. Zgorajne zakonitosti za aritmetično sredino preskusimo na shematični populaciji z $N = 5$ enotami, iz katere izbiramo vzorce z $n = 3$ enotami! Osnovni podatki za to populacijo so:

$Y_1 = 1, Y_2 = 2, Y_3 = 3, Y_4 = 4, Y_5 = 5$. Zanj je:

$$\bar{Y} = \frac{1}{5} (1+2+3+4+5) = 3$$

$$s_y^2 = \frac{1}{5} [(1-3)^2 + (2-3)^2 + (3-3)^2 + (4-3)^2 + (5-3)^2] = 2$$

$$S_y^2 = \frac{1}{5-1} [(1-3)^2 + (2-3)^2 + (3-3)^2 + (4-3)^2 + (5-3)^2] = 5/2$$

Najprej proučimo populacijo vzorcev s ponavljanjem in sestavimo sliko vseh možnih vzorcev s ponavljanjem s tremi enotami. Glede na obrazec 10.2 je število vseh možnih vzorcev s ponavljanjem enako številu kombinacij s tremi elementi s ponavljanjem iz kolektiva petih elementov, torej:

$$\binom{N+n-1}{n} = \binom{5+3-1}{3} = \frac{5 \cdot 6 \cdot 7}{1 \cdot 2 \cdot 3} = 35.$$

Vseh teh 35 različnih vzorcev pa se ne pojavlja z enako verjetnostjo.

Medtem ko je samo ena možnost, da izberemo vzorec, v katerem v prvem, drugem in tretjem izvlačenju izberemo prvo enoto (111), so npr. tri različne možnosti, da izberemo vzorec, v katerem sta dvakrat prva, enkrat pa druga enota (112 121 211) in šest različnih možnosti za vzorec, v katerem je prva, druga in tretja enota (123 132 213 231 312 321). Ker je vsaka izmed teh permutacij enakomožna, vseh možnosti pa je v celoti 125, je verjetnost, da izberemo v vzorec trikrat prvo enoto $1/125$, da izberemo dvakrat prvo in enkrat drugo enoto $3/125$ in verjetnost, da izberemo v vzorec prvo, drugo in tretjo enoto, enaka $6/125$. Podobno je tudi za druge podatke in kombinacije.

V tabeli 10.1 so nanizani osnovni podatki o vsakem izmed petintridesetih različnih vzorcev s ponavljanjem z ustrezno verjetnostjo P , ocena za aritmetično sredino $\bar{y}$ in ocena variance s^2 .

Za vzorec, v katerega smo izbrali enote 113, je npr.

$$\bar{y} = \frac{1}{3} [1+1+3] = 5/3 \quad s^2 = \frac{1^2+1^2+3^2-5^2/3}{3-1} = 8/6$$

Iz zgornjih podatkov za posamezne vzorce sestavimo najprej verjetnostno porazdelitev za aritmetično sredino v vzorcih $\bar{y}$ kot slučajno spremenljivko. To verjetnostno porazdelitev dobimo tako, da seštejemo verjetnosti za vse vzorce, ki imajo enako aritmetično sredino. Tako dobimo tabelo 10.2.

Iz dobljenih rezultatov spoznamo, da je res $E(\bar{y}) = 3 = My$.

Če pa izračunamo iz podatkov za populacijo po obrazcu 10.4 še

$$Var(\bar{y}) = \frac{\sigma^2}{n} = \frac{2}{3}$$

Tabela 10.1 Populacija vseh možnih vzorcev z $n=3$ enotami s ponavljanjem iz populacije z $N=5$ enotami. Osnovna populacija Y: 1 2 3 4 5

Osnovni podatki za vzorce	P	$\bar{Y}$	s^2	Osnovni podatki za vzorce	P	$\bar{Y}$	s^2
1 1 1	1/125	3/3	0	2 3 3	3/125	8/3	2/6
1 1 2	3/125	4/3	2/6	2 3 4	6/125	9/3	6/6
1 1 3	3/125	5/3	8/6	2 3 5	6/125	10/3	14/6
1 1 4	3/125	6/3	18/6	2 4 4	3/125	10/3	8/6
1 1 5	3/125	7/3	32/6	2 4 5	6/125	11/3	14/6
1 2 2	3/125	5/3	2/6	2 5 5	3/125	12/3	18/6
1 2 3	6/125	6/3	6/6	3 3 3	1/125	9/3	0
1 2 4	6/125	7/3	14/6	3 3 4	3/125	10/3	2/6
1 2 5	6/125	8/3	26/6	3 3 5	3/125	11/3	8/6
1 3 3	3/125	7/3	8/6	3 4 4	3/125	11/3	2/6
1 3 4	6/125	8/3	14/6	3 4 5	6/125	12/3	6/6
1 3 5	6/125	9/3	24/6	3 5 5	3/125	13/3	8/6
1 4 4	3/125	9/3	18/6	4 4 4	1/125	12/3	0
1 4 5	6/125	10/3	26/6	4 4 5	3/125	13/4	2/6
1 5 5	3/125	11/3	32/6	4 5 5	3/125	14/3	2/6
2 2 2	1/125	6/3	0	5 5 5	1/125	15/3	0
2 2 3	3/125	7/3	2/6				
2 2 4	3/125	8/3	8/6				
2 2 5	3/125	9/3	18/6				

spoznamo, da je tudi ta rezultat skladen z rezultatom, ki ga dobimo neposredno iz verjetnostne porazdelitve. Ostane še preskus stavka, da je ocena variance iz vzorca s^2 nepristranska ocena za varianco v osnovni populaciji σ^2 . Če podobno kot za povprečja iz vzorcev

Tabela 10.2 Verjetnostna porazdelitev za aritmetične sredine v vzorcih iz populacije $Y = 1, 2, 3, 4, 5$ za vzorce z $n=3$ s ponavljanjem

$\bar{y}$	P	$P \cdot \bar{y}$	$\bar{y} - E(\bar{y})$	$P \cdot (\bar{y} - E\bar{y})^2$
3/3	1/125	3/375	-6/3	36/1125
4/3	3/125	12/375	-5/3	75/1125
5/3	6/125	30/375	-4/3	96/1125
6/3	10/125	60/375	-3/3	90/1125
7/3	15/125	105/375	-2/3	60/1125
8/3	18/125	144/375	-1/3	18/1125
9/3	19/125	171/375	0	0
10/3	18/125	180/375	+1/3	18/1125
11/3	15/125	165/375	+2/3	60/1125
12/3	10/125	120/375	+3/3	90/1125
13/3	6/125	78/375	+4/3	96/1125
14/3	3/125	42/375	+5/3	75/1125
15/3	1/125	15/375	+6/3	36/1125

$$\frac{125}{125} = 1 \quad \frac{1125}{375} = 3 = E(\bar{y}) \quad \frac{750}{1125} = \frac{2}{3} = \text{Var}(\bar{y})$$

sestavimo verjetnostno porazdelitev še za oceno variance s^2 , dobimo tabelo 10.3

Rezultat pokaže skladnost s teorijo. Matematično upanje za varianco ocen je enako varianci v osnovni populaciji:

$$E(s^2) = \sigma^2 = 2.$$

Tabela 10.3 Verjetnostna porazdelitev za ocene varianc s^2 iz vzorcev

s^2	P	$P \cdot s^2$
0	5/125	0
2/6	24/125	48/750
6/6	18/125	108/750
8/6	18/125	144/750
14/6	24/125	336/750
18/6	12/125	216/750
24/6	6/125	144/750
26/6	12/125	312/750
32/6	6/125	192/750

$$\frac{125}{125} = 1 \quad \frac{1500}{750} = 2 = E(s^2)$$

10.14 Napravimo za isto populacijo $Y(1\ 2\ 3\ 4\ 5)$ podoben preskus še za vzorce brez ponavljanja.

Število različnih vzorcev brez ponavljanja z $n=2$ enotami iz populacije z $N=5$ enotami je po obrazcu 10.1 enako $\binom{N}{n} = \binom{5}{3} = \frac{5 \cdot 4 \cdot 3}{1 \cdot 2 \cdot 3} = 10$.

Če proučimo, kakšna je verjetnost za izbor posameznega vzorca brez ponavljanja, spoznamo, da moremo v vzorec brez ponavljanja izbrati iste enote na toliko različnih načinov, kolikor je permutacij iz $n=3$ elementov, v našem primeru torej na $3 = 1 \cdot 2 \cdot 3 = 6$ različnih načinov (npr. 123 132 213 231 213 321). Ker je skupno $5 \cdot 4 \cdot 3 = 60$ različnih možnosti za vse vzorce, je verjetnost za vsak vzorec $P = 6/60 = 1/10$. Vsak vzorec je pri vzorčenju brez ponavljanja enako verjeten. Vsi možni vzorci za naš primer so nakazani v tabeli 10.4.

Tabela 10.4 Vzorci brez ponavljanja iz populacije $Y(1\ 2\ 3\ 4\ 5)$

Osnovni podatki za vzorec	P	$\bar{y}$	s^2
1 2 3	1/10	6/3	6/6
1 2 4	1/10	7/3	14/6
1 2 5	1/10	8/3	26/6
1 3 4	1/10	8/3	14/6
1 3 5	1/10	9/3	24/6
1 4 5	1/10	10/3	26/6
2 3 4	1/10	9/3	6/6
2 3 5	1/10	10/3	14/6
2 4 5	1/10	11/3	14/6
3 4 5	1/10	12/3	6/6

Enako kot za vzorce s ponavljanjem sestavimo tudi za vzorce brez ponavljanja verjetnostno porazdelitev za aritmetične sredine iz vzorcev in izračunajmo matematično upanje in varianco za aritmetične sredine iz vzorcev.

Tabela 10.5 Verjetnostna porazdelitev sredin $\bar{y}$ iz vzorcev brez ponavljanja

$\bar{y}$	P	$P \cdot \bar{y}$	$[\bar{y} - E(\bar{y})] P$	$[\bar{y} - E(\bar{y})]^2$
6/3	1/10	6/30	-3/3	9/90
7/3	1/10	7/30	-2/3	4/90
8/3	2/10	16/30	-1/3	2/90
9/3	2/10	18/30	0	0
10/3	2/10	20/30	+1/3	3/90
11/3	1/10	11/30	+2/3	4/90
12/3	1/10	12/30	+3/3	9/90
$90/30 = 3 = E(\bar{y})$			$30/90 = 1/3 = \text{Var}(\bar{y})$	

Če izračunamo $E(\bar{y})$ in $Var(\bar{y})$ posredno iz parametrov za osnovno populacijo, dobimo po obrazcih 10.6 in 10.7

$$E(\bar{y}) = M_y = 3$$

$$Var(\bar{y}) = \frac{S^2}{n} \cdot \frac{N-n}{N} = \frac{5/2}{3} \cdot \frac{5-3}{5} = \frac{1}{3}$$

Dobljena rezultata sta v skladu z rezultati, ki jih dobimo neposredno iz verjetnostne porazdelitve aritmetičnih sredin in vzorcev.

Preskusimo še stavek o nepristranosti ocene povprečnega kvadratičnega odklona s^2 . Najprej sestavimo verjetnostno porazdelitev za s^2 , tako da grupiramo rezultate iz stolpca za s^2 iz tabele 10.4

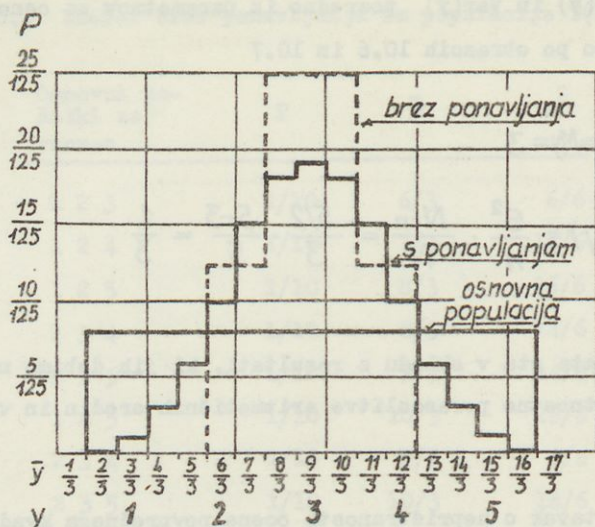
Tabela 10.6 Verjetnostna porazdelitev variance s^2 v vzorcih

s^2	P	$P \cdot s^2$
6/6	3/10	18/60
14/6	4/10	56/60
24/6	1/10	24/60
26/6	1/10	52/60

$$\frac{10}{10} = 1 \quad \frac{150}{60} = \frac{5}{2} = E(s^2)$$

Če matematično upanje za oceno variance s^2 izračunamo posredno iz parametrov za populacijo, dobimo po obrazcu 10.13b $E(s^2) = S^2 = \frac{5}{2}$

Tudi ta rezultata sta skladna.

Slika 10.2 Verjetnostni porazdelitvi za povprečja iz vzorcev z in brez ponavljanja

Iz verjetnostne porazdelitve aritmetičnih sredin vzorcev s ponavljanjem v sliki 10.2 vidimo težnjo k normalni porazdelitvi, ki smo jo navedli kot zakonitost. Čeprav porazdelitev osnovnih podatkov ni normalna in gre za izjemno majhne vzorce, se aritmetične sredine vzorcev porazdeljujejo v porazdelitvi, ki je simetrična, zvonasta, torej v porazdelitvi, ki ima iste značilnosti kot normalna. Ta težnja je manj vidna pri verjetnostni porazdelitvi sredin vzorcev brez ponavljanja, ker je vsega le deset možnih različnih vzorcev.

10.15 O c e n j e v a n j e p a r a m e t r o v z enostavnim slučajnostnim vzorčenjem na splošno. Zgornji zaključki ne veljajo samo za ocenjevanje aritmetične sredine, ampak pri ocenjevanju za katerikoli drug parameter z enostavnimi velikimi

vzorci. V približku se namreč za katerikoli parameter C ocene c porazdeljujejo normalno s sredino C in standardnim odklonom $SE(c)$.

Če s C zaznamujemo pravo vrednost ocenjevanega parametra, s c pa točkovno oceno tega parametra iz velikega vzorca, je odklon zaupanja za oceno

$$D(c) = z \cdot SE(c) \quad (10.16)$$

razmak zaupanja pa

$$c - z \cdot SE(c) < C < c + z \cdot SE(c) \quad (10.17)$$

s tveganjem, ki ustreza koeficientu z . Ker v praksi ne poznamo parametrov populacije, v odklonu zaupanja in razmaku zaupanja nadomestimo pravo vrednost za standardno pogreško $SE(c)$ z oceno iz vzorca, $se(c)$. Glede na to je ocena odklona zaupanja

$$d(c) = z \cdot se(c) \quad (10.18)$$

ocena za razmak zaupanja pa

$$c - z \cdot se(c) < C < c + z \cdot se(c) \quad (10.19)$$

X Ocenjevanje agregata Y , strukturnega deleža $P\%$ in števila enot z dano značilnostjo H

10.16 Razen aritmetične sredine pogosto ocenjujemo vsoto vrednosti za dan znak, npr. skupen volumen, ali temeljnice za se-

stoj itd.

Med aritmetično sredino za populacijo M_y in vsoto ali agregatom

$Y = \sum_{i=1}^N y_i$ je enostavna zveza

$$M_y = \sum_{i=1}^N y_i / N \quad \text{ali} \quad \sum_{i=1}^N y_i = Y = N \cdot M_y \quad (10.20)$$

Oceno agregata Y dobimo, če v obrazcu 10.20 nadomestimo pravo vrednost M_y z oceno iz vzorca $\bar{y}$.

Oceno agregata z enostavnim slučajnim vzorcem Y_{sl} izračunamo torej po obrazcu

$$Y_{sl} = N \cdot \bar{y} = \frac{N}{n} \sum_{i=1}^n y_i = \frac{N}{n} Y \quad (10.21)$$

pri čemer pomeni: y = vsota podatkov iz enostavnega slučajnega vzorca.

Ker je po znanih stavkih o varianci $\text{Var}(ax) = a^2 \text{Var}(x)$, velja, da je

$$(10.22)$$

$$\text{Var}(Y_{sl}) = \text{Var}(N\bar{y}) = N^2 \text{Var}(\bar{y}) = N^2 \frac{S_y^2}{n} \cdot \frac{N-n}{N} = N(N-n) \frac{S_y^2}{n}$$

Ker agregat običajno ocenjujemo z vzorčenjem brez ponavljanja, navajamo samo obrazec za ta tip vzorčenja.

Iz podatkov vzorca pa ocenjujemo varianco agregata $\text{var}(Y_{sl})$ po obrazcu, ki je prav tak kot obrazec 10.22, samo da je S_y^2 zamenjan z oceno s_y^2

$$\text{var } Y_{sl} = N(N-n) \frac{s_y^2}{n} \quad (10.23)$$

10.17 Pogosto ocenjujemo tudi strukturni delež P , ki ga dobimo, če število enot z dano značilnostjo H v populaciji delimo z obsegom populacije N

$$P = \frac{H}{N} \quad (10.24)$$

Oceno strukturnega deleža p dobimo iz podatkov enostavnega slučajnostnega vzorca analogno tako, da število enot z dano značilnostjo h iz vzorca delimo s skupnim številom enot v vzorcu n

$$P_{sl} = p = \frac{h}{n} \quad (10.25)$$

Varianca za oceno strukturnega deleža iz neomejene populacije ali iz vzorca s ponavljanjem je enaka

$$Var(p) = \frac{\sigma_p^2}{n} ; \sigma_p^2 = P(1-P) \quad (10.26)$$

Za vzorce brez ponavljanja iz končnih populacij pa je

$$Var(p) = \frac{S_p^2}{n} \cdot \frac{N-n}{N} ; S_p^2 = \frac{H(N-H)}{N(N-1)} \quad (10.27)$$

Analogno je ocena variance za ocene strukturnih deležev za vzorce iz neomejenih populacij in za vzorce s ponavljanjem iz končnih populacij

$$var(p) = \frac{S_p^2}{n} \quad (10.28)$$

za vzorce brez ponavljanja iz končnih populacij pa

$$var(p) = \frac{S_p^2}{n} \cdot \frac{N-n}{N} \quad (10.29)$$

Pri tem je izraz

$$S_p^2 = \frac{h(n-h)}{n(n-1)} \quad (10.30)$$

analogen povprečnemu kvadratnemu odklonu S_p^2 , le da je izračunan iz podatkov vzorca.

Opomba. Če strukturne deleže izražamo v odstotkih, je $P\% = 100 \cdot P$ in $p\% = 100 \cdot p$. Ker je $\text{Var}(P\%) = \text{Var}(100 \cdot p) = 100^2 \text{Var}(p)$, moramo v tem primeru vse obrazce za izračunavanje variance pomnožiti s 100^2 , če ocenjujemo strukturne deleže v odstotkih.

10.18 Število enot z dano značilnostjo H v populaciji dobimo, če

$$H = N \frac{H}{N} = NP \quad (10.31)$$

strukturni delež P pomnožimo s skupnim številom enot v populaciji N . Analogno kot pri oceni za vsoto pa dobimo oceno skupnega števila enot z dano značilnostjo H_{sl} , če v obrazcu 10.31 pravo vrednost strukturnega deleža zamenjamo z oceno p

$$H_{sl} = Np = N \frac{h}{n} \quad (10.32)$$

Podobno kot pri agregatih je varianca za oceno skupnega števila enot z dano značilnostjo za vzorce brez ponavljanja enaka

$$\text{Var}(H_{sl}) = N(N-n) \frac{S_p^2}{n}; \quad S_p^2 = \frac{H(N-H)}{N(N-1)} \quad (10.33)$$

$$\text{var}(H_{sl}) = N(N-n) \frac{s_p^2}{n}; \quad s_p^2 = \frac{h(n-h)}{n(n-1)} \quad (10.34)$$

10.19 Simbolika in obrazci za ocene parametrov M_y, Y, P in H so sistematično nakazani v naslednjem pregledu.

	Populacija	Vzorec
Znak za seštevanje	$\sum_{i=1}^N$	$\sum_{i=1}^n$
Število enot	N	n
Število enot z dano značilnostjo	H	h
Strukturni delež	P	p
Strukturni odstotek	$P\%$	$p\%$
Individualna vrednost	Y_i	Y_i
Vsota za znak y	Y	y
Povprečje	M_y	$\bar{y}$
Povprečni kvadratni odklon	S_y^2	s_y^2
Varianca	σ_y^2	s_y^2
Povprečni kvadratni odklon za strukturni delež	S_p^2	s_p^2
Varianca strukturnega deleža	σ_p^2	s_p^2
	Prava vrednost	Ocena
Varianca	Var	var
Standardna pogreška	SE	se
Odklon zaupanja	D	d
Parametri: Povprečje	$M_y = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N Y_i = Y/N \quad \bar{y} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i = y/n$	
Agregat	$Y = \sum_{i=1}^N Y_i \quad Y_{sl} = \frac{N}{n} y$	

	Prava vrednost	Ocena
strukturni delež	$P = H/N$	$p = h/n$

število enot z dano značilnostjo	H	$H_{sl} = \frac{N}{n} h$
-------------------------------------	-----	--------------------------

Varianca ocen parametrov z vzorcem s ponavljanjem:	$Var(\bar{y}) = \frac{\sigma^2}{n}$	$var(\bar{y}) = \frac{s^2}{n}$
---	-------------------------------------	--------------------------------

$Var(p) = \frac{\sigma_p^2}{n}$	$var(p) = \frac{s_p^2}{n}$
---------------------------------	----------------------------

Variance ocen parametrov z vzorcem brez ponavljanja:	$Var(\bar{y}) = \frac{S^2}{n} \cdot \frac{N-n}{N}$	$var(\bar{y}) = \frac{s^2}{n} \cdot \frac{N-n}{N}$
---	--	--

$Var(Y_{sl}) = N(N-n) \frac{S^2}{n}$	$var(Y_{sl}) = N(N-n) \frac{s^2}{n}$
--------------------------------------	--------------------------------------

$Var(p) = \frac{S_p^2}{n} \cdot \frac{N-n}{N}$	$var(p) = \frac{s_p^2}{n} \cdot \frac{(N-n)}{N}$
--	--

$Var(H_{sl}) = N(N-n) \frac{S_p^2}{n}$	$var(H_{sl}) = N(N-n) \frac{s_p^2}{n}$
--	--

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum_{i=1}^N (Y_i - My)^2}{N}; \quad S_y^2 = \frac{\sum_{i=1}^N (Y_i - My)^2}{N-1}; \quad s_y^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}{n-1}$$

$\sigma_p^2 = P(1-P)$	$S_p^2 = \frac{H(N-H)}{N(N-1)}$	$s_p^2 = \frac{h(n-h)}{n(n-1)}$
-----------------------	---------------------------------	---------------------------------

Tehnika izbora enostavnega slučajnostnega vzorca

10.20 Prvi in glavni problem pri izvedbi enostavnega slučajnostnega vzorčenja je, kako izbrati slučajnostni vzorec, da bo zadostil osnovnemu pogoju, da ima vsaka enota vzorčenja v populaciji enako možnost, da je vključena v enostavni vzorec.

Pri vsakem sistemu vzorčenja ima posamezna enota populacije določeno vnaprej dano verjetnost, da je vključena v vzorec. Način izbora enot mora biti tak, da zadosti temu osnovnemu pogoju, ker le v tem primeru veljajo zakonitosti vzorčenja, ki so izpeljane iz verjetnostnega računa. Pri enostavnem vzorčenju ima vsaka enota populacije enako verjetnost oziroma možnost, da je vključena v vzorec. Izbor takega vzorca imenujemo izbor brez omejitve.

10.21 O k v i r v z o r č e n j a. Tehnično izberemo enostavni slučajnostni vzorec po naslednjem postopku. Osnova slučajnostnega izbora je v vsakem primeru pregled vseh enot v populaciji. V tem pregledu, ki ga imenujemo o k v i r v z o r č e n j a, je vsaka enota obvezno tako označena, da jo moremo identificirati. Pregled enot populacije, ki sestavlja okvir vzorčenja, more biti podan različno. Navadno je to spisek enot, ki so oštevilčene z zaporednimi številkami. Zelo prikladen okvir je tudi oštevilčena kartoteka enot populacije. Tudi geografska karta, v katero so vnešene enote populacije glede na geografsko lego in zaznamovane z zaporednimi številkami, more biti nazoren okvir populacije. Če so enote geografska območja (sestoj, oddelek, gospodarska enota ali podobno), je geografska karta teh območij, v kateri je vsako območje označeno z zaporedno številko, tudi primeren okvir vzorčenja. Kot okvir

vzorčenja moremo uporabiti tudi vsako drugo shemo oziroma način, iz katerega je možno identificirati enote osnovne populacije.

lo.22 Loterijski način. Eden izmed načinov slučajnega izbora je loterijski način. Pri loterijskem načinu imamo v žari listke z zaporednimi številkami enot. V žari je torej toliko listkov, kolikor je enot v populaciji.

Enako možnost za izbor vsake enote ustvarimo tako, da oštevilčene listke dobro premešamo in iz žare "na slepo" potegnemo listek. Enoto, ki ima izžrebano zaporedno številko, vzamemo kot enoto slučajnostnega vzorca. Postopek žrebanja enot vzorca ponavljamo vse do tlej, dokler nimamo izžrebanega ustreznega števila enot n . Pri tem posamezne izžrebane listke pred izborom nove enote vračamo v žaro, če gre za izbor s ponavljanjem. Tako dosežemo, da ima ista izbrana enota možnost, da je ponovno vključena v izbor. Če pa izbiramo vzorec brez ponavljanja, izžrebani listek izločimo, da ga ne moremo ponovno izbrati.

Loterijski način slučajnostnega izbora pa je posebno za večje populacije zamuden in okrel.

lo.23 Isti cilj dosežemo na drug način, brez listkov za vsako enoto.

Vzemimo žaro, v kateri je deset enakih listkov, kroglic ali kock s številkami od 0 do 9. Če imamo populacijo z $N = 999$ enotami, dobimo slučajnostno zaporedno številko tako, da s trikratnim žrebanjem sestavimo tromestno slučajnostno številko. Izbiramo seveda s ponavljanjem. Če dobimo s prvim žrebom številko 3, z drugim 1, s tretjim žrebom pa številko 3, ta trojni žreb ustreza izžrebani za-

poredni številki 313 po prejšnjem načinu, V vzorec vključimo torej enoto, ki ima v okviru vzorčenja zaporedno številko 313. Prednost tega načina v primerjavi s prvim je v tem, da ni treba sestavljati obširnih žar, pomanjkljiv pa je v tem, da je treba za izbor ene same enote toliko žrebanj, kolikor mestno je število enot v populaciji N. To pa je zamuden posel.

10.24 Tablice slučajnostnih števil.

Hibe loterijskega izbora odpravimo s tablicami slučajnostnih števil. Številke od 0 do 9, ki jih enkrat izberemo, zabeležimo. Te slučajnostne številke moremo uporabiti za več različnih vzorcev. Tako dobimo tablice slučajnostnih števil, v katerih so zapisane številke od 0 do 9, kot so bile po vrsti slučajnostno izbrane iz žare z desetimi številkami. En del iz tablic slučajnostnih števil iz knjige: Fisher and Yates: Statistical Tables for Biological, agricultural and medical research je dana v tabeli 10.7.

Večmestna slučajnostna števila iz teh tablic dobimo, če združimo več slučajnostnih števil v skupine. Vzemimo prvo vrsto iz tablic slučajnostnih števil iz tabele 10.7:

03 47 43 73 86 36 96 47 36 61 46 98 63 71 itd. Zaporedne številke enot, ki jih iz populacije z $N=8324$ izberemo v slučajnostni vzorec, določimo tako, da vzamemo po vrsti skupine po štiri slučajnostne številke. Prva izbrana enota ima zaporedno številko 0347.

Skupine zaporednih štirimestnih slučajnostnih števil so:

0347 4373 8636 9647 3661 4698 6371.

Tabela 10.7 Slučajnostne številke

05	47	43	73	86	36	96	47	36	61	46	98	63	71	62	33	26	16	80	45	60	11	14	10	95
97	74	24	67	62	42	81	14	57	20	42	53	32	37	32	27	07	36	07	51	24	51	79	89	73
16	76	62	27	66	56	50	26	71	07	32	90	79	78	53	13	55	38	38	59	88	97	54	14	10
12	56	85	99	26	96	96	68	27	31	05	03	72	93	15	57	12	10	14	21	88	26	49	81	76
55	59	56	35	64	38	54	82	46	22	31	62	43	09	90	06	18	44	32	53	23	83	01	30	30
16	22	77	94	39	49	54	43	54	82	17	37	93	23	78	87	35	20	96	43	84	26	39	91	64
84	42	17	53	31	57	24	55	06	88	77	04	74	47	67	21	76	33	50	25	83	92	12	06	76
63	01	63	78	59	16	95	55	76	10	98	10	50	71	75	12	86	73	58	07	44	39	52	38	79
33	21	12	34	29	78	64	56	07	82	52	42	07	44	38	15	51	00	13	42	99	66	02	79	54
57	60	86	32	44	09	47	27	96	54	49	17	46	09	62	90	52	84	77	27	08	02	73	43	28
18	18	07	92	46	44	17	16	58	09	79	63	86	19	62	06	76	50	03	10	55	23	64	05	05
26	62	38	97	75	84	16	07	44	99	83	11	46	32	24	20	14	83	88	45	10	93	72	88	71
23	42	40	64	74	82	97	77	77	81	07	45	32	14	08	32	96	94	07	72	93	85	79	10	75
92	36	28	19	95	50	92	26	11	97	00	56	76	31	38	80	22	02	53	53	86	60	42	04	53
37	85	94	35	12	83	39	50	08	30	42	34	07	96	88	54	42	06	87	98	85	83	25	48	29
70	29	17	12	13	40	33	20	38	26	13	89	51	03	74	17	76	37	13	04	07	74	21	15	30
56	62	18	37	35	96	83	50	87	75	97	12	25	93	47	70	33	24	03	54	97	77	46	44	80
99	49	57	22	77	88	42	95	45	72	16	64	36	16	00	04	43	18	66	79	64	77	24	21	90
16	08	15	04	72	33	27	14	34	09	45	59	34	68	49	12	72	07	34	45	99	27	72	95	14
31	16	93	32	43	50	27	89	87	19	20	15	37	00	49	52	85	66	60	44	38	68	88	11	80
68	34	30	13	70	55	74	30	77	40	44	22	78	84	26	04	33	46	09	52	68	07	97	06	57
74	57	25	65	76	59	29	97	68	60	71	91	38	67	54	13	58	18	24	76	15	54	55	95	52
27	42	37	86	53	48	55	90	65	72	96	57	69	56	10	96	46	92	42	45	97	60	49	04	91
00	39	68	29	61	66	37	32	20	30	77	84	57	03	29	10	45	65	64	26	11	04	96	67	24
29	94	98	94	24	68	49	69	10	82	55	75	91	93	30	34	25	20	57	27	40	48	73	51	92
16	90	82	66	59	83	62	64	11	12	67	19	00	71	74	60	47	21	29	68	02	02	37	03	31
11	27	94	75	06	06	09	19	74	66	02	94	37	34	02	76	70	90	30	86	38	45	94	30	38
35	24	10	16	20	33	32	51	26	38	79	78	45	04	91	16	92	53	56	16	02	75	50	95	98
38	23	16	86	38	42	38	97	01	50	87	73	66	81	41	40	01	74	91	62	48	51	84	08	32
31	96	25	91	47	96	44	33	49	13	34	86	82	53	91	00	52	43	48	85	27	55	26	89	62

Tabela 10.7 Slučajnostne številke (nadaljevanje)

66	67	40	67	14	64	05	71	95	86	11	05	65	09	68	76	83	20	37	90	57	16	00	11	66
14	90	84	45	11	75	73	88	05	90	52	27	51	14	86	22	98	12	22	08	07	52	74	95	80
68	05	51	18	00	33	96	02	75	19	07	60	62	95	55	59	33	82	43	90	49	37	38	44	59
20	46	78	73	90	97	51	40	14	02	04	02	33	31	08	39	54	16	49	36	47	95	93	13	30
64	19	58	97	79	15	06	15	93	20	01	90	10	75	06	40	78	78	89	62	02	67	74	17	33
05	26	93	70	60	22	35	85	15	13	92	03	51	59	77	59	56	78	06	83	52	91	05	70	74
07	97	10	88	23	09	96	42	99	64	61	71	62	99	13	06	51	29	16	93	58	05	77	09	51
68	71	86	85	85	54	87	66	47	54	73	32	08	11	12	44	95	92	63	16	29	56	24	29	48
26	99	61	65	53	58	37	78	80	70	42	10	50	67	42	32	17	55	85	74	94	44	67	16	94
14	65	52	68	75	87	59	36	22	41	26	78	63	06	55	13	08	27	01	50	15	29	39	39	43
17	53	77	58	71	71	41	61	50	72	12	41	94	96	26	44	95	27	36	99	02	96	74	30	83
90	26	56	21	19	23	52	23	33	12	96	93	02	18	39	07	02	18	36	07	25	99	32	70	23
41	23	52	55	99	31	04	49	69	96	10	47	48	45	88	13	41	43	89	20	97	17	14	49	17
60	20	50	81	69	31	99	73	68	68	35	81	33	03	76	24	30	12	48	60	18	99	10	72	34
91	25	38	05	90	94	58	28	41	36	45	57	59	03	09	90	35	57	29	12	82	62	54	65	60
34	50	57	74	37	98	80	33	00	91	09	77	93	19	82	74	94	80	04	04	45	07	31	66	49
85	22	04	39	43	73	81	53	94	79	33	62	46	86	28	08	31	54	46	31	53	94	13	38	47
09	79	13	77	48	73	82	97	22	21	05	03	27	24	83	72	89	44	05	60	35	80	39	94	88
88	75	80	18	14	22	95	75	42	49	39	32	82	22	49	02	48	07	70	37	16	04	61	67	87
90	96	23	70	00	39	00	03	06	90	55	85	78	38	36	94	37	30	69	32	90	89	00	76	33
53	74	23	99	67	61	32	28	69	84	94	62	67	86	24	98	33	41	19	95	47	53	53	38	09
63	38	06	86	54	99	00	65	26	94	02	82	90	23	07	79	62	67	80	60	75	91	12	81	19
35	30	58	21	46	06	72	17	10	94	25	21	31	75	96	49	28	24	00	49	55	65	79	78	07
63	43	36	82	69	65	51	18	37	88	61	38	44	12	45	32	92	85	88	65	54	34	81	85	35
98	25	37	55	26	01	91	82	81	46	74	71	12	94	97	24	02	71	37	07	03	92	18	66	75
02	63	21	17	69	71	50	80	89	56	38	15	70	11	48	43	40	45	86	98	00	83	26	91	03
64	55	22	21	82	48	22	28	06	00	61	54	13	43	91	82	78	12	23	29	06	66	24	12	27
85	07	26	13	89	01	10	07	82	04	58	63	89	36	03	69	11	15	83	90	13	29	54	19	28
53	54	16	24	15	51	54	44	82	00	62	61	65	04	69	38	18	65	18	97	85	72	13	49	21
34	85	27	84	87	61	48	64	56	26	90	18	48	13	26	37	70	15	42	57	65	65	80	39	07

Prva izbrana enota ima torej zaporedno številko 347 (0 na prvem mestu odpade). Naslednja enota ima zaporedno številko 4373. Slučajnostni številki 8636 in 9647 ne prideta v pošttev, ker sta večji kot je obseg populacije in ima zadnja enota v populaciji zaporedno številko 8324. Pač pa vključimo v vzorec še enote z zaporednimi številkami 3661, 4698 in 6371.

Skupine slučajnostnih zaporednih števil pa se morejo med seboj tudi delno prekrivati. Tako znatno povečamo obseg tablic slučajnostnih števil. Če za zgornji primer tvorimo štirimestne skupine slučajnostnih števil tako, da slučajnostne številke premikamo po eno mesto, dobimo te rezultate: Prva skupina 0347 ostane. Naslednjo skupino pa dobimo, če se v vrsti slučajnostnih števil premaknemo le za eno mesto. Druga skupina je torej: 3474. Naprej dobimo po istem postopku nadaljnje skupine: 4743 7437 4373 3738 itd. Namesto sedmih skupin po štiri ločene slučajnostne številke, izmed katerih jih moremo le pet uporabiti kot zaporedne številke izbranih enot, dobimo 25 skupin, od katerih je 21 manjših kot 8324. Namesto 5 enot iz istega dela tablic slučajnostnih števil izberemo 21 enot.

Po potrebi obseg tablic slučajnostnih števil povečamo tudi tako, da slučajnostne številke v tablici beremo v obratni smeri, od zgoraj navzdol ali od spodaj navzgor. V vsakem primeru dobimo nove skupine slučajnostnih števil.

10.25 V primeru, ki smo ga navedli, nekatere skupine štirimestnih slučajnostnih števil niso uporabne, ker presegajo obseg populacije. Število skupin, ki zaradi tega odpadejo more biti zelo veliko. Če je npr. obseg populacije $N=1832$, od 10000 različnih štiri

mestnih skupin odpade $10000 - 1832 = 8168$ slučajnostnih števil.

To pa zelo okrne uporabnost tablic.

S preprostim postopkom obseg uporabnih skupin povečamo. Od vseh štirimestnih skupin pridejo po zgornjem v konkurenco le one, ki imajo prvo številko 0 ali 1. Vse ostale izpadejo. Če pa postavimo pravilo, da štejemo kot 0 na prvem mestu štirimestnega števila vsako sodo (0, 2, 4, 6, 8), kot 1 pa vsako liho (1, 3, 5, 7, 9) slučajnostno številko, se uporabnost tablic znatno poveča. Namesto 8168 neuporabnih skupin se število neuporabnih skupin od 8168 zniža na 840. Ker je npr. prva številka v skupini 5674 liha, ustreza tej slučajnostni številki enota z zaporedno številko 1674. Po prvem načinu pa je to slučajnostno število neuporabno.

Podobno reduciramo prva mesta skupin slučajnostnih številok za populacije, katerih obseg N začenja s številko 2. Številke 0, 3, 6 štejemo kot 0, slučajnostne številke 1, 4, 7 kot 1, slučajnostne številke 2, 5, 8 pa kot 2. Sistem je v tem, da je ustrezna prva številka ostanek slučajnostnega števila, če prvo slučajnostno število od 0 do 8 delimo s tri. Opozoriti moramo, da slučajnostne skupine, ki začenjajo z 9, izpuščamo.

Analogno je pri populacijah, katerih obseg začne s številko 3, merodajen ostanek, če delimo prvo slučajnostno število s štiri, ne upoštevamo pa 8 in 9.

Če pa se število enot N začne s 4, je prva številka zaporednega števila ostanek, če delimo prvo slučajnostno število s 5.

10.26 Primer za ocenjevanje z enostavnim slučajnostnim vzorcem.

Uporabo različnih vrst vzorčenja, med njimi tudi za enostavno slučajnostno vzorčenje, bomo uporabili na shematični preskusni kvadratni ploskvi s površino 57,6 ha. Ta je razdeljena na $N = 24 \times 24 = 576$ osnovnih površin kvadratne oblike po 10 a. Kljub temu, da je primer shematičen, je populacija zadosti velika, da bomo mogli na različnih primerih oceniti kvalitete posameznih vrst vzorčenja. V skici ploskve v sliki 10.3 so nakazane osnovne površninice in vanje vpisani podatki o volumnih na posameznih površninicah. Ti podatki v nadaljevanju služijo za to, da z njihovo pomočjo dobimo podatke o izbranih parcelah. V stvarnem primeru dobimo za izbrane enote te podatke z opazovanjem na terenu.

Prave vrednosti parametrov, katere bomo v nadaljevanju ocenjevali, so: Število parcel, za katere je volumen večji kot 30 m^3 : $H = 320$. Odstotek parcel, na katerih je volumen večji kot 30 m^3 : $P\% = 55,6\%$. Skupen volumen sestoj: $Y = 17439 \text{ m}^3$. Povprečen volumen na osnovno parcelo: $My = 30,3 \text{ m}^3$.

23	21	22	20	29	33	32	31	31	27	29	32	36	29	36	30	35	43	36	37	36	37	33	36	24
19	26	18	22	33	24	21	28	23	34	34	28	31	32	27	38	32	35	34	33	43	24	41	43	48
23	20	25	21	32	29	30	25	32	29	27	34	28	36	39	30	32	37	36	37	36	41	38	33	72
22	22	20	22	23	23	24	28	30	26	32	30	27	31	32	29	35	33	35	35	41	35	41	38	86
21	22	21	20	24	33	28	29	22	32	30	30	35	30	31	32	38	34	34	34	33	34	33	38	120
23	18	21	22	22	31	20	25	34	26	28	35	29	36	30	31	38	37	35	37	36	35	41	36	144
22	21	23	21	20	28	28	24	28	24	33	31	33	31	32	39	34	33	37	33	35	37	35	41	168
23	20	21	23	26	23	25	29	27	30	36	25	31	37	35	32	35	36	34	36	38	34	44	33	182
20	25	18	25	20	29	32	21	30	26	32	27	28	34	34	39	34	37	36	33	35	37	35	42	216
22	19	24	22	22	30	23	30	36	25	30	38	32	33	32	36	36	33	34	39	42	35	33	38	240
23	23	20	23	25	32	27	33	25	26	27	30	37	35	37	33	34	39	35	34	34	34	42	35	264
24	21	23	19	23	22	23	25	26	24	34	37	33	33	36	35	36	35	38	33	37	35	34	40	288
20	23	24	22	21	20	22	22	33	34	28	29	34	35	31	36	34	40	33	37	34	36	40	35	312
22	19	23	25	20	21	24	33	27	27	31	37	35	34	36	35	39	36	36	35	39	40	33	38	336
23	21	21	23	22	19	21	26	25	31	34	34	33	37	33	34	36	33	37	39	34	34	36	34	360
22	19	22	20	24	22	20	34	30	34	29	34	35	32	35	35	34	37	34	35	40	35	40	38	384
20	23	21	21	18	25	28	26	22	27	30	35	36	35	33	39	37	35	36	34	36	34	36	33	408
23	20	24	22	21	20	27	33	28	26	29	31	33	34	34	34	35	33	37	36	38	40	35	38	432
22	21	22	19	26	22	33	26	33	30	29	33	37	33	36	39	34	39	34	36	33	34	38	35	456
24	18	25	21	22	20	34	38	24	27	30	29	28	36	34	34	35	34	37	35	39	38	34	36	480
23	22	20	22	19	21	22	28	26	24	31	29	35	35	30	34	35	36	34	37	35	33	42	33	504
24	22	23	21	20	23	24	32	33	31	28	31	29	31	35	35	32	37	36	33	38	38	35	38	528
20	21	19	26	22	21	19	26	21	24	26	29	34	28	29	37	36	39	34	35	40	35	34	35	552
23	22	23	21	21	24	22	20	24	21	33	27	29	34	31	30	34	35	34	40	34	45	38	35	576

Slika 10.3 Skica poskusne ploskve z $N = 576$ osnovnimi parcelicami s podatki o volumnih na osnovnih ploskvah.

10.27 Z enostavnim slučajnostnim vzorcem brez ponavljanja $n=72$ osnovnih parcel na poskusni ploskvi ocenimo:

a) povprečni volumen na osnovno površino: $\bar{y}$,

b) skupni volumen v sestoji: Y_{sl} ,

c) odstotek osnovnih parcelic v sestoji, ki imajo volumen manjši kot 30 m^3 : $p\%$

d) število parcelic v sestoji, katerih je volumen manjši kot 30 m^3 : H_{sl}

Vzorčna enota je v našem primeru posamezna parcelica izmed $N=576$ osnovnih parcelic. Osnovna populacija pa je sestavljena iz vseh $N=576$ osnovnih parcelic.

Glede na to, da so osnovne enote površine, je najprikladnejši okvir shematična karta sestoja, v kateri so posamezne vzročne enote - osnovne parcelice oštevilčene z zaporednimi številkami od 1 do 576.

Enostaven slučajnostni izbor $n=72$ osnovnih parcelic brez ponavljanja izvedemo tako, da iz tablice slučajnostnih števil vzamemo kot zaporedne številke izbranih enot vsa tromestna slučajnostna števila od 001 do 576. Tromestne slučajnostne številke sestavimo po določenem pravilu.

V našem primeru vzemimo po vrstnem redu tromestna števila iz zaporednih stolpcev v tablici slučajnostnih števil v dodatku.

Najprej vzemimo kot tromestna slučajnostna števila prvo skupino tromestnih števil (prva, druga, tretja) iz vsake vrste v tablici slučajnostnih števil v dodatku, nato drugo skupino (četrti, peti, šesti slučajnostni številki) iz vsake vrste, nato tretjo skupino itd.

vse dotlej, dokler ne dobimo $n=72$ slučajnostnih tromestnih števil brez ponavljanja. $n=72$ tako ugotovljenih tromestnih slučajnostnih števil brez ponavljanja je nanizanih v tabeli 10.8. Iz te tabele je razvidno, da se je v izboru pet tromestnih števil ponovilo (dv). Izbrane parcele so v okvirju vzorca v sliki 10.3 uokvirjene. V tabeli 10.8, kakor tudi v sliki 10.4 so za izbrane parcele navedeni tudi volumni, katere smo ugotovili iz skice 10.3. Z 0 ali 1 pa je zaznamovano, da volumen ni (0) oziroma da je (1) večji kot 30 m^3 .

Tabela 10.8 Osnovni podatki o enostavnem slučajnostnem izboru vzorca z $n = 72$ parcelicami

Sluč. štev.	Volumen		Sluč. štev.	Volumen		Sluč. štev.	Volumen	
	y_i	$y_i > 30$		y_i	$y_i > 30$		y_i	$y_i > 30$
034	28	0	277	33	1	324	dv	dv
167	35	1	217	22	0	137	38	1
125	22	0	163	37	1	296	22	0
555	23	0	112	dv	dv	162	dv	dv
162	33	1	086	31	1	242	23	0
332	40	1	238	35	1	438	22	0
576	35	1	240	38	1	157	33	1
181	31	1	218	19	0	409	23	0
266	21	0	430	40	1	482	22	0
234	33	1	237	42	1	550	35	1
323	31	1	498	36	1	283	39	1
378	37	1	082	24	0	340	23	0
566	34	1	410	20	0	233	36	1
160	39	1	316	25	0	350	37	1
311	40	1	276	37	1	055	30	0
274	24	0	356	39	1	348	dv	dv
003	22	0	342	19	0	166	37	1
299	28	0	324	37	1	468	29	0
169	23	0	199	32	1	033	23	0
112	32	1	351	33	1	502	33	1
352	34	1	121	23	0	548	35	1
382	35	1	373	35	1	544	37	1
319	24	0	227	30	0	245	25	0
424	34	1	047	41	1	472	34	1
						171	21	0
						160	dv	dv
						395	30	0
						332	35	1
						429	38	1

001	002	003	004	005	006	007	008	009	010	011	012	013	014	015	016	017	018	019	020	021	022	023	024
025	026	027	028	029	030	031	032	033	034	035	036	037	038	039	040	041	042	043	044	045	046	047	048
049	050	051	052	053	054	055	056	057	058	059	060	061	062	063	064	065	066	067	068	069	070	071	072
073	074	075	076	077	078	079	080	081	082	083	084	085	086	087	088	089	090	091	092	093	094	095	096
097	098	099	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120
121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144
145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168
169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192
193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216
217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240
241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264
265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	286	287	288
289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312
313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336
337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360
361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384
385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408
409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432
433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455	456
457	458	459	460	461	462	463	464	465	466	467	468	469	470	471	472	473	474	475	476	477	478	479	480
481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494	495	496	497	498	499	500	501	502	503	504
505	506	507	508	509	510	511	512	513	514	515	516	517	518	519	520	521	522	523	524	525	526	527	528
529	530	531	532	533	534	535	536	537	538	539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552
553	554	555	556	557	558	559	560	561	562	563	564	565	566	567	568	569	570	571	572	573	574	575	576
577	578	579	580	581	582	583	584	585	586	587	588	589	590	591	592	593	594	595	596	597	598	599	600

Slika 10.4 Okvir enostavnega slučajnostnega vzorca
 $n=72$ parcelic z vršanimi slučajnostno
izbranimi parcelicami in vpisanimi vo-
lumi

Iz individualnih podatkov za $n=72$ izbranih parcel dobimo naslednje pomožne rezultate: število parcel, ki imajo volumen večji kot 30 m^3 , $h = 43$, vsota volumnov na izbranih parcelicah $y = \sum y_i = 2226 \text{ m}^3$. Vsota kvadratov volumnov na izbranih parcelicah $\sum y_i^2 = 71902$.

Če upoštevamo teoretične osnove za enostavni slučajnostni vzorec, dobimo naslednje rezultate:

Točkovna ocena za povprečni volumen na eno parcelo je po obrazcu

10.9

$$\bar{y}_{sl} = y/n = 2226/72 = 30,92 \text{ m}^3$$

Iz pomožnih rezultatov dobimo dalje, da je ocena variance za osnovni znak y

$$s_y^2 = \frac{\sum_{i=1}^n y_i^2 - y^2/n}{n-1} = \frac{71902 - 2226^2/72}{72-1} = 43,40$$

Ocena variance za aritmetično sredino z vzorcem brez ponavljanja je po obrazcu 10.15

$$\text{var}(\bar{y}) = \frac{s_y^2}{n} \cdot \frac{N-n}{N} = \frac{43,40}{72} \cdot \frac{576-72}{576} = 0,527431$$

$$\text{se}(\bar{y}) = \sqrt{\text{var}(\bar{y})} = \sqrt{0,527431} = 0,726 \text{ m}^3$$

$$d(\bar{y}) = t(0,05; 72-1) \cdot \text{se}(\bar{y}) = 2,00 \cdot 0,726 = 1,45 \text{ m}^3$$

$$\bar{y} = 30,92 \pm 1,45$$

Ker je vzorec z $n=72$ enotami v smislu vzorčenja še majhen, kot fak-

tor, s katerim množimo oceno, da dobimo oceno odklona ni točno enak koeficientu z za normalno porazdelitev, temveč $t(\alpha, n-1)$. Ta koeficient je tem bližji vrednosti z za ustrezno tveganje α , čim večji je vzorec. To vidimo iz tabele za t porazdelitev v tabeli 11.1. V našem primeru je $t(\alpha=0,05; n-1=71)=2,00$. Za velike vzorce pa je ustrezni $z(\alpha=0,05)=1,96$. Razlika torej ni znatna.

Prava vrednost aritmetične sredine volumna na eno parcelo leži s tveganjem $\alpha = 0,05$ v razmaku od $29,47 \text{ m}^3$ do $32,37 \text{ m}^3$.

Ocena aritmetične sredine volumna torej s tveganjem $\alpha = 0,05$ ni od prave aritmetične sredine $\bar{Y}$ različna za več kot

$$\delta(\bar{Y}) = 100 \cdot d(\bar{Y}) / \bar{Y} = 100 \cdot 1,45 / 30,92 = 4,7 \%$$

Ocena, ki smo jo dobili z vzorcem, je razmeroma dobra.

Podobno ocenimo tudi skupen volumen v sestoji. Točkovna ocena skupnega volumna Y_{sl} je

$$Y_{sl} = \frac{N}{n} \bar{y} = \frac{576}{72} \cdot 2226 = 17808 \text{ m}^3$$

Ocena variance za skupen volumen pa je

$$\text{var}(Y_{sl}) = N(N-n) \frac{s^2}{n} = 576(576-72) \cdot \frac{43,40}{72} = 174988,80$$

$$\text{se}(Y_{sl}) = \sqrt{\text{var}(Y_{sl})} = \sqrt{174988,80} = 418,32 \text{ m}^3$$

$$d(Y_{sl}) = t(0,05, 71) \cdot \text{se}(Y_{sl}) = 2,00 \cdot 418,32 = 837 \text{ m}^3$$

$$Y = 17808 \pm 837$$

Pravi skupni volumen sestoja je s tveganjem $\alpha = 0,05$ med 16971 m^3 in 18645 m^3 .

Če primerjamo dobljeni rezultat ocene z enostavnim vzorčenjem brez ponavljanja s pravim volumnom v raziskovanem sestoju $Y = 17439 \text{ m}^3$, vidimo, da je rezultat v skladu s teorijo. Prava vrednost volumna v sestoju resnično leži v razmaku zaupanja. Dobljena točkovna ocena za volumen v sestoju $Y_{sl} = 17808 \text{ m}^3$ je razmeroma dobra ocena skupnega volumna $Y = 17439 \text{ m}^3$. Razlika ocene od prave vrednosti je $17808 - 17439 = +369 \text{ m}^3$ ali v odstotkih $100 \frac{369}{17439} = 2,1 \%$

Ocena strukturnega deleža parcel z volumnom nad 30 m^3 je $p = h/n = 43/72 = 0,597$ ali v odstotkih

$$p\% = 100 \cdot 0,597 = 59,7\%$$

Da ocenimo varianco te ocene najprej iz podatkov vzorca, izračunamo oceno s_p^2

$$s_p^2 = \frac{h(n-h)}{n(n-1)} = \frac{43(72-43)}{72(72-1)} = 0,243936$$

Ocena variance za p je

$$\text{var}(p) = \frac{s_p^2}{n} \cdot \frac{N-n}{N} = \frac{0,243936}{72} \cdot \frac{576-72}{576} = 0,00296450$$

$$se(p) = \sqrt{\text{var}(p)} = \sqrt{0,00296450} = 0,0544$$

ali

$$se(p\%) = 100 \cdot se(p) = 100 \cdot 0,0544 = 5,44\%$$

$$d(p\%) = +(0,05 \cdot 71) \cdot se(p\%) = 2,00 \cdot 5,44 = 10,9\%$$

Odstotek parcel, ki imajo volumen večji kot 30 m^3 , je $P\% = 59,7\% \pm 10,9\%$. Pravi odstotek s tveganjem $\alpha = 0,05$ ni manjši kot 49% in ne večji kot 71% .

Če ocenimo še skupno število parcel, na katerih je volumen večji kot 30 m^3 , dobimo

$$H_{sl} = \frac{N}{n} \cdot h = \frac{576}{72} \cdot 43 = 344$$

$$\text{var}(H_{sl}) = N(N-n) \frac{s_p^2}{n} = 576 \cdot (576-72) \frac{0,243936}{72} = 983,55$$

$$se(H_{sl}) = \sqrt{\text{var}(H_{sl})} = \sqrt{983,55} = 31,4$$

$$d(H_{sl}) = +(0,05 \cdot 71) \cdot se(H_{sl}) = 2,00 \cdot 31,4 = 62,8$$

$$H = 344 \pm 63$$

Skupno število parcel, na katerih je volumen večji kot 30 m^3 , je s tveganjem $\alpha = 0,05$ v mejah zaupanja med 281 in 407. Če za potrditve teorije in za preskus stvarne zanesljivosti rezultata primerjamo dobljeno oceno s pravim številom parcel, ki smo ga dobili s pregledom vseh parcel, dobimo, da je pravo število parcel $H = 320$ v mejah zaupanja in da se ocena $H_{sl} = 344$ od pravega števila razlikuje za

$$344 - 320 = 24 \text{ ali } 100 \frac{24}{320} = 7,5\%.$$

Določanje velikosti vzorca pri zahtevani natančnosti ocene

10.28 Določanje velikosti vzorca za oceno povprečja. Pri dosedanjem obravnavanju ocenjevanja z vzorčenjem je bila velikost vzorca vnaprej znana in smo pri dani velikosti vzorca ocenjevali parametre in njihovo zanesljivost.

Pri planiranju vzorcev pa običajno nastopi problem določiti velikost vzorca tako, da bo dal predpisano natančnost. Če ne pazimo na velikost vzorca, se zna zgoditi, da so ocene, ki jih dobimo, neuporabne ali pa imajo omejeno vrednost, ker so premalo zanesljive, če je vzorec premajhen. Obratno pa je ocena glede na stvarne potrebe lahko predobra in smo po nepotrebnem vzeli prevelik vzorec.

Zanesljivost ocene z enostavnim vzorcem je dana s standardno pogreško ocene SE ali pa z odklonom zaupanja $D = z \cdot SE$, ki pomeni največji odklon ocene od prave vrednosti pri danem tveganju α . Kot je znano, je od stopnje tveganja odvisen koeficient z .

Najprej skušajmo rešiti problem o velikosti vzorca za oceno povprečja z vzorcem s ponavljanjem. Vprašanje je, koliko enot moramo vzeti v vzorec, da se ocena povprečja z danim tveganjem α ne odklanja od prave vrednosti za več kot $D(\bar{y})$.

Iz obrazca 10.5 in obrazca 10.6 povzamemo, da je za enostaven slučajnostni izbor s ponavljanjem

$$D(\bar{y}) = z \cdot SE(\bar{y}) = z \frac{G_y}{\sqrt{n}} \quad (10.36)$$

Iz tega obrazca dobimo, da je za vzorec s ponavljanjem

$$n = \left(\frac{z \cdot G_y}{D(\bar{y})} \right)^2 \quad (10.37)$$

Vzemimo našo poskusno ploskev z $N=576$ parcelicami in skušajmo določiti, kako velik vzorec s ponavljanjem moramo vzeti, da se ocena povprečja od pravega povprečnega volumna na eno parcelo s tveganjem $\alpha = 0,05$ ne bo odklanjala za več kot $D(\bar{y}) = 1 \text{ m}^3$.

Za tveganje $\alpha = 0,05$ je $z = 1,96$. Standardni odklon za volumen po parcelicah je $G_y = 6,29$. Iz teh podatkov dobimo po obrazcu 10.37, da je

$$n = \left(\frac{1,96 \cdot 6,29}{1} \right)^2 = 152$$

Da z enostavnim vzorčenjem s ponavljanjem ocenjeni povprečni volumen na eno parcelo od pravega povprečja ne bo različen za več kot $D = 1 \text{ m}^3$, je treba v slučajnosten vzorec vključiti $n=152$ enot.

10.29 Med številom enot v vzorcu s ponavljanjem n in številom enot v vzorcu brez ponavljanja n' pri isti natančnosti ocen ne je zveza

$$n' = \frac{Nn}{N+n-1} \approx \frac{n}{1+f} \quad (10.38)$$

V našem primeru dobimo

$$n' = \frac{576,152}{576 + 152 - 1} = 120$$

Če ocenjujemo povprečje z vzorcem brez ponavljanja, dosežemo predpisano zanesljivost ocene že z vzorcem, v katerega vključimo le $n=120$ parcelic.

10.30 Velikost vzorca pri predpisani relativni natančnosti. Zanesljivost ocene večkrat predpisujemo tudi relativno. Namesto absolutnega dopustnega odklona zaupanja izrazimo odklon relativno v odstotku od parametra, v našem primeru v odstotku od aritmetične sredine.

Če obrazec 10.37 ustrezno preuredimo, je

$$n = \left(\frac{z \cdot KV\%}{D\%(\bar{y})} \right)^2 \quad (10.39)$$

V obrazcu 10.39 smo števec in imenovalec pomnožili s 100/Ky. Tako dobimo v števcu namesto standardnega odklona σ koeficient variacije KV%, v imenovalcu pa namesto absolutnega odklona zaupanja $D(\bar{y})$ relativen odklon $D\%(\bar{y})$. Iz tako dobljenega obrazca za število enot v vzorcu s ponavljanjem pa dobimo število enot v vzorcu brez ponavljanja po obrazcu 10.38.

10.31 Skušajmo določiti, s kako velikim vzorcem brez ponavljanja bi se ocena povprečnega volumna na eno parcelo v našem pre-

skusnem sestoju s tveganjem $\alpha = 0,01$ ne odklanjala od pravega povprečja za več kot $D\%(\bar{y}) = 5\%$.

Tveganju $\alpha = 0,01$ ustreza koeficient $z = 2,576$ (glej odstavek 9.13). Ker je koeficient variacije za poskusni sestoj $KV\% = 20,8\%$, dobimo po obrazcu 10.39

$$n = \left(\frac{2,576 \cdot 20,8}{5} \right)^2 = 115$$

Potrebno število enot v vzorcu brez ponavljanja pa je po obrazcu 10.38

$$n' = \frac{576 \cdot 115}{576 + 115 - 1} = 96$$

Določanje števila enot v vzorcu
za ocene parametrov M_y , Y , $D\%$, H

10.32 Analogno dobimo obrazce za določanje števila enot v vzorcu tudi za ocene parametrov: Y , P in H . Obrazci za vse štiri osnovne parametre so dani v tabeli 10.9.

Tabela 10.9 Obrazci za določanje potrebnega števila enot pri dani zanesljivosti

Ocenjevani parameter		Število enot v vzorcu s ponavljanjem, če je maksimalni odklon predpisan	
		absolutno D	relativno D%
Aritmetična sredina	My	$n = \left(\frac{z \cdot \sigma}{D(\bar{y})} \right)^2$	$n = \left(\frac{z \cdot KV\%}{D\%} \right)^2$
Vsota podatkov	y	$n = \left(\frac{N \cdot \sigma}{D(Y)} \right)^2$	
Strukturni delež	P%	$n = \frac{z^2 \cdot P\%(100-P\%)}{D(P\%)^2}$	$n = \left(\frac{100 \cdot z}{D\%} \right)^2 \cdot \frac{100-P\%}{P\%}$
Število enot z dano značilnostjo	H	$n = \frac{z^2 H(N-H)}{D(H)^2}$	
Število enot v vzorcu brez ponavljanja		$n' = \frac{N \cdot n}{N+n-1}$	

10.33 Hiba navedenega postopka je v tem, da moramo poznati določene parametre iz osnovne populacije, če hočemo določiti potrebno število enot za planirani vzorec. Teh pa običajno nimamo. Zato si pri planiranju vzorcev pomagamo z ocenami za potrebne parametre. Te dobimo s predhodno analizo pojava, ki ga proučujemo ali iz razpoložljivih podatkov že izvršenih sorodnih raziskav. Včasih vrednosti teh parametrov ocenimo z manjšim vzorcem, katerega kasneje vključimo v glavni vzorec.

Drug problem, ki se pojavi v zvezi z določanjem velikosti vzorca, pa je v tem, da običajno z enim vzorcem ne opazujemo enega samega znaka in ne ocenjujemo enega samega parametra. Vsak izmed teh znakov pa ima drugo variabilnost, ocena pa drugo zanesljivost. Zato pri planiranju velikosti vzorca dobimo za oceno vsakega parametra drugačno potrebno velikost vzorca. Težko se je izmed različnih n odločiti za velikost vzorca, ki naj bo osnova za vzorec, s katerim dobimo podatke za ocene vseh parametrov. V tem primeru se odločimo za kompromisno srednjo velikost vzorca. Pri tem se oziramo predvsem na važnejše parametre in skušamo vzeti vzorec tako velik, da zanesljivost ocen ustreza predvsem zanje.

S t r a t i f i c i r a n o v z o r č e n j e

10.34 O s n o v a i n l a s t n o s t i . Obrazci o varianci ocen z enostavnim vzorčenjem pokažejo, da je zanesljivost ocene, razen od velikosti vzorca v bistveni meri odvisna od variabilnosti proučevane populacije. Za homogene populacije, za katere je variabilnost majhna, je ocena boljša, za heterogene populacije oziroma za populacije z veliko variabilnostjo, pa so ocene pri isti velikosti vzorca manj zanesljive. Medtem ko moremo velikost vzorca spreminjati in tako vplivati na kvaliteto ocene, na variabilnost neposredno ne moremo vplivati, ker je lastnost populacije.

Vendar kljub temu pri vzorčenju izkoriščamo zakonitost, da so ocene za homogene populacije zanesljivejše kot za heterogene. Če namreč uspemo heterogeno populacijo razdeliti v homogene populacije, je variabilnost v posameznih delnih populacijah, ki jih imenujemo s t r a t u m e, manjša. S samostojnimi enostavnimi vzorci v posameznih stratumih dobimo ocene za posamezne stratumе, iz teh ocen

pa sestavimo ocene za populacijo. Tak način ocenjevanja je v primerjavi z enostavnim vzorcem tem uspešnejši, čim manjša je variabilnost pojava znotraj stratumov in čim večje so razlike med stratumi. Zato skušamo pri stratificiranem vzorčenju razdeliti populacijo v stratumе po onem znaku oziroma znakih, ki bistveno vplivajo na proučevani pojav. Najpopularnejša je regionalna stratifikacija, pri kateri populacijo razdelimo v homogene grupe glede na geografske rajone. Tako je uspešna razdelitev sestojna na stratumе po kvaliteti tal, glede na nadmorsko višino itd. Kot načelo za razdelitev na stratumе pa more služiti vsak drug kriterij, ki prispeva k temu, da so razmere v stratumih čim bolj izenačene. Tako moremo v dvoetažnem sestoji vzeti kot stratuma posamezni etaži. Volumni, premeri, višine drevja itd. so namreč v bistveni meri odvisni od tega, iz katere etaže je drevo. Zato je variabilnost teh značilnosti močno odvisna od etaže. Dve homogeni populaciji dobimo, če vzamemo v en stratum drevesa iz prve etaže, v drug stratum pa drevesa iz druge etaže.

Hiba stratificiranega vzorčenja pa je predvsem v tem, da moramo populacijo razmeroma dobro poznati, če hočemo izvesti stratifikacijo. Medtem ko moramo pri enostavnem vzorčenju poznati le okvir vzorčenja, t.j. spisak enot, moramo pri stratificiranem vzorčenju populacijo znatno bolje spoznati, če jo hočemo razdeliti v homogene dele. Vsako enoto v osnovni populaciji je treba namreč pred izбором vzorca vključiti v ustrezno grupo - stratum.

Običajno ne proučujemo popolnoma neznanih pojavov. Zato izvedemo stratifikacijo po poznavanju o kvaliteti drevja, po poznavanju tal ali na osnovi prejšnjih pregledov sestojja.

Ker je stratifikacija običajno izvedena po nekem načelu, ki je v vsebinski zvezi s proučevanim pojavom, dobimo s stratificiranim

vzorčenjem kot postranski rezultat tudi rezultate po grupah - stratumih. Zavedati pa se moramo, da so rezultati za posamezne stratumе nezanesljivi, če je število enot vzorcev v posameznih stratumih majhno.

10.35 Ocenjevanje agregata s stratificiranim vzorcem. Nakazali smo že, da pri stratificiranem vzorčenju iz delnih ocen, ki jih dobimo iz samostojnih enostavnih vzorcev po stratumih, sestavimo skupno oceno za celotno populacijo.

Ocena agregata s stratificiranim vzorčenjem Y_{str} je vsota ocen agregatov v posameznih stratumih $Y_{k,sl}$

$$Y_{str} = Y_{1,sl} + Y_{2,sl} + \dots + Y_{r,sl} = \sum_{k=1}^r Y_{k,sl} \quad (10.40)$$

Varianca za oceno agregata s stratificiranim vzorčenjem $Var(Y_{str})$ pa je vsota varianc ocen agregatov po stratumih

$$Var(Y_{str}) = Var(Y_{1,sl}) + Var(Y_{2,sl}) + \dots + Var(Y_{r,sl}) = \sum_{k=1}^r Var(Y_{k,sl}) \quad (10.41)$$

Iz teh dveh obrazcev moremo z upoštevanjem zvez med $\bar{Y}$, Y , P in H , pravilni vrednostmi in ocenami razviti analogne obrazce za prave vrednosti ali ocene parametrov ali varianc za kateregakoli izmed navedenih štirih parametrov.

10.36 Razmestitev enot vzorčenja po stratumih. Pri stratificiranem vzorčenju je ena izmed osnovnih nalog določiti, koliko enot od skupnega števila enot v vzorcu vzamemo v posamezen stratum. Ta razmestitev namreč ni dana vnaprej. Pri podrobnejšem študiju stratificiranega vzorčenja opazimo, da je od tega, koliko enot od skupnega števila enot v celotnem vzorcu je v posameznem stratumu, v bistveni meri odvisna zanesljivost ocene. Zato je ta problem toliko pomembnejši.

10.37 Proporcionalna razmestitev. Najenostavnejša razmestitev, ki jo uporabljamo pri stratificiranem vzorčenju,

proporcionalna razmestitev. Pri proporcionalni razmestitvi je velikost vzorcev v posameznih stratumih sorazmerna skupnemu številu enot v stratumih. Če z N_k zaznamujemo skupno število enot, z n_k pa število enot v vzorcu v stratumu k , pri proporcionalni razmestitvi določimo n_k po obrazcu

$$n_k = a \cdot N_k ; a = n/N \quad (10.42)$$

10.38 Vzemimo naš kompleksen primer sestoji z $N = 576$ parcelami, ki so razdeljene v tri stratum 1, 2 in 3. Osnovna razdelitev na stratum za to populacijo je nakazana v okvirju na sliki 10.5.

Zanj je v tabeli 10.10 nakazano, kako skupno $n = 72$ enot vzorca razmestimo po stratumih pri proporcionalni razmestitvi. Razen tega je v isti tabeli tudi nakazano, kolika je varianca za oceno skupnega volumna pri proporcionalni razmestitvi. Konstanta, s katero pomnožimo N_k , da dobimo n_k , je po obrazcu 10.42 $a = 72/576 = 0,125$.

Tabela 10.10 Izračun števila enot po stratumih in variance agregata (lesne zaloge) pri proporcionalni razmestitvi na preskusni ploskvi

Stratum	N_k	n_k	a_k	$\text{Var}(Y_{k,sl})$
1	144	18	3,2552	3281
2	192	24	14,5720	19585
3	240	30	6,4508	10837

$$N = 576 \quad n = 72$$

$$33703 = \text{Var}(Y_{str,p})$$

$$\text{Dalje je: } SE(Y_{str}) = \sqrt{\text{Var}(Y_{str})} = \sqrt{33703} = 183,6$$

$$SE\%(Y_{str,p}) = 100 \cdot SE(Y_{str,p})/Y = 100 \cdot 183,6/17439 = 1,05\%$$

Stratificirano vzorčenje da v našem primeru torej znatno boljše rezultate kot enostavno vzorčenje. Medtem ko je relatiiven pogrešek za oceno agregata Y z enostavnim vzorčenjem enak $SE\%(Y_{sl}) = 2,29\%$, je relatiiven pogrešek ocene pri stratificiranem vzorčenju s proporcionalno razmestitvijo skróen na $SE\%(Y_{str,p}) = 1,05\%$.

Uspešnost posameznih vrst vzorčenja običajno merimo s primerjavo varianc ocen pri posameznih planih vzorčenja. To razmerje namreč približno pokaže, kolikokrat večji enostavni vzorec bi morali vzeti, če bi z njim hoteli doseči isto natančnost, kot jo dosežemo z določenim tipom vzorčenja. V našem primeru je to razmerje

$$\frac{Var(Y_{sl})}{Var(Y_{str,p})} = \frac{160180}{33703} = 4,75$$

To pomeni: Če hočemo z enostavnim vzorcem doseči tako kvaliteto za oceno lesne zaloge, kot jo dosežemo s stratificiranim vzorcem s proporcionalno razmestitvijo enot s skupno $n = 72$ osnovnimi posrvinicami, moramo v enostaven slučajen vzorec vzeti približno 4,75 krat več enot kot pri stratificiranem vzorčenju. Stratifikacija je v tem primeru zelo uspešna.

Varianco ocene agregatov v posameznih stratumih smo izračunali po znanem obrazcu 10.22 za izračunavanje variance za ocene agregatov z enostavnimi slučajnostnimi vzorci.

10.39 Optimalna razmestitev. Kljub uspešnosti proporcionalne razmestitve pri stratificiranem vzorče-

nju pa proporcionalna razmestitev ni najboljša. Ocena v posameznih stratumih je tem zanesljivejša, čim manjša je variabilnost v stratumu in obratno. V stratumih, ki so zelo homogeni, je potrebno za razmeroma dobro oceno vzeti sorazmerno manjše vzorce kot v variabilnejših stratumih. Iz tega zaključimo, da dobimo ugodnejšo razmestitev enot v stratumih, če razen števila enot v posameznih stratumih pri določanju velikosti vzorcev upoštevamo tudi variabilnost. Račun pokaže, da je optimalna razmestitev enot v stratumih dana z obrazcem

$$n_k = \alpha \cdot N_k \cdot S_k \quad \alpha = n / \sum N_k \cdot S_k \quad (10.43)$$

Po tem obrazcu dobimo dano število enot v vzorcu optimalno razmesteno po stratumih, če vzamemo, da je število enot v posameznem stratumu proporcionalno številu enot N_k in standardnemu odklonu S_k v ustreznem stratumu.

10.40 Za naš primer je izračun optimalne razmestitve enot in variance ocene za tak stratificiran vzorec nakazan za oceno skupne lesne zaloge v tabeli 10.11.

Tabela 10.11 Izračun velikosti vzorcev v stratumih in variance ocene skupne lesne zaloge na preskusni ploskvi pri optimalni razmestitvi

Stratum	N_k	S_k	$N_k S_k$	n_k	$\text{Var}(Y_{k,s1})$
1	144	1,80	259,20	12	5156
2	192	3,82	733,44	33	13480
3	240	2,54	609,60	27	12214
	576		1602,24	72	30850
	N		$\sum N_k S_k$	n	$\text{Var}(Y_{\text{str},0})$

Število enot po stratumih dobimo po obrazcu 10.43, pri čemer je $a = n / \sum N_k S_k = 72 / 1602,24 = 0,044937$.

Osnovne podatke o N_k in S_k smo dobili iz tabele 10.9.

Dalje je:

$$SE(Y_{str,0}) = \sqrt{Var(Y_{str,0})} = \sqrt{30850} = 175,6$$

Relativen standardni pogrešek pa $SE\%(Y_{str,0}) = 100 \cdot SE(Y_{str,0}) / Y = 100 \cdot 175,6 / 17439 = 1,01\%$.

Primerjava variance za stratificirano vzorčenje z optimalno razmestitvijo s stratificiranim vzorčenjem s proporcionalno razmestitvijo da

$$Var(Y_{str,p}) / Var(Y_{str,0}) = 33703 / 30850 = 1,092.$$

Da bi s proporcionalno razmestitvijo dobili enako zanesljivost kot z optimalno razmestitvijo $n=72$ enot vzorca, bi morali vzeti približno za 9% večji vzorec.

10.41 Optimalna razmestitev enot

glede na stroške. Optimalna razmestitev, ki smo jo obravnavali v zgornjem odstavku, je optimalna glede na število enot. V praktičnem delu pa so pomembnejši element pri planiranju vzorca stroški opazovanja. Zato skušamo dalje iskati optimalno razmestitev enot glede na skupne stroške opazovanja. Ta razmestitev je enaka pri optimalni razmestitvi glede na število enot, če so stroški za opazovanje ene enote v vseh stratumih enaki. Če pa

so stroški za opazovanje vzorčnih enot različni, more optimalna razmestitev glede na stroške bistveno odstopati od optimalne razmestitve glede na število enot. Glede na stroške je optimalno ti-
sto število enot v posameznih stratumih, ki da pri istih stroških
najmanjšo skupno varianco in s tem najzanesljivejšo oceno.

Vzemimo enostavno funkcijo stroškov, ki upošteva samo konstantne stroške in stroške, ki so v zvezi z opazovanjem posamezne enote vzorčenja. Konstantni stroški so oni, ki niso odvisni od tega, kakšno število enot vzamemo v vzorec. To so stroški za pripravo ankete, za sestavo okvirja itd. V variabilne stroške pa vzemimo stroške, ki so v zvezi z opazovanjem posamezne enote. Pri enostavni funkciji stroškov predpostavljamo, da so stroški po posameznih stratumih proporcionalni številu enot v vzorcih po stratumih. V tem primeru so skupni stroški dani s funkcijo

$$C = C_0 + C_v = C_0 + \sum c_k n_k \quad (10.44)$$

Pri tem pomeni: C = skupni stroški, C_0 = konstantni stroški, C_v = variabilni stroški, c_k = stroški za opazovanje ene enote v stratumu; n_k = število enot v stratumu k .

Pri optimalni razmestitvi enot glede na stroške določimo število enot po posameznih stratumih po obrazcu

$$n_k = a \frac{N_k S_k}{\sqrt{c_k}} ; \quad a = C_v / \sum N_k S_k \sqrt{c_k} \quad (10.45)$$

10.42 Za naš primer vzemimo, da so stroški za opazovanje ene osnovne parcele (potni stroški, stroški merjenja itd.) po stratumih naslednji:

$$c_1 = 3600 \text{ din}, \quad c_2 = 2500 \text{ din}, \quad c_3 = 1600 \text{ din}.$$

Stroški so različni zaradi različnega terena, velikosti teritorija sestoja itd. Če upoštevamo zgornje stroške na enoto po posameznih stratumih, znašajo spremenljivi stroški glede na število enot po stratumih pri optimalni razmestitvi iz tabele 10.11:

$$C_1 n_1 + C_2 n_2 + C_3 n_3 = 3600.12 + 2500.33 + 1600.27 = 168900 \text{ din.}$$

Po nakazanem postopku določimo optimalno razmestitev enot po stratumih tako, da dobimo pri enakih spremenljivih stroških 168900 din čim manjšo varianco. Postopek izračuna optimalne razmestitve enot po stratumih glede na stroške je nakazan v tabeli 10.12.

Tabela 10.12 Določitev optimalne razmestitve glede na stroške po stratumih za enote

Stratum	N_k	S_k	c_k	$N_k S_k \sqrt{c_k}$	$\frac{N_k S_k}{c_k}$	n_k	S_k^2	$\text{Var}(Y_{k,sl})$
1	144	1,80	3600	15552	4,32	10	3,2552	6300
2	192	3,82	2500	36672	14,67	32	14,5720	13989
3	240	2,54	1600	24384	15,24	33	6,4508	9712
	576			76608		75		30001
	N			$\sum N_k S_k$	c_k	n		$\text{Var}(Y_{str,s})$

Konstanta a , s katero pomnožimo izraze $N_k S_k / \sqrt{c_k}$, da dobimo število enot v posameznih stratumih, je

$$a = C_v / \sum N_k S_k \sqrt{c_k} = 168900 / 76608 = 2,2047$$

Iz variance za oceno agregata s stratificiranim vzorčenjem pri novi razmestitvi spoznamo, da smo za isti denar kot pri optimalni

razmestitvi glede na število enot, dobili večji vzorec in boljše rezultate. Primerjava varianc za obe razmestitvi

$$\text{Var}(Y_{\text{str},o}) / \text{Var}(Y_{\text{str},c}) = 30850 / 30001 = 1,028$$

namreč pokaže, da bi morali v stratificiran vzorec pri optimalni razmestitvi ne glede na stroške vzeti za 2,8% več sredstev, če bi hoteli z njim dobiti enako kvaliteto oceno kot s stratificiranim vzorčenjem, pri katerem upoštevamo razlike v stroških opazovanja.

10.43 Primer za ocenjevanje s stratificiranim vzorčenjem. Omenili smo že, da pri stratificiranem vzorčenju v vsakem stratumu izvedemo samostojen, od drugih stratumov neodvisen vzorec, da ocenimo iskani parameter za vsak stratum posebej, iz ocen za posamezne stratumne pa sestavimo oceno za populacijo.

Prva naloga pri izvedbi stratificiranega vzorčenja je izdelava okvira vzorčenja. Pri stratificiranem vzorčenju je okvir sestavljen iz samostojnih seznamov enot po stratumih. V seznamu enot po posameznih stratumih ima vsak stratum svojo posebno numeracijo, ki omogoča, da pri izboru identificiramo na slučajnostni način izbrane enote. Tudi pri stratificiranem vzorčenju more biti osnova okvira seznam, kartoteka, geografska karta, skice in podobno, le da so okvirji sestavljeni po stratumih. Vsak stratum smatramo za samostojno populacijo s samostojnim okvirjem in numeracijo.

V sliki 10.5 je nakazan okvir vzorčenja za poskusni sestoj. Ploskev je glede na kvaliteto tal razdeljena v tri stratumne: 1, 2 in

3. Vsak stratum ima v okviru samostojno numeracijo parcelic.

Okvir vzorčenja je v našem primeru shema ploskve z vpisanimi zaporednimi številkami parcelic v posameznem stratumu.

Zaporedne številke izbranih parcel dobimo iz tablic slučajnostnih števil v dodatku. Ker je skupno število osnovnih parcelic v prvem stratumu $N_1 = 144$, v drugem $N_2 = 192$ in v tretjem $N_3 = 240$, iz tablic slučajnostnih števil dobimo zaporedne številke izbranih parcelic po naslednjem pravilu: Od začetka tablic slučajnostnih števil sestavljamo drseče trimestrne slučajnostne številke tako, da tromestno skupino pomikamo za eno slučajnostno številko. Ker je število enot v prvem stratumu pod 200, dobimo iz tromestne slučajnostne številke, ki je večja kot 200, zaporedno številko izbrane parcele tako, da od nje odštevamo ustrezen mnogokratnik od 200. Enako postopamo v drugem stratumu, ker tudi v njem število enot ni večje kot 200. V tretjem stratumu je število enot $N_3 = 240$. Zanj od tromestnih slučajnostnih števil odštevamo po znanem postopku 300. Vendar slučajnostne številke, ki so večje kot 900, v tretjem stratumu ne pridejo v poštev, ker biser ne imela vsaka enota v stratumu enake možnosti, da jo izberemo in zato ocena ne bi bila nepristranska. V tabeli 10.13 je prikazan izbor vzorcev v posameznih stratumih. Poleg slučajnostne številke je v drugem stolpcu vpisana zaporedna številka parcele, ki ustreza posamezni slučajnostni številki. Iz tabele je razvidno, da nekatere slučajnostne številke ne pridejo v poštev, ker so večje kot je skupno število enot po stratumih.

V prvem stratumu dobimo na primer zaporedno številko izbrane parcele, če ostanek tromestne slučajnostne številke, ki smo jo delili s 200 ni večji kot $N_1=144$. Po tem načelu ustreza prvi tromestni slučajnostni številki 034 parcela z zaporedno številko 34, slu-

čajnostna številka 347 ne pride v poštev, ker je ostanek $347-200=147$ večji kot $N_1=144$. Slučajnostni številki 474 ustreza parcela z zaporedno številko $474-400=74$ itd. Podobno postopamo pri drugem in pri tretjem stratumu.

V tretjem stolpcu je vpisan volumen na izbranih parcelah, oziroma iz slike 10.3. V četrtem stolpcu je z o naznačeno, če je volumen na izbrani parceli manjši ali enak 30 m^3 , z 1 pa so označene parcele, na katerih je volumen večji kot 30 m^3 .

Izbrane parcele z vpisanimi osnovnimi podatki o volumnih so vrisane v okviru v sliki 10.5.

Da ocenimo skupen volumen in standardno pogreško oziroma mejo zaupanja, najprej izračunamo iz osnovnih podatkov o vzorcih za vsak stratum posebej pomožne količine y_k in s_{yk}^2 ,

Iz teh količin pa dalje po obrazcih iz pregleda obrazcev v odstavku 10.19

ocene agregata - volumen $y_{k,sl}$ in ocene varianc $\text{var}(Y_{k,s})$ za posamezen stratum. Vsota ocen volumnov po stratumih je stratificirana ocena volumna na celi ploskvi, vsota ocen varianc pa ocena variance volumna s stratificiranim vzorcem. Analogno za oceno parcel z volumnom nad 30 m^3 najprej preštejemo za posamezne stratumе število parcel z nad 30 m^3 volumna h_k in izračunamo s_{pk}^2 . Iz teh količin pa dalje po obrazcih iz pregleda 10.19 izračunamo oceno števila enot z nad 30 m^3 $H_{k,sl}$ in ocene variance tega števila $\text{var}(H_{k,sl})$ za posamezen stratum. Enako kot pri agregatu je vsota ocen po stratumih enaka stratificirani oceni za celotno ploskev. Pomožne količine in osnovni izračun stratificiranih ocen je naka-
zan v tabeli 10.14.

Tabela 10.13 Osnovni podatki o stratificiranem vzorcu na eksperimentalni ploskvi

Stratum 1				Stratum 2				Stratum 3			
sl.št.	z.št.	y_1	$y_1 > 30$	sl.št.	z.št.	y_1	$y_1 > 30$	sl.št.	z.št.	y_1	$y_1 > 30$
034	34	20	0	614	14	33	1	742	142	37	1
347	-	-	-	146	146	33	1	424	124	34	1
414	74	21	0	469	69	35	1	246	-	-	-
743	143	24	0	698	98	27	0	467	167	36	1
437	37	24	0	986	186	37	1	676	76	33	1
373	-	-	-	863	63	31	1	762	162	35	1
738	138	21	0	637	37	39	1	624	24	35	1
386	-	-	-	371	171	35	1	242	-	-	-
863	63	21	0	716	116	25	0	428	128	36	1
636	36	23	0	162	162	30	0	281	-	-	-
369	-	-	-	623	23	32	1	811	211	37	1
696	96	22	0	233	33	27	0	114	114	36	1
964	-	-	-	332	132	25	0	145	145	34	1
647	47	22	0	326	126	33	1	457	157	40	1
413	73	23	0	261	61	31	1	572	-	-	-
736	136	22	0	616	16	21	0	720	120	36	1
366	-	-	-	168	168	31	1	204	204	38	1
661	61	24	0	680	80	31	1	042	42	35	1
12	267	0		804	4	31	1	425	125	36	1
n_1	y_1	h_1		045	45	32	1	253	-	-	-
				456	56	32	1	533	233	34	1
				560	160	24	0	332	32	34	1
				601	1	29	0	323	23	35	1
				011	11	36	1	237	237	34	1
				111	111	25	0	373	73	37	1
				114	114	30	0	732	132	40	1
				141	141	22	0	322	22	33	1
				410	10	29	0	227	227	34	1
				109	109	27	0	270	-	-	-
				095	95	30	0	707	107	37	1
				959	159	28	0	073	73	dv	dv
				597	-	-	-	736	136	33	1
				977	177	29	0	360	60	36	1
				774	174	31	1	607	7	36	1
				33	991	17		27	961	27	
				n_2	y_2	h_2		n_3	y_3	h_3	

1. stratum

2. stratum

3. stratum

001	002	003	004	005	006	007	008	009	010	011	012	013	014	015	016	017	018	019	020	021	022	023	024	025	026	027	028	029	030	031	032	033	034	035	036	037	038	039	040	041	042	043	044	045	046	047	048	049	050	051	052	053	054	055	056	057	058	059	060	061	062	063	064	065	066	067	068	069	070	071	072	073	074	075	076	077	078	079	080	081	082	083	084	085	086	087	088	089	090	091	092	093	094	095	096	097	098	099	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432	433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455	456	457	458	459	460	461	462	463	464	465	466	467	468	469	470	471	472	473	474	475	476	477	478	479	480	481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494	495	496	497	498	499	500	501	502	503	504	505	506	507	508	509	510	511	512	513	514	515	516	517	518	519	520	521	522	523	524	525	526	527	528	529	530	531	532	533	534	535	536	537	538	539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552	553	554	555	556	557	558	559	560	561	562	563	564	565	566	567	568	569	570	571	572	573	574	575	576	577	578	579	580	581	582	583	584	585	586	587	588	589	590	591	592	593	594	595	596	597	598	599	600	601	602	603	604	605	606	607	608	609	610	611	612	613	614	615	616	617	618	619	620	621	622	623	624	625	626	627	628	629	630	631	632	633	634	635	636	637	638	639	640	641	642	643	644	645	646	647	648	649	650	651	652	653	654	655	656	657	658	659	660	661	662	663	664	665	666	667	668	669	670	671	672	673	674	675	676	677	678	679	680	681	682	683	684	685	686	687	688	689	690	691	692	693	694	695	696	697	698	699	700	701	702	703	704	705	706	707	708	709	710	711	712	713	714	715	716	717	718	719	720	721	722	723	724	725	726	727	728	729	730	731	732	733	734	735	736	737	738	739	740	741	742	743	744	745	746	747	748	749	750	751	752	753	754	755	756	757	758	759	760	761	762	763	764	765	766	767	768	769	770	771	772	773	774	775	776	777	778	779	780	781	782	783	784	785	786	787	788	789	790	791	792	793	794	795	796	797	798	799	800	801	802	803	804	805	806	807	808	809	810	811	812	813	814	815	816	817	818	819	820	821	822	823	824	825	826	827	828	829	830	831	832	833	834	835	836	837	838	839	840	841	842	843	844	845	846	847	848	849	850	851	852	853	854	855	856	857	858	859	860	861	862	863	864	865	866	867	868	869	870	871	872	873	874	875	876	877	878	879	880	881	882	883	884	885	886	887	888	889	890	891	892	893	894	895	896	897	898	899	900	901	902	903	904	905	906	907	908	909	910	911	912	913	914	915	916	917	918	919	920	921	922	923	924	925	926	927	928	929	930	931	932	933	934	935	936	937	938	939	940	941	942	943	944	945	946	947	948	949	950	951	952	953	954	955	956	957	958	959	960	961	962	963	964	965	966	967	968	969	970	971	972	973	974	975	976	977	978	979	980	981	982	983	984	985	986	987	988	989	990	991	992	993	994	995	996	997	998	999	1000
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------

Slika 10.5 Okvir za stratificirano vzorčenje z vršani-
mi slučajnostno izbranimi parcelami po stra-
tumih pri optimalni razmestitvi.

10.14 Ocenitev lesne zaloge in števila parcelic z lesno zalogo nad 30 m^3 na poskusni ploskvi s stratificiranim vzorčenjem

Stratum	N_k	n_k	y_k	$s_{y,k}^2$	$y_{k,sl}$	$\text{var}(Y_{k,sl})$	h_k	$s_{p,k}^2$	$H_{k,sl}$	$\text{var}(H_{k,sl})$
1	144	12	267	1,84	3204	2915	0	0	0	0
2	192	33	91	17,22	5766	15930	17	0,2576	99	238,27
3	240	27	961	3,48	8542	6589	27	0	240	0
	576	72			17512	25434			339	238,27
	N	n			Y_{str}	$\text{var}(Y_{str})$			H_{str}	$\text{var}(H_{str})$

Iz varianc ocen izračunamo standardne pogreške in meje zaupanja:

$$se(Y_{str}) = \sqrt{\text{Var}(Y_{str})} = \sqrt{25434} = 159,5 \text{ m}^3$$

$$d(Y_{str}) = 2,00 \cdot se(Y_{str}) = 2,00 \cdot 159,5 = 319 \text{ m}^3$$

Prava lesna zaloga s tveganjem $\alpha = 0,05$ ni manjša kot

$$Y_{min} = Y_{str} - d(Y_{str}) = 17512 - 319 = 17193 \text{ m}^3 \text{ in ne večja kot}$$

$$Y_{max} = Y_{str} + d(Y_{str}) = 17512 + 319 = 17831 \text{ m}^3.$$

Če primerjamo dobljeni rezultat s pravo lesno zalogo $Y = 17439 \text{ m}^3$, vidimo, da ta vrednost leži v mejah zaupanja. Razlika ocene od prave vrednosti $Y_{str} - Y = 17512 - 17439 = +73 \text{ m}^3$ je komaj 0,43% od skupnega volumna. Dobljena ocena je znatno boljša, kot pa smo jo do-

bili z enostavnim vzorcem.

Za število parcel z lesno zalogo nad 30 m^3 pa je:

$$se(H_{str}) = \sqrt{\text{var}(H_{str})} = \sqrt{238,27} = 15,44$$

$$d(H_{str}) = 2,00 \cdot se(H_{str}) = 2,00 \cdot 15,44 = 31$$

Pravo število parcel z nad 30 m^3 je s tveganjem $\alpha = 0,05$ večje

$$\text{kot } H_{\min} = H_{str} - d(H_{str}) = 339 - 31 = 308$$

$$\text{in manjše kot } H_{\max} = H_{str} + d(H_{str}) = 339 + 31 = 370$$

Ker je stratifikacija v našem primeru zelo uspešna, se ocena

$H_{str} = 339$ od pravega števila parcel z nad 30 m^3 $H = 344$ razlikuje samo za 5.

Vzorčenje v skupinah

10.44 Hiba enostavnega vzorčenja je med drugim tudi v tem, da se enote vzorčenja po vsej ploskvi razmeščene tako, da so v posameznih primerih stroški za pregled ene same enote znatni, ker v okolici te enote ni drugih enot iz vzorca. Čeprav je to dejstvo za kvaliteto ocene ugodno, ker je vzorec bolj reprezentativen, če so enote vzorca razmeščene po vsej ploskvi, je tak vzorec sorazmerno drag. Te hibe ne odpravi niti stratificirano vzorčenje, pri katerem ta problem ostane, čeprav v okviru stratumov. Zato v določenih pri-

merih težimo za tem, da so sosedne osnovne enote vzorca združene v skupinice. S slučajnim vzorcem v tem primeru ne izbiramo posamezne osnovne enote vzorca, temveč celotne skupinice.

Kvaliteta ocene za populacijo je predvsem odvisna od tega, kako so osnovne enote združene v skupinice, oziroma kakšne so lastnosti skupinic.

10.45 Kljub temu, da so skupinice sestavljene iz več osnovnih enot, jih smatramo kot samostojne enote vzorčenja. Zato je osnovno vzorčenje skupinic zelo sorodno enostavnemu vzorčenju, le da so namesto osnovnih enot enote vzorčenja skupinice.

Če z Y_{ki} zaznamujemo vrednost osnovne enote i v skupinici k , je vrednost agregata v skupinici k vsota vseh vrednosti osnovnih enot.

$$Y_k = \sum_{i=1}^{N_k} Y_{ki} \quad (10.46)$$

Če je v populaciji M skupinic in s slučajnostnim vzorcem izberemo m enot, je po znanih stavih za ocenjevanje agregata z enostavnim vzorčenjem ocena agregata z vzorčenjem v skupinicah

$$Y_{sk} = \frac{M}{m} \sum_{k=1}^m Y_k \quad (10.47)$$

varianca za oceno agregata z vzorčenjem v skupinicah pa je

$$Var(Y_{sk}) = M(M-m) \frac{S_y^2}{m} ; S_y^2 = \frac{\sum_{k=1}^M (Y_k - M_y)^2}{M-1} ; M_y = \frac{1}{M} \sum_{k=1}^M Y_k \quad (10.48)$$

Ocena variance pa je analogno

(10.49)

$$\text{var } Y_{sk} = M(M-m) \frac{S_y^2}{m}; \quad S_y^2 = \frac{\sum_{k=1}^m (y_k - \bar{y})^2}{m-1}; \quad \bar{y} = \frac{1}{m} \sum_{k=1}^m y_k$$

Obrazci so analogni obrazcem za enostavno vzorčenje, le da se nanašajo na podatke o skupinicah. Analogni so tudi drugi obrazci za ocene varianc agregata, za ocene aritmetične sredine itd.

Iz obrazca 10.48 za izračun variance agregata z vzorčenjem v skupinah sklepamo, da je ocena agregata z vzorčenjem v skupinah tem uspešnejša, čim manjša je varianca med vrednostmi Y_k za posamezne skupinice. Iz tega spoznamo, da ocena z vzorčenjem v skupinah ni odvisna od variabilnosti osnovnih podatkov v skupinah, ampak samo od variabilnosti podatkov med skupinami. Ta lastnost je ravno obratna kot pri stratificiranem vzorčenju, pri katerem je zanesljivost ocene odvisna samo od variabilnosti znotraj skupin-stratumov. Zato pri stratificiranem vzorčenju težimo za tem, da so razlike med stratumi čim večje, variabilnost znotraj stratumov pa čim manjša. Pri vzorčenju v skupinah pa je obratno ocena tem boljša, čim manjša je variabilnost med skupinami.

10.46 V r s t e s k u p i n i o. Osnovne enote združujemo v skupinice po različnih načelih. Kot sledi iz prejšnjega odstavka pa pri sestavljanju skupinice težimo za tem, da združujemo enote tako, da so razlike med skupinami čim manjše.

Če vzamemo, da je v gozdarstvu osnovna enota drevo, združujemo drevesa v skupinice na različne načine. Skupinice morejo biti vsa drevesa na i r e g u l a r n i h p o v r š i n i c a h, ki so z naravnimi mejami (poti, potoki) ali kako drugače (meje parcel) lah-

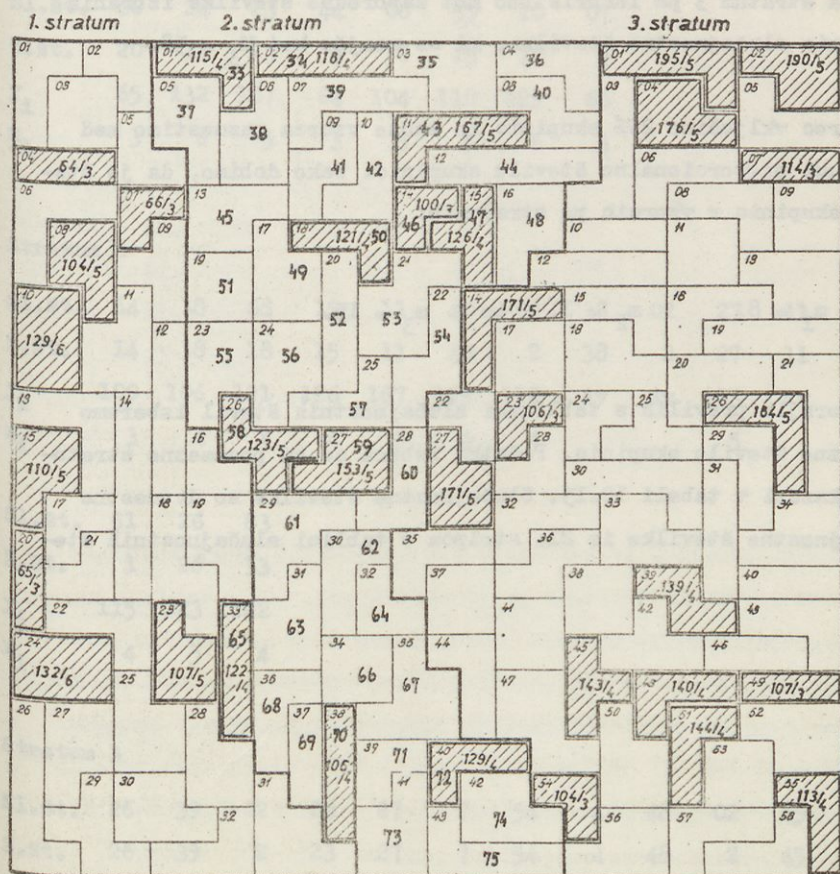
ko določljive. Pri tem težimo za tem, da tako sestavljene skupinice niso med seboj preveč različne niti po obsegu niti po številu dreves.

Pogoste pa so v gozdarstvu skupinice regularnih površin. Tako sestavljajo skupinice krogi z določenim radijem, kvadrati z dano stranico, pravokotniki, pasovi oziroma proge.

Posebna oblika vzorčenja v skupinicah je sistematično vzorčenje. Sistematični vzorci so po svoji naravi taki, da je v posebnih pogojih variabilnost med skupinicami takoj majhna, da moremo eno samo skupinico vzeti za osnovo pri ocenjevanju parametrov populacije.

10.47 Primer vzorčenja skupinic iregularnih površin. Na poskusni ploskvi smo zdelili osnovne enote (kvadratne površine po 10 a) po naravnem kriteriju v iregularne površine, ki so po obsegu različne. Vsekakor moremo kombinirati vzorčenje v skupinicah s stratifikacijo. V sliki 10.6 imamo sestavljen okvir za stratificirano vzorčenje skupinic na poskusni ploskvi. V stratumu 1 je $M_1 = 32$ skupinic, v stratumu 2 je $M_2 = 43$ skupinic, v stratumu 3 pa $M_3 = 58$ skupinic.

Ker je število skupinic v posameznih stratumih samo dvomestno število, iz tablic slučajnostnih števil sestavimo samo dvomestne slučajnostne številke. Ker je $M_1 = 32$, tablice racionalneje izkoristimo, če slučajnostne številke do 32 smatramo kot zaporedne številke izbranih parcel. Iz slučajnostnih števil od 41 do 72 pa dobimo zaporedne številke izbranih parcel, če odštejemo od njih 40.

Slika 10.6 Okvir za stratificirano vzorčenje v skupinicah z vrisanimi slučajnostno izbranimi skupinicami po stratumih.

Podobno v stratumu 2 slučajnostne številke od 1 do 43 ustrezajo zaporednim številkam izbranih parcel, iz slučajnostnih številke od 51 do 93 pa dobimo zaporedne številke, če od njih odštejemo 50. Za stratum 3 pa izkoristimo kot zaporedne številke izbranih skupinic slučajnostne številke, ki so manjše kot $M_3 = 58$.

V vzorec vključimo 25% skupinic in enote vzorca razmestimo med stratumi proporcionalno številu skupinic. Tako dobimo, da je število skupinic v vzorcih po stratumih:

$$m_1 = 8, \quad m_2 = 11 \quad \text{in} \quad m_3 = 15.$$

Po zgornjih pravilih s tablicami slučajnostnih števil izberemo ustrezno število skupinic. Podatki izbora so za posamezne stratumе nakazani v tabeli 10.15. Slučajnostne številke so dvomestne slučajnostne številke iz 21. stolpca v tablici slučajnostnih števil.

Tabela 10.15 Podatki o izboru enot v stratificiranem vzorcu skupinic. (Sl.št. = slučajnostna številka, Z.št. = zaporedna številka skupinice v okvirju, y_i = volumen v izbrani skupinici, x_i = število osnovnih parcel v skupinici).

Stratum 1

Sl.št.	60	24	23	44	08	55	10	07
Z.št.	20	24	23	4	8	15	10	7
y_i	65	132	107	64	104	110	129	66
x_i	3	6	5	3	5	5	6	3

Stratum 2

Sl.št.	64	38	68	15	11	40	02	38	02	27	11
Z.št.	14	38	18	15	11	40	2	38	2	27	11
y_i	100	106	121	126	167	129	118	dv	dv	153	dv
x_i	3	4	4	4	5	4	4			5	

Sl.št.	51	26	83
Z.št.	1	26	33
y_i	115	123	122
x_i	4	5	4

Stratum 3

Sl.št.	26	39	02	23	27	7	54	4	48	02	45
Z.št.	26	39	2	23	27	7	54	4	48	2	45
y_i	184	139	190	106	171	114	104	176	140	dv	143
x_i	5	4	5	3	5	3	3	5	4		4

Sl.št.	51	55	14	54	49
Z.št.	51	55	14	54	49
y_i	144	143	171	dv	107
x_i	4	4	5		3

Iz podatkov v tabeli 10.15 ocenimo volumen in standardni pogrešek oziroma meje zaupanja za oceno volumna enako kot za enostaven stratificiran vzorec, le da se podatki nanašajo na skupinice.

10.16 Izračun variance za stratificirano vzorčenje skupinic na poskusni ploskvi

Stratum	M_k	m_k	y_k	$Y_{k,sl}$	$s_{y.k}^2$	$var(Y_{k,sl})$
1	32	8	777	3108	805,84	77361,64
2	43	11	1380	5395	372,67	46618,62
3	58	14	2032	8418	887,21	161726,71
	133	33		16921		285705,97
	M	m		$Y_{sk, str}$		$Var(Y_{sk, str})$

Iz osnovnih podatkov po stratumih smo izračunali ocene volumnov $Y_{k,sl}$ za posamezne stratumne po obrazcu 10.47, ocene variance za ocene agregatov pa po obrazcu 10.49. Vsota ocen za lesno zaradi po posameznih stratumih je stratificirana ocena za celoten sestoj, vsota variance pa ocena variance za stratificirano oceno agregata.

Po zgornjih rezultatih sta meji zaupanja

$$se(Y_{sk, str}) = \sqrt{var(Y_{sk, str})} = \sqrt{285705} = 534,5 \text{ m}^3$$

odklon zaupanja s tveganjem $\alpha = 0,05$ pa je

$$d(Y_{sk, str}) = t(0,05;30) \cdot se(Y_{sk, str}) = 2,04 \cdot 534,5 = 1090 \text{ m}^3$$

Pravi volumen je torej s tveganjem $\alpha = 0,05$ v mejah

$Y = 16921 \pm 1090$.

10.48 Vzorčenje v pasovih. Zelo cenjen način vzorčenja v skupinicah v gozdarstvu so pasovi ali proge. Prednost pasov pred skupinicami iregularnih oblik je v lažji tehnični opredelitvi proge in v lažjem sestavljanju okvira. Vsebinsko pa so pasovi prikladnejši zato, ker je pri poznanem terenu možno položiti proge v taki smeri, da je variabilnost notraj pasov velika, variabilnost med pasovi pa čim manjša. Če namreč za določen sestoj vemo, da se kvaliteta gozda spreminja v določeni smeri (npr. v smeri največjega padca terena), usmerimo proge v tej smeri in dobimo razdelitev populacije na enote z želenimi lastnostmi.

Proge se lahko raztezajo od meje do meje sestoja in so lahko različne dolžine, morejo pa biti tudi krajše in enako dolge.

Pri vzorčenju prog površino sestoja razdelimo po zgornjem načelu v proge, ki so enote vzorčenja. S slučajnostnim izborom izberemo ustrezno število prog, katere proučimo v celoti. Iz podatkov o izbranih progah pa ocenimo parametre in standardne pogreške za celoto po obrazcih za ocenjevanje z enostavnim vzorčenjem, pri čemer so posamezne proge vzorčne enote.

10.49 Primer za ocenjevanje s programi. Za poskusni sestoj proučimo možnost uporabe prog za ocenjevanje skupnega volumna v sestoju. Če proučimo skico poskusnega sestoja v sliki 10.3, opazimo, da se kvaliteta sestoja

bolj spreminja v smeri od leve na desno, kot pa v smeri od zgoraj navzdol. Zato je primerneje, da usmerimo proge horizontalno kot pa vertikalno. Zaradi potrditve zgornjega zaključka proučimo, kakšne rezultate da vzorčenje v vertikalnih in kakšne v horizontalnih pasovih.

Vzemimo, da so proge široke toliko kot osnovne kvadratične parcele in da se raztezajo skozi vso dolžino oziroma širino sestaja. V vsako progo je torej vključenih 24 osnovnih parcelic. Zaradi možnosti primerjave kvalitete ocen, dobljenih s progami, s kvaliteto ocen po drugih metodah, vzemimo število osnovnih parcelic v vzorčenju v progah enako številu parcelic pri enostavnem vzorčenju. V vzorec vključimo 3 naključno izbrane pasove, ki imajo skupno $3 \times 24 = 72$ osnovnih parcelic.

V sliki 10.7 je narisana shema okvira za vzorčenje v progah, če so proge orientirane navpično, in shema okvira, v katerem so proge orientirane vodoravno. Poleg oznake prog z zaporednimi številkami so v posameznih progah podatki o skupnem volumnu v posameznih pasovih. Ti podatki služijo za teoretično proučitev obeh sistemov vzorčenja.

Za navpične proge iz sheme 10.7 dobimo, da je povprečen kvadratičen odklon med progami $S_{p,n}^2 = 18630$. Ker je število prog v populaciji $M = 24$, število prog v vzorcu pa $m = 3$, je varianca za oceno volumna z vzorcem v navpičnih progah

$$Var(Y_{p,n}) = M(M-m) \frac{S_{p,n}^2}{m} = 24 \cdot (24-3) \frac{18630}{3} = 3129840$$

Nasprotno pa je vzorčenje v vodoravnih progah, ki so usmerjene v

smeri intenzivne spremembe v kvaliteti sestoja, povprečen kvadratičen odklon me vodoravnimi progami $S_{p.v}^2 = 236,70$. Ker je tudi za vodoravne proge $M = 24$ in $M = 3$, je varianca za oceno lesne zaloge z vzorcem iz vodoravnih prog

$$Var(Y_{p.v}) = M.(M-m) \frac{S_{p.v}^2}{m} = 24.(24-3) \frac{236,70}{3} = 39766$$

Primerjava varianc za obe oceni

$$\frac{Var(Y_{p.n})}{Var(Y_{p.v})} = \frac{3129840}{39766} = 78,7$$

pokaže, da je razlika v zanesljivosti ogromna. Varianca za oceno agregata s progami, usmerjenimi v smeri razlik v kvaliteti je skoraj devetinsedemdesetkrat manjša kot pri progah v obratni smeri.

Sistematično vzorčenje

10.50 O s n o v a . Čisti slučajnostni izbor s tablicami slučajnostnih števil je kljub določenim poenostavitvam še vseeno razmeroma okoren. Zato v gozdarski praksi pogosto uporabljamo sistematični izbor, ki je tehnično enostavnejši, more pa pod določenimi predpostavkami zamenjati čisti slučajnostni izbor. Včasih pa da sistematični izbor celo boljše rezultate kot čisti slučajnostni izbor.

Najenostavnejša oblika sistematičnega izbora je naslednja. Iz spiska vseh enot populacije izberemo v vzorec vsako s -to enoto, ustrezno s planirano velikostjo vzorca. s je s t o p i n j a v z o r č e

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
531	507	503	513	533	595	609	652	660	663	730	755	778	801	798	787	840	866	817	853	886	870	891	881

a) navpični pasovi

1	751
2	750
3	750
4	712
5	718
6	726
7	723
8	731
9	729
10	734
11	734
12	727
13	723
14	745
15	720
16	740
17	720
18	731
19	744
20	722
21	706
22	720
23	690
24	700

b) vodoravni pasovi

Slika 10.7 Shema okvira vzorčenja v pasovih na poskusni ploskvi.

n j a in pove, vsako katero enoto po vrsti izberemo v sistematičen vzorec. Če izbiramo vzorec, za katerega je vzorčni delež 10%, vključimo v sistematični vzorec vsako deseto enoto iz spiska. Prvo enoto izberemo izmed prvih s enot s slučajnostnim vzorcem. S prvo izbrano enoto pa so vse druge enote sistematičnega vzorca dane avtomatično. Če s slučajnostnim izborom izberemo kot prvo enoto z zaporedno številko 3, ima druga enota v 10% sistematičnem vzorcu zaporedno številko 13, tretja 23, četrta 33, peta 43 itd., dokler ne izčrpamo celotne populacije.

Stopinja s pri sistematičnem vzorčenju pove, vsako koliko enoto po vrsti moramo vključiti v sistematični vzorec. Stopinja pri sistematičnem vzorčenju je z vzorčnim deležem f , ki pove, koliki del od celotne populacije je vključen v vzorec, v enostavni zvezi. Stopinja sistematičnega vzorčenja s je recipročna vrednost vzorčnega deleža f . Obratno pa je vzorčni delež recipročna vrednost stopinje pri sistematičnem vzorčenju.

$$s = \frac{N}{n} ; s = \frac{1}{f} ; f = \frac{1}{s} \quad (10.50)$$

Če je vzorčni delež $f = 0,02$, pomeni, da v vzorec vključimo 2% enot populacije. Stopinja sistematičnega vzorčenja je za ta primer enaka $s = 1/0,02 = 50$. V sistematičen vzorec izberemo vsako petdeseto enoto.

Obratno je vzorčni delež za sistematične vzorce, pri katerih je stopinja vzorčenja npr. $s = 20$, enak $f = 1/20 = 0,05$.

Sistematično vzorčenje kot vzorec skupin

10.51 Sistematično vzorčenje je po svoji osnovi vzorčenje v sku-

pinicah. To razvidimo iz naslednjega sklepanja. Če je znana stopinja vzorčenja s , moremo k vsaki številki od 1 do s prirediti skupnost enot, ki imajo zaporedne številke, ki so za mnogokratnik od s večje kot prva številka. Tako v prvo skupino spadajo enote z zaporednimi številkami 1, $s+1$, $2s+1$, $3s+1$, $4s+1$ v drugo enoto z zaporednimi številkami 2, $s+2$, $2s+2$, $3s+2$, $4s+2$ v tretjo enoto z zaporednimi številkami 3, $s+3$, $2s+3$, $3s+3$, $4s+3$ in tako dalje do skupine s , v katero spadajo enote z zaporednimi številkami, s , $2s$, $3s$, $4s$,

Populacijo tako razdelimo po določenem pravilu v s skupinic.

Kot velja za vzorčenja v skupinicah na splošno, da je ocena tem boljša, čim manjša je variabilnost med skupinicami, velja to tudi za sistematično vzorčenje. Iz tega izhaja niz zaključkov o kvaliteti ocen s sistematičnim vzorčenjem. Predvsem je sistematično vzorčenje mnogo enostavnejše kot čisti slučajnostni vzorec in ga moremo zato izvajati neposredno na terenu. Razen tega pa že na prvi pogled kaže, da da sistematični vzorec boljše rezultate kot čisti slučajnostni vzorec, ker je s tehniko sistematičnega izbora zagotovljeno, da so enote razporejene enakomerno po vsej populaciji, kar ni vselej primer pri čistem slučajnostnem vzorčenju.

Če je vrstni red enot v okviru slučajnosten in ni v pojavljanju niksake zakonitosti, je sistematičen vzorec enakovreden čistemu slučajnostnemu vzorčenju, ki ima enako število enot.

Če vrstnega reda pojavljanja glede na proučevani znak ne moremo smatrati kot slučajnostnega ampak so enote razmeščene po naravnem vrstnem redu tako, da posamezni deli v spisku predstavljajo homogene celote, ima sistematični vzorec v sebi elemente stratificiranega vzorčenja s proporcionalno razmestitvijo. Zato dobimo z

njim boljše ocene kot s čistim slučajnostnim vzorčenjem oziroma ocene, ki so ekvivalentne stratificiranemu vzorčenju. Sistematični vzorec v tem primeru predstavlja v nekem smislu samostratifikacijo, kar je vsekakor pozitiven element,

Sistematičen vzorec da v aplošnem boljše ocene kot čisti slučajnostni vzorec tudi v primeru, če v okviru vzorčenja zasledimo neko tendenco anakomernega spreminjanja pojava, ki ga proučujemo.

Sistematično vzorčenje pa daje obratno slabše ocene kot čisti slučajnostni vzorec, če se v spisku enot značilnost, ki je proučujemo, periodično spreminja, s periodo, ki je mnogokratnik stopinje sistematičnega vzorčenja.

10.52 Sistematično vzorčenje na površinah. V prejšnjem odstavku smo navedli, kako izbiramo enote v sistematični vzorec, če je okvir vzorčenja spisek enot. Večkrat pa je v gozdarstvu okvir vzorčenja geografska karta oziroma sama ploskev ali sestoj na terenu. V teh primerih način sistematičnega izbora prilagodimo novim pogojem. Pri okviru, ki je dan s spiskom enot, je stopinja za sistematično vzorčenje dana s tem, da povemo vsaka kolika zaporedna enota v spisku je vključena v izbor. Stopinja pri sistematičnem vzorčenju na površinah pa pove, koliko je posamezna enota sistematičnega vzorca oddaljena druga od druge. Primer sistematičnega vzorčenja na površinah je naslednji sistem izbora. Vzemimo, da je vzorčna enota krog z radijem 5,64 m ali površine 1 a, stopinja sistematičnega izbora pa 50 m. Da sistematično preuredimo celotno proučevano ploskev s krogi, ploskev najprej preuredimo s sistemom vzporednih daljic, ki so oddaljene druga od druge po 50 m. Na 50 me-

trskem odseku prve daljice na slučajnostni način določimo središče prvega kroga. Središče drugega kroga leži na isti daljici oddaljeno od središča prvega kroga 50 m. Središče naslednjega kroga leži na isti daljici oddaljeno od središča drugega kroga 50 m itd. Ko pridemo na prvi daljici do meje ploskve in ne moremo več odmeriti 50 m, da bi izbrali središče naslednjega kroga, preidemo v obratni smeri na drugo daljico. Pri tem pa pri izboru upoštevamo ostanek v metrih iz prve daljice. Če je npr. središče zadnjega kroga na prvi daljici oddaljeno od meje 23 m, je središče prvega kroga na naslednji daljici od meje oddaljeno $50 - 23 = 27$ m. Postopek določanja drugih krogov v vzorcu ponavljamo po istem postopku vse dotlej, dokler ne preidemo v odsekih po 50 m vseh daljic. Da se izognemo vplivu mejnega področja na oceno, v gozdarstvu v praksi kroge pri sistematičnem vzorčenju določamo tako, da so od robov oziroma mej odmaknjeni vsaj 20-25 m.

Nakazani postopek izbora je razviden iz sheme v sliki 10.7. Sistematično vzorčenje na površinah ima pod enakimi pogoji kot sistematično vzorčenje iz spiska enot prednosti oziroma pomanjkljivosti pred čistim slučajnostnim vzorčenjem. Periodičnosti, ki so nevarne pri sistematičnem vzorčenju, se pri vzorčenju površin pojavljajo, kadar je na ploskvi več vzporednih pasov spreminjajoče se kvalitete. Sistematično vzorčenje na površinah pa da boljše rezultate kot čisti slučajnostni vzorec, če je populacija nehomogena.

10.53 O c e n j e v a n j e p a r a m e t r o v s s i -
s t e m a t i č n i m v z o r č e n j e m . S s i s t e m a -
t i č n i m v z o r č e n j e m o c e n j u j e m o p a r a m e t r e z o b r a z c i , k i s o s l i č n i
o b r a z c e m z a o c e n j e v a n j e z e n o s t a v n i m s l u č a j n o s t n i m v z o r č e n j e m .

Agregat in aritmetično sredino ocenjujemo po obrazcih

$$Y_{sis} = \frac{N}{n} y = S.y ; M_{sis} = y/H \quad (10.51)$$

strukturni delež P in število enot z dano značilnostjo H pa po obrazcih

$$P_{sis} = h/n ; H_{sis} = \frac{N}{n} h \quad (10.52)$$

pri čemer pomeni: N = število enot v populaciji; n = število enot v sistematičnem vzorcu; y = vsota podatkov v sistematičnem vzorcu; h = število enot z dano značilnostjo v sistematičnem vzorcu.

10.54 Ocenjevanje variance za ocene parametrov. Pri sistematičnem vzorčenju je populacija skupinic sestavljena iz s skupinic. Od teh je v danem sistematičnem vzorcu v vsakem primeru izbrana le ena sama. Variance za oceno agregata za ta primer je na obrazcu 10.22 enaka

$$\text{Var}(Y_{sis}) = s(s-1) S_{y_{sis}}^2 \quad (10.53)$$

Pri tem je: $S_{y_{sis}}^2$ = povprečen kvadratični odklon med skupinami.

Ker pa je pri sistematičnem vzorčenju v vsakem primeru od s skupinic vključena v vzorec le ena, ne moremo iz nje oceniti povprečnega kvadratičnega odklona $S_{y_{sis}}^2$. To dejstvo je hiba sistematičnega vzorca.

Pod določenimi predpostavkami o vrstnem redu enot v populaciji pa moremo vseeno oceniti varianco oziroma standardni pogrešek in meje zaupanja.

Če predpostavljamo, da je vrstni red enot glede na proučevano karakteristiko slučajnostan, smo nakazali, da je sistematičen vzorec po svojih kvalitetah enakovreden čistemu slučajnostnemu vzorčenju. V tem primeru moremo s sistematičnim izborom izbrane enote in podatke smatrati kot da so izbrani s slučajnostnim izborom. Za ta primer upravičeno ocenimo varianco ocene agregata po istem obrazcu kot za čisti slučajnostni vzorec po obrazcu.

$$\text{var}(Y_{\text{sis}}) = N(N-n) \frac{S_y^2}{n} \quad (10.54)$$

pri čemer pomeni: N = število osnovnih enot v populaciji, n = število enot v sistematičnem vzorcu in s_y^2 = ocena variance za y iz osnovnih podatkov v sistematičnem vzorcu.

Izdelane so metode za ocenjevanje variance ocen tudi za primere, da razpored enot v okviru ni slučajnosten. Ena od teh je dana v primeru v nadaljevanju, druge pa presegajo naš okvir.

10.55 Primer za sistematično vzorčenje. Vzemimo, da v našem poskusnem sestoji ocenjujemo lesno zalogo s sistematičnim vzorcem. Lesno zalogo ocenimo z $n = 64$ osnovnimi parcelicami, ki jih izberemo s sistematičnim vzorčenjem. Ker ploskev sestoji iz $N = 576$ osnovnih parcelic, dobimo, da s sistematičnim vzorcem opazujemo na $s = N/n = 576/64 = 9$ parcel po eno. To pomeni, da v vsaki ($\sqrt{9} = 3$) tretji vrsti določimo

lesno zalogo na vsaki tretji parcelici. Kot je razvidno iz sheme v sliki 10.7 pri prehodu iz ene vrste v drugo upoštevamo, da mora biti med vsako izbrano parcelo po dve parceli. Prva parcelica je izbrana s slučajnostnim vzorcem izmed $3 \times 3 = 9$ parcelic v skrajnem zgornjem levem delu ploskve. Vse druge parcele pa so s prvo parcelo določene s sistemom sistematičnega izbora. Oceno volumna dobimo po obrazcu 10.52 in je

$$Y_{sis} = \frac{N}{n} y = \frac{576}{64} 1921 = 17289 m^3$$

Primerjava ocene s pravim volumnom v sestoji $Y = 17439$ pokaže, da je sistematično vzorčenje dalo zelo dober rezultat. Razlika je namreč samo $Y_{sis} - Y = 17289 - 17439 = -150 m^3$ ali v odstotkih $-0,86\%$. Ocena je tako dobra zato, ker je sestoj sestavljen iz več homogenih delov.

Če bi ocenili varianco za dobljeno oceno po obrazcu za slučajnostni vzorec, bi bila vsekakor previsoka, ker populacija ni dana v slučajnostnem vrstnem redu enot, temveč v naravnem vrstnem redu, ki kaže izrazite zakonitosti različne kakovosti v različnih delih sestoja. Ta varianca v tem primeru znaša $Var(Y_{sis}) = 207176$.

Če predpostavljamo, da v naravni razporeditvi v sestoji ni periodičnih sprememb v kvaliteti, moremo smatrati, da je populacija sestavljena iz n delnih populacij po $s = 9$ parcelic, v katerih je po ena parcelica izbrana v vzorec.

Sistematično vzorčenje je v tem primeru enakovredno s stratificiranim vzorčenjem, ki ima n stratumov, v vsakem stratumu pa $N/n=s$ enot, izmed katerih v vsakem stratumu izberemo po eno enoto. Ker pa iz ene same enote ne moremo oceniti variance, združimo po dva sosedna elementarna stratumata v nove stratumate z $N_k = 2s$ enotami in smatramo, da smo iz vsakega vzeli v vzorec po dve enoti.

Ocena variance agregata v stratumu je dana z znanim obrazcem $\text{var}(Y_{s1}) = N(N-n) \frac{s^2}{n}$. V našem primeru je $N=2s$, $n=2$, s^2_y izračunan iz dveh podatkov.

$$S_y^2 = \frac{\left(x_1 - \frac{x_1 + x_2}{2}\right)^2 + \left(x_2 - \frac{x_1 + x_2}{2}\right)^2}{2-1} = \frac{(x_1 - x_2)^2}{2} = \frac{d^2}{2} \quad (10.55)$$

s_y^2 je polovica kvadrata difference med obema vrednostima v stratumu. Varianco ocene agregata s sistematičnim vzorcem ocenimo v tem primeru po obrazcu

$$\text{Var } Y_{sis} = \sum_k 2s(2s-2) \frac{d_k^2}{2 \cdot 2} = s(s-1) \sum_k d_k^2 \quad (10.56)$$

ker je ocena variance agregata s stratificiranim vzorčenjem enaka vsoti ocen varianc v posameznih stratumih.

Uporabimo to metodo v našem primeru pri predpostavki, da ni v populaciji neke periodičnosti, ki bi onemogočila uporabo te metode.

Kombinirajmo prvi dve izbrani parceli z volumnom 18 in 24, drugi dve z volumnoma 23 in 28 in tako dalje. Tako dobimo ustrezne razlike:

$d_1=18-24=-6$, $d_2=23-28=-5$, $d_3=27-35=-8$, $d_4=43-43=0$
 $d_5=34-34=0$, $d_6=32-35=-3$, $d_7=32-28=+4$ itd. do zadnje raz-
 like $d_{32}=34-35=-1$

$$\sum d_k^2 = d_1^2 + d_2^2 + d_3^2 + \dots + d_{32}^2 = (-6)^2 + (-5)^2 + (-8)^2 + \dots + (-1)^2 = 453$$

Po obrazcu 10.56 dobimo končno

$$\text{var}(Y_{\text{sis}}) = 9(9-1) \cdot 453 = 32616$$

$$\text{se}(Y_{\text{sis}}) = \sqrt{\text{var } Y_{\text{sis}}} = \sqrt{32616} = 180,6 \text{ m}^3$$

odklon zaupanja pa:

$$d(Y_{\text{sis}}) = t(0,05;32) \text{ se}(Y_{\text{sis}}) = 2,04 \cdot 180,6 = 368$$

Ocena volumna je $Y = 17289 \pm 368$ s tveganjem $\alpha = 0,05$. To je v skladu z dejanskim stanjem, ker je ocena od prave vrednosti različna le za 150 m^3 .

Vzorčenje v dveh in več stopnjah

10.56 Osnova. Vzemimo, da z vzorčenjem v skupinicah ocenjujemo gozdno površino v privatnih gospodarstvih v FLRJ. V skupinice združimo privatna gospodarstva v istih občinah. Pri vzorčenju skupinic so vzorčne enote skupinice-občine. Če ocenjujemo skupno gozdno površino z vzorčenjem v skupinicah, izberemo gno-

staven slučajnostni vzorec skupinico-občin in v izbranih občinah popišemo vsa gospodarstva. Oceno za skupno gozdno površino dobimo po obrazcu 10.47 ($Y_{sk} = \frac{M}{m} \sum_{k=1}^m Y_k$). Pri tem pomeni Y_k skupno gozdno površino v posameznih izbranih občinah. Ta podatek dobimo tako, da seštejemo podatke o gozdni površini za vsa gospodarstva v posameznih izbranih občinah.

Ker pa je število gospodarstev po občinah veliko, se izkaže, da je koristno, če gozdno površino v posameznih izbranih občinah ocenimo s samostojnimi slučajnostnimi vzorci v posameznih izbranih občinah. Ocena za gozdno površino v izbrani občini k je po

znanem obrazcu enaka $Y_{k,sl} = \frac{N_k}{n_k} \sum_{i=1}^{n_k} y_{ki}$ pomeni

gozdno površino za gospodarstvo i v občini k . Če prave vrednosti za gozdne površine v izbranih občinah v obrazcu za ocenjevanje z vzorčenjem skupinico zamenjamo z ocenami $Y_{k,sl}$, dobimo novo oceno.

Tak način vzorčenja in ocenjevanja imenujemo vzorčenje v dveh stopnjah. Pri zgornjem primeru vzorčenja v dveh stopnjah smo v prvi stopnji izbrali vzorec enot prve stopnje - občin, v drugi stopnji pa v izbranih enotah prve stopnje samostojne vzorce enot druge stopnje - gospodarstev.

Razlika med vzorčenjem v skupinica in vzorčenjem v dveh stopnjah je v tem, da pri vzorčenju v dveh stopnjah prave vrednosti agregatov v skupinica zamenjamo z ocenami, ki jih dobimo z vzorci v drugi stopnji.

Če v posameznih gospodarstvih, ki jih izberemo z vzorčenjem v dveh stopnjah, ne premerimo vseh gozdnih parcel, temveč gozdne površine po posameznih izbranih gospodarstvih dalje ocenimo s samostojnimi slučajnostnimi vzorci parcel, dobimo vzorčenje v treh stopnjah. V tem primeru so enote vzorčenja v prvi stopnji občine, enote vzorčenja v drugi stopnji gospodarstva znotraj izbranih občin, enote tretje stopnje pa parcele v izbranih gospodarstvih.

10.57 Prednosti in pomanjkljivosti. Vzorčenje v več stopnjah ima osnovne kvalitete vzorčenja v skupinicah. Odpravi namreč dve osnovni hibi enostavnega slučajnostnega vzorčenja. Če izvajamo enostaven slučajnosten vzorec gospodarstev za vso Jugoslavijo, je okvir vzorčenja spisek vseh gospodarstev v Jugoslaviji. Sestavljanje takega okvira in izbor iz njega je obsežno delo. Enako je s terenskim delom pri izvedbi takega vzorčenja. Ker so posamezna gospodarstva pri enostavnem slučajnostnem vzorcu razmeščena več ali manj po vseh občinah v Jugoslaviji, je tehnična izvedba takega vzorca komplicirana in draga, ker je za anketarje zamudno obiskovanje posameznih, na slučajnosten način izbranih gospodarstev. Tehnika vzorčenja pa se v vzorčenju v dveh ali več stopnjah za velike populacije zelo poenostavi. Za zgornji primer je pri vzorčenju v dveh stopnjah okvir za izbor v prvi stopnji le spisek vseh občin v Jugoslaviji. Okvir za izbor v drugi stopnji pa so spiski gospodarstev le za one občine, ki so bile izbrane v prvi stopnji. Razen tega je bistveno olajšano tudi delo anketarjev. Pri vzorčenju v dveh stopnjah so gospodarstva, ki jih mora obiskati in popisati, združena le v občinah, ki smo jih izbrali v prvi stopnji. Anketar gre v posamezno občino, da pregleda več gospodarstev. Tako se terensko delo pri vzorčenju v dveh ali več stopnjah bistveno poenostavi in poceni.

Res je, da moramo pri vzorčenju v dveh ali več stopnjah za isto zanesljivost ocen pregledati več osnovnih enot kot pri enostavnem slučajnostnem vzorčenju. Vendar dobimo z vzorčenjem v dveh ali več stopnjah zaradi tehničnih prednosti pri enakih stroških zanesljivejše ocene kot z enostavnim slučajnostnim vzorčenjem.

10.58 Ocenjevanje agregata in varianca za oceno agregata z vzorčenjem v dveh stopnjah. Agregat ocenjujemo z vzorčenjem v dveh stopnjah po postopku, ki smo ga navedli v odstavku 10.56, tako da najprej ocenimo za vsako enoto prve stopnje agregat $Y_{k,sl}$, iz teh pa skupen agregat Y_{2st} .

$$Y_{2st} = \frac{M}{m} \sum_{k=1}^m Y_{k,sl} ; Y_{k,sl} = \frac{N_k}{n_k} \sum_{i=1}^{n_k} y_{ki} \quad (10.57)$$

Pri tem pomeni: Y_{2st} = ocena agregata z vzorčenjem v dveh stopnjah; M = število enot v prvi stopnji; m = število enot v vzorcu v prvi stopnji; $Y_{k,sl}$ = ocena agregata v enoti k iz prve stopnje z vzorcem v drugi stopnji; N_k = število enot druge stopnje v izbrani enoti k prve stopnje; n_k = število enot v vzorcu druge stopnje v enoti k prve stopnje; y_{ki} = osnovni podatek za enoto i druge stopnje v enoti k prve stopnje.

Varianca za oceno agregata z vzorčenjem v dveh stopnjah izvira iz variance vzorčenja v prvi in iz variance vzorčenja v drugi stopnji.

Izračunamo jo po obrazcu:

$$Var(Y_{2st}) = Var(Y_{sk}) + \frac{M}{m} \sum_{k=1}^m Var(Y_{k,sl}) \quad (10.58)$$

Pri tem pomeni: $Var(Y_{2st})$ = varianca za oceno agregata z vzorčenjem v dveh stopnjah; $Var(Y_{sk})$ = varianca za oceno agregata iz

skupinic oziroma iz vzorca v prvi stopnji; $\text{Var}(Y_{k,sl})$ = varianca ocene agregata Y_k v enoti k iz prve stopnje s slučajnostnim vzorcem v drugi stopnji. Ti prispevki so izračunani po znanih obrazcih 10.48 in 10.22.

Oceno variance za oceno agregata z vzorčenjem v dveh stopnjah $\text{var}(Y_{2st})$ pa izračunamo po obrazcu

$$\text{var}(Y_{2st}) = \text{var}(Y_{sk}) + \frac{M^2}{m^2} \sum_{k=1}^m \text{var}(Y_{k,sl}) \quad (10.59)$$

ki je analogen obrazcu 10.58, le da so prave vrednosti zamenjane z ocenami.

O c e n j e v a n j e p o m e t o d i r a z m e r i j

10.59 Osnova in ocena agregata. Zanesljivost ocene za določen podatek znatno povečamo z metodo razmerij, če poznamo za celotno populacijo vrednost agregata za kak znak, ki je s proučevanim podatkom v korelaciji. Če npr. poznamo, kolika je skupna temeljnica za celoten sestoj, zelo uspešno ocenimo skupno lesno zalogo tako, da slučajnostno izberemo vzorec dreves in zanje izmerimo volumen in temeljnico. Po metodi razmerij najprej za izbrana drevesa izračunamo, kolik volumen v povprečju odpade na enoto temeljnice. Ta koeficient je razmerje med skupnim volumenom in skupno temeljnico za vsa izbrana drevesa. Oceno skupne lesne zaloge v sestoji pa dobimo, če to razmerje pomnožimo z znano skupno temeljnico v vsem sestoji.

V splošnem ocenjujemo agregat po metodi razmerij po obrazcu

$$Y_{r,sl} = X \frac{y}{x} \quad (10.60)$$

pri čemer pomeni: $Y_{r,sl}$ = ocena agregata Y , izračunana iz enostavnega slučajnostnega vzorca po metodi razmerij; X = prava vrednost agregata, ki ga poznamo; $y = \sum_{i=1}^n y_i$ = vsota za znak y v enotah vzorca, $x = \sum_{i=1}^n x_i$ = vsota za znak x v enotah vzorca.

Čim tesnejša je povezava med proučevanim znakom in znakom, za katerega poznamo agregat za celoto, tem zanesljivejša je ocena.

Ocena agregata po metodi razmerij pa ni nepristranska, temveč samo dosledna ocena pravega agregata. To pomeni, da aritmetična sredina vseh ocen agregatov iz vseh možnih vzorcev ni enaka pravi vrednosti agregata, pač pa se ji tem bolj približuje, čim večji je vzorec. Zato za velike vzorce to pristranost zanemarimo in metodo razmerij s pridom uporabljamo pri ocenjevanju z velikimi vzorci.

10.60 Varianca ocene za agregat po metodi razmerij. Varianca za oceno agregata z metodo razmerij iz podatkov enostavnega slučajnostnega vzorca je približno

$$\text{Var}(Y_{r,sl}) \doteq N(N-n) \frac{S_r^2}{n} \quad (10.61)$$

Pri tem je:

$$S_r^2 = \frac{\sum_{i=1}^N Y_i - R X_i)^2}{N-1} ; R = \frac{Y}{X}$$

Približek je tem boljši, čim večji je vzorec.

Oceno približka za varianco $\text{var}(Y_{r,sl})$ pa izračunamo po obrazcu

$$\text{var}(Y_{r,sl}) = N(N-n) \frac{S_r^2}{n} \quad (10.62)$$

Pri tem je s_r^2 analogen izraz kot S_r^2 , samo da je izračunan iz podatkov iz vzorca.

$$S_r^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - r x_i)^2}{n-1} = \frac{S y_i^2 - 2r S y_i x_i + r^2 S x_i^2}{n-1} \quad (10.63)$$

Razviti obrazec v nadaljevanju obrazca 10.63 je operativni obrazec in je prikladen za stvarno izračunavanje.

10.61 Primeri za uporabo metode razmerij v gozdarstvu. Ker običajno razpolagamo z različnimi podatki za populacijo, navedimo nekaj primerov iz gozdarstva, v katerih moremo uporabiti metodo razmerij.

Nakazali smo že, da po metodi razmerij ocenjujemo volumen, če poznamo skupno temeljnico.

Znatno izboljšamo oceno volumna tudi, če pri vzorčenju površin, pri čemer so skupinice vsa drevesa na določeni površini, poznamo površino sestoja ali skupno število dreves v sestoju.

Po metodi razmerij ocenjujemo različne podatke tudi, če razpolagamo s podatki o proučevanem pojavu v preteklosti. Če smo pred petimi leti s popolno premerbo dobili skupno temeljnico sestoja, moremo po metodi razmerij oceniti, kolikšna je temeljnica danes.

Tudi ocene na oko korigiramo po metodi razmerij. Če npr. na oko ocenimo volumen za vsa drevesa v sestoji in z enostavnim slučajnostnim vzorcem izberemo drevesa, za katera volumen določimo, moremo oceno lesne zaloge na oko popraviti po metodi razmerij.

Podobno po metodi razmerij popravljamo tudi rezultate popisov. Vzemimo, da popisujemo v nekem okraju kmetijska gospodarstva, ki imajo gozdno površino. Popisujejo popisovalci, ki se zadovolje z napovedmi gospodarjev kmetijskih gospodarstev. Če izmed vseh gospodarstev izberemo slučajnostni vzorec gospodarstev, v teh pa s podrobnim poizvedovanjem, izpiski iz katastra in drugimi dokumenti pridemo do natančnih podatkov, moremo po metodi razmerij popraviti podatke popisa.

10.62 Primer za ocenjevanje po metodi razmerij. Da prikažemo postopek ocenjevanja z metodo razmerij, vzemimo vzorčenje v skupinicah iz primera v odstavku 10.47. Volumen v posameznih skupinicah je vsekakor odvisen od velikosti skupinice. Ker poznamo skupno površino ploskve ($X=576$), moremo pri ocenjevanju volumna s skupinicami uporabiti metodo razmerij. Pri tem nas ne moti, da imamo vključeno v plan vzorčenja stratifikacijo. Za vsak stratum posebej po metodi razmerij ocenimo volumen in varianco. Vsota ocen po stratumih je stratificirana ocena volumna, vsota varianc po stratumih pa ocena variance za skupno oceno.

Ker imamo v tabeli 10.14, v kateri so vnešeni osnovni podatki o vzorčenju v skupinicah na naši poskusni ploskvi, že vse potrebne podatke o vzorcu, izračunamo stratificirano oceno volumna po metodi razmerij, kot je nakazano v tabeli 10.17.

Za posamezen stratum smo ocenili volumen po obrazcu 10.60. Stratificirano vzorčenje skupinic po metodi razmerij da znatno boljši

Tabela 10.17 Izračun ocene volumna po metodi razmerij s stratificiranim vzorčenjem skupinic

Stratum	X_k	y_k	x_k	$Y_{k,r,sl}$
1	144	777	36	3108
2	192	1380	46	5760
3	240	2032	57	8556

$$X = 576$$

$$17424 = Y_{r,str}$$

rezultat kot enostavna stratificirana ocena skupinic. Medtem ko po metodi skupinic dobimo za oceno volumna $Y_{sk,str} = 16921$, ki je od prave vrednosti različen za 518 m^3 , po metodi razmerij iz istega vzorca dobimo $Y_{r,str} = 17424 \text{ m}^3$ od prave vrednosti različen le 15 m^3 . To je delno slučajno, v veliki meri pa k izboljšanju ocene pripomore metoda razmerij. Izračun za oceno variance za stratificirano vzorčenje po metodi razmerij je nakazan v tabeli 10.18.

Tabela 10.18 Izračun variance za stratificirano vzorčenje skupinic po metodi razmerij

Stratum	N_k	n_k	y_k	x_k	$\sum y^2$	$\sum xy$	$\sum x^2$	r_k	$s_{k,r}^2$	$\text{var}(Y_{k,r,sl})$
1	32	8	777	36	81107	3738	174	21,583	115,17	11056
2	43	11	1380	46	176854	5863	196	30,000	147,40	18438
3	58	14	2032	57	306464	8589	241	35,649	277,40	50566

$$\text{var}(Y_{r,str}) = 80060$$

Prvih sedem stolpcev dobimo s preštevanjem, seštevanjem, kvadriranjem in množenjem osnovnih podatkov iz vzorca. r_k za posamezen stratum je $r_k = y_k/x_k$, $s_{k,r}^2$ za posamezen stratum izračunamo iz podatkov v prejšnjih stolpcih po obrazcu 10.63, $\text{var}(Y_{k,r})$ po obrazcu 10.62. Za prvi stratum je račun naslednji:

$$r_1 = y_1/x_1 = 777/36 = 21,583$$

po obrazcu 10.63 je

$$s_{1,r}^2 = \frac{1}{8-1} \left[81107 - 2 \cdot 21,583 \cdot 3738 + 21,583^2 \cdot 174 \right] = 115,17$$

$$\text{in po obrazcu 10.62 } \text{Var}(Y_{1,r,s1}) = 32(32-8) \frac{115,17}{8} = 11056$$

Če primerjamo dobljeno oceno variance $\text{var}(Y_{r,\text{str}})$ z oceno variance za stratificirani vzorec skupinic $\text{var}(Y_{sk,\text{str}})$ iz odstavka 10.47, dobimo

$$\frac{\text{Var}(Y_{sk,\text{str}})}{\text{Var}(Y_{r,\text{str}})} = \frac{285705}{80060} = 3,57. \text{ Metoda razmerij je v znetni}$$

meri pripomogla k izboljšavi zanesljivosti ocene.

Vzorčenje v dveh fazah

Vzorčenje v dveh fazah pri metodi razmerij

10.63 Pri ocenjevanju lesne zaloge v sestoji s pridom uporabljamo metodo razmerij, če poznamo za proučevani sestoj skupno temeljnico. Če pa skupne temeljnice ne poznamo, moremo volumen oceniti v dveh fazah po metodi, ki je metodi razmerij zelo podobna.

Analiza pokaže, da temeljnico določamo za posamezno drevo znatno lažje kot volumen. Zato skupno temeljnico za ves sestoj v prvi fazi vzorčenja ocenimo z velikim vzorcem. Tako dobimo za skupno temeljnico zanesljivo oceno $X_{1.sl}$. Ker pa sta volumen in temeljnica v tesni korelacijski odvisnosti, dobimo zadosti zanesljivo oceno za razmerje med volumnom in temeljnico $r_{2.sl}$ z majhnim vzorcem v drugi fazi vzorčenja v dveh fazah.

Iz dobljenih ocen za agregat X in razmerje R z vzorčenjem v dveh fazah sestavimo oceno za skupni volumen v sestoj po obrazcu

$$Y_{r,2f} = X_{1.sl} \hat{r}_{2.sl} = \frac{N}{n_1} \cdot X_1 \cdot \frac{Y_2}{X_2} \quad (10.64)$$

ki je v osnovi sličen obrazcu za ocenjevanje agregata po metodi razmerij.

V obrazcu 10.64 pomeni: $Y_{r,2f}$ = ocena agregata z vzorčenjem v dveh fazah; $X_{1.sl}$ = ocena agregata za dopolnilni znak x ; $r_{2.sl} = y_2/x_2$ = ocena razmerij $R = Y/X$ z vzorcem v drugi fazi.

x_1 = vsota podatkov za x v vzorcu v prvi fazi; x_2 , y_2 = vsoti podatkov za x in y v vzorcu v drugi fazi.

Zgornjo metodo vzorčenja v dveh fazah uporabljamo vselej, kadar ocenjujemo agregat za podatek, ki ga določamo razmeroma težko, obstaja pa podatek x , ki je z ocenjevanjem znakom y v tesni korelacijski zvezi in ga določimo na lažji način.

Glede na to je nakazano vzorčenje v dveh fazah pri metodi razmerij priporočljivo pri kombiniranju ocen na oko s pravimi vrednostmi, ki jih dobimo z merjenjem in v drugih podobnih problemih.

Vzemimo na primer sestoje z $N = 5000$ drevesi. Z vzorcem $n = 500$ dreves smo z oceno na oko določili lesno zalogo $V_o = 3000 \text{ m}^3$. Iz vzorca $n = 500$ dreves tega sestoja smo izbrali s slučajnostnim vzorcem $n = 50$ dreves, za katera smo določili volumne z izmero. Če vzamemo, da je lesna masa dreves v vzorcu po oceni na oko $V_o = 36 \text{ m}^3$, s premerbo pa smo za ta drevesa dobili $V_1 = 32 \text{ m}^3$, je popravljena ocena po metodi razmerij

$$V_{r.2f} = V_o \frac{V_1}{V_o} = 3000 \frac{32}{36} = 2670 \text{ m}^3.$$

Vzorčenje v dveh fazah pri stratifikaciji

10.64 Z vzorčenjem v dveh fazah rešujemo tudi problem stratifikacije. Če razdelitev populacije na homogene dele ni vnaprej dana, je običajno obsežno delo, če hočemo enote populacije klasificirati v stratumne.

Za oceno agregata s stratificiranim vzorčenjem moramo po obrazcih 10.32 in 10.21

$$Y_{str} = \sum_{k=1}^r Y_{k,sl} = \sum_{k=1}^r N_k \bar{y}_k \quad (10.65)$$

poznati število enot v posameznih stratumih N_k in ocene za aritmetične sredine $\bar{y}_k$ za posamezne stratumne.

Če nimamo populacije razdeljene v stratumne, moremo število enot v posameznih stratumih oceniti z razmeroma velikim vzorcem z enotami v prvi fazi. n enot iz vzorca v prvi fazi klasificiramo v stratumne. Tako dobimo $n_1, n_2 \dots n_r$ enot po posameznih

stratumih. Če je od n enot iz vzorca v prvi stopnji, n_k enot v stratumu k , je ocena skupnega števila enot v stratumu k

$$N_{k,1.sl} = \frac{N}{n} n_k \quad (10.66)$$

Iz n_k enot, ki smo jih z vzorcem v prvi fazi dobili v stratumu k , izberemo manjši vzorec z n'_k enotami in zanj poiščemo vrednosti za znak y . Iz vzorca v drugi stopnji dobimo oceno za aritmetično sredino v stratumu k po obrazcu

$$\bar{y}'_{k2} = \frac{1}{n'_k} \sum_{i=1}^{n'_k} y_{ki} = \frac{1}{n'_k} y'_k \quad (10.67)$$

iz podatkov vzorca v drugi fazi. Enako ocenimo aritmetične sredine v stratumih z vzorčenjem v drugi fazi tudi za druge stratumе. Ocena za agregat za stratificirano vzorčenje v dveh fazah je končno dana s skupnim obrazcem

$$y_{str,2.f} = \sum_{k=1}^r N_{k,1.sl} \cdot \bar{y}'_{k2} = \frac{N}{n} \sum_{k=1}^r \frac{n_k}{n'_k} \cdot y'_k \quad (10.68)$$

Pri tem pomeni: $y_{str,2.f}$ = ocena agregata I z vzorčenjem v dveh fazah s stratifikacijo; $N_{k,1.sl}$ = ocena števila enot N_k po stratumih z vzorcem v prvi fazi; $\bar{y}'_{k2}$ = ocena povprečja $\bar{y}_k$ v stratumu k z vzorcem v drugi fazi; n = število enot v vzorcu v prvi fazi; n_k = število enot v stratumu k v vzorcu iz prve faze; n'_k = število enot v vzorcu v drugi fazi v stratumu k ; y'_k = vsota podatkov za znak y v vzorcu v drugi fazi v stratumu k .

10.64 **Primer a za ocenjevanje z vzorčenjem v dveh fazah pri stratifikaciji.** Kot primer za uporabo vzorčenja v dveh fazah pri stratifikaciji vzemimo določanje lesne zaloge za določen sestoj. n dreves, ki smo jih izbrali iz sestoja z velikim vzorcem v prvi fazi, razdelimo po premeru v debelinske stopnje: $n_1, n_2 \dots n_r$. Iz dreves, ki smo jih z vzorcem v prvi fazi dobili po posameznih debelinskih stopnjah, izberemo v drugi fazi v vsaki debelinski stopnji samostojen manjši vzorec z n'_k drevesi in zanje ugotovimo volumne y_{ki} . Oceno volumna za sestoj dobimo iz dobljenih podatkov po obrazcu 10.68.

Vzemimo, da na nekem obsežnem kompleksu, ki je napaden z določenim škodljivcem, ocenjujemo število okuženih dreves. Z vzorcem v prvi fazi, v katerem smo zajeli n parcel, izbrane parcele na grobo kategoriziramo v tri stratum: malo okužene, srednje okužene in močno okužene parcele. Iz n_1 parcel, ki smo jih iz vzorca v prvi fazi kategorizirali kot malo okužene, izberemo z vzorcem v drugi fazi n'_1 parcel. Za teh n'_1 parcel s štetjem ugotovimo točno število dreves, ki so okužena. Postopek ponovimo v drugem in tretjem stratumu. Iz dobljenih podatkov sestavimo oceno za celoten sestoj po obrazcu 10.68.

10.65 **Varianca ocene z vzorčenjem v dveh fazah.** Varianca za oceno z vzorčenjem v dveh fazah je odvisna od vzorca v prvi fazi in vzorcev v drugi fazi. Vendar izvednotenje varianco za ocene iz vzorcev v dveh fazah presega naš okvir.

Sestavljanje planov vzorčenja v praksi

10.66 Pri obravnavanju ocenjevanja z vzorčenjem smo navedli nekatere postopke, ki jih uporabljamo, da ocenjujemo parametre za populacijo. Tako smo navedli đvoje vrst izborov: čisti slučajnostni izbor in sistematičen izbor; več vrst vzorčenj: enostavno vzorčenje, stratificirano vzorčenje v skupinicah, vzorčenje v dveh stopnjah in vzorčenje v dveh fazah; in več vrst ocenjevanj: enostavne ocene in ocene po metodi razmerij. Že pri obravnavanju posameznih metod smo včasih kombinirali po dva ali več navedenih elementov. V praktičnem izvajanju vzorčenja za ocenjevanje parametrov pa po pravilu kombiniramo najrazličnejše elemente vzorčenja tako, da dobimo s čim manjšimi stroški čim zanesljivejšo oceno.

11. VZORČENJE - PRESKUŠANJE HIPOTEZ

11.1 O s n o v e . Z vzorčenjem ocenjujemo parametre populacij na dva načina: s točkovnimi in z intervalnimi ocenami. Te ocene pa dajo uporabne rezultate le v primerih, da je vzorec, ki služi kot osnova za ocenjevanje, zadosti velik. Ocene za male vzorce so običajno tako nezanesljive, da nimajo velike praktične vrednosti. Ocena, za katero je npr. relativna standardna pogrška 50% ali še celo več, je praktično brez vrednosti.

V raziskovalnem delu pa z vzorčenjem rešujemo tudi druge probleme, ki so dostikrat rešljivi tudi z razmeroma majhnimi vzorci. S slučajnostnimi vzorci namreč z uspehom preskušamo določene hipoteze o populaciji oziroma populacijah. V praksi pogosto naletimo na probleme preskušanja hipotez. Z vzorčenjem moremo preskusiti, ali proizvodnja desk na žagi ustreza predpisu o povprečni širini. S statističnimi metodami preskušanja hipotez ugotavljamo, ali določeno prepariranje lesa vpliva na karakteristike lesa ali ne. Enako moremo s tehniko preskušanja hipotez odkriti ali je odstotek žagarske hlodovine v dveh bukovih sestojih različen ali ne. Podobno z vzorci preskušamo odstopanja okularnih ocen od stvarnih vrednosti parametrov itd. Z enostavno analizo variance, ki temelji na

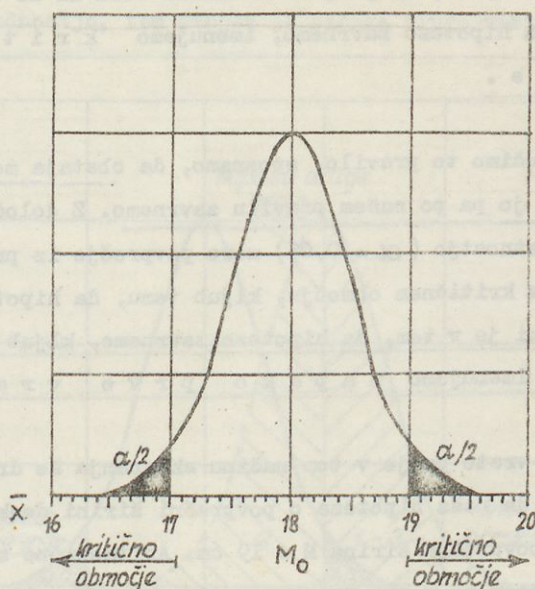
preskušanju hipotez o proučevani populaciji, moremo odkriti ali določiti faktor vpliva na neke značilnosti populacije ali ne. Z enostavno analizo variance moremo npr. kompleksno ugotoviti ali več različnih postopkov dá različne rezultate. S kompliciranejšimi postopki analize variance, ki so osnova posebne discipline - planiranja eksperimentov - pa moremo istočasno analizirati in prekusiti vpliv večih faktorjev.

11.2 Splošno problematiko preskušanja hipotez proučimo na primeru. Proučujemo tedensko proizvodnjo desk v nekem žagarskem obratu. Vzemimo, da se širine desk porazdeljujejo v normalni porazdelitvi, za katero poznamo standardni odklon $\sigma = 3$ cm. Povprečne širine desk pa ne poznamo.

Vzemimo, da proizvajalec trdi, da je povprečna širina proizvedenih desk $M_0 = 18$ cm. Prevzemnik skuša trditev proizvajalca prekusiti oziroma ovreči.

Hipoteza o povprečni širini desk je, da je $M_0 = 18$ cm. Z vzorcem skušamo to hipotezo potrditi ali ovreči. Vzemimo, da hipotezo preskušamo z vzorcem $n = 36$ desk, ki jih na slučajnostni način izberemo iz osnovne populacije. Po znanih stvkih se povprečja vseh možnih vzorcev po $n = 36$ desk porazdeljujejo v normalni porazdelitvi, za katero je standardni odklon enak standardni pogreški za sredino $SE(\bar{y}) = \sigma/\sqrt{n} = 3/\sqrt{36} = 0,5$ cm. Če postavljena hipoteza drži, je aritmetična sredina normalne porazdelitve enaka hipotetični sredini $M = M_0 = 18$ cm.

Porazdelitev povprečij iz vzorcev za vse možne vzorce za ta primer je narisana v sliki 11.1. Iz slike je razvidno, da je velika

Slika 11.1 Porazdelitev povprečij iz vzorcev

verjetnost, da iz populacije vseh desk izberemo vzorec, za katerega se aritmetična sredina od $M = 18$ ne razlikuje mnogo, če postavljena hipoteza, da je $M = M_0 = 18$ cm, drži. V tem primeru z verjetnostjo 0,95 aritmetična sredina preskusnega vzorca ne bo manjša kot $18 - 1,96 \cdot 0,5 = 17,02$ cm in ne večja kot $18 + 1,96 \cdot 0,5 = 18,98$ cm. Ker je razmeroma majhna verjetnost ($\alpha = 0,05$), da s preskusnim vzorcem dobimo povprečje, ki je manjše kot 17,02 ali večje kot 18,98 cm, postavimo naslednje pravilo: Hipotezo, da je širina desk enaka $M = M_0 = 18$ cm, sprejmemo, če je povprečje preskusnega vzorca v razmaku od 17,02 cm do 18,98 cm. Če pa je povprečje iz vzorca manjše kot 17,02 cm ali večje kot 18,98 cm, hipotezo, da je prava aritmetična sredina širine desk enaka $M = 18$

cm, zavrնemo in sklepamo, da povprečna širina desk ni 18 cm.

Območje, v katerem hipotezo zavrնemo, imenujemo k r i t i č -
n o o b m o č j e .

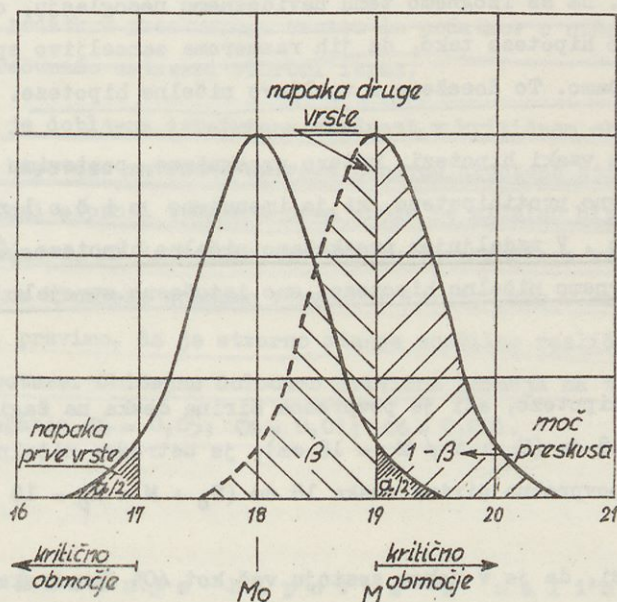
Če podrobneje proučimo to pravilo, spoznamo, da obstaja možnost, da hipoteza drži, jo pa po našem pravilu zavrնemo. Z določeno, sicer majhno verjetnostjo ($\alpha = 0,05$) more povprečje iz preskusnega vzorca biti v kritičnem območju, kljub temu, da hipoteza drži. To napako, ki je v tem, da hipotezo zavrնemo, kljub temu, da hipoteza drži, imenujemo n a p a k o p r v e v r s t e .

Razen napake prve vrste pa je v tem načinu sklepanja še druga nevarnost. Vzemimo, da naša hipoteza o povprečni širini desk ne drži in je prava povprečna širina $M = 19$ cm. Aritmetične sredine iz preskusnih vzorcev se v tem primeru goste okrog $M = 19$ cm in ne okrog $M_0 = 18$ cm, ker je pravo povprečje 19 cm in ne 18 cm. Iz slike 11.2 je razvidno, v kakšni situaciji smo v tem primeru. Če ohranimo zgornje pravilo, da hipotezo $M = M_0 = 18$ cm sprejmemo, če je povprečje iz preskusnega vzorca v razmaku 17,02 cm do 18,98 cm, prava vrednost povprečja pa je $M = 19$ cm, spoznamo, da obstaja določena in sicer precejšnja verjetnost ($\beta = 0,484$), da hipotezo $M = M_0 = 18$ cm sprejmemo, čeprav ne drži. Napako, ki je v tem, da hipotezo sprejmemo, kljub temu, da je napačna, imenujemo n a p a k o d r u g e v r s t e in jo zaznamujemo z β .

Obratno pa je $1 - \beta$, ki jo imenujemo m o č p r e s k u s a , verjetnost, da osnovno hipotezo sprejmemo, če ta drži.

Kot vidimo iz primera, je napaka druge vrste znatna in v bistveni meri odvisna od prave povprečne širine desk. Čim manjša je razlika med hipotetično in stvarno vrednostjo, tem večja je napaka dru-

ge vrste in obratno, čim večja je razlika med stvarno in hipotetično vrednostjo, tem manjša je napaka druge vrste.

Slika 11.2 Preskušanje ničelne hipoteze

Iz zgornjega spoznamo, da je po zgornjem pravilu veliko bolj tvegano hipotezo sprejemati, kot pa zavračati, ker je napaka druge vrste, da hipotezo sprejmemo, čeprav ne drži, v splošnem neznan oziroma velika.

Nasprotno pa moremo kritično območje določiti tako, da je napaka prve vrste, ki je v tem, da hipotezo zavrnemo, čeprav je pravilna, poljubno majhna.

11.3 N i č e l n a h i p o t e z a . Iz zgornjega izvajanja sledi, da v splošnem lahko razmeroma zanesljivo hipoteze zavračamo, medtem ko je pri sprejemanju hipotez tveganje lahko zelo veliko. Da se izognemo temu navideznemu nesoglasju, običajno postavimo hipoteze tako, da jih razmeroma zanesljivo sprejemo in ne zavračamo. To dosežemo z vpeljavo ničelne hipoteze.

Po tem principu vsaki hipotezi, katero preskušamo, postavimo ustrežno negativno protihipotezo, ki jo imenujemo n i č e l n o h i p o t e z o . V nadaljnjem preskušamo ničelno hipotezo. Če uspemo, da zavrnilimo ničelno hipotezo, smo istočasno sprejeli osnovno hipotezo.

Če preskušamo hipotezo, ali je povprečna širina deska na žagi različna od $M_0 = 18$ cm ($H_1 : M \neq M_0 = 18$ cm), je ustrezna ničelna hipoteza, da je povprečna širina enaka 18 cm ($H_0 : M = M_0 = 18$ cm).

Osnovni hipotezi, da je v nekem sestoji več kot 40% furnirske hlobovine ($H_1 : P > 40\%$), ustreza ničelna hipoteza, da je odstotek furnirske hlobovine manjši od 40% ($H_0 : P \leq 40\%$).

Osnovni hipotezi, da je določen postopek impregniranja učinkovit, ustreza ničelna hipoteza, da postopek ni učinkovit.

Po tem principu preskušamo hipoteze po naslednjem postopku:

- a) Osnovni hipotezi H_1 priredimo ustrezno ničelno hipotezo H_0 .
- b) Iz osnovne populacije izberemo vzorec, ki služi za preskušanje hipotez o proučevani populaciji.
- c) Za vzorčni izraz, ki ga izračunamo iz podatkov preskusnega vzorca in ničelne hipoteze, določimo kritično območje, v kate-

rem moremo z določenim tveganjem α ničelno hipotezo zavrniti.

- d) Iz podatkov preskusnega vzorca in podatkov o ničelni hipotezi izračunamo ustrezní vzorčni izraz.
- e) Če je dobljena izračunana vrednost v kritičnem območju, ničelno hipotezo zavrnemo oziroma osnovno hipotezo sprejmemo na določeni stopnji tveganja prve vrste za ničelno hipotezo. Če vrednost, ki jo dobimo, ko podatke preskusnega vzorca in ničelne hipoteze vnesemo v vzorčni izraz, pade v kritično območje, pravimo, da je stvarno stanje značilno različno od ničelne hipoteze. Običajno določamo kritična območja na treh stopnjah tveganja $\alpha = 0,05$; $\alpha = 0,01$; $\alpha = 0,001$.

Preskušanje hipotez z malimi vzorci
Preskušanje hipoteze o sredini

- 11.4 Ker se za vzorce, ki jih izberemo iz normalne populacije, aritmetične sredine vzorcev porazdeljujejo v normalni populaciji z aritmetično sredino, ki je enaka aritmetični sredini v osnovni populaciji M in s standardnim odklonom $SE(\bar{y}) = \sigma/\sqrt{n}$, se vzorčni izraz

$$\frac{\bar{y}-M}{\sigma} \cdot \sqrt{n} = Z \quad (11.1)$$

porazdeljuje v standardizirani normalni porazdelitvi. Zato moremo z izrazom

$$\frac{\bar{y} - M_H}{\sigma} \cdot \sqrt{n} = Z \quad (11.2)$$

preskušati ničelno hipotezo, da je prava aritmetična sredina enaka hipotetični M_H ($H_0 : M = M_H$).

Če ničelna hipoteza drži in je $M_H = M$, je izračunani z z verjetnostjo 0,95 v razmaku $-1,96 < z < +1,96$, z verjetnostjo 0,99 v razmaku $-2,58 < z < +2,58$ in z verjetnostjo 0,999 v razmaku $-3,29 < z < +3,29$.

Iz tega zaključimo naslednje: a) Če je absolutna vrednost po obrazcu 11.2 izračunanega izraza z manjša kot kritična vrednost 1,96, zaključimo, da je razlika med pravo in hipotetično aritmetično sredino neznatna. To pomeni, da preskus razlik ni odkril, ne pa da je prava aritmetična sredina enaka hipotetični.

b) Če je absolutna vrednost po obrazcu 11.2 izračunanega z večja kot kritična vrednost 1,96 in manjša kot kritična vrednost 2,58, zaključimo, da so razlike med stvarno in hipotetično sredino značilne na stopnji tveganja $\alpha = 0,05$. To pomeni, da je verjetnost 0,95, da je stvarna sredina resnično različna od hipotetične.

c) Če je po obrazcu 11.2 izračunana vrednost z večja kot 2,58 in manjša kot 3,29 s tveganjem $\alpha = 0,01$, zaključimo, da je stvarna aritmetična sredina značilno različna od hipotetične.

č) Če pa je po obrazcu 11.2 izračunani izraz absolutno večji kot 3,29, zaključimo, da so razlike med M in M_H značilno različne s tveganjem $\alpha = 0,001$.

11.5 Vzemimo kot praktičen problem nakazan primer proučevanja širine desk in preskusimo hipotezo, da je povprečna širina desk značilno različna od $M_H = 18$ cm. Ustrezna ničelna hipoteza je $H_0: M = M_H = 18$ cm. Da preskusimo dano ničelno hipotezo, smo izbrali slučajnostni vzorec $n = 36$ desk, in zanj ugotovili, da je povprečje iz vzorca $\bar{y} = 16,5$ cm. Ker poznamo standardni odklon proizvodnje desk ($\sigma = 3$ cm), moremo izračunati po obrazcu 11.2 vzorčni izraz

$$z = \frac{\bar{y} - M_H}{\sigma} \cdot \sqrt{n} = \frac{16,5 - 18,0}{3,0} \cdot \sqrt{36} = -3,00$$

Ker je absolutna vrednost izračunanega vzorčnega izraza večja kot kritična meja 2,58 za tveganje $\alpha = 0,01$ in manjša kot kritična meja 3,29 za tveganje $\alpha = 0,001$, s tveganjem $\alpha = 0,01$ sklepamo, da je stvarna povprečna širina desk značilno različna od $M_H = 18$ cm.

11.6 Če ne poznamo prave vrednosti za standardni odklon v osnovni populaciji, se za preskušanje hipotez o sredini ne moremo poslužiti obrazca 11.2. V tem primeru preskušamo hipoteze o aritmetičnih sredinah za normalne populacije po obrazcu

$$\frac{\bar{y} - M}{s} \sqrt{n} = t \quad (m = n - 1) \quad (11.3)$$

ki je zelo sličen obrazcu 11.2, le da ima namesto prave vrednosti standardnega odklona oceno s , ki jo izračunamo po znanem obrazcu za nepristransko ocenjevanje varianco.

$$s^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}{n-1} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i^2 - y^2/n}{n-1}$$

Izraz t pa se ne porazdeljuje v standardizirani normalni porazdelitvi, temveč v distribuciji, ki je kot normalna porazdelitev unimodalna, simetrična in zvonasta in se normalni porazdelitvi tembolj približuje, čim večji je preskusni vzorec. t-porazdelitev je odvisna od velikosti vzorca ali točneje od števila stopinj prostosti m , ki je z velikostjo vzorca v ozki zvezi. Pri zgornjem preskusu je število stopinj prostosti za eno manjše kot je število enot v preskusnem vzorcu: $m = n - 1$.

Glede na to, da je t-porazdelitev odvisna od stopinj prostosti m , so v tabeli 11.1 za vsako stopinjo prostosti dane kritične vrednosti za tveganje $\alpha = 0,05$, $\alpha = 0,01$ in $\alpha = 0,001$.

Vzemimo za primer preskus, ali je povprečna upogibna trdnost lesa za določeno drevo za črni gaber značilno različna od $M_H = 1500 \text{ kg/cm}^2$. V ta namen smo v preskusni vzorec vzeli $n = 8$ preskušancev iz različnih delov drevesa in zanje ugotovili naslednje upogibne trdnosti: v kg/cm^2 : 1560, 1530, 1400, 1650, 1360, 1430, 1440, 1440. Iz teh podatkov dobimo:

$$y = \sum_{i=1}^n y_i = 1560 + 1530 + \dots + 1440 = 11810$$

$$\sum y_i^2 = 1560^2 + 1530^2 + \dots + 1440^2 = 1749870$$

$$\bar{y} = y/n = 11810/8 = 1476$$

$$s^2 = \frac{\sum y_i^2 - y^2/n}{n-1} = \frac{1749870 - 11810^2/8}{8-1} = 9170$$

Tabela 11.1 t-porazdelitev za $\alpha=0,05$, $\alpha=0,01$ in $\alpha=0,001$

Kritične vrednosti				Kritične vrednosti			
m	t _{0,05}	t _{0,01}	t _{0,001}	m	t _{0,05}	t _{0,01}	t _{0,001}
1	12,71	63,66	63,7	26	2,06	2,76	3,71
2	4,30	9,92	31,6	27	2,05	2,77	3,69
3	3,18	5,84	12,9	28	2,05	2,76	3,67
4	2,78	4,60	8,61	29	2,04	2,76	3,66
5	2,57	4,03	6,86	30	2,04	2,75	3,65
6	2,45	3,71	5,96	35	2,03	2,72	3,59
7	2,36	3,50	5,40	40	2,02	2,71	2,55
8	2,31	3,36	5,04	45	2,02	2,69	2,52
9	2,26	3,25	4,78	50	2,01	2,68	3,50
10	2,23	3,17	4,59	60	2,00	2,66	3,46
11	2,20	3,11	4,44	70	2,00	2,65	3,44
12	2,18	3,06	4,32	80	1,99	2,64	3,42
13	2,16	3,01	4,22	90	1,99	2,63	3,40
14	2,14	2,98	4,14	100	1,98	2,63	3,39
15	2,13	2,95	4,07	120	1,98	2,62	3,37
16	2,12	2,92	4,02	150	1,98	2,61	3,36
17	2,11	2,90	3,96	200	1,97	2,60	3,34
18	2,10	2,88	3,92	300	1,97	2,59	3,32
19	2,09	2,86	3,88	400	1,97	2,59	3,32
20	2,09	2,84	3,85	500	1,96	2,59	3,31
21	2,08	2,83	3,82	1000	1,96	2,58	3,30
22	2,07	2,82	3,79	∞	1,96	2,58	3,29
23	2,07	2,81	3,77				
24	2,06	2,80	3,74				
25	2,06	2,79	3,72				

$$s = \sqrt{s^2} = \sqrt{9170} = 95,76$$

Iz teh podatkov dobimo po obrazcu 11.3

$$t = \frac{\bar{y} - M_H}{s} \sqrt{n} = \frac{1476 - 1500}{95,76} \sqrt{8} = -1,00$$

Ker je kritična meja za t -porazdelitev za $m = 8 - 1 = 7$ stopinj prostosti za $\alpha = 0,05$ po tabeli 11.1 enaka $t_{0,05}(m=7) = 2,36$, zaključimo, da stvarna povprečna upogibna trdnost proučevanega drevesa črnega gabra ni značilno različna od hipotetične, ker je izračunani t manjši kot ustrezna kritična vrednost za $\alpha = 0,05$.

Neznačilnost razlike pa ne pomeni, da razlik ni, temveč samo, da jih z izvršenim preskusom nismo odkrili.

~~9~~ Preskušanje značilnosti razlik med aritmetičnimi sredinami

11.8 V raziskovalnem delu se dostikrat pojavlja vprašanje, ali so povprečja za različne populacije med seboj različna ali ne. Ničelno hipotezo, da sta aritmetični sredini za dve populaciji, ki se porazdeljujeta v normalnih porazdelitvah z enakima variancama, med seboj enaki ($H_0 : M_1 = M_2$), preskušamo z naslednjim izrazom

$$\frac{\bar{y}_1 - \bar{y}_2}{s_d} \sqrt{\frac{n_1 n_2}{n_1 + n_2}} = t(m = n_1 + n_2 - 2) \quad (11.4)$$

ki se porazdeljuje v t -porazdelitvi s številom stopinj prostosti $m = n_1 + n_2 - 2$.

Da po tem obrazcu preskusimo značilnost razlik med aritmetičnima srediinama M_1 in M_2 , moramo iz prve in druge populacije izbrati dva samostojna vzorca. Pri tem z n_1 , $\bar{y}_1$ in s_1^2 zaznamujemo število enot, oceno povprečja in oceno variance za vzorec iz prve populacije, z n_2 , $\bar{y}_2$ in s_2^2 pa analogne količine iz drugega vzorca.

11.9 Če vzamemo za primer preskušanje značilnosti razlik v upogibni trdnosti med dvema drevesoma črnega gabra, poteka preskus po naslednjih stopnjah.

Za drevo 1 smo na slučajnostni način izbrali $n_1 = 8$ kosov lesa in zanj dobili naslednje rezultate o upogibni trdnosti v kg/cm^2 : 1460, 1500, 1330, 1550, 1570, 1510, 1560, 1500. Enako smo tudi za drugo drevo vzeli $n_2 = 8$ preskušancev na slučajnostno izbranih mestih in zanje izmerili upogibno trdnost v kg/cm^2 . Dobili smo naslednje rezultate: 1240, 1320, 1400, 1240, 1320, 1340, 1440, 1400. Iz teh podatkov dobimo elemente za preskus značilnosti razlik med povprečno upogibno trdnostjo po znanih obrazcih za ocenjevanje sredine in variance:

$$n_1 = 8; \bar{y}_1 = 1498; s_1^2 = 5936$$

$$n_2 = 8; \bar{y}_2 = 1337; s_2^2 = 5421$$

$$s_d^2 = \frac{(n_1 - 1)s_1^2 + (n_2 - 1)s_2^2}{n_1 + n_2 - 2} = \frac{(8-1)5936 + (8-1)5421}{8+8-2} = 5678$$

$$s_d = \sqrt{5678} = 75,35$$

$$t = \frac{\bar{y}_1 - \bar{y}_2}{s_d} \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}} = \frac{1498 - 1337}{75,35} \cdot \sqrt{\frac{8 \cdot 8}{8+8}} = +4,41$$

Ker je izračunani $t = 4,41$ absolutno večji kot kritična vrednost t za $m = n_1 + n_2 - 2 = 14$, pri tveganju $\alpha = 0,001$ $t(m=14; \alpha = 0,001) = 4,14$, zelo zanesljivo ($\alpha = 0,001$), sklepamo, da so razlike v upogibni trdnosti med proučevanima drevesoma značilne.

Preskušanje hipotez o varianci

11.10 Proučevanje variabilnosti v najrazličnejših oblikah zajema velik del problemov v zvezi s statističnim proučevanjem eksperimentalnih podatkov. Velika variabilnost v izdelkih je znak slabe kvalitete proizvodnje, velika variabilnost določenih značilnosti v lesu je izraz neenovitih pogojev rasti in ima posledice pri nadaljnji obdelavi lesa itd. Čim manjša variabilnost je v večini izraz boljše kvalitete surovin, dela itd.

V zvezi s proučevanjem variabilnosti je najenostavnejši problem preskušanje hipotez o varianci za določeno populacijo.

Če predpostavljamo, da smo iz populacije, ki se normalno porazdeljuje, izbrali slučajnostni vzorec n enot, se izraz

$$\frac{(n-1)s^2}{\sigma^2} = \chi^2(m=n-1) \quad (11.5)$$

v populaciji vseh možnih vzorcev porazdeljuje v porazdelitvi, ki jo imenujemo χ^2 (hi-kvadrat porazdelitev). χ^2 -porazdelitev je podobno kot t -porazdelitev odvisna od stopinj prostosti, ki so pri zgornjem izrazu za eno manjša kot je velikost vzorca ($m = n - 1$) (glej tabelo 11.2).

Glede na število stopinj prostosti je iz podatkov slučajnostnega vzorca izračunani χ^2 s tveganjem $\alpha = 0,05$ manjši kot je kritična

vrednost $\chi^2_{0,05}$ v tabeli 11.2; s tveganjem $\alpha = 0,01$ manjši kot so kritične vrednosti $\chi^2_{0,01}$ in s tveganjem $\alpha = 0,001$ manjši kot so kritične vrednosti $\chi^2_{0,001}$.

Zgornje lastnosti izkoriščamo za preskušanje hipotez o varianci. Hipotezo, da je varianca v osnovni populaciji različna od predpisane hipotetične variance σ_H^2 preskušamo z ničelno hipotezo, da je varianca za preiskovano populacijo enaka σ_H^2 . ($H_0: \sigma^2 = \sigma_H^2$).

Podobno kot pri preskušanju hipotez o sredinah, tudi za varianco zaključimo, da prava varianca ni značilno različna od hipotetične variance σ_H^2 , če je izraz

$$\frac{(n-1)s^2}{\sigma_H^2} = \chi^2 \quad (11.6)$$

pod kritično vrednostjo $\chi^2_{0,05}$, da je prava varianca s tveganjem $\alpha = 0,05$ značilno različna od ničelne hipoteze, če je po obrazcu izračunani izraz med ustreznima vrednostima $\chi^2_{0,05}$ in $\chi^2_{0,01}$, značilen s tveganjem $\alpha = 0,01$, če je izračunani izraz med $\chi^2_{0,01}$ in $\chi^2_{0,001}$, in značilen na stopnji tveganja $\alpha = 0,001$, če je izračunani χ^2 večji kot $\chi^2_{0,001}$.

Tabela 11.2. χ^2 -porazdelitev

Kritične vrednosti za $\alpha = 0,05$, $\alpha = 0,01$ in $\alpha = 0,001$

m	$\chi^2_{0,05}$	$\chi^2_{0,01}$	$\chi^2_{0,001}$
1	3,84	6,64	10,93
2	5,99	9,21	13,82
3	7,82	11,34	16,27
4	9,49	13,28	18,46
5	11,07	15,09	20,52
6	12,59	16,81	22,46
7	14,07	18,48	24,32
8	15,51	20,09	26,12
9	16,92	21,67	27,88
10	18,31	23,21	29,59
11	19,68	24,72	31,26
12	21,03	26,22	32,91
13	22,36	27,69	34,53
14	23,68	29,14	36,12
15	25,00	30,58	37,70
16	26,30	32,00	39,25
17	27,59	33,41	40,79
18	28,87	34,80	42,31
19	30,14	36,19	43,82
20	31,41	37,57	45,32
21	32,67	38,93	46,80
22	33,92	40,29	48,27
23	35,17	41,64	49,73
24	36,42	42,98	51,18
25	37,65	44,31	52,62
26	38,88	45,64	54,05
27	40,11	46,96	55,48
28	41,34	48,28	56,89
29	42,56	49,59	58,30
30	43,77	50,89	59,70

11.11 Za smrekov les preiskujemo, ali je varianca nominalne prostorninske teže smrekovega lesa določene partije večja kot $\sigma_H^2 = 30,00 \text{ kg/m}^3$. V ta namen smo izmerili nominalno prostorninsko težo za $n = 25$ preskušancev in iz njih ugotovili, da je ocenjena varianca $s^2 = 37,91 \text{ kg/m}^2$.

Če dobljene podatke vnesemo v obrazec 11.6, dobimo

$$\chi^2 = \frac{(n-1)s^2}{\sigma_H^2} = \frac{(25-1) \cdot 37,91}{30,00} = 30,33$$

Ker $m = n-1 = 25-1 = 24$ stopinjam prostosti ustreza $\chi_{0,05}^2 = 36,42$, sklepamo, da varianca nominalne prostorninske teže ni značilno večja kot $\chi_H^2 = 30,0 \text{ kg/m}^3$.

11.12 V tabeli 11.2 so dane kritične vrednosti za χ^2 samo do $m = 30$. Za primere, v katerih je $m > 30$, dobimo ustrezne kritične vrednosti za posamezne stopinje prostosti po obrazcih:

$$\left. \begin{array}{l} \text{Za } \alpha = 0,05 \text{ je } \chi_{0,05}^2 = \frac{1}{2}(\sqrt{2m-1} + 1,645)^2 \\ \text{za } \alpha = 0,01 \text{ je } \chi_{0,01}^2 = \frac{1}{2}(\sqrt{2m-1} + 2,326)^2 \\ \text{za } \alpha = 0,001 \text{ je } \chi_{0,001}^2 = \frac{1}{2}(\sqrt{2m-1} + 3,090)^2 \end{array} \right\} \quad (11.7)$$

11.13 Vzemimo, da smo zaradi neznačilnosti razlik v varianci v prejšnjem primeru vzorec podvojili in izmerili nominalno prostorninsko težo za skupno $n = 50$ preskušancev lesa. Nova ocena za varianco je $s^2 = 42,0$. Izračunani χ^2 je enak

$$\chi^2 = \frac{(n-1) s^2}{\sigma_H^2} = \frac{(50-1) 42,0}{30,0} = 68,60$$

Ker je $m = n - 1 = 50 - 1 = 49$ večji kot 30, izračunamo kritične vrednosti za $m = 49$ po obrazcih 11.7

$$\chi_{0,05}^2 = \frac{1}{2} (\sqrt{2m-1} + 1,645)^2 = \frac{1}{2} (\sqrt{2 \cdot 49 - 1} + 1,645)^2 = 66,11$$

$$\chi_{0,01}^2 = \frac{1}{2} (\sqrt{2m-1} + 2,326)^2 = \frac{1}{2} (\sqrt{2 \cdot 49 - 1} + 2,326)^2 = 74,12$$

$$\chi_{0,001}^2 = \frac{1}{2} (\sqrt{2m-1} + 3,090)^2 = \frac{1}{2} (\sqrt{2 \cdot 49 - 1} + 3,090)^2 = 83,71$$

Izračunani $\chi^2 = 68,60$ pade med $\chi_{0,05}^2 = 66,11$ in $\chi_{0,01}^2 = 74,12$.

Iz tega sklepamo, da je varianca v nominalni prostorninski teži za proučevan les s tveganjem $\alpha = 0,05$ značilno večja kot $\sigma_H^2 = 30,00$.

P r e s k u š a n j e r a z l i č n o s t i m e d v a r i a n c a m a

11.14 Ker je majhna variabilnost znak dobre kvalitete surovin, vestnega dela delavcev ali preciznega dela strojev, je velike važnosti primerjava varianc med surovinami iz različnih virov, med proizvodi, ki so bili proizvedeni pod različnimi pogoji dela, po različnih postopkih, z različnimi stroji itd. Hipoteze,

da sta za dve populaciji, ki se normalno porazdeljujeta, varianci različni ($H_1: \sigma_1^2 \neq \sigma_2^2$) preskušamo z ničelno hipotezo, da sta varianci v obeh populacijah enaki ($H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2$).

Če velja ničelna hipoteza, da sta varianci v obeh populacijah enaki, se kvocient ocen varianc iz prve s_1^2 in druge populacije

$$\frac{s_1^2}{s_2^2}$$

$$\frac{s_1^2}{s_2^2} = F$$

(11.8)

(pri tem vzamemo kot prvo populacijo ono, za katero je ocena variance večja: $s_1^2 > s_2^2$) v populaciji vseh možnih vzorcev z n_1 enotami v prvi in z n_2 enotami v drugi populaciji, porazdeljuje v F-porazdelitvi. F porazdelitev je odvisna od stopinj prostosti

$m_1 = n_1 - 1$, ki je odvisna od števila enot v prvem vzorcu in stopinj prostosti $m_2 = n_2 - 1$, ki je odvisna od števila enot v drugem vzorcu. V tabelah 11.3 a, b, c so dane m_1 in m_2 ustrezne kritične vrednosti za stopnje tveganja $\alpha = 0,05$, $\alpha = 0,01$ in $\alpha = 0,001$.

Tabele vsebujejo kritične vrednosti samo za nekatere stopinje prostosti. Za vmesne vrednosti za stopinje prostosti dobimo ustrezne kritične vrednosti z linearno interpolacijo tako, da vzamemo za osnovo pri interpolaciji recipročne vrednosti iz stopinj prostosti.

11.15 Vzemimo, da preskušamo, ali je kvaliteta dela na novo nabavljenega stroja značilno boljša od starega. V ta namen smo na starem stroju proizvedli $n_1 = 20$ lesenih profilov, na novem stroju pa $n_2 = 30$ lesenih profilov enake specifikacije. Varianca, izračunana iz podatkov vzorca za stari stroj, je $s_1^2 = 9,21$, varian-

ca, izračunana iz vzorcev proizvodov na drugem stroju, pa je

$$s_2^2 = 3,82.$$

Da prekusimo značilnost razlike v variabilnosti na starem in novem stroju, izračunamo

$$F = \frac{s_1^2}{s_2^2} = \frac{9,21}{3,82} = 2,41$$

Zgorajjim vzorcem ustrezne stopinje prostosti so $m_1 = n_1 - 1 = 20 - 1 = 19$ in $m_2 = n_2 - 1 = 30 - 1 = 29$.

Ker v tabelah nimamo vrednosti, ki ustrezajo $m_1 = 19$, dobimo ustrezne kritične vrednosti z linearno interpolacijo. Za $\alpha = 0,05$ dobimo iz tabele 11.3a

$$F_{0,05}(m_1 = 12; m_2 = 29) = 2,10$$

$$F_{0,05}(m_1 = 24; m_2 = 29) = 1,90$$

Interpolirano vrednost $F(19)$ za $m_1 = 19$ pa dobimo iz razmerja:

$$\frac{1/19 - 1/24}{1/12 - 1/24} = \frac{F(19) - 1,90}{2,10 - 1,90}$$

Iz tega razmerja dobimo, da je $F_{0,05}(m_1 = 19, m_2 = 29) = 1,95$.

Če analogno poiščemo kritično vrednost še za $\alpha = 0,01$, dobimo iz tabele 11.3b

$$F_{0,01}(m_1 = 12; m_2 = 29) = 2,87$$

$$F_{0,01}(m_1 = 24; m_2 = 29) = 2,49$$

TAB. 11.3a F - PORAZDELITEV (KRITIČNE VREDNOSTI ZA $\alpha = 0.05$ $F_{0.05}$)

$\frac{m_2}{m_1}$	1	2	3	4	5	6	8	12	24	∞
1	161.4	199.5	215.7	224.6	230.2	234.0	238.9	245.9	249.0	254.3
2	18.51	19.00	19.16	19.25	19.30	19.33	19.37	19.41	19.45	19.50
3	10.13	9.55	9.28	9.12	9.01	8.94	8.84	8.74	8.64	8.53
4	7.71	6.94	6.59	6.39	6.26	6.16	6.04	5.91	5.77	5.63
5	6.61	5.79	5.41	5.19	5.05	4.95	4.82	4.68	4.53	4.36
6	5.99	5.14	4.76	4.53	4.39	4.28	4.15	4.00	3.84	3.67
7	5.59	4.74	4.35	4.12	3.97	3.87	3.73	3.57	3.41	3.23
8	5.32	4.46	4.07	3.84	3.69	3.58	3.44	3.28	3.12	2.93
9	5.12	4.26	3.86	3.63	3.48	3.37	3.23	3.07	2.90	2.71
10	4.96	4.10	3.71	3.48	3.33	3.22	3.07	2.91	2.74	2.54
11	4.84	3.98	3.59	3.36	3.20	3.09	2.95	2.79	2.61	2.40
12	4.75	3.88	3.49	3.26	3.11	3.00	2.85	2.69	2.50	2.30
13	4.67	3.80	3.41	3.18	3.02	2.92	2.77	2.60	2.42	2.21
14	4.60	3.74	3.34	3.11	2.96	2.85	2.70	2.53	2.35	2.13
15	4.54	3.68	3.29	3.06	2.90	2.79	2.64	2.48	2.29	2.07
16	4.49	3.63	3.24	3.01	2.85	2.74	2.59	2.42	2.24	2.01
17	4.45	3.59	3.20	2.96	2.81	2.70	2.55	2.38	2.19	1.96
18	4.41	3.55	3.16	2.93	2.77	2.66	2.51	2.34	2.15	1.92
19	4.38	3.52	3.13	2.90	2.74	2.63	2.48	2.31	2.11	1.88
20	4.35	3.49	3.10	2.87	2.71	2.60	2.45	2.28	2.08	1.84
21	4.32	3.47	3.07	2.84	2.68	2.57	2.42	2.25	2.05	1.81
22	4.30	3.44	3.05	2.82	2.66	2.55	2.40	2.23	2.03	1.78
23	4.28	3.42	3.03	2.80	2.64	2.53	2.38	2.20	2.00	1.76
24	4.26	3.40	3.01	2.78	2.62	2.51	2.36	2.18	1.98	1.73
25	4.24	3.38	2.99	2.76	2.60	2.49	2.34	2.16	1.96	1.71
26	4.22	3.37	2.98	2.74	2.59	2.47	2.32	2.15	1.95	1.69
27	4.21	3.35	2.96	2.73	2.57	2.46	2.30	2.13	1.93	1.67
28	4.20	3.34	2.95	2.71	2.56	2.44	2.29	2.12	1.91	1.65
29	4.18	3.33	2.93	2.70	2.54	2.43	2.28	2.10	1.90	1.64
30	4.17	3.32	2.92	2.69	2.53	2.42	2.27	2.09	1.89	1.62
40	4.03	3.23	2.84	2.61	2.45	2.34	2.18	2.00	1.79	1.51
60	4.00	3.15	2.76	2.52	2.37	2.25	2.10	1.92	1.70	1.39
120	3.92	3.07	2.68	2.45	2.29	2.17	2.02	1.83	1.61	1.25
∞	3.84	2.99	2.60	2.37	2.21	2.10	1.94	1.75	1.52	1.00

TAB.11.3b F - PORAZDELITEV (KRITIČNE VREDNOSTI ZA $\alpha = 0.01$; $F_{0.01}$)

$m_2 \backslash m_1$	1	2	3	4	5	6	8	12	24	∞
1	4052	4999	5403	5625	5764	5859	5982	6106	6234	6366
2	98.50	99.00	99.17	99.25	99.30	99.33	99.37	99.42	99.46	99.50
3	34.12	30.82	29.46	28.71	28.24	27.91	27.49	27.05	26.60	26.12
4	21.20	18.00	16.69	15.98	15.52	15.21	14.80	14.37	13.93	13.46
5	16.26	13.27	12.06	11.39	10.97	10.67	10.29	9.89	9.47	9.02
6	13.74	10.92	9.78	9.15	8.75	8.47	8.10	7.72	7.31	6.88
7	12.25	9.55	8.45	7.85	7.46	7.19	6.84	6.47	6.07	5.65
8	11.26	8.65	7.59	7.01	6.63	6.37	6.03	5.67	5.28	4.86
9	10.56	8.02	6.99	6.42	6.06	5.80	5.47	5.11	4.73	4.31
10	10.04	7.56	6.55	5.99	5.64	5.39	5.06	4.71	4.33	3.91
11	9.65	7.20	6.22	5.67	5.32	5.07	4.74	4.40	4.02	3.60
12	9.33	6.93	5.95	5.41	5.06	4.82	4.50	4.16	3.78	3.36
13	9.07	6.70	5.74	5.20	4.86	4.62	4.30	3.96	3.59	3.16
14	8.86	6.51	5.56	5.03	4.69	4.46	4.14	3.80	3.43	3.00
15	8.69	6.36	5.42	4.89	4.56	4.32	4.00	3.67	3.29	2.87
16	8.53	6.23	5.29	4.77	4.44	4.20	3.89	3.55	3.18	2.75
17	8.40	6.11	5.18	4.67	4.34	4.10	3.79	3.45	3.08	2.65
18	8.28	6.01	5.09	4.58	4.25	4.01	3.71	3.37	3.00	2.57
19	8.18	5.93	5.01	4.50	4.17	3.94	3.63	3.30	2.92	2.49
20	8.10	5.85	4.94	4.43	4.10	3.87	3.56	3.23	2.86	2.42
21	8.02	5.78	4.87	4.37	4.04	3.81	3.51	3.17	2.80	2.36
22	7.94	5.72	4.82	4.31	3.99	3.76	3.45	3.12	2.75	2.31
23	7.88	5.66	4.76	4.26	3.94	3.71	3.41	3.07	2.70	2.26
24	7.82	5.61	4.72	4.22	3.90	3.67	3.36	3.03	2.66	2.21
25	7.77	5.57	4.68	4.18	3.86	3.63	3.32	2.99	2.62	2.17
26	7.72	5.53	4.64	4.14	3.82	3.59	3.29	2.96	2.58	2.13
27	7.68	5.49	4.60	4.11	3.78	3.56	3.26	2.93	2.55	2.10
28	7.64	5.45	4.57	4.07	3.75	3.53	3.23	2.90	2.52	2.06
29	7.60	5.42	4.54	4.04	3.73	3.50	3.20	2.87	2.49	2.03
30	7.56	5.39	4.51	4.02	3.70	3.47	3.17	2.84	2.47	2.01
40	7.31	5.18	4.31	3.83	3.51	3.29	2.99	2.66	2.29	1.80
60	7.08	4.98	4.13	3.65	3.34	3.12	2.82	2.50	2.12	1.60
120	6.85	4.79	3.95	3.48	3.17	2.96	2.66	2.34	1.95	1.38
∞	6.64	4.60	3.78	3.32	3.02	2.80	2.51	2.18	1.79	1.00

TAB.11.3e F - PORAZDELITEV (KRITIČNE VREDNOSTI ZA $\alpha = 0.001$ $F_{0.001}$)

$\alpha_2 \backslash \alpha_1$	1	2	3	4	5	6	8	12	24	∞
1	4e5284	5e0000	5e3379	5e250e	5764e5	585937	598144	61e667	623497	636619
2	998.5	999.2	999.2	999.2	999.3	999.3	999.4	999.4	999.5	999.5
3	167.0	148.5	141.1	137.1	134.6	132.8	13e.6	128.3	125.9	123.5
4	74.14	61.25	56.18	53.44	51.71	5e.53	49.ee	47.41	45.77	44.e5
5	47.18	37.12	33.2e	31.e9	29.75	28.84	27.64	26.42	25.14	23.78
6	35.51	27.ee	23.7e	21.92	2e.81	2e.e3	19.e3	17.99	16.89	15.75
7	29.25	21.6e	18.77	17.19	16.21	15.52	14.63	13.71	12.73	11.69
8	25.42	18.49	15.83	14.39	13.49	12.86	12.e4	11.19	1e.3e	9.34
9	22.86	16.39	13.9e	12.56	11.71	11.13	1e.37	9.57	8.72	7.81
1e	21.e4	14.91	12.55	11.28	1e.40	9.92	9.2e	8.45	7.64	6.76
11	19.69	13.81	11.56	1e.35	9.59	9.e5	8.35	7.63	6.85	6.ee
12	18.64	12.97	1e.8e	9.63	8.89	8.38	7.71	7.ee	6.25	5.42
13	17.81	12.51	1e.21	9.e7	8.35	7.86	7.21	6.52	5.78	4.97
14	17.14	11.79	9.73	8.62	7.92	7.43	6.8e	6.13	5.41	4.6e
15	16.59	11.34	9.34	8.25	7.57	7.e9	6.47	5.81	5.1e	4.31
16	16.12	1e.97	9.ee	7.94	7.27	6.81	6.19	5.55	4.85	4.e6
17	15.72	1e.86	8.73	7.68	7.e2	6.56	5.96	5.32	4.63	3.85
18	15.38	1e.39	8.49	7.46	6.81	6.35	5.76	5.13	4.45	3.67
19	15.e8	1e.16	8.28	7.26	6.62	6.18	5.58	4.97	4.29	3.52
2e	14.82	9.95	8.1e	7.1e	6.46	6.e2	5.44	4.82	4.15	3.38
21	14.59	9.77	7.84	6.95	6.32	5.88	5.31	4.7e	4.e3	3.26
22	14.38	9.61	7.8e	6.81	6.19	5.76	5.19	4.58	3.92	3.15
23	14.19	9.47	7.67	6.69	6.e8	5.65	5.e9	4.48	3.82	3.e5
24	14.e3	9.34	7.55	6.59	5.98	5.55	4.99	4.39	3.74	2.97
25	13.98	9.22	7.45	6.49	5.88	5.46	4.91	4.31	3.66	2.89
26	13.74	9.12	7.35	6.41	5.8e	5.38	4.83	4.24	3.59	2.82
27	13.61	9.e2	7.27	6.33	5.73	5.31	4.76	4.17	3.52	2.75
28	13.5e	8.93	7.19	6.25	5.66	5.24	4.69	4.11	3.46	2.7e
29	13.39	8.85	7.12	6.19	5.59	5.18	4.64	4.e5	3.41	2.64
3e	13.28	8.77	7.e5	6.12	5.53	5.12	4.58	4.ee	3.36	2.59
4e	12.61	8.25	6.6e	5.7e	5.13	4.73	4.21	3.64	3.e1	2.23
6e	11.97	7.76	6.17	5.31	4.76	4.37	3.87	3.31	2.69	1.9e
12e	11.38	7.32	5.79	4.95	4.42	4.e4	3.55	3.e2	2.4e	1.54
ee	1e.83	6.91	5.42	4.62	4.1e	3.74	3.27	2.74	2.13	1.ee

Interpolirano vrednost $F(19)$ za $m_1=19$ dobimo analogno iz razmerja

$$\frac{1/19 - 1/24}{1/12 - 1/24} = \frac{F(19) - 2,49}{2,87 - 2,49}$$

Iz tega razmerja je $F_{0,01}(m_1=19; m_2=29) = 2,59$.

Ker je iz preiskusa dobljeni $F = 2,41$ večji kot $F_{0,05}(19,29)$ in manjši kot $F_{0,01}(19,29)$, zaključimo, da novi stroj s tveganjem $\alpha = 0,05$ resnično dela kvalitetnejše kot stari.

11.6 Enostavna analiza variance. V odstavku 11.8 in 11.9 smo iz t -preskusov preskušali značilnost razlik med dvema aritmetičnima sredinama. Dostikrat pa se pojavljajo problemi, pri katerih nastopa več grupnih sredin hkrati. Izolirano preskušanje različnih parov sredin s t -preskusom je zamudno, ne glede na to, da analitično ni neoporečno.

S postopkom, ki ga imenujemo analiza variance, pa moremo kompleksno preskusiti značilnost razlik med več sredinami hkrati. Če so namreč v r populacijah, v katerih se vrednosti znaka, katerega proučujemo, porazdeljujejo v normalnih porazdelitvah, vse aritmetične sredine med seboj enake ($M_1 = M_2 = \dots M_r$) in vse variance enake ($\sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \dots \sigma_r^2$), se izraz

$$\frac{(Q_K - Q)/(r-1)}{(Q_{KI} - Q_K)/(n-r)} = F(m_1=r-1; m_2=n-r) \quad (11.19)$$

$$Q_{KI} = \sum_{k=1}^r \sum_{i=1}^{n_k} y_{ki}^2; \quad Q_K = \sum_{k=1}^r \frac{y_k^2}{n_k}; \quad Q = \frac{Y^2}{n}$$

porazdeljuje v F-porazdelitvi z $m_1 = r-1$ in $m_2 = n-r$ stopinjami prostosti. Pri tem pomeni n = število vseh osnovnih podatkov v celotnem preskusu; n_k = število osnovnih podatkov v grupi k ; r = število grup; y_{ki} = individualna vrednost i v grupi k ; y_k = vsota podatkov za vse enote v grupi k ; y = vsota vseh osnovnih podatkov v vseh grupah.

Analizo variance običajno podajamo v standardni shemi, ki je za naš enostavni primer naslednja:

Tabela 11.4 Shema enostavne analize variance

Vir variance	Vsota kvadratov K	Stopinje prostosti m	Ocena variance s^2	F
Med grupami	$K_K = Q_K - Q$	$m_K = r - 1$	$s_K^2 = \frac{K_K}{m_K}$	$F = s_K^2 / s_I^2$
V grupah	$K_I = Q_{KI} - Q_K$	$m_I = n - r$	$s_I^2 = \frac{K_I}{m_I}$	1
Skupno	$K = Q_{KI} - Q$	$m_K + m_I = n - 1$		

Če postavimo kot ničelno hipotezo, da so aritmetične sredine v r populacijah med seboj enake ($H_0 : M_1 = M_2 = \dots M_r$), moremo pri pogoju, da so variance po populacijah enake, zgornjo shemo analize variance uporabiti za preskušanje razlik med aritmetičnimi sredinami. Po standardnem načinu zaključevanja smatramo, da so razlike med sredinami za različne grupe oziroma populacije neznačilne, če je iz analize izračunani F manjši kot ustrezni $F_{0,05}(m_1=r-1; m_2=n-r)$. Razlike med grupnimi sredinami so značilne s tveganjem $\alpha = 0,05$, če je izračunani F med ustreznima vrednostima

$F_{0,05}(m_1=r-1; m_2=n-r)$ in $F_{0,01}(m_1=r-1; m_2=n-r)$. Razlike med grupnimi sredinami so značilne s tveganjem $\alpha = 0,01$, če je izračunani F med $F_{0,01}(m_1=r-1; m_2=n-r)$ in $F_{0,001}(m_1=r-1; m_2=n-r)$ in značilne s tveganjem $\alpha = 0,001$, če je izračunani F večji kot $F_{0,001}(m_1=r-1; m_2=n-r)$.

11.17 Kot enostaven primer preskušanja razlik med sredinami za več populacij vzemimo preskušanje razlik v povprečni upogibni trdnosti za pet dreves črnega gabra z raziskovalne ploskve v Kamniški Bistrici. Od vsakega drevesa je vzetih po osem kosov lesa na slučajnostni način in zanje izmerjena upogibna trdnost v kg/cm^2 . Osnovni podatki so dani v tabeli 11.5.

Tabela 11.5 Osnovni podatki o upogibni trdnosti za pet dreves črnega gabra z raziskovalne ploskve v Kamniški Bistrici

Drevo	Upogibne trdnosti posameznih kosov lesa v kg/cm^2									
	y_{ki}								y_k	$\bar{y}_k$
1.	1460	1500	1330	1550	1570	1510	1560	1500	11980	1498
2.	1240	1320	1400	1240	1320	1340	1440	1400	10700	1337
3.	1390	1290	1310	1310	1390	1440	1360	1260	10750	1344
4.	1530	1540	1610	1530	1290	1470	1520	1410	11900	1487
5.	1560	1530	1400	1650	1360	1430	1440	1440	11810	1476

$$Y = 57140$$

Iz osnovnih podatkov v tabeli 11.5 povzamemo, da je $r = 5$;

$$n_1 = 8; n_2 = 8; n_3 = 8; n_4 = 8; n_5 = 8; n = 40$$

$$Q_{KI} = \sum_{k=1}^K \sum_{i=1}^n y_{ki}^2 = 1460^2 + 1500^2 + 1330^2 + \dots + 1440^2 + 1440^2 = 82069800$$

$$Q_K = \sum_{k=1}^K \frac{y_k^2}{n_k} = \frac{11980^2}{8} + \frac{10700^2}{8} + \dots + \frac{11810^2}{8} = 81832375$$

$$Q = \frac{y^2}{n} = \frac{57140^2}{40} = 81624490$$

Če te vnesne rezultate vnesemo v shemo analize variance, dobimo tabelo 11.6.

Ker je izračunani $F = 7,66$ večji kot $F_{0,001}(4;35) = 5,88$, sklepamo, da so razlike v povprečni upogibni trdnosti med proučevanimi petimi drevesi črnega gabra značilne s tveganjem $\alpha = 0,001$. Vrednost $F_{0,001}(4; 35)$ smo iz tabele 11.3c dobili z interpolacijo, ki je nakazana v odstavku 11.15.

Tabela 11.6 Analiza variance za upogibno trdnost med petimi drevesi

Vir variacije	Vsota kvadratov	Stopinje prostosti	Ocena variance	F
Med drevesi	Q_K 81832375	$m_K = 5-1=4$	$207885:4 = 51971 = s_K^2$	$s_K^2/s_I^2 = 7,66$
	$-Q$ -81624490			
	$K_K =$ 207885			
V drevesih	Q_{KI} 82069800	$m_I = 40-5=35$	$237425:35 = 6784 = s_I^2$	1
	$-Q_K$ -81832375			
	$K_I =$ 237425			
Skupno	445310	39		

Preskušanje hipotez z velikimi vzorci

11.18 Kljub temu, da z velikimi vzorci običajno ocenjujemo parametre, z njimi včasih tudi preskušamo hipoteze o parametrih proučevanih populacij. Medtem ko je, kot smo videli v prejšnjih odstavkih, preskušanje hipotez z malimi vzorci razmeroma zamotano, glede na to, da se posamezni vzorčni izrazi porazdeljujejo v različnih porazdelitvah in da je pri tem treba paziti še na stopinje prostosti, je preskušanje hipotez z velikimi vzorci razmeroma enotno. Ocene kateregakoli parametra z velikimi vzorci se namreč porazdeljujejo bolj in bolj v normalni porazdelitvi, čim večji je vzorec.

Zato se v populaciji vseh možnih vzorcev za splošen parameter C porazdeljuje izraz

$$\frac{c - C}{SE(c)} = Z \quad \text{oziroma} \quad \frac{c - C}{se(c)} = Z \quad (11.20)$$

v standardizirani normalni porazdelitvi. V teh obrazcih pomeni: c = ocena parametra C iz vzorca, $SE(c)$ = prava vrednost standardne pogreške; $se(c)$ = ocena standardne pogreške iz podatkov vzorca.

Zato moremo ničelno hipotezo, da je prava vrednost parametra enaka hipotetični ($H_0 : C = C_H$) preskušati z izrazom

$$\frac{c - C_H}{SE(c)} = Z \quad \text{oziroma} \quad \frac{c - C_H}{se(c)} = Z \quad (11.21)$$

Pri tem so kritične vrednosti za absolutne vrednosti teh izrazov $z_{0,05} = 1,96$; $z_{0,01} = 2,58$ in $z_{0,001} = 3,29$.

Način zaključevanja pa je enak kot pri malih vzorcih.

11.19 Glede na zgornje splošno pravilo preskušamo z velikimi vzorci hipoteze o najvažnejših parametrih: aritmetični sredini M , strukturnem deležu $P\%$ in standardnem odklonu σ z naslednjimi vzorčnimi izrazi:

Aritmetično sredino preskušamo z izrazom

$$\frac{\bar{y} - M_H}{\sigma} \sqrt{n} = z \quad (11.22)$$

kadar poznamo pravo vrednost za standardni odklon, ali z izrazom

$$\frac{\bar{y} - M_H}{s} \sqrt{n} = z \quad (11.23)$$

kadar ne poznamo pravega standardnega odklona, ampak ga ocenimo iz podatkov preskusnega vzorca.

Strukturni delež $P\%$ preskušamo z izrazom

$$\frac{p\% - P\%_H}{\sqrt{P\%_H(100 - P\%_H)}} \sqrt{n} = z \quad (11.24)$$

standardni odklon pa analogno z vzorčnim izrazom

$$\frac{s - \sigma_H}{\sigma_H} \sqrt{2n} = z \quad (11.25)$$

ker je standardna pogreška za standardni odklon za velike vzorce enaka $SE(s) = \sigma / \sqrt{2n}$.

11.20 Vzemimo za primer preskušanja hipotez z velikim vzorcem naslednji problem. Z okularno oceno je bilo ocenjeno, da je v nekem hrastovem sestoji 40 odstotkov furnirske hlodovine. Ničelna hipoteza je, da je dejanski odstotek furnirske hlodovine enak okularni oceni ($H_0 : P\% = P_H\% = 40\%$). To ničelno hipotezo smo preskusili z vzorcem $n = 250$ dreves. V vzorcu je $h = 79$ dreves, ki ima furnirsko hlodovino. Odstotek iz vzorca je torej $p\% = 31,6\%$. Če zgornje podatke vnesemo v obrazec 11.24, dobimo

$$\frac{p\% - P_H\%}{\sqrt{P_H\% (100 - P_H\%)}} \sqrt{n} = \frac{31,6 - 40}{\sqrt{40 (100 - 40)}} \sqrt{250} = -2,71 = z$$

Ker je absolutna vrednost izračunanega vzorčnega izraza $z = 2,71$ večja kot kritična vrednost $z_{0,01} = 2,58$ in manjša kot $z_{0,001} = 3,29$, s tveganjem $\alpha = 0,01$ sklepamo, da je pravi odstotek dreves v sestoji, ki ima furnirsko hlodovino, značilno različen od okularne ocene.

Preskušanje značilnosti razlik
za velike vzorce

11.21 Podobno kot za preskušanje ničelnih hipotez o velikosti parametrov veljajo tudi za preskušanje hipotez o razlikah med parametri enotna pravila, če so preskusni vzorci veliki.

Če proučujemo dve populaciji 1 in 2, preskušamo ničelno hipotezo, da vrednosti za proučevani parameter v populacijah 1 in 2 nista raz-

lični ($H_0 = C_1 = C_2$), z dvema samostojnima vzorcema iz proučevanih populacij 1 in 2. Z vzorčnim izrazom

$$\frac{c_1 - c_2}{\sqrt{SE^2(c_1) + SE^2(c_2)}} = Z \quad (11.26)$$

preskušamo hipotezo o razlikah, če poznamo prave vrednosti standardnih pogrešk $SE(c_1)$ in $SE(c_2)$ za oceni parametrov c_1 iz prvega in c_2 iz drugega vzorca. Če pa pravih vrednosti standardnih pogrešk ne poznamo, preskušamo zgornjo ničelno hipotezo z obrazcem

$$\frac{c_1 - c_2}{\sqrt{se^2(c_1) + se^2(c_2)}} = Z \quad (11.27)$$

pri čemer sta $se(c_1)$ in $se(c_2)$ oceni standardnih pogrešk za oceni c_1 in c_2 , izračunani iz podatkov vzorca. Na značilnost oziroma na neznačilnost razlik v parametrih zaključujemo po znanem postopku tako, da izračunano vrednost primerjamo s kritičnimi vrednostmi $z_{0,05} = 1,96$, $z_{0,01} = 2,58$ in $z_{0,001} = 3,29$.

11.22 Če splošna obrazca 11.26 in 11.27 priredimo za preskušanje razlik med aritmetičnima sredinama, strukturnima deležema in standardnima odklonoma, dobimo naslednje obrazce:

Razlike med aritmetičnimi sredinami za populaciji 1 in 2 preskušamo z obrazcem

$$\sqrt{\frac{\bar{y}_1 - \bar{y}_2}{\frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}}} = Z \quad (11.28)$$

ali z obrazcem

$$\sqrt{\frac{\bar{y}_1 - \bar{y}_2}{\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}}} = Z \quad (11.29)$$

glede na to ali poznamo prave vrednosti za varianci v obeh populacijah (σ_1^2 in σ_2^2) ali jih ocenjujemo z vzorcema (s_1^2 in s_2^2).

n_1 in n_2 je število enot v vzorcu iz prve oziroma druge populacije, $\bar{y}_1$ in $\bar{y}_2$ pa sta oceni za aritmetični sredini, izračunani iz prvega in drugega vzorca.

Razlike med dvema strukturnima deležema za dve populaciji preskušamo z obrazcem

$$\sqrt{\frac{p_1\% - p_2\%}{\frac{p_1\%(100-p_1\%)}{n_1-1} + \frac{p_2\%(100-p_2\%)}{n_2-1}}} = Z \quad (11.30)$$

pri čemer sta poleg znanih izrazov $p_1\%$ in $p_2\%$ oceni strukturnega deleža, izračunani iz podatkov prvega in drugega vzorca.

Razlike med standardnima odklonoma za dve populaciji pa preskušamo z obrazcem

$$\frac{s_1 - s_2}{\sqrt{\frac{s_1^2}{2n_1} + \frac{s_2^2}{2n_2}}} = Z \quad (11.31)$$

v katerem je s_1 ocena standardnega odklona za prvo, s_2 pa ocena standardnega odklona za drugo populacijo.

11.23 Vzemimo za primer, da preskušamo značilnost razlik v premeru dreves v prsni višini za dva istodobna sestoja, ki rasteta v različnih pogojih. V ta namen smo na slučajnostni način izbrali iz prvega sestoja $n_1 = 100$ dreves in zanje izmerili premere v prsni višini. Iz podatkov vzorca smo ugotovili, da je ocena za povprečen premer $\bar{y}_1 = 42$, ocena variance pa $s_1^2 = 106$. Enako smo v drugem sestoku na slučajnostni način izbrali $n_2 = 100$ dreves in tudi zanj ocenili z vzorcem aritmetično sredino premerov $\bar{y}_2 = 38,5$ cm in ocenili varianco $s_2^2 = 90$. Če te podatke vnesemo v obrazec 11.29, dobimo

$$\frac{\bar{y}_1 - \bar{y}_2}{\sqrt{\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}}} = \frac{42 - 38,5}{\sqrt{\frac{106}{100} + \frac{90}{100}}} = +2,5 = Z$$

Če dobljeno vrednost $z = 2,5$ primerjamo s kritičnimi vrednostmi $z_{0,05} = 1,96$, $z_{0,01} = 2,58$ in $z_{0,001} = 3,29$, zaključimo, da je razlika v povprečnem premeru v prsni višini med obema sestojema značilno različna in sicer s tveganjem $\alpha = 0,05$.

11.24 Z vzorcem $n_1 = 200$ dreves v prvem bukovem sestoju smo ocenili, da je odstotek žagarske hlodovine v prvem sestoju $p_1\% = 38\%$. Z vzorcem $n_2 = 200$ dreves v drugem bukovem sestoju pa smo ugotovili, da je ocena za odstotek žagarske hlodovine v drugem sestoju $p_2\% = 43\%$. Preskusiti je treba, ali je razlika v kvaliteti proučevanih sestojev značilna.

Če vstavimo rezultate vzorcev v obrazec 11.30, dobimo:

$$\sqrt{\frac{p_1\% - p_2\%}{\frac{p_1\%(100-p_1\%)}{n_1-1} + \frac{p_2\%(100-p_2\%)}{n_2-1}}} = \frac{38 - 43}{\sqrt{\frac{38(100-38)}{200-1} + \frac{43(100-43)}{200-1}}} = -1,02$$

Ker je absolutna vrednost izračunanega $z = 1,02$ manjša kot $z_{0,05} = 1,96$, zaključimo, da razlike v kvaliteti niso značilne.

11.25 Za smrekov sestoj 1 je iz vzorca $n_1 = 100$ dreves ocenjeni standardni odklon v premeru dreves v prsni višini $s_1 = 6$ cm. Za smrekov sestoj 2 pa je iz vzorca $n_2 = 200$ dreves ocenjeni standardni odklon za premere v prsni višini $s_2 = 8$ cm. Značilnost razlik med standardnima odklonoma preskusimo z obrazcem 11.31

$$\frac{s_1 - s_2}{\sqrt{\frac{s_1^2}{2n_1} + \frac{s_2^2}{2n_2}}} = \frac{6 - 8}{\sqrt{\frac{6^2}{2 \cdot 100} + \frac{8^2}{2 \cdot 200}}} = -3,43 = z$$

12 STATISTIČNO PLANIRANJE POSKUSOV

12.1 Osnove statističnega plana

poskusa. V raziskovalnem delu pa tudi v operativnem gozdarstvu in lesarstvu pogosto proučujemo vpliv različnih faktorjev na določen pojav. Ti faktorji so lahko: gnojilo, gojitveni ukrep, vrsta surovine, proizvodni postopek, pogoji, v katerih poteka proizvodni postopek, itd. Te probleme smo že reševali s korrelacijsko analizo. Tudi z enostavno analizo variance odkrivamo razlike določene karakteristike pri spremenjenih pogojih. Z nadaljnjim razvojem analize variance pa uspemo varianco razstaviti v komponente po več faktorjih hkrati, kar omogoča proučevanje istovrstnega vpliva različnih faktorjev. S tem se odpirajo velike možnosti analiziranja kompleksnega vpliva faktorjev. Iz tega se je razvila posebna disciplina statističnega preučevanja-planiranja eksperimentov, katerega teoretična osnova je analiza variance, predmet pa sistematično proučevanje delovanja faktorjev.

12.2 Rezultati poskusov pod navidezno enakimi pogoji niso med seboj enaki. Vzrok temu so razlike v samem postopku poskusa.

Kljub temu, da je poskus skrbno pripravljen, rezultati od poskusa do poskusa variirajo. Drug vir razlik je merilna tehnika, ki bo-leha za isto boleznijo. Faktor, ki povzroča variabilnost rezulta-tov poskusa, so tudi surovine, ki so predmet poskusa itd. Tako je npr. trdnost poskusnih koščkov lepljenih plošč razen od vrste le-sa in lepila odvisna od vseh zgornjih faktorjev. Faktorje, ki vplivajo na rezultat poskusov, delimo v tri, po svojem značaju različne skupine:

- a) opredeljive, za poskus pomembne faktorje
- b) opredeljive, za poskus nepomembne faktorje
- c) neopredeljive faktorje. - slučajni

12.3 Plan poskusa, slučajnost, ponav-ljanje. ^{a.)} Opredeljivi, za poskus pomembni faktorji so oni, katerih učinek skušamo proučiti. Če hočemo prou-čiti odvisnost pojava od določenega faktorja, moramo zagotoviti, da se faktor v poskusu pojavi v več vrednostih. Če proučujemo vpliv (vrste lesa na trdnost finalnih izdelkov, moramo v poskus vze-ti več vrst lesa.) Če ugotavljamo odvisnost trdnosti od načina le-pljenja, moramo v poskus vključiti več različnih načinov leplje-nja. Faktor, katerega proučujemo, mora torej variirati. Pravimo, da faktor uporabimo na več nivojih ali postopkih. Proučevani fak-tor ima najmanj dva nivoja ali postopka. V določenih primerih na-stopajo faktorji navidezno z enim samim postopkom. Če ugotavljamo vpliv parjenja na kvaliteto lesa, preskušamo kvalitete parjenega lesa. Vendar v takih primerih uporabimo za primerjalno kvaliteto neparjen les, če hočemo ugotoviti učinek parjenja.

Druga grupa faktorjev, ki nastopajo v eksperimentalnem delu, so opredeljivi, a. za raziskavo nepomemb-

n i f a k t o r j i . Najenostavnejše bi bilo, da takih faktorjev v poskusu ne bi bilo, oziroma da ne bi variirali. Vendar dostikrat to ni mogoče. V poskusu nimamo npr. homogene vrste surovine preskusnega lesa. Različna vrsta ali kvaliteta lesa, ki nastopa v poskusu, pa poskus moti, ker vnaša v podatke nekontrolirano variabilnost.

Vpliv opredeljivih, a za poskus nepomembnih faktorjev s planom dostikrat kontroliramo in njihov učinek iz poskusa izločimo. Kasneje bomo nakazali nekaj takih metod: ^{vec} npr. metoda slučajnostnih blokov, metoda latinskih kvadratov ipd. Seveda pa je nemogoče vse faktorje, ki so opredeljivi, kontrolirati. Te faktorje obravnavamo skupno z grupo ^o neopredeljivih faktorjev. Teorija statističnih eksperimentov predpostavlja, da je ⁿⁱ učinek neopredeljivih oziroma nekontroliranih faktorjev slučajnost. → *njihov vpliv*
omili

Po zakonu o velikih številih vemo, da se vpliv slučajnostnih faktorjev v povprečjih, izračunanih iz ponovitev poskusa pod enakimi pogoji, omili. Razen tega se za take primere dá pogreško oziroma odklon od pravih vrednosti oceniti. Seveda pa vsi neopredeljivi faktorji sami po sebi niso slučajnostni. Še manj pa to velja za opredeljive, a za poskus nepomembne faktorje. Slučajnostnost za nastop teh faktorjev dosežemo tako, da poskuse izvajamo slučajnostno. Ponazorimo princip na praktičnem primeru. Vzemimo enostavno analizo variance, v kateri proučujemo tlačno trdnost komprimiranega lesa. Poglejmo, kakšen je rezultat, če opredeljivo, a za poskus neinteresantno komponento - surovino, vključimo sistematično v poskus. Iz osnovne surovine-lesa iz treh virov po vrsti proizvedemo in preizkušamo nekaj primerov komprimiranega lesa iz prve vrste lesa. Ko zmanjka tega, vzamemo drugo in tako dalje. "Če proizvajamo nekaj časa še

po prvem, potem pa po drugem tehnološkem postopku iz druge surovine itd., vpliv surovine v bistveni meri zabriše osnovni cilj raziskave - prikaz odvisnosti tlačne trdnosti od tehnološkega postopka. Za razliko od sistematičnega razporeda pa izbirajmo surovino od primera do primera slučajnostno in s slučajnostnim razporedom uporabimo na njih posamezne tehnološke postopke! V tem primeru se v povprečju vpliv surovin omili, sumaren učinek vseh faktorjev, ki jih v poskusu ne obravnavamo, pa moramo meriti. Statistika ima torej dvoje orodij, s katerima prispevamo k boljšim rezultatom poskusa. Prvo je eliminacija nepomembnih, a predeljivih faktorjev s primernim planom poskusa. Drugo pa je slučajnost, s katero dosežemo, da je vpliv vseh faktorjev, ki niso za poskus interesantni ali jih nismo iz poskusa s planom izločili, slučajnostni. Njihov učinek pa zmanjšamo s ponavljanjem poskusa, z določenimi metodami pa tudi ocenimo.

12.4 Za primer vzemimo analizo lastnosti komprimiranega lesa, ki je bil proizveden po treh različnih tehnoloških postopkih A, B, C. Na razpolago imamo po $n_A = 10$, $n_B = 10$ in $n_C = 6$ na slučajnosten način izbranih kosov za vsako vrsto. Preskusiti je treba ali se posamezne vrste med seboj razlikujejo v mehanskih in fizikalnih lastnostih. V našem primeru bomo podali le analizo za tlačno trdnost in razkolnost.

Če smatramo, da so bili posamezni kosi, proizvedeni po različnih postopkih, izbrani na slučajnosten način iz hipotetičnih populacij, moremo zgornji problem rešiti z enostavno analizo variance:

Model poskusa za ta primer je:

$$X_{pi} = M + (P) + e_{pi}$$

Pri tem pomeni x_{pi} = rezultat analize na kosu i po postopku p;
 M = rezultat splošnih vplivov, (P) = učinek postopka, e_{pi} = slučajnostna komponenta, za katero smatramo, da je normalno porazdeljena z $e_{pi} = N(0, \sigma^2)$.

Pri teh predpostavkah obračunamo analizo variance po naslednji metodi:

$$Q_{PI} = SS \sum_{pi} x_{pi}^2 ; \quad Q_P = S \sum_p \frac{x_p^2}{n_p} ; \quad Q = \frac{1}{n} X^2$$

Za tlačno trdnost, ki je merjena s kg/cm^2 , so osnovni podatki naslednji:

P	$\bar{x}_{pi}$										$\bar{x}_p$
A	1350	1280	1210	1250	1430	1390	1440	1440	1450	1430	13670
B	1310	1210	1230	1110	1170	1360	1280	1270	1110	1110	12160
C	1040	1140	1390	1290	900	900					6660
											$X = 32490$

$$Q_{PI} = SS \sum_{pi} x_{pi}^2 = 1350^2 + 1280^2 + \dots + 900^2 = 41215700$$

$$Q_P = S \sum_p \frac{x_p^2}{n_p} = \frac{13670^2}{10} + \frac{12160^2}{10} + \frac{6660^2}{6} = 40866050$$

$$Q = \frac{X^2}{n} = \frac{32490^2}{26} = 40600003$$

Analiza variance:

Vir variacije	SK	m	s ²	F
postopek	$Q_P - Q = 266047$	2	133023	8,75 ^{xx}
sluč.vplivi	$Q_{PI} - Q_P = 349650$	23	15202	1
Skupaj	$Q_{PI} - Q = 615697$	25		

V tablicah za kritične vrednosti za F-porazdelitev najdemo, da je $F_{0,05} = 3,42$, $F_{0,01} = 5,66$ in $F_{0,001} = 9,47$. Ker je izračunana vrednost za $F = 8,75$ med vrednostima za $\alpha = 0,01$ in $\alpha = 0,001$ smatramo, da so razlike v tlačni trdnosti med skupinama značilno različne na stopnji $\alpha = 0,01$. To dovoljuje, da ocenimo tlačno trdnost za vsak postopek posebej in razlike med ocenama za dva postopka.

Maksimalen verjeten odklon za oceno s tveganjem $\alpha = 2P$ je

$$d_{\bar{x}} = t_{\alpha} (m=23) \sqrt{\frac{s^2}{n}}$$

za razliko med dvema postopkoma 1 in 2 pa

$$d_{\Delta \bar{x}} = t_{\alpha} (m=23) \cdot s_e \sqrt{\frac{n_1 + n_2}{n_1 \cdot n_2}}$$

Za postopek A je s tveganjem $\alpha = 0,05$ $d_A = 2,07 \cdot \sqrt{\frac{15202}{10}} = 80,7$

Intervalna ocena za povprečno tlačno trdnost pa

$$1367 \pm 80,7 = 1367 (1 \pm 0,059)$$

Absoluten maksimalen verjeten odklon je 80,7, relativen pa 0,059 ali 5,9%.

Za razliko med postopkoma A in C pa je

$$d_{C-A} = 2,07 \cdot \sqrt{15202} \cdot \sqrt{\frac{10+6}{10 \cdot 6}} = 131,8$$

Intervalna ocena razlike je torej

$$\Delta \bar{X} = 1367 - 1110 = 257$$

$$\Delta M = 257 \pm 131,8 \text{ kg/cm}^2$$

Za razkolnost, za katero so osnovni podatki:

A 18,3 17,5 17,3 15,8 19,3 18,0 19,8 20,0 15,8 18,0

B 13,8 15,3 20,5 19,8 14,5 16,8 15,8 15,3 20,3 17,0

C 19,3 17,8 14,8 15,8 24,0 23,3

pa da na enak način kot za tlačno trdnost obračunana varianca naslednje rezultate:

Vira variacije	SK	M	S^2	F
Postopek	$Q_P - Q = 19,40$	2	9,70	1,52
sluč. vplivi	$Q_{PI} - Q_P = 146,82$	23	6,38	1
skupaj	166,22	25		

Če primerjamo dobljeni $F=1,52$ s tabeliranim $F_{0,05}(2,23) = 3,42$, sklepamo, da so razlike v razkolnosti za posamezne postopke neznatne.

Čisto slučajnostni poskus

12.5 V čisto slučajnostnem poskusu s planom poskusa ne izločimo vpliva nobenega za raziskavo nepomembnega, a opredeljivega faktorja. V takem poskusu od elementov statističnega eksperimenta uporabimo samo slučajnostnost posameznih poskusov in ponavljanje.

Metoda slučajnostnih blokov

12.6 Najenostavnejši, hkrati pa tudi najpogosteje uporabljan plan, pri katerem iz poskusa s kontrolo izločimo vpliv nepomembnega faktorja, so slučajnostni bloki. Heterogenost najrazličnejše vrste, od surovin, ki so osnova za poskuse, do pogojev in izvajalcev poskusa, je vzrok nezanesljivim rezultatom poskusov. Povečanje števila ponovitev je včasih drago, dostikrat pa celo nemogoče. Homogenost spremljajočih faktorjev poskusa je težnja vsakega eksperimentatorja. Vendar ta ideal težko dosežemo. Poskus navadno izvedemo v toliko kombinacijah, da je nemogoče za vse poskuse zagotoviti popolnoma enake pogoje. Delen izhod iz tega so slučajnostni bloki. Če že ne moremo na homogenem materialu izvesti vseh ponovitev, lažje dosežemo homogenost pogojev za vse postopke ene ponovitve poskusa.

Če npr. na določeni vrsti lesa preskušamo razlike v učinkovitosti štirih različnih tehnoloških postopkov obdelave lesa v petih ponovitvah, lažje ustvarimo homogene pogoje za štiri poskuse (za štiri različne tehnološke postopke), kot pa za $n = p \cdot \bar{n} = 4 \cdot 5 = 20$ poskusov. Zato planiramo tak poskus tako, da izvedemo po en poskus po vsakem postopku v čimbolj homogenih pogojih - enem bloku.

Zato poskusne dele lesa za en blok vzamemo iz istega kosa, ki ga za potrebe poskusa razdelimo pred obdelavo v štiri kose. Ti štirje kosi imajo zelo slične kvalitete, ker so vzeti iz manjšega kosa lesa. Na isti blok bi mogli vezati še kak drug faktor, vendar zaradi razumevanja metode ostanimo samo pri enem. Ker so kvalitete lesa v bloku homogene, v razlikah med posameznimi postopki iz istega bloka vpliv kakovosti praktično odpade. Tako je iz poskusa izločen faktor, ki je osnova za tvorjenje bloka.

12.7 Na zgornji primer navežimo sgematičen numeričen primer z istim številom blokov ($b = 5$) in istim številom postopkov ($p = 4$). Rezultati so naslednji:

					Vsote blokov $\bar{X}_B$
Blok 1	A = 45	C = 68	B = 52	D = 32	197
Blok 2	D = 45	C = 80	A = 54	B = 61	240
Blok 3	A = 50	B = 56	D = 38	C = 75	219
Blok 4	C = 62	D = 24	A = 42	B = 43	171
Blok 5	B = 43	C = 55	A = 39	D = 25	163
					990 = Σ

	$\bar{X}_P$	$\bar{\bar{X}}_P$
Vsote za postopke	A 230	46
	B 255	51
	C 340	68
	D 165	33

Potrebne pomožne količine so:

$$Q_{BP} = \frac{SS_{bp}}{bp} = 53248$$

$$Q_B = \frac{1}{p} \frac{SX_b^2}{b} = \frac{200180}{4} = 50045$$

$$Q_P = \frac{1}{b} \frac{SX_p^2}{p} = \frac{260750}{5} = 52150$$

$$Q = \frac{1}{b.p} X^2 = \frac{980100}{5.4} = 49005$$

Analizo variance za slučajnostne bloke pa obračunamo po shemi:

Vir variacije	SK	m	s ²	F
Bloki	$Q_B - Q =$ $50045 - 49005 = 1040$	4-1 = 3	-	
Teh.postopek	$Q_P - Q =$ $52150 - 49005 = 3145$	5-1 = 4	786,25	162,78 ^{xxx}
Eksp.napaka	$Q_{BP} - Q_B - Q_P - Q =$ $53248 - 50045 - 52150 +$ $+49005 = 58$	$(4-1)(5-1) =$ $= 12$	4,83	1,00
Skupno	$Q_{BP} - Q = 4243$	19		

Iz analize variance zaključimo, da je od skupne vsote kvadratov odklonov (4243) velik del (1040) pojasnjen s tremi stopinjami prostosti z bloki in da razmeroma majhen del (58) z dvanajstimi stopinjami prostosti odpade na nepojasnjene-slučajnostne vzroke oziroma na eksperimentalno napako. Če ne bi vrste surovine izključili iz

slučajnostne komponente, bi njen vpliv ostal v nepojasnjem delu variance oziroma v eksperimentalni napaki. Ocene bi bile znatno manj zanesljive. Tako pa moremo oceniti povprečno kakovost z določenim postopkom. Intervalna ocena s tveganjem $\alpha = 0,05$ je

$$M_p = \bar{x}_p \pm t_{5\%}(12) \frac{s_e}{\sqrt{n}} = \bar{x}_p \pm 2,179 \sqrt{\frac{4,83}{5}} = \bar{x}_p \pm 2,14$$

maksimalen verjeten odklon z $\alpha = 5\%$ za razliko med dvema aritmetičnima sredinama pa je

$$d_{\Delta \bar{x}} = t_{5\%}(12) \sqrt{\frac{2s_e^2}{n}} = 2,179 \cdot \sqrt{\frac{2 \cdot 4,83}{5}} = 3,03$$

Iz rezultatov vidimo, da so vse razlike med aritmetičnimi sredinami za postopke značilne.

Metoda parov

12.8 Metoda slučajnostnih blokov se tehnično zelo poenostavi, teoretično pa privede na metodo parov, če ima faktor, ki ga proučujemo, samo dve vrednosti. Tak primer je pogost pri proučevanju učinkovitosti določenega postopka. Pogosto raziskujemo vpliv impregnacije, vpliv vlage, vpliv določenega načina lepljenja ali obdelave ipd. V takih primerih vzamemo običajno standardni način kot kontrolni postopek, novi način pa kot proučevani postopek.

V takem primeru ima npr. faktor "impregnacija" vrednosti: neimpregniran-impregniran, faktor "vlažnost" vrednosti: suho stanje-vlažno stanje itd.

Za take primere je blok kos lesa, ki ga razpolovimo, na vsaki polovici pa apliciramo po eno vrednost raziskovanega faktorja, npr. en del impregniramo, drug del pa ne. Tako dobimo dvojico aplicirano na bloku. Razlika upogibne trdnosti ali kake druge karakteristike za en blok je samo izraz razlik zaradi impregnacije in slučajnostnih vplivov. V njih pa niso vključeni vplivi razlik v surovini, ker je ta vpliv z razlikami v dvojicah izključen. Eksperimentalna napaka za oceno poprečne razlike se tako znatno zmanjša.

12.9 Vzemimo shematičen primer vpliva impregnacije na določeno karakteristiko lesa x . Po zgornji metodi izberemo n kosov lesa. Vsak kos razpolovimo, eno polovico impregniramo (1), druge polovice pa ne (0). Pomembno je, da združujemo ustrezne pare v blok.

Če smo npr. vzeli $n = 15$ takih kosov in dobili rezultate

i	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
x_{0i}	27	35	42	31	47	53	27	33	41	28	51	42	29	34	29
x_{1i}	43	52	61	53	61	62	33	49	48	47	68	60	45	50	48
d_i	16	17	19	22	14	19	6	16	7	19	17	18	16	18	19

poiščemo najprej diference ustreznih postopkov

$$d_i = d_{1i} - d_{0i}$$

1 0 27 1 43	2 1 52 0 35	3 0 42 1 61	4 0 31 1 53	5 1 61 0 47
6 1 62 0 53	7 0 27 1 33	8 1 49 0 33	9 0 41 1 48	10 0 28 1 47
11 0 51 1 68	12 0 42 1 60	13 0 29 1 45	14 1 50 0 34	15 1 48 0 29

Dobljene difference za posamezne kose analiziramo kot poprečne difference

$$Sd_1 = 241 \quad \bar{d} = 16,07$$

$$s_d^2 = \frac{Sd_1^2 - \frac{(Sd_1)^2}{n}}{n-1} = \frac{4135 - \frac{(241)^2}{15}}{15-1} = 18,8521$$

Maksimalen verjeten odklon za oceno poprečne difference je z

$$\alpha = 5\%$$

$$(\bar{d} \pm t_{\alpha(n-1)} \sqrt{\frac{s_d^2}{n}} = 2,145 \sqrt{\frac{18,8521}{15}} = 2,40$$

Intervalna ocena za pravo vrednost poprečne spremembe zaradi imprecizacije pa

$$D = \bar{d} \pm d_d = 16,07 \pm 2,40$$

$$13,67 < D < 18,47$$

Latinski kvadrat

12.40 S slučajnostnimi bloki uspemo iz poskusa odstraniti vpliv enega izmed opredeljivih, a nepomembnih faktorjev. S posebnim prijemom pa uspemo s primerno razmestitvijo odstraniti vpliv dveh nepomembnih faktorjev hkrati. Ta plan imenujemo latinski kvadrat, ker v njem običajno posamezne postopke faktorja zaznamujemo z latinskimi črkami, ponovitve pa se pojavijo shematično v kvadratu. Ker moreta biti kontrolirana faktorja tudi pomembna in jih moremo iz vrednotiti, z latinskim kvadratom proučujemo tudi učinek treh neodvisnih faktorjev, od katerih se vsak nanaša na enako število (k) nivojev, le k^2 preskusi.

Po pravilu se v vsoti učinek posameznih faktorjev uniči. Zato s primerno razmestitvijo variant v kvadratu

A	B	C
B	C	A
C	A	B

dosežemo, da se učinek faktorja uniči v vsoti vseh kolon in stolpcev: Če pišemo natančneje, so pri ureditvi v latinskem kvadratu

	1	2	3
a	A	B	C
b	B	C	A
c	C	A	B

vsote učinkov vseh treh faktorjev po posameznih kombinacijah so naslednje

	1	2	3
a	$A+a+1$	$B+a+2$	$C+a+3$
b	$B+b+1$	$C+b+2$	$A+b+3$
c	$C+c+1$	$A+c+2$	$B+c+3$

Če nakazane vsote učinkov seštejemo v vodoravni smeri, so zaradi tega, ker je po definiciji $A+B+C = 0$ in $1+2+3 = 0$ poprečja količine, v katerih je le faktor a b c. Enako dobimo, če seštejemo nakazane vsote učinkov v navpični smeri. Zaradi splošnih lastnosti faktorjev količine, od vseh treh faktorjev vsebujejo le faktor 123. Če pa iz tabele, v kateri je posamezen postopek v vsaki vrsti in stolpcu le enkrat samkrat, seštejemo podatke, v katerih je apliciran postopek A, se iz istega razloga v poprečju uniči učinek faktorjev a b c in 123 in ostane razen slučajne komponente le še A. Podobno je s postopkoma B in C.

V latinskem kvadratu posamezne postopke določenega faktorja razmestimo tako, da vsak postopek nastopa v latinskem kvadratu v vsaki vrsti ali stolpcu le enkrat ali kar je isto, razvrstimo jih tako, da se vsi postopki zvrste v vsaki vrsti in stolpcu. Splošnejše se to načelo skrči na pravilo, da se od treh faktorjev, od katerih ima vsak enako število postopkov, vsaka kombinacija dveh postopkov v kombinacijah treh faktorjev pojavi le enkrat.

12.11 Analiza variance za eksperiment, ki je planiran v latin-skem kvadratu, poteka po naslednjih stopnjah.

Če z x_{vsp} zaznamujemo rezultat poskusa, ki se nanaša na vrsto v, na stolpec s in na postopek p, je:

$$Q_{VSP} = \sum_{vsp} x_{vsp}^2 \quad \text{vsota kvadratov } k^2 \text{ osnovnih podatkov}$$

Dalje je enako kot pri običajni analizi variance

$$Q_V = \frac{1}{k} \sum_v X_v^2 \quad X_v \text{ so vsote v vrstah}$$

$$Q_S = \frac{1}{k} \sum_s X_s^2 \quad X_s \text{ so vsote v stolpcih}$$

$$Q_P = \frac{1}{k} \sum_p X_p^2 \quad X_p \text{ so vsote po postopkih}$$

$$Q = \frac{1}{k^2} X^2 \quad X \text{ je vsota vseh podatkov}$$

Analizo variance pa obračunamo po shemi:

Vir variacije	SK	m	$s^2 = \frac{SK}{m}$	F
Vrste	$Q_V - Q = K_V$	k-1	$K_V / (k-1)$	s_V^2 / s_e^2
Stolpci	$Q_S - Q = K_S$	k-1	$K_S / (k-1)$	s_S^2 / s_e^2
Faktor P	$Q_P - Q = K_P$	k-1	$K_P / (k-1)$	s_P^2 / s_e^2
eks.napaka	$Q_{VSP} - Q_V - Q_S - Q_P + 2Q = K_e$	$(k-1)(k-2)$	K_e / m_e	1
Skupno	$Q_{VSP} - Q$	$k^2 - 1$		

Če sta faktorja v in s, ki sta v latinskem kvadratu v vrstah in stolpcih, kontrolna faktorja, izračunamo in preizkušamo samo

$F_p = \frac{s_p^2}{s_e^2}$, če pa gre za tri pomembne neodvisne faktorje, poskušamo na enak način kot za P značilnost vseh treh faktorjev.

12.12 Za primer vzemimo problem razlik v produktivnosti dela s petimi različnimi tipi žag. Če pri preskusu sodelujejo različne skupine delavcev, more spretnost delavcev vplivati na produktivnost. Zato planiramo poskus tako, da vsak delavec zapovrstjo žaga z vsemi petimi žagami, kar predstavlja blok. Da je blok slučajnost, vrstni red žaganja določimo na slučajnostni način. Vrstni red žage pa more biti v primeru, da se delavec pri večkratnem žaganju delu privadi, faktor, ki vpliva na produktivnost dela in moti rezultat. Tako se kompleks slučajnostnih vplivov poveča. Temu se izognemo z latinskim kvadratom. Če planiramo poskus tako, da prvič žaga vsak izmed petih delavcev z eno izmed žag, v nadaljnjem vrstnem redu pa menjavamo žage med delavci tako, da vsak delavec žaga z vsako žago samo po enkrat, v latinskem kvadratu privajenost kontroliramo oziroma izločimo.

Latinski kvadrat 5^2 za preskus produktivnosti s petimi tipi žag

	D_1	D_2	D_3	D_4	D_5	$X_{\cdot y}$
1	$\check{Z}_3=32$	$\check{Z}_4=33$	$\check{Z}_2=30$	$\check{Z}_5=40$	$\check{Z}_1=25$	160
2	$\check{Z}_1=27$	$\check{Z}_2=27$	$\check{Z}_5=35$	$\check{Z}_3=31$	$\check{Z}_4=29$	149
3	$\check{Z}_5=32$	$\check{Z}_1=24$	$\check{Z}_4=31$	$\check{Z}_2=30$	$\check{Z}_3=25$	142
4	$\check{Z}_2=28$	$\check{Z}_1=28$	$\check{Z}_1=35$	$\check{Z}_4=30$	$\check{Z}_5=34$	150
5	$\check{Z}_4=25$	$\check{Z}_5=36$	$\check{Z}_3=33$	$\check{Z}_1=28$	$\check{Z}_2=27$	149
$X_{\cdot D}$	139	148	164	159	140	750

	$\check{Z}_1$	$\check{Z}_2$	$\check{Z}_3$	$\check{Z}_4$	$\check{Z}_5$
$X_{\check{Z}} =$	139	137	149	148	177

V zgornji tabeli pomeni, da je delavec D_1 , ko je žagal prvič, žagal z $\check{Z}_3$ in delo opravil v 32 časovnih enotah ipd. Medtem ko je neposredno jasno, da so $X_{\cdot y}$ vsote podatkov iz posameznih vrst in $X_{\cdot D}$ vsote podatkov iz posameznih stolpcev, dobimo $X_{\check{Z}}$ tako, da seštejemo podatke iz latinskega kvadrata za vse preskuse, pri katerih je bila uporabljena ista žaga, npr.:

$$X_{\check{Z}_1} = 25 + 27 + 24 + 25 + 28 = 139$$

Za obračun analize variance potrebne količine so:

$$Q_{DV\check{Z}} = \frac{SSS}{DV\check{Z}} \cdot \frac{1}{DV\check{Z}} = 22926,0$$

$$Q_V = \frac{I}{5} \frac{SX_V^2}{V} = \frac{112666}{5} = 22533,2$$

$$Q_D = \frac{I}{5} \frac{SX_D^2}{d} = \frac{113002}{5} = 22600,4$$

$$Q_Z = \frac{I}{5} \frac{SX_Z^2}{Z} = \frac{113524}{5} = 22704,8$$

$$Q = \frac{I}{25} X^2 = \frac{562500}{25} = 22500,0$$

Analiza variance je naslednja:

Vir variacije	SK	m	s ²	F
Delavci	$Q_D - Q = 100,4$	4	25,1	3,44 ^x
Vrstni red	$Q_V - Q = 33,2$	4	8,3	1,14
Žage	$Q_Z - Q = 204,8$	4	51,2	7,01 ^{xx}
eks.napaka	$Q_{DVZ} - Q_D - Q_V -$			
	$-Q_Z + 2Q = 87,6$	12	7,3	1,00
Skupaj	$Q_{DVZ} - Q = 426,0$	24		

Za analizo nas zanimajo vsi trije faktorji. Glede na to, da je

$$F_{5\%}(4,12) = 3,26; F_{1\%}(4,12) = 5,41; F_{1\%}(4,12) = 9,63$$

zaključimo, da so razlike med delavci značilne z $\alpha = 5\%$, da razlike, ki izvirajo iz vrstnega reda dela, niso značilne, razlike v

produktivnosti med žagami pa so značilne na stopnji $\alpha = 1\%$.

Če sta $\bar{Z}_1$ in $\bar{Z}_2$ žagi ene vrste, $\bar{Z}_3$ in $\bar{Z}_4$ druge vrste $\bar{Z}_5$ pa nov tip žage, značilnost med žagami podrobneje analiziramo, če uporabimo primerjave z individualnimi stopnjami prostosti.

Primerjava	$\bar{Z}_1$	$\bar{Z}_2$	$\bar{Z}_3$	$\bar{Z}_4$	$\bar{Z}_5$	SK
	139	139	149	148	177	
$\bar{Z}_1 : \bar{Z}_2$	+ 1	- 1				$2^2/5.3$ 0,40
$\bar{Z}_3 : \bar{Z}_4$			+ 1	- 1		$1^2/5.2$ 0,10
$\bar{Z}_1 + \bar{Z}_2 : \bar{Z}_3 + \bar{Z}_4$	+ 1	+ 1	- 1	- 1		$(-21)^2/5.4$ 22,05
$\bar{Z}_1 + \bar{Z}_2 + \bar{Z}_3 + \bar{Z}_4 : \bar{Z}_5$	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	- 4	$(-135)^2/5.20$ <u>182,25</u> 204,80

Skupni $K_p = 204,8$ smo razdelili na štiri individualne stopnje prostosti. Ker je:

$$F_{1\%}(1,12) = 3,18; F_{5\%}(1,12) = 4,75; F_{1\%}(1,12) = 9,33,$$

$F_{1\%}(1,12) = 18,64$, sklepamo, da je razlika med tipoma žag prve in druge vrste neznačilna, ker je $F = \frac{22,05}{7,9} = 3,02$ manjši kot

$F_{5\%}(1,12)$. Razlike med žagami iste vrste sploh niso značilne. Vsa značilnost izvira iz večje produktivnosti dela z novo vrsto žage, ker je $F = \frac{182,25}{7,3} = 24,97$ večji kot $F_{1\%}(1,12) = 18,64$.

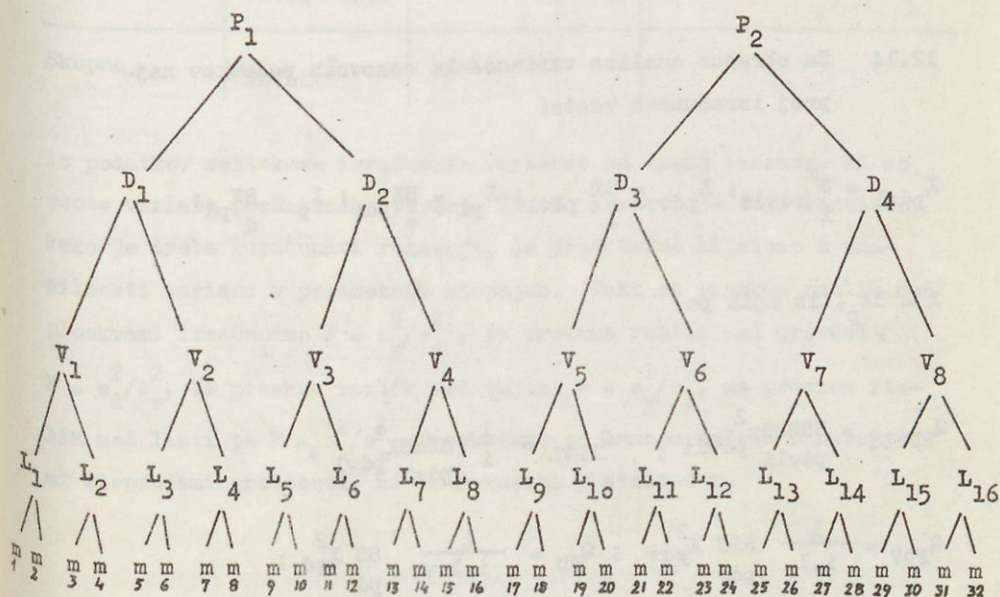
Hierarhična razdelitev

12.13 Pogosti so primeri analiz, ki so slični naslednjemu primeru foliarne analize. Raziskujemo karakteristike listov za dolo-

čeno vrsto listavca na "p" ploskvah. Zato na slučajnost način izberemo iz vsake od "p" ploskev po "d" dreves, na vsakem izbranem drevesu po "v" veji, na vsaki veji po "l" listov, na katerih izvedemo po "i" meritev proučevane karakteristike. Shematično je tak primer raziskave prikazan v shemi 12.1: Zaradi lažjega prikaza vzemimo, da sta v vsaki stopnji izbrani le po dve enoti: po dvoje dreves v vsaki ploskvi, po dve veji na vsakem drevesu itd.

Shema 12.1

Hierarhična razdelitev

Model hierarhične raziskave, ki naj odkrije razlike med ploskvami, med drevesi istih ploskev, med vejami istih dreves, med listi istih vej in med meritvami na istih listih, je naslednji: Če z x_{pdvli} zaznamujemo meritev "i" na listu "l" veje "v", drevesa "d" na ploskvi "p" je:

$$x_{pdvli} = M + (P) + (PD) + (PDV) + PDVL + e_{pdvli}$$

Pri tem posamezne komponente pomenijo: (P) = prispevek ploskve, (PD) = prispevek dreves, (PDV) = prispevek vej, (PDVL) = prispevek listov, e_{pdvli} = prispevek različnih meritev na istih listih, k skupni variabilnosti karakteristike x.

Skupno imamo "p.d.v.l.i." meritev na "p.d.v.l." listih od "p.d.v" vej na "p.d" drevesih iz "p" ploskev:

12.14 Za obračun analize variance iz osnovnih podatkov najprej izračunamo vsote:

$$X_{pdvl} = \sum_i x_{pdvli}; X_{pdv} = \sum_l x_{pdvl}; X_{pd} = \sum_v x_{pdv}; X_p = \sum_d x_{pd};$$

$$X = \sum_p x_p, \text{ iz njih pa}$$

$$Q_{PDVLI} = \sum_{pdvli} x_{pdvli}^2; Q_{PDVL} = \frac{1}{l} \sum_{pdvl} x_{pdvl}^2;$$

$$Q_{PDV} = \frac{1}{l} \sum_{pdv} x_{pdv}^2; Q_{PD} = \frac{1}{l.v.} \sum_{pd} x_{pd}^2;$$

$$Q_P = \frac{1}{l.v.d.} \sum_p x_p^2;$$

$$Q = \frac{1}{l.v.d.p} \sum x^2$$

Analiza variance ima naslednjo obliko:

Vir variacije	SK	m	s^2	$E(s^2)$
Ploskve	$Q_P - Q$	$p-1$	s_p^2	$\sigma_e^2 + i\sigma_l^2 + il\sigma_v^2 + ilv\sigma_d^2 - ilvd\sigma_p^2$
Drevesa	$Q_{PD} - Q_P$	$p(d-1)$	s_d^2	$\sigma_e^2 + i\sigma_l^2 + il\sigma_v^2 + ilv\sigma_d^2$
Veje	$Q_{PDV} - Q_{PD}$	$pd(v-1)$	s_v^2	$\sigma_e^2 + i\sigma_l^2 + il\sigma_v^2$
med listi	$Q_{PDVL} - Q_{PDV}$	$pdv(l-1)$	s_l^2	$\sigma_e^2 + i\sigma_l^2$
v listih	$Q_{PDVLI} - Q_{PDVL}$	$pdl(i-1)$	s_e^2	σ_e^2
Skupno	$Q_{PDVLI} - Q$	$pdlvi-1$		

Iz podatkov raziskave izračunane variance so ocene izrazov, ki so vsote varianc posameznih stopenj. Iz teh izrazov je tudi razvidno, kako je treba izračunati razmerja, da preskusimo hipotezo o značilnosti varianc v posameznih stopnjah. Tako za preskus razlik med ploskvami izračunamo $F = s_p^2/s_d^2$, za preskus razlik med drevesi $F = s_d^2/s_v^2$, za preskus razlik med vejami $F = s_v^2/s_l^2$, za preskus razlik med listi pa $F = s_l^2/s_e^2$. Preskušamo po znanem načelu z ustreznimi stopinjami prostosti, ki so nakazane v stolpcu m.

Faktorski poskusi

12.5 V raziskovalnem delu pogosto proučujemo delovanje več faktorjev hkrati. Ta problem je posebno pomemben, kadar iščemo kombinacijo faktorjev, ki daje najugodnejši rezultat, npr. optimalno produktivnost, optimalno trdnost materiala ipd. Optimalne vrednosti faktorjev v spletu kombinacij niso vselej enostavna vsota optimuma za vsak faktor posebej. Ker učinek posameznih faktorjev ni vselej neodvisen, se učinki posameznih faktorjev ne vežejo vselej aditivno.

Čisti učinki in interakcija

12.16 Če je učinek dveh faktorjev neodvisen, je učinek dveh faktorjev A, B aditiven

$$M+(A)+(B)$$

Učinek faktorjev pa more biti tudi odvisen in je vpliv faktorja drugačen pri različnih vrednostih faktorja A. Celoten učinek faktorjev A in B je temu primeru vsota:

$$M+(A)+(B)+(AB)$$

M je vrednost proučevane karakteristike pri poprečnem učinku A in B. (A) pomeni učinek faktorja A pri poprečnem učinku faktorja B, (B) učinek faktorja B pri poprečnem učinku faktorja A, (AB) pa vzajemni učinek faktorja A in B.

Odmislimo si vpliv slučajnostnih faktorjev in upoštevajmo, da je v poskusu, v katerem je faktor A na dveh nivojih A_1 in A_2 (npr.

dve vrsti lepila) in faktor B na treh nivojih B_1 , B_2 in B_3 (npr. trije časi prešanja). Naslednji podatki pomenijo rezultat (npr. trdnost pri posameznih kombinacijah šestih možnih kombinacij zgornjih faktorjev)

	B_1	B_2	B_3	
A_1	27	35	50	37
A_2	41	52	53	49
	34	43	52	43

V tabeli dani rezultati so poprečja za kombinacije faktorjev A in B poprečja za faktor A, poprečja za faktor B in sumarno poprečje.

Če shematično nakažemo, kako so sestavljena poprečja iz učinkov posameznih faktorjev, dobimo:

$M+A_1+B_1+A_1B_1=27$	$M+A_1+B_2+A_1B_2=34$	$M+A_1+B_3+A_1B_3=50$	$M+A_1=37$
$M+A_2+B_1+A_2B_1=24$	$M+A_2+B_2+A_2B_2=52$	$M+A_2+B_3+A_2B_3=45$	$M+A_2=49$
$M+B_1 = 34$	$M+B_2 = 43$	$M+B_3 = 52$	$M = 43$

Iz teh enačb moremo izluščiti, kolikšen je splošen poprečen učinek faktorjev A in B (na to kaže M). Dalje dobimo čisti učinek faktorja A (A_1 in A_2), čisti učinek faktorja B (B_1 , B_2 , B_3) in interakcije AB (A_1B_1 , A_1B_2 , A_1B_3 , A_2B_1 , A_2B_2 , A_2B_3).

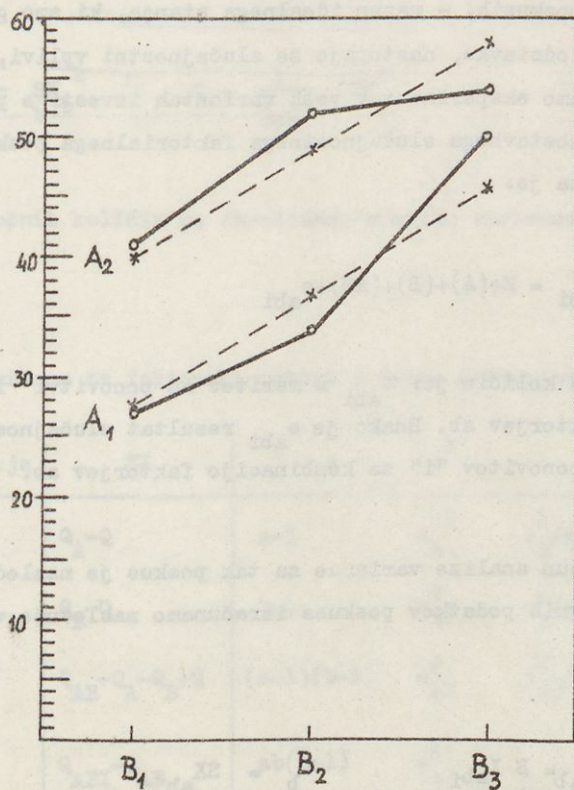
Učinek faktorja A je npr. $A_1 = (M+A_1)-M = 37-43 = -6$
 $A_2 = (M+A_2)-M = 49-43 = +6$. Enako izračunamo tudi učinek faktorja B in interakcije (AB). A_1B_1 je npr. mogoče dobiti takole:

$$A_1B_1 = (M+A_1+B_1+A_1B_1) - (M+A_1) - (M+B_1) + M = 27-37-34+43 = -1.$$

V tabeli so dani posamezni učinki faktorjev za vsako kombinacijo postopkov.

$A_1B_1 = -1$	$A_1B_2 = -3$	$A_1B_3 = +4$	$A_1 = -6$
$A_2B_1 = +1$	$A_2B_2 = +3$	$A_2B_3 = -4$	$A_2 = +6$
$B_1 = -9$	$B_2 = 0$	$B_3 = +9$	$M = 43$

Iz zgornje tabele sklepamo, da se zaradi vzajemnega učinka faktorja A in B pojav (v našem primeru trdnost) v kombinacijah A_1B_1 , A_1B_2 in A_2B_3 zniža, nasprotno pa v kombinacijah faktorjev A_2B_1 , A_2B_2 in A_1B_3 zviša. Na sliki so narisani podatki učinka kombinacije faktorjev A in B iz tabele osnovnih podatkov z neprekinjeno črto. S prekinjeno črto pa je včrtan učinek faktorjev A in B, če interakcije ne bi bilo in bi bila zveza učinkov faktorjev aditivna: $M + (A) + (B)$. Iz slike je razvidno, da se pri vsaki vrsti lepila (faktor A) pri različnih količinah ne spremeni samo nivo trdnosti, temveč tudi zakonitost odvisnosti trdnosti od količine lepila. Če interakcije ne bi bilo, bi potekali krivulji za A_1 in A_2 za odvisnost trdnosti od količine lepila paralelno na različnem nivoju, ker bi bila odvisnost trdnosti od lepila nespremenjena.

sl. 12.1 Rezultati faktorialnega
poskusa AB

Model in analiza dvofaktorskega poskusa

12.17 V splošnem v faktorskih poskusih - enako kot pri vseh drugih poskusih, - razen idealnega stanja, ki smo ga nakazali v prejšnjem odstavku, nastopajo še slučajnostni vplivi, zaradi katerih moramo eksperiment v vseh variantah izvesti s ponovitvami. Model enostavnega slučajnostnega faktorialnega poskusa z dvema faktorjema je:

$$x_{abi} = M + (A) + (B) + (AB) + e_{abi}$$

Razen znanih količin je: x_{abi} = meritev na ponovitvi "i" za kombinacijo faktorjev ab. Enako je e_{abi} rezultat slučajnostnih vplivov za ponovitev "i" za kombinacijo faktorjev ab.

12.18 Obračun analize variance za tak poskus je naslednji: Iz osnovnih podatkov poskusa izračunamo naslednje vsote:

$$x_{abi}$$

$$X_{ab} = \sum_i x_{abi}$$

$$X_b = \sum_a SX_{ab}$$

$$X_a = \sum_b SX_{ab}$$

$$X = \sum_a SX_a = \sum_b SX_b$$

Iz teh vsot izračunamo pomožne količine:

$$Q_{ABI} = \frac{SSS}{abi} \bar{x}_{abi}^2 \quad Q_{AB} = \frac{I}{n} \frac{SSX}{ab} \bar{x}_{ab}^2 \quad Q_A = \frac{1}{\bar{n}b} \frac{SSX}{a} \bar{x}_a^2$$

$$Q_B = \frac{1}{\bar{n}a} \frac{SSX}{b} \bar{x}_b^2 \quad Q = \frac{1}{\bar{n}ab} \frac{SSX}{ab} \bar{x}_{ab}^2$$

Iz teh pomožnih količin pa obračunamo analizo variance po naslednji shemi:

Analiza variance za faktorski poskus z dvema faktorjema

Vir variacije	SK	m	s^2	F
A	$Q_A - Q$	a-1	s_A^2	s_A^2 / s_e^2
B	$Q_B - Q$	b-1	s_B^2	s_B^2 / s_e^2
AB	$Q_{AB} - Q_A - Q_B + Q$	(a-1)(b-1)	s_{AB}^2	s_{AB}^2 / s_e^2
eksp.pogr.	$Q_{ABI} - Q_{AB}$	ab($\bar{n}-1$)	s_e^2	1
skupaj	$Q_{ABI} - Q$	$\bar{n}ab - 1$		

Razen znanih ali definiranih količin pomeni $\bar{n}$ = število ponovitev za vsako izmed kombinacij faktorjev a in b.

12.19 Vzemimo za primer proučitev vpliva dveh vrst lepil

(L_1, L_2) pri treh količinah (K_1, K_2, K_3) porabljenega lepila na trdnost lepljenih plošč z $\bar{n} = 5$ ponovitvami (pet plošč za vsako izmed šestih kombinacij faktorjev: vrsta in količina lepila).

Osnovni podatki faktorialnega poskusa trdnosti v odvisnosti od vrste in količine lepila:

L_1			L_2		
K_1	K_2	K_3	K_1	K_2	K_3
73	66	75	66	79	50
88	68	79	72	69	46
87	112	76	76	58	40
78	81	77	76	75	32
<u>84</u>	<u>98</u>	<u>84</u>	<u>79</u>	<u>84</u>	<u>43</u>
410	425	391	369	365	211

Iz vsot X_{1h} po kombinacijah sestavimo tabelo vsot

X_{1k}	X_1
X_1	X

	K_1	K_2	K_3	
L_1	410	425	391	1226
L_2	369	365	211	945
	779	790	602	2171

Pomožne količine so:

$$Q_{LKI} = \frac{SSX^2}{lki} = 73^2 + 88^2 + \dots + 32^2 + 43^2 = 165567$$

$$Q_{LK} = \frac{1}{n} SSX^2_{lk} = \frac{1}{5} (410^2 + 425^2 + 391^2 + 369^2 + 365^2 + 211^2) = 163102$$

$$Q_L = \frac{1}{nk} SY^2_1 = \frac{1}{5 \cdot 3} (1226^2 + 945^2) = 159740$$

$$Q_K = \frac{I}{\bar{n} \cdot l} SY^2_k = \frac{1}{5 \cdot 2} (779^2 + 790^2 + 602^2) = 159335$$

$$Q = \frac{I}{\bar{n} \cdot l \cdot k} Y^2 = \frac{1}{5 \cdot 2 \cdot 3} 2171^2 = 157108$$

Analiza variance za zgornji dvofaktorski poskus je naslednja:

Vir variacije	SK	m	$s^2 = SK/m$	$F = \frac{s^2}{s^2_e}$
Vrsta lepila	$Q_L - Q = 159740 - 157108 = 2632$	$l - 1 = 2 - 1 = 1$	2632,00	25,63 ^{XXX}
Količ. lepila	$Q_K - Q = 159335 - 157108 = 2227$	$k - 1 = 3 - 1 = 2$	1112,50	10,83 ^{XXX}
Vrstaxkoličina	$Q_{LK} - Q_L - Q_K + Q = 163102 - 159740 - 159335 + 157108 = 1135$	$\frac{(l-1)(k-1)}{(2-1)(3-1)} = 2$	567,50	5,53 ^X
Eksp. napaka	$Q_{LKI} - Q_{LK} = 165567 - 163102 = 2465$	$l \cdot k (\bar{n} - 1) = 2 \cdot 3 (5 - 1) = 24$	$s^2_e = 102,71$	1,00
Skupno	$Q_{LKI} - Q = 165567 - 157108 = 8459$	$l \cdot k \bar{n} - 1 = 2 \cdot 3 \cdot 5 - 1 = 29$		

Potrebne kritične vrednosti za F pri preizkušanju hipotez značilnosti faktorjev so:

$$F_{1\%}(2,24)=5,61, \quad F_{1\%}(2,24)=9,34, \quad F_{1\%}(1,24) = 14,03$$

Vpliv vrste lepila smatramo kot močno značilen, ker je izračunani $F = 25,63$ znatno večji kot ustrezna vrednost $F_{1\%}(1,24) = 14,03$ z 1./oo tveganjem. Enako je tudi vpliv količine lepila na trdnost zelo močan, ker je izračunana vrednost $F = 10,83$ večja kot $F_{1\%}(2,24) = 9,34$. Interakcija VK je značilna skoraj na nivoju 1%, ker je ustrezna izračunana kritična vrednost za $F = 5,53$ zelo blizu značilnosti na nivoju 1 %.

Značilna interakcija pomeni, da se trdnost pri različnih količinah lepila obnaša drugače pri lepilu L_1 kot pri lepilu L_2 . Zato je treba analizirati poprečja po kombinacijah faktorjev V.K, ne pa sumarnih poprečij. Iz tabele vsot dobimo ustrezno tabelo poprečij, če X_{lk} delimo s 5.

X_{lk}	K_1	K_2	K_3
L_1	82,0	85,0	78,2
L_2	73,8	73,0	42,2

Maksimalni verjetni odklon za intervalno oceno zgornjih sredin s tveganjem α je:

$$d_{\alpha} \bar{x} = t_{\alpha} [lk(\bar{n}-1)] \sqrt{\frac{s^2}{\bar{n}}} = t_{\alpha} (24) \sqrt{\frac{102,71}{5}}$$

Za $\alpha = 5\%$ je $t_{5\%}(24) = 2,064$, oziroma dalje

$$d_{5\%}(\bar{x}) = 2,064 \cdot 4,532 = 9,35$$

Intervalne ocene poprečij so: $M_{1k} = \bar{x}_{1k} \pm 9,35$ npr. za kombinacijo $L_2 K_3$ $M_{23} = 42,2 \pm 9,35$

Za razlike med dvema aritmetičnima sredinama pa je intervalna ocena

$$\Delta M = \Delta \bar{x} \pm t_{\alpha}(24) \sqrt{\frac{2 \cdot s^2}{n}} = \Delta \bar{x} \pm 13,18$$

Faktorski poskus s tremi faktorji

12.20 Faktorialni poskus z dvema faktorjema moremo razširiti na poskuse z raziskavo več faktorjev hkrati. Če vzamemo trifaktorski poskus s faktorji A, B, C, razen čistih učinkov (A), (B), (C) nastopajo tri vrste dvojnih interakcij (AB), (AC) in (BC) in ena trojna interakcija (ABC). Če vsako kombinacijo faktorjev A, B, C izvedemo v več ponovitvah, je model za tak plan naslednji:

$$x_{abci} = M + (A) + (B) + (C) + (AB) + (AC) + (BC) + (ABC) + e_{abci}$$

Analiza takega poskusa poteka v naslednjih fazah:

Poskus je izveden na a.b.c. možnih kombinacijah postopkov vseh treh faktorjev, vsaka v $\bar{n}$ ponovitvah.

Če z x_{abci} označimo rezultate posameznih poskusov, so za analizo potrebne naslednje vsote osnovnih podatkov:

x_{abci}		
	x_{abc}	x_{ab}
	x_{ac}	x_a
	x_{bc}	x_b
	x_c	x

$x_{bc} = \sum_{ai} x_{abci}$ pomeni vsoto po ponovitvah in faktorju a. Analogen pomen imajo druge vsote. x = vsota vseh podatkov.

Iz tabele vsot izračunamo pomožne količine Q.

$$Q_{ABCI} = \sum_{abci} x_{abci}^2; \quad Q_{ABC} = \frac{1}{n} \sum_{abc} x_{abc}^2; \quad Q_{AB} = \frac{1}{c \cdot \bar{n}} \sum_{ab} x_{ab}^2$$

$$Q_{AC} = \frac{1}{b \cdot \bar{n}} \sum_{ac} x_{ac}^2; \quad Q_{BC} = \frac{1}{a \cdot \bar{n}} \sum_{bc} x_{bc}^2; \quad Q_A = \frac{1}{b \cdot c \cdot \bar{n}} \sum_a x_a^2$$

$$Q_B = \frac{1}{a \cdot c \cdot \bar{n}} \sum_b x_b^2; \quad Q_C = \frac{1}{a \cdot b \cdot \bar{n}} \sum_c x_c^2; \quad Q = \frac{1}{a \cdot b \cdot c \cdot \bar{n}} x^2$$

Pri tem planu, ki je bolj kompliciran kot dvofaktorski, se izplača pred analizo variance izračunati iz pomožnih količin reducirane

pomožne količine, Te dobimo, če od pomožnih količin odštejemo

Q. Reducirana prva pomožna količina je

$q_{ABCI} = Q_{ABCI} - Q$, druga $q_{ABC} = Q_{ABC} - Q$ itd. Zadnja je avtomatično $q = Q - Q = 0$. Tako znatno zmanjšamo vmesne rezultate, s katerimi obračunavamo analizo variance.

Analiza variance z reduciranimi pomožnimi količinami pa je:

Vir variacij	SK	m	s^2	F
A	q_A	$a-1$	s_A^2	s_A^2 / s_e^2
B	q_B	$b-1$	s_B^2	s_B^2 / s_e^2
C	q_C	$c-1$	s_C^2	s_C^2 / s_e^2
AB	$q_{AB} - q_A - q_B$	$(a-1)(b-1)$	s_{AB}^2	s_{AB}^2 / s_e^2
AC	$q_{AC} - q_A - q_C$	$(a-1)(c-1)$	s_{AC}^2	s_{AC}^2 / s_e^2
BC	$q_{BC} - q_B - q_C$	$(b-1)(c-1)$	s_{BC}^2	s_{BC}^2 / s_e^2
ABC	$q_{ABC} - q_{AB} - q_{AC} - q_{BC} + q_A + q_B + q_C$	$(a-1)(b-1)(c-1)$	s_{ABC}^2	s_{ABC}^2 / s_e^2
eksp. nap.	$q_{ABCI} - q_{ABC}$	$a.b.c(\bar{n}-1)$	s_e^2	1
skupno	q_{ABCI}	$\bar{n}.abc-1$		

Kvociient F primerjamo s kritičnimi vrednostmi za porazdelitev F z ustreznimi stopinjami prostosti m.

12.21 Za primer vzemimo podoben problem kot pri dvofaktorskem poskusu, le da dodamo nov faktor: način prešanja s štirimi možnimi postopki: P_1, P_2, P_3, P_4 .

V celoti je poskus planiran tako, da imamo dve vrsti lepila L_1, L_2 , tri količine lepila K_1, K_2, K_3 in štiri načine prešanja: P_1, P_2, P_3, P_4 . Vsako izmed $2 \cdot 3 \cdot 4 = 24$ kombinacij treh faktorjev pa ponovimo petkrat ($\bar{n} = 5$). Podatki so predelani iz gradiva instituta za tehnologijo lesa gozdarskega oddelka biotehniške fakultete.

V tabeli 12.1 so dani osnovni podatki $\bar{x}_{lkpi}$ z ustreznimi vsotami rezultatov ponovitev $\bar{X}_{lkip}$, v tabeli 12.2 pa so podane vse nadaljnje potrebne vsote. Postopek za analizo trifaktorskega poskusa je podoben kot za dvofaktorski. Zato ne bomo s simboli navedli, kako smo iz podatkov vsot prišli do pomožnih količin Q_K , oziroma do reduciranih pomožnih količin q_T .

Analiza variance je pokazala izredno visoko značilnost čistih učinkov vseh treh faktorjev (na nivoju 1%). Ustrezne kritične vrednosti za F ($F_{1\%}(1,96) < 11,97$, $F_{1\%}(2,96) < 7,76$, $F_{1\%}(3,96) < 6,17$) so manjše kot so $F_{1\%}(1,60) = 11,97$, $F_{1\%}(2,60) = 7,76$, $F_{1\%}(3,60) = 6,17$, te pa so manjše kot stvarni F za čiste učinke faktorjev.

Interakcija LP se izkaže za značilno na nivoju 5%, interakcija KP pa na nivoju 1%. Interakcija LK ni značilna, ker je s_{lk}^2 manjši kot s^2 .

Tab. 12.1 Osnovni podatki trifaktorskega poskusa trdnosti lep-
ljenih plošč:

K_1							
P_1		P_2		P_3		P_4	
<u>L_1</u>	<u>L_2</u>	<u>L_1</u>	<u>L_2</u>	<u>L_1</u>	<u>L_2</u>	<u>L_1</u>	<u>L_2</u>
73	66	104	86	106	93	62	59
88	72	107	98	116	103	58	53
87	76	109	84	103	78	49	43
78	76	106	90	101	102	55	51
<u>84</u>	<u>79</u>	<u>100</u>	<u>96</u>	<u>112</u>	<u>106</u>	<u>46</u>	<u>49</u>
410	369	526	454	538	482	270	255

K_2							
P_1		P_2		P_3		P_4	
<u>L_1</u>	<u>L_2</u>	<u>L_1</u>	<u>L_2</u>	<u>L_1</u>	<u>L_2</u>	<u>L_1</u>	<u>L_2</u>
66	79	124	88	129	103	57	50
68	69	106	101	118	105	47	41
112	58	119	108	126	107	57	51
81	75	123	111	109	105	54	53
<u>98</u>	<u>84</u>	<u>127</u>	<u>101</u>	<u>124</u>	<u>101</u>	<u>63</u>	<u>57</u>
425	365	599	509	606	521	278	252

K_3							
P_1		P_2		P_3		P_4	
<u>L_1</u>	<u>L_2</u>	<u>L_1</u>	<u>L_2</u>	<u>L_1</u>	<u>L_2</u>	<u>L_1</u>	<u>L_2</u>
75	50	101	72	105	109	47	46
79	46	79	76	101	91	52	43
76	40	115	75	105	107	50	59
77	32	70	79	101	92	55	44
<u>84</u>	<u>43</u>	<u>64</u>	<u>93</u>	<u>101</u>	<u>101</u>	<u>62</u>	<u>56</u>
391	211	429	395	513	500	266	248

Tab. 12.2 Sumarni rezultati trifaktorskoga poskusa

	P ₁		P ₂		P ₃		P ₄		Skupa j	
	L ₁	L ₂	L ₁	L ₂	L ₁	L ₂	L ₁	L ₂	L ₁	L ₂
K ₁	410	369	779	454	538	482	270	255	1744	1560
K ₂	425	365	790	509	606	521	278	252	1908	1647
K ₃	391	211	602	395	513	500	266	248	1599	1354
	1226	945	2171	1354	1657	1503	814	755	5251	4561
									1569	9812

$$Q_{KTLI} = 875,708,0 = 875708,0$$

$$Q_{LKPI} = \frac{24,8^2}{73413,5} = 1025$$

$$Q_{KTL} = \frac{1}{5} \cdot 4340840 = 868168,0$$

$$Q_{LKPI} = 65873,5$$

$$Q_{KT} = \frac{1}{10} \cdot 8617804 = 861780,4$$

$$Q_{KP} = 59485,9$$

$$Q_{KL} = \frac{1}{15} \cdot 12892460 = 859497,3$$

$$Q_{PL} = 57202,8$$

$$Q_{K} = \frac{1}{20} \cdot 16218326 = 810916,3$$

$$Q_{KL} = 8621,8$$

$$Q_{P} = \frac{1}{40} \cdot 32274650 = 806866,2$$

$$Q_{K} = 4571,7$$

$$Q_{T} = \frac{1}{30} \cdot 2564034,6 = 854678,2$$

$$Q_{P} = 52383,7$$

$$Q_{L} = \frac{1}{60} \cdot 48375722 = 806262,0$$

$$Q_{L} = 3967,5$$

$$Q = \frac{1}{120} \cdot 96275344 = 802294,5$$

Analiza variance je po shemi iz 12.20 naslednja:

Vir variacij	SK		m	Σ^2	F
L	3967,5 =	3967,5	1	3967,50	51,01 ^{xxx}
K	4571,7 =	4571,7	2	2285,85	29,39 ^{xxx}
P	52383,7 =	52383,7	3	14127,90	181,64 ^{xxx}
LK	8621,8-4571,7- -3967,5 =	82,6	2	41,30	-
LP	57202,8-3967,5- -52383,7 =	851,6	3	283,87	3,65 ^x
KP	59485,9-4571,7-52383,7 =	2530,5	6	421,75	5,42 ^{xx}
LKP	65873,5-8621,8-57202,8- -59485,9+3967,5+4571,7+ +52383,7 =	1485,9	6	247,65	3,18 ^{xx}
Eks. pog.	73413,5-65873,5 =	7540,0	96	78,54	
Skupno	73413,5 =	73413,5	119		

Trojna interakcija LKP je značilna s tveganjem 1%. Zato je za nadaljnjo analizo potrebno in umestno analizirati poprečne trdnosti po kombinacijah faktorjev L, K, P.

Maksimalni verjetni odklon za poprečje kombinacije vseh treh faktorjev izračunamo podobno kot pri dvofaktorskem poskusu po obrazcu

$$d(\bar{x}) = t_{\alpha} (96) \sqrt{\frac{\Sigma^2}{n}} = 1,985 \cdot \sqrt{\frac{78,54}{5}} = 7,87,$$

intervalna ocena aritmetičnih ocen za posamezne kombinacije pa

$$M = \bar{x} \pm 7,87.$$

Faktorski poskus tipa 2^p

12.22 Obdelava podatkov pri poskusih, pri katerih ima vsak faktor, katerega učinek proučujemo, samo dva nivoja, je enostajša kot analiza faktorjev, ki imajo v raziskavi več nivojev. Običajno zaznamujemo poskuse, pri katerem so vsi faktorji le na dveh nivojih kar z 2^p , pri čemer pomeni p število faktorjev, ki nastopajo v raziskavi, dva pa stalno število nivojev 2 za posamezne faktorje. Analogno zaznamujemo z prqxk faktorski poskus, če ima en faktor p, drugi q, tretji pa k postopkov.

Poskusi 2^p se v praksi pogosto uporabljajo. Dostikrat namreč iščemo spremembe nekega faktorja, kar da samo po sebi za faktor dva postopka: stari, novi, ali: določena tehnika ni bila uporabljena, proti: določena tehnika je bila uporabljena ipd.

Poskuse 2^p bi mogli obdelati in analizirati podobno kot poskuse s faktorji, ki imajo večje število postopkov. Vendar moremo obdelati te primere z enostavnejšo tehniko in pregledneje.

Iz faktorskih poskusov splošnega tipa smo spoznali, da se v splošnem učinek določenega faktorja v vsoti uniči. Da se v vsoti učinek faktorja (A) uniči, razlika učinka med prvim in drugim postopkom pa enaka A, enemu postopku pripišemo vrednost $-\frac{1}{2} A$, drugemu pa $+\frac{1}{2} A$.

Tehniko analize faktorskega poskusa 2^p pogledjmo na praktičnem primeru.

12.23 Vzemimo za primer podoben problem, kot smo ga obravnavali pri trifaktorskem poskusu, ko smo proučevali odvisnost trdnosti lepljenih plošč od vrste lepila L, količine lepila K in od načina prešanja P. Vzemimo, da imamo v tem primeru za vsak faktor po dva postopka (L_0, L_1 za lepilo K_0, K_1 za količino in P_0, P_1 za način prešanja.) Skupno število vseh možnih kombinacij postopkov vseh treh faktorjev je $2^3 = 8$. Te so naslednje:

$L_0 K_0 P_0$ $L_0 K_0 P_1$ $L_0 K_1 P_0$ $L_0 K_1 P_1$ $L_1 K_0 P_0$ $L_1 K_0 P_1$ $L_1 K_1 P_0$ $L_1 K_1 P_1$

Poskus je bil planiran tako, da smo vseh osem kombinacij faktorjev uporabili na treh vrstah plošč iz surovin iz treh različnih virov. Vseh osem kombinacij izdelave lepljenih plošč je bilo izdelanih iz surovin prvega izvora, enako iz surovin iz drugega izvora in nazadnje iz surovin tretjega izvora. S tega stališča je surovina predstavljala blok, v katerem je izvedenih vseh osem kombinacij proizvodnje plošč in merjene trdnosti. Zaradi krajše pisave kombinacije faktorjev zaznamujemo le z indeksi 0 in 1. Pri tem upoštevamo, da je vrstni red faktorjev LKP slučajnost.

Blok 1. Prva surovina

110	001	010	111	000	101	011	100
46	106	79	76	68	88	79	58

Blok 2. Druga surovina

110	010	000	011	001	111	101	100
40	76	66	101	119	75	101	79

Blok 3. Tretja surovina

100	101	111	001	011	000	010	110
69	108	72	124	115	112	75	50

V zgornji razpredelnici so vnešeni osnovni podatki poskusa tako, kot je potekal. Vrstni red posameznih kombinacij postopkov je za vsako vrsto surovine - blok, drugačen in brez sistema, ker so bile posamezne kombinacije aplicirane slučajnostno. Za vsak blok pomeni zgornja številka šifro za kombinacijo postopkov, spodnja pa rezultat merjenja trdnosti.

Podatki, urejeni v obliki, ki je primarna za nadaljnjo obdelavo,

so:

Blok	kombinacija postopkov								$\bar{x}_B$	$\sigma^2/3.8$
	000	001	010	011	100	101	110	111		
1	68	106	79	79	58	88	46	76	600	
2	66	119	76	101	79	101	40	75	657	
3	112	124	75	115	69	108	50	72	725	
Skupaj	246	349	230	295	206	297	136	223	1982	
M	+	+	+	+	+	+	+	+	1982	163680,17
L	-	-	-	-	+	+	+	+	-258	2773,50
K	-	-	+	+	-	-	+	+	-214	1908,17
LK	+	+	-	-	-	-	+	+	-74	228,17
P	-	+	-	+	-	+	-	+	+346	4988,17
LP	+	-	+	-	-	+	-	+	+10	4,16
KP	+	-	-	+	+	-	-	+	-42	73,50
LKP	-	+	+	-	+	-	-	+	+34	48,17
$8 \times 223 = 1784$									1784	

$$Q_{LKP} = SSSS \cdot x_{blkp}^2 = 176382$$

$$Q_B = \frac{1}{8} \sum_b s_{xb}^2 = \frac{1}{8} (600^2 + 657^2 + 725^2) = 164659,25$$

$$Q = \frac{1}{3.8} \sum x^2 = 163680,17 \quad Q_{LKP} = \frac{1}{3} \sum_{lkp} s_{lkp}^2 = \frac{1}{3} 246^2 + \dots + 223^2 =$$

$$= 173704$$

Shema predznakov pod tabelo nakazuje, kako iz vsot za posamezne kombinacije izračunamo elemente C za merjenje učinka posameznega faktorja. Sistem predznakov + in - (oziroma +1 -1) je enostaven algebraski produkt ustreznih predznakov za čisti učinek. Za te pa je - (-1) za postopek 0 in + (+1) za postopek 1.

Ta princip moremo uporabiti tudi za druge poskuse 2^p in ne samo za 2^3 . Za 2^2 je npr.

Komp.	00	01	10	11
A	-	-	+	+
B	-	+	-	+
AB	+	-	-	+

Da izračunamo ustrezen C, vsote za komponente prištevamo ali odštevamo glede na predznake v shemi.

Komponenti ustrezen del variabilnosti dobimo, če C kvadriramo, delimo pa z $b \cdot 2^p \cdot \bar{n}$. Pri tem pomeni b število blokov, 2^p je znan izraz, $\bar{n}$ pa je število ponovitev znotraj bloka. Za naš primer delimo C^2 s $3 \cdot 2^3 \cdot 1 = 24$.

Po standardni shemi je za tak plan obračunana analiza varianc naslednja:

Analiza variance za 2³ poskus v slučajnostnih blokih

Vir variacije	SK	M	s ²	F
Bloki	$Q_B - Q =$ 164659,25 - 163680,17 = 979,08	b-1 = 3-1=2		
L	$C_L =$ 2773,50	1	2773,50	22,86 ^{III}
K	$C_K =$ 1908,17	1	1908,17	15,72 ^{II}
LK	$C_{LK} =$ 228,17	1	228,17	1,88
P	$C_P =$ 4988,17	1	4988,17	41,11 ^{III}
LP	$C_{LP} =$ 4,16	1	4,16	-
KP	$C_{KP} =$ 73,50	1	73,50	-
LKP	$C_{LKP} =$ 48,17	1	48,17	-
eks.napaka	$Q_{BLKP} - Q - Q_B - Q_{LKP} + Q =$ 176382 - -164659,25 - 173704 + 163680,17 = = 1698,92	14	121,35	1,00
Skupno	$Q_{BLKP} - Q =$ 176382,00 - 163680,17 = 12701,84	23		

Ker je $F_{5\%}(1,14) = 4,60$, $F_{1\%}(1,14) = 8,86$, $F_{1\%}(1,14) = 17,14$, iz zgor-

nje analize variance sklepamo, da sta čista učinka vrste lepila (L) in načina prešanja (P) visoko značilna (na nivoju 1 %), količina lepila (K) je značilna na nivoju 1%, od interakcij pa se za ta poskus ni nobena pokazala za značilno. Zato moremo v tem okviru smatrati posamezne faktorje za neodvisne, njihovo zvezo pa za aditivno.

D e l n i b l o k i - s p l i t p l o t

12.24 Dostikrat je neracionalno, včasih pa celo nemogoče vse kombinacije postopkov faktorialnega poskusa vključiti v čisto slučajnostni plan ali v en blok. Če na primer preskušamo trdnost lepljenih spojev v odvisnosti od vrste lepila (vrste A, B, C, D) in vlage (vlažna, suha), je neracionalno za vsako izmed osmih kombinacij lepila in vlage vzeti posebno ploščo.

Težko, če že ne nemogoče, pa je sestaviti blok tako, da bi bila ena in ista plošča lepljena na vse štiri načine, od katerih bi mogli po en preskušanec raziskovati v suhem, drugega pa v vlažnem stanju. Težava je v tem primeru isto ploščo lepiti na štiri različne načine.

Za ta primer je treba ustrezno izbrati v poskus po nekaj plošč, ki so bile izdelane po vsakem izmed postopkov lepljenja

L_1, L_2, L_3, L_4 . Od vsake v poskus izbrane plošče pa naprej preskušamo po dva ali nekaj preskušancev, polovico v suhem, polovico pa v vlažnem stanju. Kot kaže analiza, je plan glede na prvi faktor - lepljenje, navaden slučajnostni poskus, glede na drugi faktor pa slučajnostni blok, ker iz vsake plošče preskušamo en del v vlažnem, drug del pa v suhem stanju. Bloke v tem primeru predstavljajo plošče. V take vrste poskusih nekateri faktorji nastopajo v čisto slučajnostnem planu, drugi faktorji pa v blokkih. Zato te vrste poskusov imenujemo delne slučajnostne bloke. V anglosaški literaturi imajo ime "split-plot" poskusi pač zato, ker so se razvili iz poskusov v agronomiji, kjer večje parcele, ki so obdelane z določenim postopkom, najprej delimo in na delih dodajamo nove faktorje z vsemi variantami, tako da ima večja parcela za te faktorje vlogo blokov.

12.25. Numeričen primer za zgornji problem je dan v tabeli:

Tabela 12.3

Lepilo	Plošča	strižno-natezna trdnost v kg/cm ²	
		suho	vlažno
A	1	135	58
	2	120	55
B	3	124	61
	4	128	51
C	5	100	61
	6	96	53
D	7	92	40
	8	83	37

Faktor: vrsta lepila je uporabljena v dveh ponovitvah, tj. za vsako lepilo imamo dve plošči. V shemi je to razvidno iz oštevilčenja plošč z zaporednimi številkami od 1 do 8. Faktor vlažnost (vlažno-suho) je apliciran v slučajnostnih blokih, saj je merjena trdnost lepljenih spojev za po en kos iste plošče v suhem in po en kos v vlažnem stanju. Če z L zaznamujemo faktor lepilo, s P ploščo, z V pa vlažnost, je po zgornjem planu in shemi sestavljen model poskusa v delnih blokih naslednji:

$$x_{lpv} = M + (L) + e_{lp} + (V) + (LV) + e_{lpv}$$

x_{lpv} = rezultat meritve trdnosti lepljenih spojev z lepilom l ,
na plošči p in vlago v .

Desna stran modela nakaže sestavo te meritve x_{lpv} glede na posamezne komponente. Rezultati meritev so dani v tabeli 12, 3.

V modelu nastopata dve vrsti eksperimentalnih napak, l_{lp} in l_{lpv} , kar pride do izraza tudi pri analizi variance.

Če zaznamujemo osnovne podatke z x_{lpv} , je tabela osnovnih podatkov in potrebnih vsot zapisana simbolično takole:

x_{lpv}	x_{lp}
x_{lv}	x_l
x_v	x

Ustrezni podatki pa so:

L	P	V		Skupaj
		S	V	
A	1	135	58	193
	2	120	55	175
	S	255	113	368
B	3	124	61	185
	4	128	51	179
	S	252	112	364

L	P	V		Skupaj
		S	V	
C	5	100	61	161
	6	96	53	149
	S	196	114	310
D	7	92	40	132
	8	83	37	120
	S	175	77	252
Skupaj		878	416	1294

Najprej izračunajmo iz zgornje tabele vsot za analizo variance potrebne pomožne količine:

$$Q_{LPV} = \text{SSS}_{lpv} x_{lpv}^2 = 135^2 + 58^2 + 120^2 + \dots + 83^2 + 37^2 = 121164$$

$$Q_{LP} = \frac{1}{v} \text{SS}_{lv} x_{lp}^2 = \frac{1}{2} (193^2 + 175^2 + \dots + 132^2 + 120^2) = 107043$$

$$Q_{LV} = \frac{1}{p} \text{SS}_{lv} x_{lv}^2 = \frac{1}{2} (255^2 + 113^2 + \dots + 77^2) = 120904$$

$$Q_L = \frac{1}{pv} \text{S}_1 x_1^2 = \frac{1}{4} (368^2 + 364^2 + 310^2 + 252^2) = 106881$$

$$Q_V = \frac{1}{bp} \text{S}_v x_v^2 = \frac{1}{8} (878^2 + 416^2) = 117992$$

$$Q = \frac{1}{bpv} x^2 = \frac{1}{16} 1294^2 = 104652$$

Analiza variance za navedeni plan pa je:

Vir variacije	SK	m	s ²	F
Lepljenje	$Q_L - Q = 2229$	$\ell - 1 = 3$	743,0	18,35 ^{xx}
LP=napaka e_1	$Q_{LP} - Q_L = 162$	$\ell(p-1) = 4$	40,5	1,00
Vlaga	$Q_V - Q = 13340$	$v - 1 = 1$	13340,0	544,49 ^{xx}
Lepljenje x vlaga	$Q_{LV} - Q_L - Q_V + Q = 683$	$(\ell - 1)(v - 1) = 3$	227,7	9,29 ^x
LPV=napaka e_2	$Q_{LPV} - Q_{LP} - Q_{LV} + Q_L = 98$	$\ell(p-1)(v-1) = 4$	24,5	1,00
Skupaj	$Q_{LPV} - Q = 16512$	15		

Iz analize variance je razvidno, da čisti učinek lepljenja analiziramo kot čisti slučajnostni poskus z napako e_1 , vlago in interakcijo: lepljenje x vlaga pa kot slučajnostne bloke. Pri tem so bloki plošče napaka pa e_2 . Ker je izračunani F za preskus učinka lepljenja $F = \frac{743,0}{40,5} = 18,35$ večji kot kritična vrednost

$F_{0,01}(3,4) = 16,69$ in manjši kot $F_{0,001}(3,4) = 56,18$, zaključimo, da je vpliv lepljenja značilen za $\alpha = 0,01$, (kar je v analizi variance naznačeno z ^{xx}). Vlogo, za katero je $F = \frac{13340,0}{24,5} = 544,49$, presku-

šamo s $F_{0,001}(1,4) = 74,14$. Izkazuje se, da je vpliv vlage izredno visoko značilen, interakcija med lepljenjem in vlago ($F = \frac{227,7}{24,5} = 9,29$)

pa je značilna na nivoju $\alpha = 0,05$, ker je $F_{0,05}(3,4) = 6,59$.

$F_{0,01}(3,4) = 16,69$. Iz značilnosti interakcije sklepamo, da pri različnih lepilih vlaga različno vpliva na trdnost lepljenih spojev.

12.26 Predpostavimo, da se glede na sestav lepili A in B razlikujeta od C in D.

Iz SK za lepljenje moremo izdvojiti tisti del, ki izvira iz razlik med skupinama lepila s primerjavo $(A+B):(C+D)$. Ta primerjava od skupno 2229 SK pojasni $\frac{(368+364-310-252)^2}{4 \cdot (1^2+1^2+1^2+1^2)} = 1806$ z eno stopinjo prostosti, od interakcije lepilo x vlaga pa

$$\frac{(255+252+114+77-113-112-196-175)^2}{2 \cdot (1^2+1^2+1^2+1^2+1^2+1^2+1^2+1^2)} = 650$$

z eno stopinjo prostosti.

Preanalizirana analiza variance dobi naslednjo sliko:

Vir variacije	SK	m	s^2	F
Lepljenje:				
(AB):BC	1806	1	1806	44,59 ^{xxx}
A:B+B:C	423	2	211,5	5,22
napaka e_1	162	4	40,5	1,00
vlaga	13340	1	13340,0	544,49 ^{xxx}
lepljenjex vlaga:				
skupinax vlaga	650	1	650,0	26,53 ^{xx}
znotraj skupinax vlaga	33	2	16,5	
napaka e_2	98	4	24,5	1,00
skupno	16512	15		

Prealizirana analiza variance pokaže, da je med skupinama lepljenja visoko značilna razlika, ni pa razlik med lepljenji v skupinah. Podobno je značilna (na ostrejšem nivoju $\alpha = 0,01$) interakcija med skupinama, znotraj skupin pa ne. Zaključek je: skupini sta med seboj zelo različni, medtem ko moremo smatrati v okviru raziskave lepilo A enakovredno lepilu B, lepilo C pa enakovredno lepilu D.

Drugi plani poskusov

12.27 Razen obravnavanih planov poskusov imamo še druge plane, ki v takšni ali drugačni obliki rešujejo problematiko izvajanja poskusov. Tako npr. z določeno tehniko pri faktorskih poskusih žrtvujemo informacije o interakcijah višje stopnje, da ohranimo bloke čimbolj homogene. Poseben problem so faktorji, ki imajo v poskusu veliko variant. Tudi za te primere bi bili bloki preobsežni in zato nehomogeni. Problem rešimo z metodo nepopolnih blokov. Medtem ko velja za bloke splošno pravilo, da mora obseči vse možne inačice poskusa, v nepopolnih blokih v en blok združujemo le del variant. V latinskem kvadratu istočasno izločimo vpliv dveh komponent. Konstrukcija grško-latinskih kvadratov in hiper-latinskih kvadratov omogoča istočasno izločitev vpliva treh in več faktorjev hkrati.

13. STATISTIČNA KONTROLA KVALITETE

13.1 O s n o v a . Direktna in kompleksna uporaba metod za preskušanje hipotez je statistična kontrola kvalitete (SKK). Zaradi specifične problematike kontrole kvalitete pa se je SKK izkristalizirala v samostojno disciplino za kontrolo kvalitete v masovni proizvodnji.

SKK se je v masovni in avtomatizirani proizvodnji, med katere moremo več ali manj šteti tudi lesno industrijo, pokazala ne le kot uporabna, ampak v nekaterih primerih tudi kot neobhodna. Kompletna ali "stoodstotna" kontrola je dostikrat neuporabna iz več razlogov. Dolgotrajnost kontrole zavira proizvodni proces in prevzem. Monotonost kontrole ima za posledico propuste v kontroli. Za primere, v katerih pa je kontrola povezana z uničenjem artiklov, pa je statistična kontrola edini izhod. Ker pravilno postavljen plan za SKK zagotavlja določeno kakovost s predpisano verjetnostjo, zaradi hitrosti in ekonomičnosti, s katero jo izvajamo, možnosti izbire glede na potrebe, uvedbe in kvaliteto-

sti, SKK izpodriva tako kompletno kontrolo kot tudi druge načine kontrole, ki imajo neobjektivne osnove.

13.2 V r s t e SKK. SKK po njeni funkciji pa tudi po metodah delimo v dve metodološko in vsebinsko samostojni grupi: kontrolo procesov in kontrolo pri prevzemu. Čeprav metode SKK uporabljamo predvsem v masovni industrijski proizvodnji, jih s pridom uporabljamo povsod tam, kjer nastopajo problemi, ki ustrezajo pogojem za njeno uporabo: npr. prevzem v trgovini, kontrola procesov nasploh itd.

13.3 K o n t r o l a p r o i z v o d n e g a p r o c e s s a . Naloga kontrole proizvodnega procesa je tekoča kontrola. Z njo spremljamo ali proces teče v skladu s programom. Proizvodnja oziroma karakteristike proizvedenih artiklov variirajo iz več razlogov. Odkloni od idealne- predpisane srednje vrednosti so lahko slučajnostni in izvirajo iz nehomogenosti surovin, stalnega neenakomernega dela strojev ali delavcev in podobno. Zaradi slučajnostnih vzrokov se značilnosti sicer odklanjajo od povprečja v nepredvideni smeri in velikosti, vendar v skladu z zakonitostmi in velikostjo, ki je pogojena s kvaliteto strojev, homogenostjo surovin enakomernostjo dela delavcev ipd. Drug kompleks faktorjev, radi katerih se stvarne vrednosti odklanjajo od programiranih, pa so sistematični vplivi. Zaradi njih se karakteristike sistematično-stalno odklanjajo od predpisa. Stroj mora zaradi nastopa nekega faktorja začeti delati artikle z merami, ki ne ustrezajo standardom. Podobno more začeti stroj proizvajati artikle z večjo variabilnostjo kot pa jo pričakujemo. Naloga proizvodnega procesa je, da v teku samega proizvodnega

procesa pravočasno odkrije sistematične odklone in vzroke in tako daje signale za odpravo vzrokov za nepravilno delo.

Parametri, ki jih običajno kontroliramo v teku proizvodnega procesa, so: mere centralne tendence, mere variacije in število ali odstotek artiklov, ki ne ustrezajo specifikacijam.

Osnovna mera centralne tendence, ki pride v poštev pri SKK, je aritmetična sredina. Iz tehničnih razlogov namesto nje pogosto uporabljamo mediano. Za mero homogenosti je teoretično najpomembnejša varianca ali standardni odklon. Enako pa iz tehničnih razlogov pri SKKPP pogosto variabilnost merimo z enostavnejšim variacijskim razmakom. Če kontroliramo atributivne karakteristike artiklov, uporabljamo za parametre kvalitete število artiklov ali odstotek artiklov z dano značilnostjo. Najpogostejši atributiven znak pri kontroli kvalitete je uporabnost artikla, ki deli artik-le v uporabne in neuporabne. Ta znak je običajno tipološki, ker je rezultat vrednosti več znakov, ki so odločilni za funkcionalnost oziroma uporabnost artiklov.

SKKPP vršimo tako, da iz tekoče proizvodnje občasno izbiramo po obsegu manjše vzorce. S temi preskusnimi vzorci preskušamo hipoteze o parametrih proizvodnje, ki jih kontroliramo. Pogostnost jemanja preskusnih vzorcev je odvisna od različnih momentov: od škode, ki nastane, če proces dalj časa ne teče v redu, od verjetnosti, da nastopijo sistematični vplivi, ki spremenijo proizvodni proces, ipd.

13.4 Kontrolne karte.

SKPP mora biti tehnično prilagojena tako, da čim manj moti proizvodni proces in da jo more opravljati tudi statistično neiz-

kušen kontrolor. Tehnično poenostavimo preskušanje hipotez v SKPP s kontrolnimi kartami. Kontrolna karta je grafikon, v katerem je abscisna os praviloma časovna os oziroma os za registracijo sukcesivnih vzorcev, ordinata pa skala za vnašanje rezultatov preskusnih vzorcev. Splošne elemente kontrolne karte prikažimo na primeru za kontrolno karto za aritmetično sredino!

13.5 Kontrolna karta za aritmetično sredino. Vzemimo, da je poprečen premer okroglih palic, ki jih proizvajamo na določenem stroju, $M = 20$ mm, standardni odklon pa $\sigma = 1$ mm. Po planu SKPP od časa do časa vzamemo vzorce po $n = 9$ artiklov. Če predpostavljamo, da delo stroja ustreza specifikacijam, so aritmetične sredine vzorcev z verjetnostjo $1 - \alpha = 0,9973$ v razmaku

$$M - 3 \frac{\sigma}{\sqrt{n}} < \bar{x} < M + 3 \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \quad (13.1)$$

V našem primeru velja

$$20 - 3 \frac{1}{\sqrt{9}} = 19 < \bar{x} < 20 + 3 \frac{1}{\sqrt{9}} = 21$$

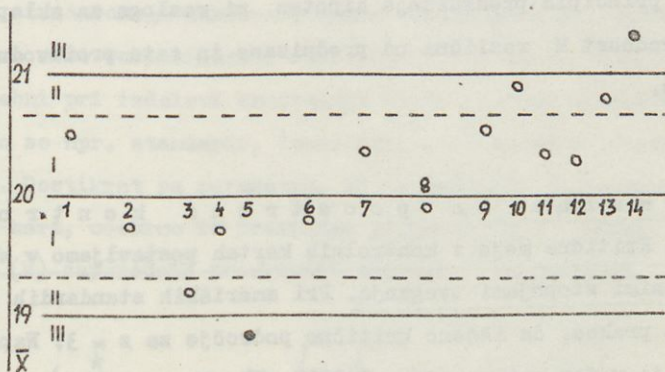
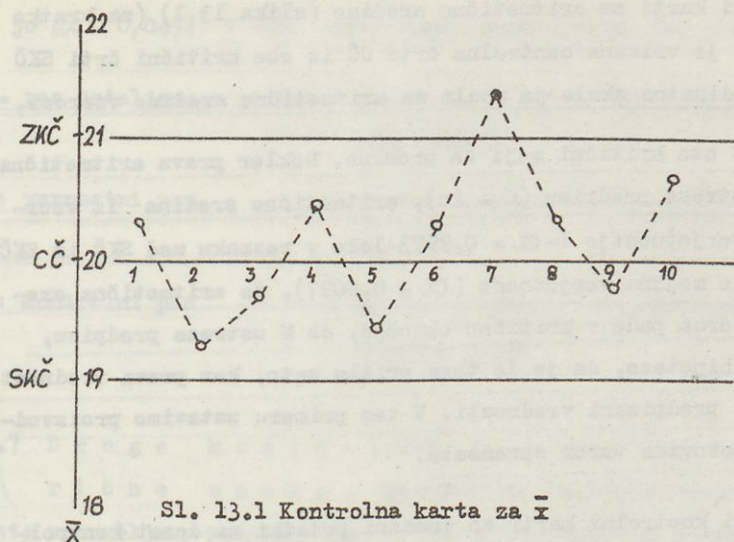
Po ameriških standardih vzamemo pri izračunanju kritičnih mej $z = 3$, kar daje razmeroma majhno stopnjo tveganja.

Elementi kontrolne karte so:

Centralna črta $C\check{C} = M = 20$

Spodnja kritična črta $SK\check{C} = M - 3 \frac{\sigma}{\sqrt{n}} = 19$

Zgornja kritična črta $ZK\check{C} = M + 3 \frac{\sigma}{\sqrt{n}} = 21$

V kontrolni karti za aritmetično sredino (slika 13.1) (na kratko $\bar{x}$ - karti) je vrisana centralna črta OČ in obe kritični črti SKČ in ZKČ. Ordinatna skala je skala za aritmetične sredine vzorcev.

SKČ in ZKČ sta kritični meji za preskus. Dokler prava aritmetična sredina ustreza predpisu ($M = 20$), aritmetične sredine iz vzorcev $\bar{x}$ z verjetnostjo $1 - \alpha = 0,9973$ leže v razmaku med SKČ in ZKČ. Ker je zelo majhna verjetnost ($\alpha = 0,0027$), da aritmetična sredina iz vzorca pade v kritično območje, če M ustreza predpisu, sprejmemo hipotezo, da je do tega prišlo zato, ker prava vrednost ne ustreza predpisani vrednosti. V tem primeru ustavimo proizvodnjo, da ugotovimo vzrok spremembe.

V prikazani kontrolni karti so vnešeni podatki za deset kontrolnih vzorcev. Na kontrolni karti vidimo, da je pri sedmem vzorcu razlika značilna in je bil potreben ukrep. Dokler je $\bar{x}$ med SKČ in ZKČ, po principih preskušanja hipotez ni razloga za sklep, da je prava vrednost M različna od predpisane in zato proizvodnjo nadaljujemo.

13.6 Normalna in poostrena kontrola. Kritične meje v kontrolnih kartah postavljamo v skladu z različnimi stopnjami tveganja. Pri ameriških standardih se je ustalila praksa, da iščemo kritično področje za $z = 3$. Napaka prve vrste je v tem primeru $\alpha = 0,0027$. Včasih postavljamo meje za drugačne vrednosti α , včasih pa celo v isti karti dajemo kontrolne črte za različne stopnje α hkrati. Tako h kontrolnim črtam SKČ in ZKČ $M \pm 3 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$ dodamo ožje varnostno področje. SVČ in ZVČ dobimo kot $M \pm 2 \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$, za katerega velja ustrezno $z = 2$,

da je $\alpha = 0,0454$. V taki karti imamo namesto dveh tri področja:

I = pas ustaljenega procesa: proces nadaljujemo pod nespremenjenimi pogoji

II : varnostni pas : proces nadaljujemo: kontrolo poostrimo

III : kontrolni pas : proces ustavimo, da ugotovimo sistematični vzrok

13.7 Druge kontrolne karte za numerične znake. Za kontrolo centralne tendence pogosto uporabljamo mediano, ker jo lažje določimo kot aritmetično sredino. Izmed kontrolnih kart za variabilnost je računsko zahtevnejša kontrolna karta za σ . Iz istega razloga kot mediano pa namesto standardnega odklona pogosto uporabljamo pri kontroli kvalitete za mero variabilnosti variacijski razmak R . Parametre, ki so potrebni pri izdelavi kontrolnih kart, poznamo dostikrat vnaprej. To so npr. standardi, tovarniško dane karakteristike strojev ipd. Dostikrat pa parametre, ki so potrebni za izdelavo kontrolnih kart, ocenimo iz preskusne proizvodnje, ki obsega večje število (k) zaporednih preskusnih vzorcev z (n) artikli.

$$\begin{aligned} \bar{X} &= \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k \bar{X}_i ; \quad \sigma' = \sqrt{\frac{1}{k} \sum_{i=1}^k S_i^2} ; \quad \bar{S}' = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k S_i \\ \bar{R} &= \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k R_i ; \quad \sigma' = \frac{\bar{R}}{d_2} \end{aligned} \quad (13.2)$$

Količine A, B, C in D, ki so navedene v odstavku 13.8, so po ameriških standardih izračunane tako, da upoštevajo trikratne standardne pogreške od centralnih ört. Seveda bi mogli izdelati tabele in karte, ki bi imele za osnovo drugačne verjetne odklone.

13.8. Obrazci in tabele za izračunavanje kontrolnih linij
za $\bar{x}$, me , s in R karte

Obrazci za izračunavanje črt za kontrolne karte $\bar{x}$, me , s in R .

Kontrolni karti za centralno tendenco

Karta	$\bar{x}$		me		
mera variabilnosti	$\sigma = \sigma'$	$\bar{s}$	$\bar{R}$	me_R	
ZKČ	$\bar{x} + A\sigma$	$\bar{x} + A_1\bar{s}$	$\bar{x} + A_2\bar{R}$	$\bar{x} + \tilde{A}\sigma$	$me + \tilde{A}_2 me_R$
CČ	$\bar{x}$	$\bar{x}$	$\bar{x}$	$\bar{x}$	me
SKČ	$\bar{x} - A\sigma$	$\bar{x} - A_1\bar{s}$	$\bar{x} - A_1\bar{R}$	$\bar{x} - \tilde{A}\sigma$	$me - \tilde{A}_2 me_R$

$$A = \frac{3}{\sqrt{n}}; \quad A_1 = \frac{3}{C_2\sqrt{n}}; \quad A_2 = \frac{3}{d_2\sqrt{n}} \quad A = \sqrt{\frac{3}{2}} \quad \frac{3}{\sqrt{n}}$$

Kontrolni karti za variabilnost

Karta	s		R	
mera variabilnosti	$\sigma = \sigma'$	$\bar{s}$	$\sigma = \sigma'$	$\bar{R}$
ZKČ	$B_2\sigma$	$B_4\bar{s}$	$D_2\sigma$	$D_4\bar{R}$
CČ	$C_2\sigma$	$\bar{s}$	$d_2\sigma$	$\bar{R}$
SKČ	$B_1\sigma$	$B_3\bar{s}$	$D_1\sigma$	$D_3\bar{R}$

$$B_1 = C_2 - 3b_1 \quad B_2 = C_2 + 3b_1 \quad B_3 = 1 - 3 \frac{b_1}{C_2} \quad B_4 = 1 + 3 \frac{b_1}{C_2}$$

$$D_1 = d_2 - 3D \quad D_2 = d_2 + 3D \quad D_3 = 1 - 3 \frac{b_2}{d_2} \quad D_4 = 1 + 3 \frac{b_2}{d_2}$$

Tab. 13.1 Faktorji za izračun kontrolnih linij pri različnem obsegu vzorcev

Velikost vzorca	Faktorji za oceno iz $\bar{s}$ in $\bar{R}$		Faktorji za kontrolne karte $\bar{x}$, me, s' in R pri danih standardih M in G					
	c_2	d_2	$\bar{x}$	za me	za s'		za R	
n			A	$\bar{A}$	B_1	B_2	D_1	D_2
2	*5642	1,128	2,121	2,658	o	1,843	o	3,686
3	*7236	1,693	1,732	1,170	o	1,858	o	4,358
4	*7979	2,059	1,500	1,880	o	1,808	o	4,698
5	*8407	2,326	1,342	1,682	o	1,756	o	4,918
6	*8686	2,534	1,225	1,535	*026	1,711	o	5,078
7	*8882	2,704	1,134	1,421	*105	1,672	*205	5,203
8	*9027	2,847	1,061	1,329	*167	1,638	*387	5,307
9	*9139	2,970	1,000	1,253	*219	1,609	*546	5,394
10	*9227	3,078	0,949	1,189	*262	1,584	*687	5,469
12	*9359	3,258	*866	1,085	*331	1,541	*925	5,593
15	*9490	3,472	*775	*971	*406	1,492	1,207	5,737
20	*9619	3,735	*671	*841	*491	1,433		
25	*9696	3,931	*600	*725	*548	1,392		

n	Faktorji za kontrolne karte $\bar{x}$, me, s' in R pri preskusnih vrednostih $\bar{x}$, me, s' in R						
	$\bar{x}$		me	s'		R	
	A_1	A_2	$\bar{A}_2$	B_3	B_4	D_3	D_4
2	3,759	1,880	2,232	o	3,267	o	3,268
3	2,394	1,023	1,264	o	2,568	o	2,574
4	1,880	*129	*828	o	2,266	o	2,282
5	1,596	*577	*612	o	2,089	o	2,114
6	1,410	*483	*562	*030	1,970	o	2,004
7	1,277	*419	*519	*118	1,882	*076	1,924
8	1,175	*373	*442	*185	1,815	*136	1,864
9	1,094	*337	*419	*239	1,761	*184	1,816
10	1,028	*308	*368	*284	1,716	*223	1,777
12	*925	*266	*333	*354	1,646	*284	1,717
15	*817	*223	*279	*428	1,572	*348	1,652
20	*698	*180	*225	*510	1,490		
25	*619	*153	*191	*565	1,435		

13.9 Kombinirane kontrolne karte.

Da v celoti kontroliramo faktorje, ki vplivajo na spremembo proizvodnega procesa, moramo istočasno kontrolirati centralno tendenco in variabilnost. Glede na računsko zahtevnost posameznih parametrov običajno kombiniramo kontrolni karti za aritmetično sredino in standardni odklon v " $\bar{x} - s$ karto". Dostikrat kombiniramo karti za aritmetično sredino in variacijski razmak v " $\bar{x} - R$ karto", tehnično najenostavnejša pa je kombinacija mediane z variacijskim razmakom v " $me - R$ karti". Za zadnji primer moremo oba parametra določiti direktno iz karte osnovnih podatkov tako, da kombiniramo na istem grafikonu oziroma karti osnovne podatke, mediano in variacijski razmak v " $x - me - R$ karto". Če v tako karto za preskusni vzorec vnesemo osnovne podatke, točka za vrednost srednjega člana avtomatično predstavlja točko za mediano, razlika med točko za največjo vrednost in točko za najmanjšo vrednost (ki jo odmerimo z robom papirja) pa je variacijski razmak.

13.10 Kontrolne karte za atributivne znake. S kontrolnimi kartami kontroliramo tudi atributivne znake. Ti atributi so bodisi pravi atributivni znaki ali pa izvedeni iz enega ali več numeričnih karakteristik. Tak primer je npr. kalibracija. Vendar so kontrolne karte v klasični obliki uporabne za atributivne znake le, če so vzorci zadosti veliki. Če je proučevani pojav relativno pogost, zanj kontroliramo ali strukturni delež p ali število enot z dano značilnostjo d . Pri relativno redkih pojavih pa samo število enot z dano značilnostjo c .

Za primer, da so dani standardi (za strukturni delež P ali število enot z dano karakteristiko pri redkih pojavih a) velja za trikratne standardne odklone:

karta	P	d	c
ZKČ	$P + 3 \sqrt{\frac{P(1-P)}{n}}$	$nP + 3 \cdot \sqrt{nP(1-P)}$	$a + 3 \sqrt{a}$
ČČ	P	nP	a
SKČ	$P - 3 \sqrt{\frac{P(1-P)}{n}}$	$nP - 3 \cdot \sqrt{nP(1-P)}$	$a - 3 \sqrt{a}$

Če osnovne podatke ocenimo s k preskusnimi vzorci iz stabilnega proizvodnega procesa, zamenjamo P z $\bar{p} = \frac{1}{k}$ Sp poprečnim strukturnim deležem iz preskusnih vzorcev, nP z $\bar{d} = \frac{1}{k}$ Sd s poprečnim številom artiklov z dano značilnostjo iz k preskusnih vzorcev iz stabilnega procesa, a pa s $\bar{c} = \frac{1}{k}$ Sc s poprečnim številom iz preskusnih vzorcev iz stabilne proizvodnje. Če hočemo dobiti kritične meje z drugačnimi tveganji, je seveda treba z = 3 zamenjati z ustreznim z.

Primer: Iz proučevanja proizvodnje v daljšem razdobju smo ugotovili, da je v partijah po n = 100 artiklov v poprečju $\bar{d} = 4$ artiklov slabih.

Če uporabimo kontrolne meje za d, dobimo iz zgornje tabele:

$$ZKČ_d = 4 + 3 \cdot \sqrt{4(1-0,04)} = 10$$

$$ČČ_d = 4$$

$$SKČ_d = 4 - 3 \cdot \sqrt{4(1-0,04)} = 0$$

Če pa vzamemo, da je navedeni pojav, ki se pojavi samo v 4%, redek, pa dobimo za kontrolno karto c podatke:

$$ZK\check{C}_c = 4 + 3 \cdot 4 = 10$$

$$C\check{C}_c = 4$$

$$SK\check{C}_c = 4 - 3 \cdot 4 = 0$$

Rezultati so torej identični.

S kontrolno karto c moremo razen števila defektnih artiklov za redke defekte kontrolirati tudi število defektov na enem samem artiklu, če se ti defekti pojavljajo slučajnostno.

Tako more biti c število hrapavih mest na politiranih vratih, ki jih serijsko proizvajamo, število napak v nekem sestavljenem artiklu, ki je sestavljen iz velikega števila delov, ipd.

13.11 Statistična kontrola prevze-

ma . Statistična kontrola prevzema (SKP) je direktna uporaba statističnih metod preskušanja hipotez in ima le to specifičnost, da jo uporabljamo pri kontroli. Najobičajnejše preskušamo hipoteze o strukturi (predvsem o procentu defektnih skupin artiklov) skupin artiklov, preskušamo pa tudi hipoteze o drugih karakteristikah skupin, npr.: o aritmetični sredini, varianci ipd. Specifično za kontrolo prevzema in za statistično kontrolo nasploh je, da delamo zaključke o celotni kvaliteti skupin proizvodov, ne pa o individualnih proizvodih. SKP vršimo v različnih fazah proizvodnje: pri prevzemanju surovin, prehodu polizdelkov iz oddelka v oddelk v istem podjetju in pri kontroli gotovega blaga.

Običajno s kontrolo prevzema kontroliramo, ali proizvodnja ustreza pogojem, ki jih stavlja kupec oziroma potrošnik na proizvod-

njo, oziroma pogojem, za kakršno označi proizvajalec svoje blago. Zato pri kontroli kvalitete imenujemo napako prve vrste tveganje proizvajalca, ker se utegne zgoditi, da zavrnamo partijo, ki ustreza. Napako druge vrste, ki je v tem, da neustrezno partijo sprejmemo, pa imenujemo tveganje kupca.

Kontrolo prevzema izvajamo pri kontroli množične proizvodnje v tekle obliki. Celotno proizvodnjo razdelimo glede na pogoje proizvodnje (dnevna proizvodnja, proizvodnja, proizvedena na istem stroju, isti skupini delavcev ipd) v skupine artiklov. Po vnaprej določenem planu kontrole iz posamezne skupine izberemo slučajnostno določeno število artiklov. Če je število neustreznih artiklov v vzorcu manjše ali enako s planom določenemu številu c, partijo sprejmemo, v nasprotnem primeru pa zavrnamo. Zavrnjene skupine prekontroliramo v celoti, v njih pa neustrezne artikle zamenjamo z ustreznimi. Tako poprečen odstotek neustreznih artiklov zmanjšamo, ker so po kontroli nekatere skupine brez neustreznih. Posamezni plani SKP imajo za osnovo različne količine. Pogosto se opirajo na maksimalen poprečen odstotek izmeta po opravljeni kontroli. Ker je pri ekstremno dobrih skupinah (proizvodnja je že sama na sebi dobra) ali pri ekstremno slabi kvaliteti proizvodnje (po planu prevzema je veliko skupin kontrolirano v celoti, slabi artikli pa zamenjani z dobrimi) poprečen odstotek izmeta po opravljeni kontroli nizek, je pri neki srednji kvaliteti ta odstotek maksimalen. Kriterij za določitev plana je tudi sprejemljiva kvaliteta, to je kvaliteta, ki jo z majhno verjetnostjo zavrnamo, indiferentna kvaliteta (to je kvaliteta, katero zavrnamo z verjetnostjo 0.50) in nesprejemljiva kvaliteta (to

je kvaliteta, katero z veliko verjetnostjo zavračamo).

13.12 E nojni, dvojni, trojni, sekven-
cialni plani. Pri dani velikosti kontrolira-
nih skupin in poprečnem izmetu po opravljeni kontroli pri zadost-
ni velikosti vzorca najdemo celo število C_1 , ki je tako, da sku-
pino sprejmemo, če je število neustreznih artiklov manjše ali ena-
ko C_1 , in zavrremo, če je število neustreznih artiklov večje kot
je C_1 . Tak plan imenujemo enojni plan.

Pri velikih razlikah med stvarno in hipotetično kvaliteto odkri-
jemo razlike že z majhnimi vzorci. Zato se včasih obnese dvojni
plan. Po tem planu najprej izberemo vzorec z n_1 enotami. Če je
število neustreznih artiklov manjše ali enako C_1 (ki je s planom
določen), skupino sprejmemo. Če je število neustreznih artiklov
enako ali večje kot C_2 skupino zavrremo. Če pa je število neustrez-
nih artiklov večje kot C_1 in manjše kot C_2 , izberemo dopolnilni
vzorec z n_2 enotami. Ta vzorec je skupno s prvim vzorcem skupno
 n_1+n_2 enotami osnova za zaključek kot pri enojnem planu. Če je
število neustreznih artiklov v skupnem vzorcu enako ali manjše
kot C_1 , skupino sprejmemo, v nasprotnem primeru pa jo zavrremo.
Če pričakujemo, da so med skupinami velike razlike, je dvojni
plan bolj ekonomičen kot enojni, ker slabe in dobre skupine opre-
delimo v ustrezno grupo že pri prvem vzorcu. Podobno sestavimo
trojni plan. Pri njem pridemo do končne odločitve pri nekaterih
skupinah šele s tretjim vzorcem. Pri tem planu prvi vzorec z n_1
enotami povečamo na skupen vzorec z n_1+n_2 enotami, tega pa s
tretjim vzorcem na vzorec z $n_1+n_2+n_3$ enotami, če ne dosežemo že
pri nižjih fazah odločitve, da skupino sprejmemo ali zavrremo.

Razširitev ideje večfaznega vzorca je sekvencialni plan, pri katerem večamo preskusni vzorec po en ali za manjše število artiklov, dokler ne uspemo, da skupino zavrnamo ali sprejmemo. Po določenem številu povečevanj preskusnega vzorca pridemo do cilja. Do končne odločitve pridemo tam prej, čim večje so razlike med pričakovanim in stvarnim odstotkom izmeta. Sekvencialni plan je bolj zamotan kot navaden ali dvojen plan, ima pa to dobro lastnost, da dovede do rezultata v poprečju z najmanjšim potrebnim številom preskusov. Zato ga uporabljamo predvsem v primerih, v katerih je preskus posameznih artiklov drag.

13.13 Za primer vzemimo tabelo iz knjige: Freeman, Friedman, Mosteller, Wallis: Sampling Inspection. Iz priročnika je vzeta tabela za kontrolo skupin s 500-800 enotami za primer, da pričakujemo poprečen odstotek neustreznih artiklov po kontroli od 1,2% do 2,2%, zgornjo limito poprečja neustreznih artiklov po kontroli pa 2,5% do 3,5%.

Tabela 13.2 Plan kontrole skupin s 500 do 800 enotami s povprečnim odstotkom neustreznih artiklov po kontroli 1,2% do 2,2% in zgornjo limito povprečja neustreznih artiklov 2,5% do 3,5%

Tip vzorca	Vzorec	Velikost vzorca		C_1	C_2
		Posameznega	kumulativnega		
Enojni	prvi	40	40	2	3
Dvojni	prvi	25	25	1	4
	drugi	50	75	3	4
Sekvencialni	prvi	10	10	+	2
	drugi	10	20	0	3
	tretji	10	30	1	3
	četrti	10	40	1	4
	peti	10	50	2	4
	šesti	10	60	2	4
	sedmi	10	70	4	5

Skupino sprejmemo, če je število neustreznih artiklov v vzorcu $x \leq C_1$ in zavrnemo, če je $x \geq C_2$. Vzorec nadaljujemo, če je $C_1 < x < C_2$. + pomeni, da skupine ne moremo sprejeti pri prvem vzorcu.

Če npr. iz skupine s 500 enotami po dvojnem planu izberemo $n_1 = 25$ artiklov in med njimi najdemo 3 neustrezne, moramo vzorec glede na tabelo povečati na 75, ker je $1 < 3 < 4$. Če najdemo v skupnem vzorcu $n_1 + n_2 = 75$ 7 neustreznih artiklov, skupino zavrnemo. Podobno je s sekvencialnim planom, le da more ineti

14. PROUČEVANJE DINAMIKE POJAVOV

14.1 O s n o v e . Množični pojavi v času niso nespremenljivi, ampak se pod vplivom najrazličnejših faktorjev spreminjajo. Tako se s časom spreminja lesna masa v določenem sestoju, izvoz lesnih izdelkov, investicije v gozdarstvo itd. Za analizo množičnih pojavov je zato še posebej važno proučevanje variacije oziroma spremenljivosti pojavov v odvisnosti od časa - proučevanje dinamike pojavov. Proučevanje dinamike pojavov je važno pri iskanju zakonitosti razvoja. Poznavanje teh zakonitosti ima velik pomen pri vođenju gospodarstva. Če jih poznamo, moremo z določeno stopnjo verjetnosti sklepati na bodočnost in napovedovati njihov nadaljnji razvoj, z določenimi ukrepi pa vplivati na bodoči potek pojavov.

Slike o dinamiki pojavov dobimo s časovnimi vrstami. Časovna vrsta je niz istovrstnih podatkov, od katerih se pri intervalnih časovnih vrstah vsak člen nanaša na - običajno enake - razmake, pri momentnih časovnih vrstah pa na določene - običajno enako oddaljene - momente (pri momentih časovnih vrstah). Primer za intervalno

časovno vrsto je npr. posekana lesna masa za določeno drevesno vrsto v Sloveniji po letih. Primer za momentno časovno vrsto pa je število zaposlenih v podjetju N. na koncu vsakega meseca.

14.2 Nazorno sliko o dinamiki pojava dobimo z grafičnim prikazom, pri katerem je ena os - običajno abscisna - čas.

Za prikazovanje časovnih vrst je posebej prikladen pollogaritemski grafikon, v katerem je skala za podatke, ki jih prikazujemo, logaritemska. Na logaritemski skali so vrednosti v razmerju z logaritmi vrednosti. Logaritemske skale imajo pred drugimi načini prikazovanja dinamike pojavov veliko prednosti. Iz znanih lastnosti logaritmov so v logaritemskem grafikonu vidni relativni odnosi med podatki. Ti so bolj ilustrativni in tudi pomembnejši za proučitev pojava kot pa absolutni podatki. Razen tega pa moremo na istem logaritemskem grafikonu prikazati raznovrstne pojave, medtem ko na običajnem linearnem grafikonu na istem grafikonu prikazujemo le istovrstne pojave.

Na grafikonu 14.1 je na pollogaritemskem grafikonu prikazanih šest za ekonomiko gozdarstva pomembnih časovnih vrst: število zaposlenih, vrednost investicij, narodni dohodek, indeks eksploatacije gozda, vrednost izvoza in vrednost uvoza. Številčni podatki za navedene pojave so dani v tabeli časovnih vrst 13.1.

Z logaritemskega grafikona razen splošnega vtisa o razvoju navedenih podatkov razberemo še najrazličnejše relativne odnose.

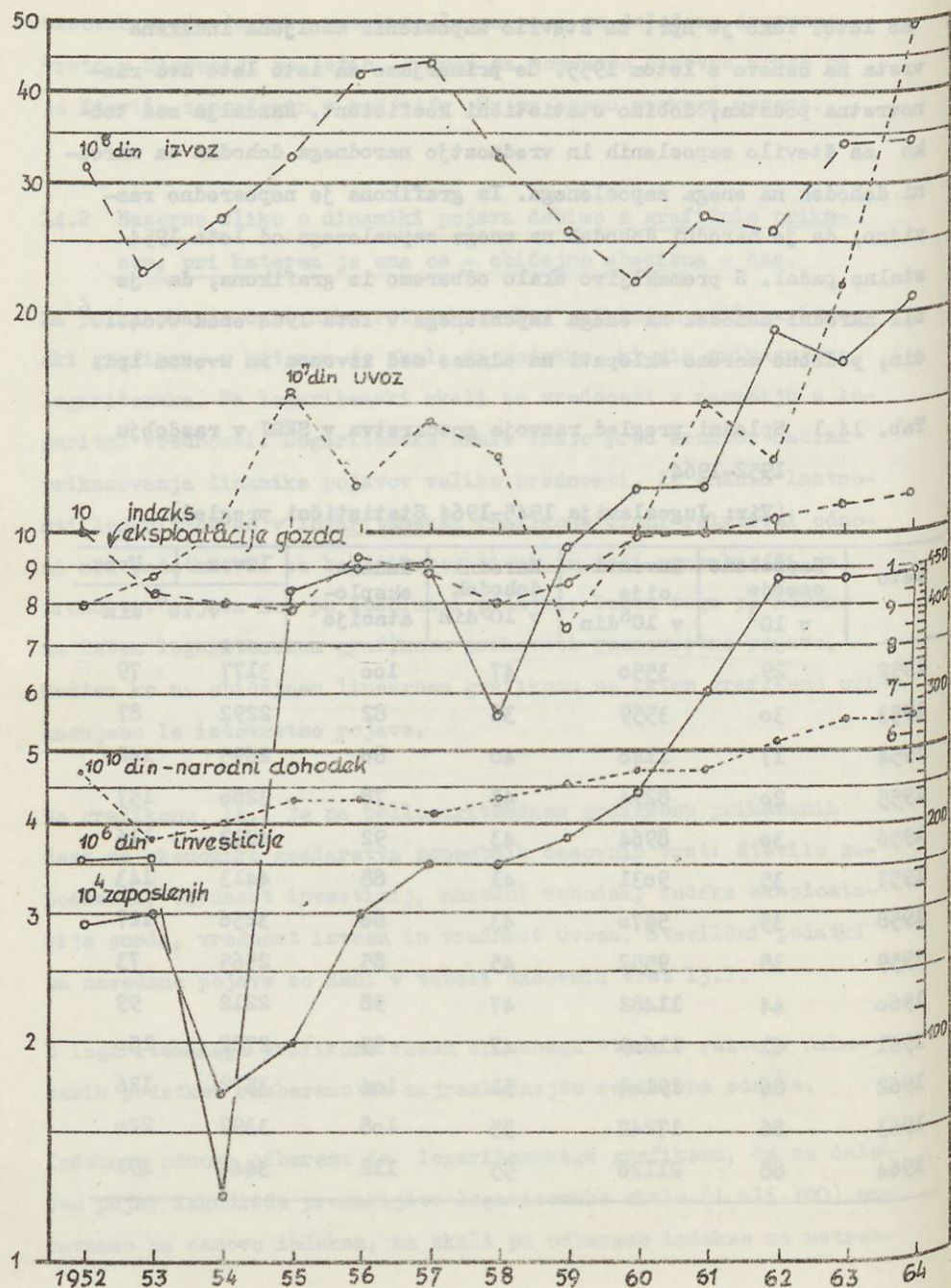
Indeksne odnose odberemo iz logaritemskega grafikona, če za določen pojav izhodišče premakljive logaritemske skale (1 ali 100) naravnamo na osnovo indeksa, na skali pa odberemo indekse za ustrez-

no leto. Tako je npr. za število zaposlenih dobljena indeksna vrsta na osnovo z letom 1955. Če primerjamo za isto leto dva raznovrstna podatka, dobimo statistični koeficient. Razdalja med točko za število zaposlenih in vrednostjo narodnega dohodka da narodni dohodek na enega zaposlenega. Iz grafikona je neposredno razvidno, da je narodni dohodek na enega zaposlenega od leta 1954 stalno padal. S premakljivo skalo odberemo iz grafikona, da je bil narodni dohodek na enega zaposlenega v letu 1964 enak $0.64 \cdot 10^6$ din; podobno moremo sklepati na odnose med izvozom in uvozom ipd.

Tab. 14.1 Splošni pregled razvoja gozdarstva v SFRJ v razdobju 1952-1964

(Vir: Jugoslavija 1945-1964 Statistični pregled)

Leto	Zaposleno osebje v 10^3	Investicije v 10^6 din	Narodni dohodek v 10^9 din	Indeks eksploatacije	Izvoz	Uvoz
					v 10^6 din	
1952	29	3550	47	100	3177	79
1953	30	3559	38	82	2292	87
1954	17	1140	40	80	2695	102
1955	20	8294	43	78	3280	157
1956	30	8964	43	92	4232	116
1957	35	9031	41	88	4413	143
1958	35	5570	43	80	3256	127
1959	38	9552	45	85	2565	73
1960	44	11482	47	98	2212	99
1961	61	11609	47	99	2722	150
1962	86	19104	51	104	3572	126
1963	86	17242	55	108	3397	220
1964	88	21126	55	112	3444	491

14.1 Splošni pregled gozdarstva v razdobju
1952-1964

Medtem ko dobimo linearen potek pojava na navadnem grafikonu, če se pojav od leta do leta spremeni za enako količino, dobimo na logaritemskem grafikonu premico, če so relativni odnosi (ali konkretneje verižni indeksi) od leta do leta enaki, če torej pojav poteka v eksponentni funkciji.

A n a l i z a d i n a m i k e p o j a v o v

14.3 Analiziranje dinamike pojavov je lahko najrazličnejše vrste.

Z indeksnimi vrstami podatkov, vse proučevane pojave reduciramo na neimenovana števila, ki so med seboj primerljiva, tako da izračunamo indeksne vrste s stalno - za vse pojave isto - bazo.

Razlike med dvema zaporednima členoma dajo vpogled v absolutno spreminjanje pojava, vrsta koeficientov dinamike pa vpogled v relativno spreminjanje pojava.

14.4 Časovno vrsto smatramo kot sumarni prikaz dinamičnega vpliva vseh faktorjev, ki vplivajo na proučevani pojav. Iz tega sumarnega prikaza je nemogoče, razen v izjemnih primerih, izluščiti, kakolik je vpliv posameznega faktorja. Vse faktorje pa moremo glede na učinek združiti v nekaj skupin.

Delovanje določenih faktorjev ima za rezultat, da ima pojav neko osnovno smer razvoja, ki je značilna za razvoj pojava. V primeru, da ne bi bilo drugih faktorjev, ki bi vplivali na pojav, bi se pojav razvijal v določeni osnovni smeri. To osnovno smer razvoja imenujemo t r e n d.

Druga skupina faktorjev je takega značaja, da se njihov učinek v določenem zaključnem razdobju periodično ponavlja. Tako npr. zaradi p e r i o d i č n i h v p l i v o v posak po dnevih kaže določene zakonitosti, ki se od tedna do tedna ponavljajo. Zelo pomemben periodičen vpliv je s e z o n s k i v p l i v. Za sezonske vplive je karakteristično, da se ponavljajo periodično vsako

leto. V veliki meri, vendar ne izključno, so odvisni od periodične narave klimatskih faktorjev.

V ekonomskih pojavih na daljša razdobja opazujemo cikličnost na njih, ki so periodičnim nihanjem zelo podobna, vendar imajo manj izrazito zakonitost ponavljanja. Tako so dolžine kot tudi oblike ciklov v dinamiki določenega pojava spremenljive.

Razen faktorjev, ki jih združujemo po efektu v zgornje tri skupine, pa v časovnem razvoju pojavov nastopajo vplivi, za katere ne moremo opazovati nekih značilnih zakonitosti pojavljanja kot pri zgornjih treh. Irregularni vplivi, kakor imenujemo faktorje te vrste, imajo za rezultat, da se pojav, ki je dan z zakonitostmi vplivanja faktorjev, ki smo jih združili v zgornje tri vrste, odklanja navzgor ali navzdol. Medtem ko se enkratni irregularni vplivi pojavijo nepričakovano in je tudi čas njihovega delovanja nedoločen, čeprav je običajno kratkotrajen, irregularne vplive, ki so stalno navzoči, združujemo v skupino slučajnostnih vplivov. Slučajnostni vplivi delujejo stalno, vendar z vnaprej nedoločljivim efektom.

S statistično analizo je možno statistično vrsto, ki je sumaren rezultat delovanja vseh faktorjev, razstaviti glede na zgornje skupine faktorjev. V našem okviru se bomo omejili le na določevanje trenda in periodične oziroma v ožjem smislu sezone komponente.

Trend

14.5. Trend proučujemo, da spoznamo smer razvoja določenega pojava, služi pa tudi kot osnova za napovedovanje pojavov v bodočnost. Razen tega je poznavanje trenda osnova za proučevanje drugih komponent. Če namreč trend poznamo, ga moramo na ustrezen način iz osnovne časovne vrste odstraniti, kar olajša analizo drugih komponent. Proučevanje trenda ima več tehničnih in vsebinskih stičnih točk z določanjem regresijskih krivulj, ki dajo splošno zakonitost odvisnosti med dvema pojavoma. Ie da je pri trendu neodvisna spremenljivka oziroma znak po pravilu čas. Eden izmed primerov določitve regresijske krivulje, ki je že na meji proučevanja časovnih vrst in določanja trenda, je prilagoditev Gompertzove krivulja višinam bukve po starosti v odstavku 8.34. Starost in čas sta dejansko sinonima.

Regresijske krivulje so najrazličnejše funkcije. Tudi trend oziroma osnovna smer razvoja sledi najrazličnejšim zakonitostim, ki so izražene z različnimi funkcijami. Na splošno kot funkcije trenda uporabljamo vse funkcije, ki smo jih nakazali pri proučevanju regresijskih krivulj. Tudi metode določanja funkcij trenda se v veliki meri skladajo z metodami določanja regresijskih funkcij. Pri določanju trenda moremo uporabljati m e t o d o d r s e č i h s r e d i n. Zelo pogosta je tudi m e t o d a d e l n i h v s o t, posebno takrat, kadar funkcije trenda ne moremo prevesti v obliko, za katero bi mogli brez posebnih težav uporabiti metodo najmanjših kvadratov. M e t o d a n a j m a n j š i h k v a d r a t o v je vezana teoretično na (pogoj, da razen faktorjev osnovne smeri delujejo na pojav le slučajnostni vplivi). Čeprav pri časovnih vrstah običajno nastopajo še vplivi, ki niso slučaj-

nostni, je vendar metoda najmanjših kvadratov standardna za določanje trenda. Zelo pogost primer je, da skušamo pojasniti splošno smer razvoja s funkcijo, ki je dana s polinomi celih potenc za neodvisno spremenljivko x - čas.

$$f(T) = a + bx$$

$$f(T) = a + bx + cx^2$$

$$f(T) = a + bx + cx^2 + dx^3 + \dots \quad (14.1)$$

V prvem primeru je transformiran trend premica. Če je $F(T) = T$, je funkcija trenda premica, če je $F(T) = \log T$, je trend eksponent, če je $F(T) = 1/T$, pa je osnovna smer razvoja opisana s hiperbolo ipd.

Nadaljnje funkcije so naravna razširitev na parabolo druge, tretje oziroma poljubne stopnje. Vendar polinomi s prevelikim številom parametrov ne opisujejo osnovne smeri razvoja. Take funkcije se s privzemanjem večjega števila parametrov sicer bolj in bolj prilagajajo osnovnim podatkom, vendar čedalje manj opisujejo osnovno smer razvoja, ker je v njih vedno večji del drugih vplivov.

Po metodi najmanjših kvadratov smatramo kot trend ono funkcijo določenega tipa, za katero vrednosti parametrov zadoščajo pogoju

$$\sum [f(Y) - f(T)]^2 = \min,$$

npr. za parabolo druge stopnje

$$\sum [f(Y) - a - bx - cx^2] = \min$$

14.6. Določanje trenda z ortogonalnimi polinomi binomskih funkcij.

Če imamo vrednosti Y dane za aritmetično zaporedje x , za določitev polinoma trenda s pridom uporabimo metodo ortogonalnih binomskih

funkcij. Ker so časovne vrste po pravilu iz opisanih vzrokov take, da se njeni podatki nanašajo na enake sukcesivne razmake ali momente, po tej metodi določimo trend po naslednjih stopnjah.

1) Iz osnovne časovne vrste Y ali iz transformirane časovne vrste $f(Y)$ izračunamo prvo kumulativo in vsoto prve kumulative S_1 , če gre za tip funkcije $f(T) = a + bx$. Prvo kumulativo, drugo kumulativo in vsoto druge kumulative S_2 izračunamo, če gre za tip funkcije $f(T) = a + bx + cx^2$, prvo, drugo, tretjo kumulativo in vsoto tretje kumulative S_3 pa, če gre za tip funkcije $f(T) = a + bx + cx^2 + dx^3$. Tako imamo tipu krivulje ustrezno število vsot kumulativ S_0, S_1, S_2 in S_3 .

2) V tabeli 14.2. so podane število členov N ustrezne matrike konstant c_{ij} in C_j za polinome do tretje stopnje. Parametre A_j ortogonalnih polinomov dobimo po splošnem obrazcu:

$$A_j = (-1)^j \frac{\sum_{i=0}^j c_{ij} S_i}{C_j} \quad \sum_{i=0}^j C_{ij} S_i = P_j$$

ali v posebnem:

$$A_0 = \frac{c_{00} S_0}{C_0}$$

$$A_1 = - \frac{c_{10} S_0 + c_{11} S_1}{C_1}$$

$$A_2 = \frac{c_{02} S_0 + c_{12} S_1 + c_{22} S_2}{C_2} \quad (14.2)$$

$$A_3 = - \frac{c_{03} S_0 + c_{13} S_1 + c_{23} S_2 + c_{33} S_3}{C_3}$$

Prilagojene funkcije imajo obliko

$$T_1 = A_0 + A_1 X_1$$

$$T_2 = A_0 + A_1 X_1 + A_2 X_2$$

$$T_3 = A_0 + A_1 X_1 + A_2 X_2 + A_3 X_3$$

(14.3)

pri čemer so: T_1, T_2, T_3 = trendi prve, druge, tretje stopnje,
 A_0, A_1, A_2, A_3 = parametri iz 13.2: X_1, X_2, X_3 ortogonalni polinomi.

3) Prilagojeni polinomi določene stopnje, pisani z binomskimi funkcijami

$$T_1 = a_{10} + a_{11} \binom{x}{1}$$

$$T_2 = a_{20} + a_{21} \binom{x}{1} + a_{22} \binom{x}{2}$$

(14.4)

$$T_3 = a_{30} + a_{31} \binom{x}{1} + a_{32} \binom{x}{2} + a_{33} \binom{x}{3}$$

imajo izhodišče v prvem členu časovne vrste. Parametre a_{ij} dobimo iz c_{ij} in A_j po obrazcih:

(14.5)

$$a_{00} = c_{00} A_0 \quad \left| \begin{array}{l} a_{10} = a_{00} + c_{01} A_1 \\ a_{11} = c_{11} A_1 \end{array} \right| \quad \left| \begin{array}{l} a_{20} = a_{10} + c_{02} A_2 \\ a_{21} = a_{11} + c_{12} A_2 \\ a_{22} = c_{22} A_2 \end{array} \right| \quad \left| \begin{array}{l} a_{30} = a_{20} + c_{03} A_3 \\ a_{31} = a_{21} + c_{13} A_3 \\ a_{32} = a_{22} + c_{23} A_3 \\ a_{33} = c_{33} A_3 \end{array} \right|$$

V vodoravni smeri je razvidno, kako s kumuliranjem produktov $c_{ij} A_j$ dobimo postopoma parameter a_{ij} . V shemi 14.5 je v prvem stolpcu parameter za nivo, v drugem stolpcu parametra za premico, v tretjem parametri za parabolo druge stopnje in v četrtem parametri za parabolo tretje stopnje.

prilagojenih vrst

449

1				<u>:7</u>	1				<u>:27</u>	1				<u>:27</u>
-3	1			:28	-8	1			:408	-13	1			:1638
5	-5	2		:84	40	-15	2		:7752	325	-75	6		:712530
-1	2	-2	1	:6	-28	21	-7	1	:3876	-130	60	-12	1	:101790
1				<u>:8</u>	1				<u>:18</u>	1				<u>:28</u>
-7	2			:168	-17	2			:1938	-27	2			:7308
7	-6	2		:168	68	-24	3		:23256	117	-26	2		:95004
-7	12	-10	4	:264	-68	48	-15	2	:23256	-585	260	-50	4	:2103660
1				<u>:9</u>	1				<u>:19</u>	1				<u>:29</u>
-4	1			:60	-9	1			:570	-14	1			:2030
28	-21	6		:2772	51	-17	2		:13566	126	-27	2		:113274
-14	21	-15	5	:990	-204	136	-40	5	:213180	-819	351	-65	5	:4207320
1				<u>:10</u>	1				<u>:20</u>	1				<u>:30</u>
-9	2			:330	-19	2			:2660	-29	2			:8990
6	-4	1		:132	57	-18	2		:17556	203	-42	3		:303064
-42	56	-35	10	:8580	-969	612	-170	20	:4903140	-1827	-756	-135	10	:21360240

4) Vrsto trenda T oziroma funkcije $F(T)$ dobimo iz dobljenih parametrov s postopnim kumuliranjem.

Za premico dobimo ustrezno vrsto z enkratnim kumuliranjem parametrov a_{11} in a_{10} po obrazcih

$$\begin{aligned} a_{11} &= \Delta T(0); \quad a_{10} = T(0); \\ T(x+1) &= T(x) + a_{11} \end{aligned} \quad (14.6)$$

za parabolo druge stopnje z dvakratnim kumuliranjem parametrov

a_{22} , a_{21} in a_{20} .

Ker je

$$a_{22} = \Delta^2 T(0); \quad a_{21} = \Delta T(0); \quad a_{20} = T(0),$$

velja za parabolo druge stopnje (14.7)

$$\Delta^2 T(x) = a_{22}; \quad \Delta T(x+1) = \Delta T(x) + a_{22}; \quad T(x+1) = T(x) + \Delta T(x)$$

Analogno velja za parabolo tretje stopnje

$$a_{33} = \Delta^3 T(0); \quad a_{32} = \Delta^2 T(0); \quad a_{31} = \Delta T(0); \quad a_{30} = T(0) \quad (14.8)$$

$$\Delta^3 T(x) = a_{33}; \quad \Delta^2 T(x+1) = \Delta^2 T(x) + a_{33}; \quad \Delta T(x+1) = \Delta T(x) + \Delta^2 T(x); \quad T(x+1) = T(x) + \Delta T(x)$$

Vsota kvadratov odklonov stvarnih vrednosti od prilagojenih vrednosti je

$$\sum [f(Y) - f(T)]^2 = \sum f(Y) - \frac{P_0^2}{C_0} - \frac{P_1^2}{C_1} - \frac{P_2^2}{C_2} - \frac{P_3^2}{C_3} \quad (14.9)$$

pri čemer je: P_1^2/C_1 = prispevek linearne komponente,

P_2^2/C_2 = prispevek kvadratične komponente,

P_3^2/C_3 = prispevek kubične komponente.

k dinamiki pojava.

Če prilagajamo premico, odštejemo od $\sum f(y)^2 - P_0^2/C_0$ samo člen

P_1^2/C_1 , pri paraboli druge stopnje še P_2^2/C_2 , pri paraboli tretje stopnje pa še P_3^2/C_3 .

14.7 Za primer prilagoditve trenda po zgornji metodi vzemimo časovno vrsto narodnega dohodka iz gozdarstva v SFRJ v razdobju 1953-1965. Grafična analiza osnovnih podatkov je nakazala, da trend opiše parabola druge stopnje.

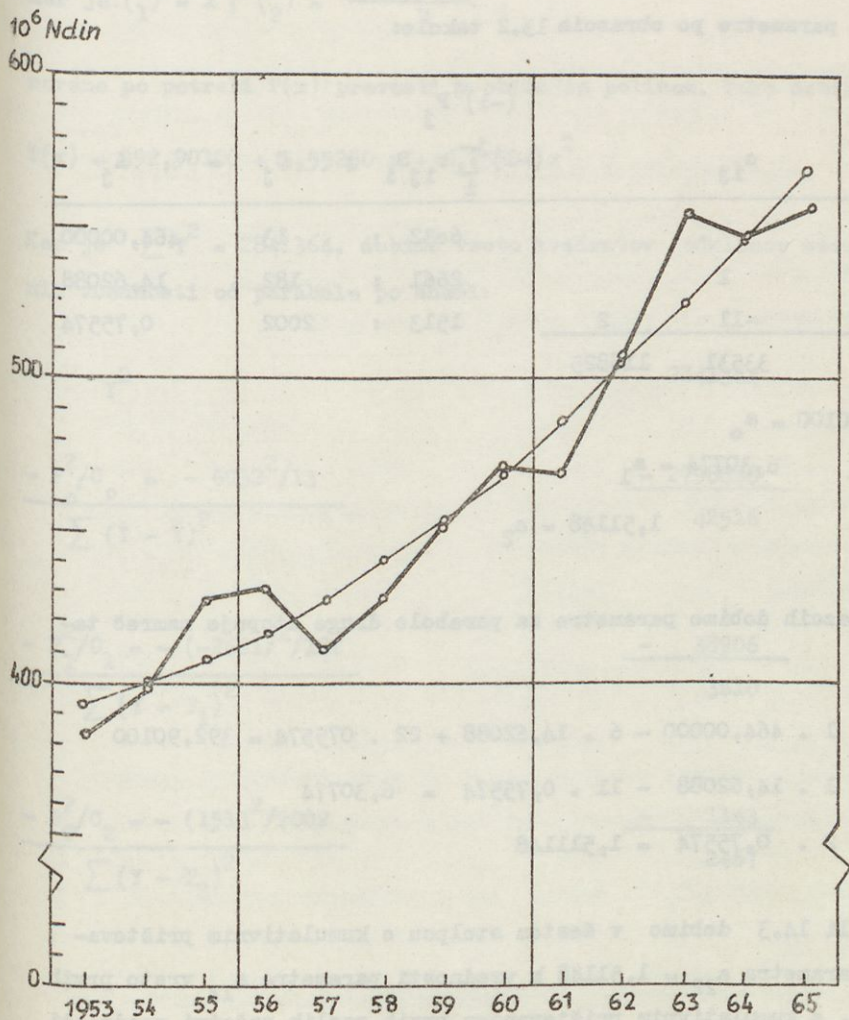
Tab. 14.3 Narodni dohodek iz gozdarstva v SFRJ v razdobju 1953-1965 (v 10^6 N din po cenah 1960)

	x	Y	kum ¹ Y	kum ² Y	$\Delta T(x)$	T(x)
1	2	3	4	5	6	7
1953	0	384	o	o	6,30774	392,9
1954	1	398	384	o	7,81922	399,2
1955	2	427	782	384	9,33070	407,0
1956	3	431	1209	1166	10,84218	416,4
1957	4	411	1640	2375	12,35366	427,2
1958	5	428	2051	4015	13,86514	439,6
1959	6	451	2479	6066	15,37662	453,4
1960	7	471	2930	8545	16,88810	468,8
1961	8	469	3401	11475	18,39958	485,7
1962	9	507	3870	14876	19,91106	504,1
1963	10	554	4377	18746	21,42254	524,0
1964	11	546	4931	23123	22,93402	545,4
1965	12	555	<u>5477</u>	<u>28054</u>	24,44550	568,4

$$S_0 = 6032$$

$$33531 = S_1$$

$$118825 = S_2$$

Sl. 14.2 Trend narodnega dohodka iz gozdarstva
v SFRJ v razdobju 1953-1965

V tabeli so v tretjem stolpcu osnovni podatki, v četrtem prva, v petem pa druga kumulativa. Razen zadnjih členov prve in druge kumulative, ki so S_0 in S_1 , je izračunana tudi vsota druge kumulative S_2 . V tej vsoti ni vključen S_1 , ker njegova vrednost leži pod črto. Če iz tabele matrik vzamemo podatke za $N = 13$, izračunamo parametre po obrazcih 13.2 takole:

			$(-1)^j P_j$		
a_{ij}			$(-1)^j \sum_{i=1}^j a_{ij} S_i$		
			$C_j = A_j$		
1			6032	13	464,00000
-6	1		2661	182	14,62088
22	-11	2	1513	2002	0,75574
S_1	6032	33531	118825		
$a_1 \cdot 392,90100 = a_0$					
$6,30774 = a_1$					
$1,51148 = a_2$					

Po obrazcih dobimo parametre za parabolo druge stopnje namreč takole:

$$a_0 = 1 \cdot 464,00000 - 6 \cdot 14,62088 + 22 \cdot 0,75574 = 392,90100$$

$$a_1 = 1 \cdot 14,62088 - 11 \cdot 0,75574 = 6,30774$$

$$a_2 = 2 \cdot 0,75574 = 1,51148$$

V tabeli 14.3 dobimo v šestem stolpcu s kumulativnim prištevanjem parametra $a_{22} = 1,51148$ k vrednosti parametra a_{12} vrsto prvih razlik, s kumulativnim prištevanjem prvih razlik začetni vrednosti za trend $a_0 = 392,90100$ pa vrsto trenda, katere členi so bili spro-

ti zaokroženi na eno decimalno mesto (stolpec 7).

Funkcija trenda, pisana z binomskimi funkcijami $\binom{x}{1}$ je

$$T(x) = 392,90100 + 6,30774 \cdot \binom{x}{1} + 1,51148 \cdot \binom{x}{2}.$$

$$\text{Ker je: } \binom{x}{1} = x; \quad \binom{x}{2} = \frac{x(x-1)}{2},$$

moramo po potrebi $T(x)$ prevesti v običajen polinom. Tako dobimo:

$$T(x) = 392,90100 + 5,55250 x + 0,75524 x^2$$

Ker je $\sum Y^2 = 2841364$, dobimo vsoto kvadratov odklonov stvarnih vrednosti od parabole po shemi:

$\sum Y^2$	2841364
$-\frac{P_0^2}{C_0} = -6032^2/13$	- 2798848
$\sum (Y - \bar{Y})^2$	42516
$-\frac{P_1^2}{C_1} = -(-2661)^2/182$	- 38906
$\sum (Y - T_1)^2$	3610
$-\frac{P_2^2}{C_2} = -(1513)^2/2002$	- 1143
$\sum (Y - T_2)^2$	2467

14.8 E k s p o n e n t e n t r e n d . Pogosto je smer časovnega razvoja taka, da je koeficient dinamike konstanten. Za take primere opišemo smer razvoja z eksponentno funkcijo.

$$T(x) = a \cdot b^x \quad (14.10)$$

Koeficient dinamike za eksponentno funkcijo je namreč

$$K_x = T(x)/T(x-1) = a \cdot b^x / a \cdot b^{x-1} = b \quad (14.11)$$

enak parametru b iz eksponentne funkcije. Parameter a pa je za eksponenten trend enak vrednosti trenda za $x = 0$

$$T(0) = a \quad (14.12)$$

Eksponentno funkcijo privedemo v funkcijo, za katero moremo uporabiti metodo najmanjših kvadratov, z logaritmiranjem. Iz 14.10 namreč sledi

$$\log T = \log a + x \cdot \log b \quad (14.13)$$

Če se členi v časovni vrsti nanašajo na ekvidistantne razmake, eksponentni trend določimo po naslednjih stopnjah:

- a) Osnovne podatke Y_x iz časovne vrste prevedemo v logaritme $\log Y_x$
- b) Za časovno vrsto $\log Y_x$ po metodi ortogonalnih binomskih funkcij (odstavek 14.6 in tabela 14.2) poiščemo linearen

trend $\log T = A + Bx$ in vrsto $\log T_x$. Z antilogaritmiranjem parametrov A in B dobimo parametra a in b oziroma funkcije trenda $T(x) = a \cdot b^x$, z antilogaritmiranjem členov v vrsti $\log T_x$ pa vrsto trenda T_x .

14.9 Za primer vzemimo časovno vrsto proizvodnje celuloznega lesa (izvoz na glavna skladišča) v SFRJ v razdobju 1952-1966.

Grafični preskus na pollogaritmskem grafikonu je namreč nakazal, da je smer razvoja eksponentna funkcija.

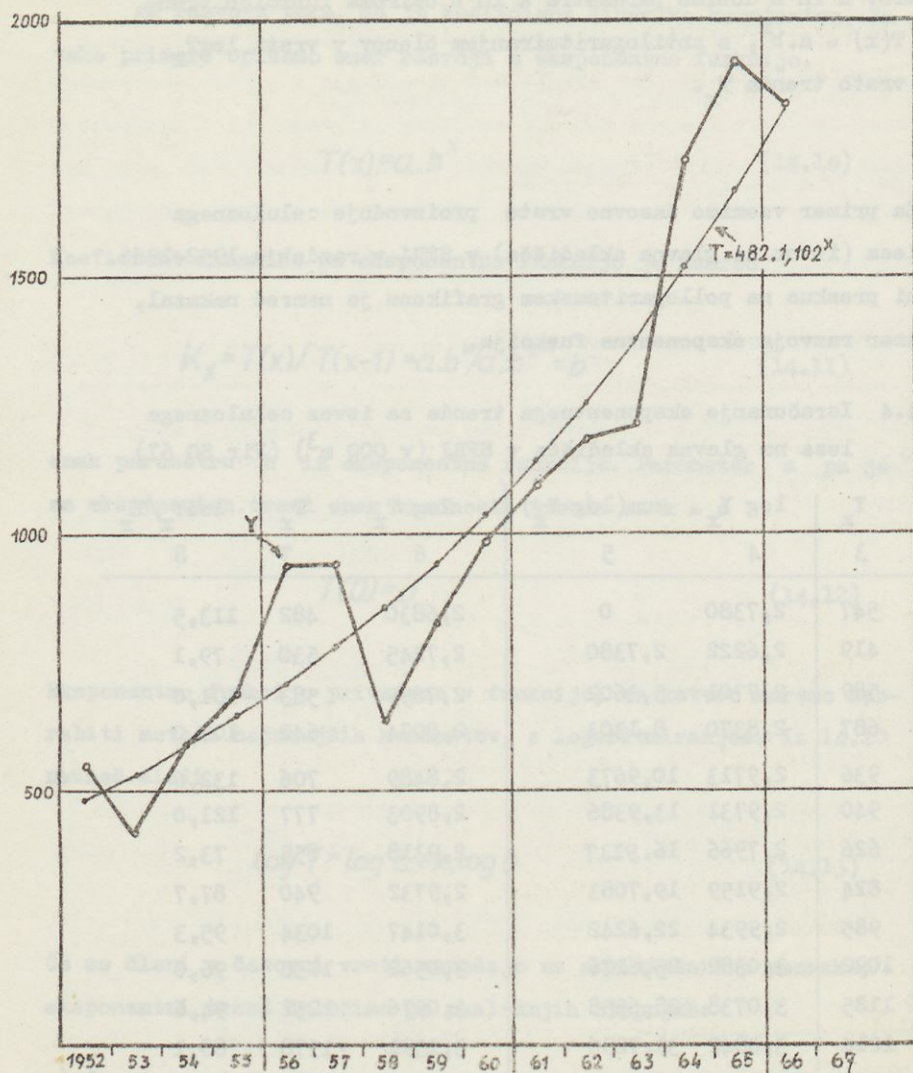
Tab. 14.4 Izračunanje eksponentnega trenda za izvoz celuloznega lesa na glavna skladišča v SFRJ (v 000 m³) (Vir SG 67)

leto	x	Y_x	$\log Y_x$	kum($\log Y_x$)	$\log T_x$	T_x	$100Y_x/T_x$
1	2	3	4	5	6	7	8
1952	0	547	2,7380	0	2,6830	482	113,5
1953	1	419	2,6222	2,7380	2,7245	530	79,1
1954	2	589	2,7701	5,3602	2,7659	583	101,0
1955	3	687	2,8370	8,1303	2,8074	642	107,0
1956	4	936	2,9713	10,9673	2,8489	706	132,6
1957	5	940	2,9731	13,9386	2,8903	777	121,0
1958	6	626	2,7966	16,9117	2,9318	855	73,2
1959	7	824	2,9159	19,7083	2,9732	940	87,7
1960	8	985	2,9934	22,6242	3,0147	1034	95,3
1961	9	1092	3,0382	25,6176	3,0562	1138	96,0
1962	10	1185	3,0738	28,6558	3,0976	1252	94,6
1963	11	1214	3,0842	31,7296	3,1391	1378	88,1
1964	12	1728	3,2375	34,8138	3,1806	1516	114,0
1965	13	1917	3,2826	38,0513	3,2220	1667	115,0
1966	14	1840	3,2648	41,3339	3,2635	1834	100,3

$$41,5987 = S_0$$

$$2,7380 + 5,3602 \dots + 41,3339 = 300,5806 = S_1$$

000 m

Sl. 14.3. Eksponenten trend za izvoz celuloznega
lesa v SFRJ na glavna skladišča.

Ker je število členov $N = 15$, poiščemo v tabeli 14.2 koeficiente za linearen trend pri $N = 15$. Tako dobimo dalje

c_{ij}	$(-1)^i p_j$	C_j	A_j
1	44,5987 :	15	= 2,973247
-7	1 · 11,6103 :	280	= 0,041465

$$S_0 = 44,5987 \quad S_1 = 300,5806$$

$$a_0 = 2,682989 \quad a_1 = 0,041465$$

Parametre a_0 in a_1 dobimo iz A_0 in A_1 in c_{ij}

$$a_0 = 1 \cdot 2,973247 - 7 \cdot 0,041465 = 2,682989$$

$$a_1 = 1 \cdot 0,041465 = 0,041465$$

$$\text{Dalje je : } \log T(x) = a_0 + a_1 \left(\frac{x}{1}\right) = 2,682989 + 0,041465 \left(\frac{x}{1}\right)$$

Do vrste $\log T_x$ pridemo, če začetnemu členu $\log T_0$ postopoma prištevamo prvo diferenco $\Delta \log T = 0,041465$. V tabeli 14.4 je vrsta $\log T_x$ zaokrožena na štiri decimalke, z antilogaritmiranjem dobljena vrsta trenda T_x pa na cele.

Z antilogaritmiranjem parametrov dobimo eksponentno funkcijo trenda, pisano v eksplisitni obliki

$$T(x) = 482.1,102^x$$

Poprečni koeficient dinamike je $b = 1,102$, kar pomeni, da se je trend izvoza celuloznega lesa na glavna skladišča v razdobju

1952-1966 povečaval letno za 10,2%.

Slika 14.3 in v stolpcu 8 tabele 14.4 izračunani indeksi med stvarnimi podatki in vrednostmi trenda, kažejo na izrazita odklanjanja od trenda. Te odklone moremo šteti kot izraz cikličnih vplivov.

Funkcijo trenda moremo uporabiti tudi za ekstrapolacijo smeri razvoja za čas izven proučevanega razdobja. Jasno je, da take "napovedi" smeri razvoja veljajo le za kratkoročne ekstrapolacije, medtem ko je tvegano ekstrapolirati trend predaleč, ker se morejo v tem času iz katerihkoli vzrokov zakonitosti razvoja spremeniti in s tem tudi predpostavke, ki pogojujejo določen trend. V našem primeru je ekstrapolirana vrednost trenda v letu 1967 enaka

$$T(x=15) = 482.1,102^{15} = 2021$$

Do te vrednosti pridemo tudi tako, da vrednost trenda za leto 1966 pomnožimo s poprečnim koeficientom dinamike

$$T(x=15) = b \cdot T(x=14) = 1,102.1834 = 2021$$

Podobno je ekstrapoliran trend za leto 1968

$$T(x=16) = 2227$$

Proučevanje periodične komponente

14.10 V raziskovalne in operativne namene je zelo pomembno, da za določene pojave poznamo periodično komponento, ne glede na to, ali gre za dnevne, tedenske, mesečne ali letne periodičnosti.

Če poznamo periodično komponento, poznamo dogajanje, ki omogoča pravilno predvidevanje, planiranje in celo ukrepanje, da se periodična komponenta spremeni. Periodičnost v dinamiki je namreč v večini primerov škodljiva.

Metoda vsot

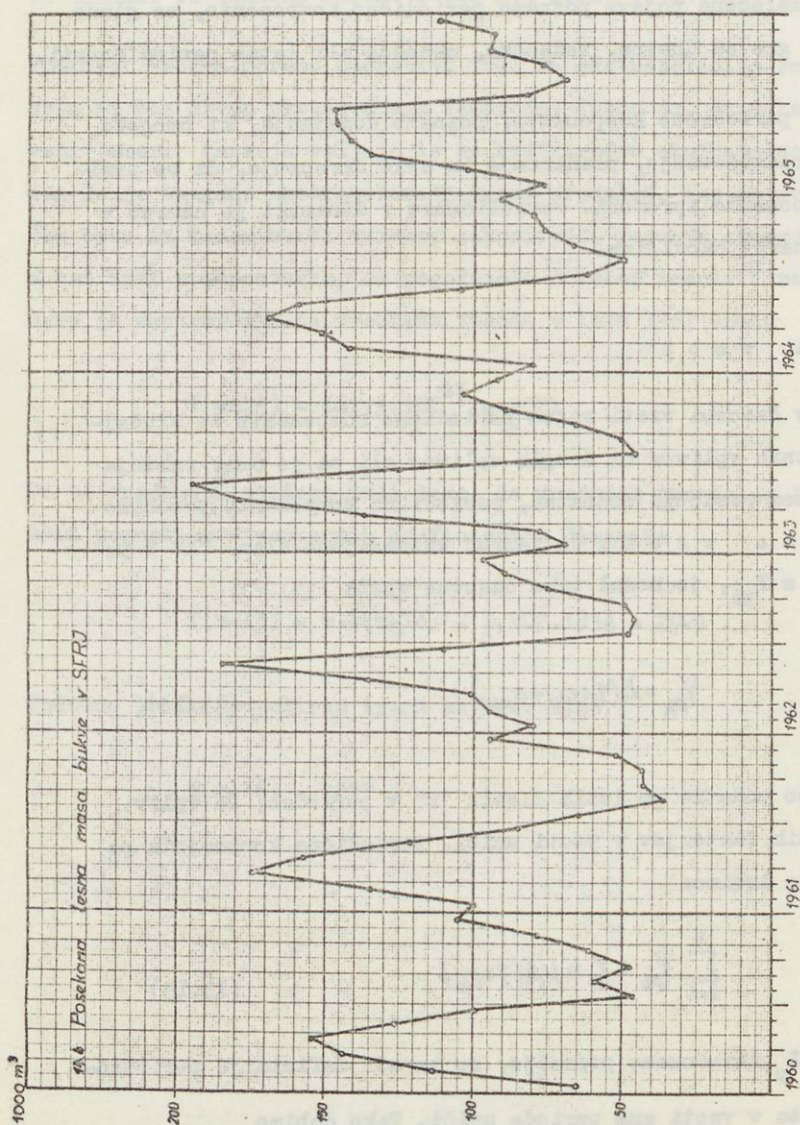
14.11 Če v časovni vrsti razen periodične komponente in slučajnostnih vplivov ni drugih vplivov ali pa je smer razvoja v proučevanem razdobju neznatna, periodično komponento proučimo z metodo vsot. Če namreč zaznamujemo člen "k" v periodi "p" z Y_{pk} , je model take časovne vrste

$$Y_{pk} = A(1 + p_p + a_{pk}) \quad (13.14)$$

Če seštejemo podatke po istih členih "k" v periodah, se vpliv slučajnostnih faktorjev v vsoti uniči, periodična komponenta pa ostane. Tako dobimo:

$$\sum_{k=1}^k Y_{pk} = Y_p = kA(1 + p_p) \quad (13.15)$$

Če iz vsot X_p izračunamo poprečje, se zaradi definicije periodična komponenta v vsoti ene periode uniči. Tako dobimo

14.4 Posekana lesna masa bukve v SFRJ v razdobju 1960-1965

$$\bar{Y} = \frac{1}{p} \sum Y_p = kA \quad (13.16)$$

Iz obrazcev 14.11 in 14.12 dobimo čisto periodično komponento, če Y_p delimo z $\bar{Y}$. Te kvociente običajno pomnožimo s 100, da dobimo periodično komponento, izraženo v indeksih.

$$P_p = 100(1 + p_p) = 100 Y_p / \bar{Y} \quad (14.17)$$

Metodo vsot uporabljamo predvsem za določanje periodične komponente za krajše periode, dneve, tedne ipd., ker v teh primerih tendenca razvoja ni izrazita in moremo predpostaviti, da je nebitvena. Za sezonsko komponento pa je ta metoda manj uporabna, ker v več letih, kolikor jih je potrebnih, da pride do izraza sezonska komponenta, smer razvoja le v izjemnih primerih ne pride do izraza.

14.12 Vendar bomo kljub temu, deloma v ilustracijo metode, deloma pa zaradi primerjave dobljenih rezultatov z drugimi metodami, ocenili sezonsko komponento za posek lesne mase bukke v SFRJ iz mesečnih podatkov v razdobju 1960-1965.

Iz mesečnih vsot najlažje dobimo sezonske indekse, če mesečne vsote Y_m pomnožimo z reducirnim faktorjem

$$R = 1200 / \sum Y_m = 1200 / 7065 = 0,16985$$

Za januar je sezonski indeks po metodi vsot $471,0,16985 = 80$. Ker so sezonski indeksi v vsakem primeru samo približek prave vrednosti, jih običajno zaokrožujemo na cele indekse ali kvečjemu na eno decimalko.

Tabela 14.5 Določanje sezone komponente za posekano lesno
maso bukve v 000 m³ III. faza v SFRJ
(Vir: Indeks Eksploatacija šuma)

leto mesec	1960	1961	1962	1963	1964	1965	$\bar{Y}_m$	sezonski indeks P_m
J	65	100	80	69	80	77	471	80
F	113	134	95	78	142	102	664	113
M	143	174	101	137	151	135	841	143
A	154	157	136	178	168	142	935	159
M	126	121	184	194	159	146	930	158
J	99	85	110	125	104	147	670	114
J	46	65	48	47	62	82	350	59
A	59	36	46	51	50	69	311	53
S	47	43	49	66	67	77	349	59
O	61	43	75	89	76	95	439	75
N	78	52	90	103	80	93	496	84
D	105	94	97	92	91	112	591	100
	1096	1104	1119	1229	1230	1277	7065	1200

Metoda korigiranih vsot

14.13 Če je v proučevani časovni vrsti smer razvoja (ta je samo trend ali skupen učinek trenda in cikla) eksponentna ali vsaj monotono naraščujoča ali padajoča (približno eksponentna), moremo sezone indese, dobljene po metodi vsot, korigirati in iz njih izločiti vpliv smeri razvoja.

Po metodi korigiranih vsot določimo sezone indese po naslednjem postopku.

Časovna vrsta Y_{lm} , ki jo proučujemo ima sodo $N = 2r$ ali liho $N = 2r + 1$ število zaključenih period, npr. let.

a) Razen mesečnih vsot $Y_m = \sum_{l=1}^L Y_{lm}$ za posamezne mesece izračunamo tudi letne vsote $Y_l = \sum_{m=1}^M Y_{lm}$

b) Iz prvih r letnih vsot izračunamo vsoto S_1 , iz zadnjih r letnih vsot pa vsoto S_2 . Opozoriti moramo, da pri lihem številu let ne upoštevamo člena za leto, ki je v sredini (Y_{r+1}), v vsotah.

c) Če je število proučevanih let sodo ($N = 2r$), ocenimo poprečni mesečni koeficient dinamike po obrazcu: $b = \sqrt[6N]{S_2/S_1}$, če pa je število let liho ($N = 2r + 1$), pa po obrazcu

$$b = \sqrt[6(N+1)]{S_2/S_1}$$

d) S kumulativnim množenjem iz b izračunamo geometrijsko zaporedje $1, b, b^2, b^3, b^4, b^5, b^6$. Do te vrste pridemo tudi z logaritmi,

ker moramo b itak izračunati z logaritmiranjem.

e) S potencami b^k korigiramo mesečne vsote tako, da za mesec julij postavimo vrednost 1, mesece od julija naprej pa delimo zapovrstjo s potencami od b , od julija nazaj pa množimo z istim zaporedjem od b . Tako dobimo korigirane vsote Y'_m .

f) Iz korigiranih vsot, iz katerih je izločen vpliv eksponentne smeri razvoja, dobimo vrsto korigiranih sezonskih indeksov podobno kot pri metodi vsot. Najprej izračunamo vsoto iz korigiranih vsot $Y' = \sum_m Y'_m$ iz te pa reducirni faktor $R = 1200/Y'$. Z njim pomnožimo po vrsto korigirane vsote Y'_m in dobimo korigirane sezonske indekse.

$$100(1+p_p) = R \cdot Y' \quad (14.18)$$

14.14. Za primer vzemimo iste podatke, za katere smo izračunali sezonske indekse po metodi vsot. Ker je smer razvoja v razdobju 1960-1965 naraščujoča (kot vidimo iz letnih vsot), je metoda upravičena, čeprav učinek korekture ne bo znaten, ker dinamika smeri razvoja ni preveč izrazita.

Sezonski indeksi, ki smo jih dobili po metodi reduciranih vsot, se v našem primeru ne razlikujejo močno od rezultatov, ki smo jih dobili po metodi vsot. To pa zato, ker smer razvoja ni preveč izrazita, saj gre na račun trenda, povprečno le 0,33% na mesec. V sliki 13.3 je nazorno prikazana serija sezonskih indeksov na dva načina: z linijskim in polarnim grafikonom.

Tab. 14.6 Izračunanje sezonskih indeksov po metodi korigiranih mesečnih vsot za posekano lesno maso bukve (v 000 m³ III. faza) v SFRJ (Vir: Indeks; Eksploatacija šuma)

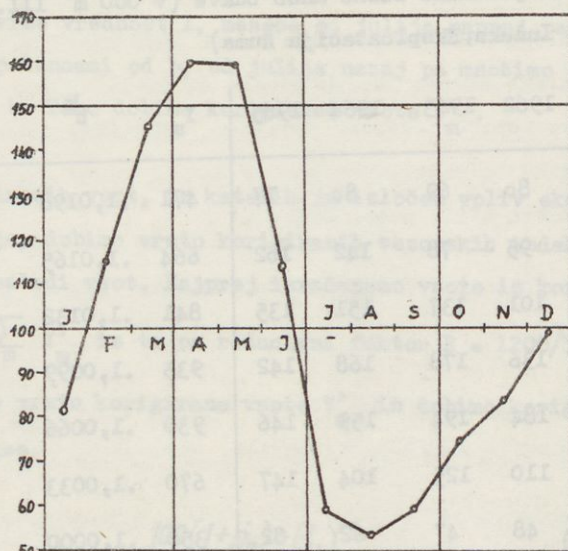
	1960	1961	1962	1963	1964	1965	Y_m	b^k	Y_m^*	P_m
J	65	100	80	69	80	77	471	.1,0198	480	81
F	113	134	95	78	142	102	664	.1,0165	675	115
M	143	174	101	137	151	135	841	.1,0132	852	145
A	154	157	136	178	168	142	935	.1,0099	944	160
M	126	121	184	194	159	146	930	.1,0066	936	159
J	99	85	110	125	104	147	670	.1,0033	672	114
J	46	65	48	47	62	82	350	.1,0000	350	59
A	59	36	46	51	50	69	311	.1,0033	310	53
S	47	43	49	66	67	77	349	.1,0066	347	59
O	61	43	75	89	76	95	439	.1,0699	435	74
N	78	52	90	103	80	93	496	.1,0132	490	83
D	105	94	97	92	91	112	591	.1,0165	581	99
	1096	1104	1119	1229	1230	1277	7065		7072	1201

$$S_1 = 1096 + 1104 + 1119 = 3319$$

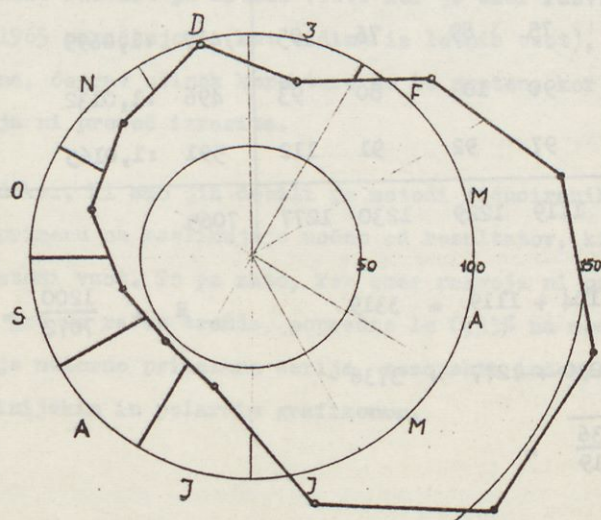
$$R = \frac{1200}{7072} = 0,16968$$

$$S_2 = 1229 + 1230 + 1277 = 3736$$

$$b = \sqrt[6.6]{\frac{3736}{3319}} =$$

a)

b)

14.5 Sezonski indeksi za posekano lesno maso bukke

III. faze v SFRJ

a) običajen linijski grafikon

b) polarni grafikon

$$\begin{aligned}
 \log 3736 &= 3,57241 \\
 - \log 3319 &= 3,52101 \\
 \hline
 36 \log b &= 0,05140 \\
 \log b &= 0,00143 \\
 b &= 1,0033
 \end{aligned}$$

Metoda kvocientov na vrsto drsečih sredin

13.5 Kadar v proučevanem razdobju skupen učinek trenda in cikličnih vplivov ni eksponenten ali ni vsaj monotono naraščujoč ali padajoč, metoda korigiranih vsot ne da zadovoljivih rezultatov, ker niso izpolnjeni osnovni pogoji za njeno uporabo. Za take primere uporabljamo metodo kvocientov na vrsto drsečih sredin. Po tej metodi izračunamo sezonske indekse po naslednjih stopnjah:

1. Iz podatkov osnovne časovne vrste po mesecih izračunamo vrsto dvanajstmesečnih drsečih sredin. Obrazec za izračun dvanajstmesečne sredine, ki se nanaša na člen 0, je:

$$\tilde{Y}_0 = \frac{Y_{-6} + 2Y_{-5} + 2Y_{-4} + \dots + 2Y_0 + \dots + 2Y_{+4} + 2Y_{+5} + Y_{+6}}{24} \quad (14.19)$$

2. Izračunamo vrsto indeksov med členi osnovne časovne vrste in ustreznimi vrednostmi vrste drsečih sredin

$$K_{lm} = 100 \cdot Y_{lm} / \tilde{Y}_{lm} \quad (14.20)$$

Tako odstranimo vpliv trenda in cikličnih vplivov. Pripomniti moramo, da je vrsta drsečih dvanajstmesečnih sredin na začetku in na koncu za šest mesecev krajša kot osnovna časovna vrsta.

3. Da odstranimo enkratne vplive v vrstah kvocientov K_{lm} za mesece, izločimo najmanjši in največji kvocient.

4. Iz ostanka izračunamo poprečja za vsak mesec. Ker je za vsak mesec po zgornjih operacijah ostalo podatkov za $(l - 3)$ leta (za eno leto je krajše zaradi drsečih sredin, največji in najmanjši indeks pa smo izločili), je poprečni mesečni kvocient (pomnožen s 100) enak

$$\bar{K}_m = 100 \frac{\sum_i K_{lm}}{l - 3} \quad (14.21)$$

5. Če je vsota poprečnih mesečnih indeksov enaka 1200 ali se od 1200 razlikuje manj kot za šest so $\bar{K}_m$ kar sezonski indeksi.

Če pa se vsota poprečnih kvocientov $\bar{K}_m$ razlikuje od 1200 za več kot za šest poenov, poprečne indekse korigiramo s korekturnim faktorjem $R = 1200 / \sum \bar{K}_m$.

Ta metoda je v nekem smislu univerzalna, ker dobimo uporabne rezultate ne glede na to, kakšna sta trend in cikel v proučevanem razdobju. Časovno pa je dosti bolj zamudna kot metoda korigiranih vsot.

Proučevanje dinamične sezonske komponente

13.16 Pri dosedaj nakazanih metodah smo predpostavili, da se v proučevanem razdobju sezonska komponenta ne spremeni. To pa v dosti primerih ne velja, posebno če proučevano razdobje obsega daljše razdobje. Sezonska komponenta se zaradi najrazličnejših vplivov zvezno ali pa skokoma menja. Če za take primere proučujemo časovno vrsto z obravnavanimi metodami, je dobljeni

rezultat le poprečna slika sezonskega spreminjanja. Ta pa more
zabrisati določene zakonitosti spreminjanja sezonske komponente.
Dinamično sezonsko komponento proučujemo z metodami, ki vsebujejo
elemente statističnega proučevanja sezonske komponente in elemen-
te metod, s katerimi proučujemo trend.

- - -

Literatura

Blejec M. Statistične metode za ekonomiste, Univerzitetna založba Ljubljana, 4. ponatis 1966

Blejec M. Statistične metode v ekonomskih raziskavah, Univerzitetna založba, Ljubljana 1963

Ivanović B. Teorijska statistika, Beograd JVEI 1966

Rovešnjak M. Statistiška kontrola kvalitete, Zagreb 1966

Serdar V. Udžbenik statistike 6. pred. izd. Zagreb Šolska knjiga 1966

Bruce-Schumacher; Forest Mensuration, New York, Mc Graw Hill Book cop. 1950

Chochran W.G. Sampling Thechniques, New York 1955

Croxton and Cowden; Applied General Statistics, Prentice Hall inc 1955

Deming W.E. Some Theory of Sampling, New York 1950

Ezekiel M: Methods of Correlations Analysis; New York-London 1930

Loetsch-Haller; Forest inventory Volume I Statistics of Forest Inventory and Information from aerial Photographs ELV Muenchen Basel Wien 1964

- Fisher R.A. Statistical Methods for Research workers; Edinburgh
1963
- Linder A.A. Statistische Methoden für Naturwissenschaftler,
Mediziner und Ingenieure, Basel, 1960
- Mudra A. Statistische Methoden für landwirtschaftliche Versuche
Berlin, Hamburg 1958
- M. Prodan: Forstliche Biometrie BVL Wien 1961
- Snedecor G.W. Statistical Methods: Applied to Experiments in
Agriculture and Biologie Iowa 1956
- Schumacher and Chapmann: Sampling Methods in Forestry, Durham
N.C. 1948
- Vesereau A. La Statistique Paris 1950
- Yule G.H., Kendall M.G: An Introduction to the Theory of Sta-
tistics London 1950.

1962-1963 Forest Inventory of Louisiana

SECRET

granted H.R. Suspension Benefit Plan 1964

358.

107-161

333-351

445-465

